

ISSN 0134-4536

Looming

12

1986



LÜUDIA VALLIMÄE-MARK. Kontserdikuulajad

(Õli) 1984

LOOMING

12

1986

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄALEKANDJA

BOOKING
NO. 1881

1881

1881

1881

Quem recitas meus est, o Fidentine, libellus.
Sed male cum recitas, incipit esse tuus.

Marcus Valerius Martialis

*
Vihitse oll miu kodukülä
Läti raja lähüksel,
Lõpekuru künnüssel.
Üten küllen marjamõtsa
Araveste arjuni;
Tõisen küllen laia vällä
Penuoja perveni.

LAUL RÜÄAKKEST

Om ärä katten rüäakki põllult . . .
Si süküspäivil nättü pilt.
Mia küsü egäütt — ei kennik tää,
Koes jäänü kül om rüäakki säält.

Viil kurdav miilen esä tettü akki
Säl puhme viiren vällälapi pääl.
Ta rakun käe 'nna õrna silit kõrsi,
Ku silitess ta oma latsil päät.

Nüd rasse ruumik marast vällä . . .
Si lõigas enge nigü käänispääge väitsl
Nink lõmäst kõrsi pääl, maadligi mahan,
Satt taivast ala lumelige lõrts.

Sai viimes selgess miul koes rüäakki jäänü . . .
Nii pelet vällält ruumikide ründ.
Ei silit kõrsi ämp maamihe rakun käsi . . .
A egä süküse rüäakkest näe mia und.

1975

MIULT ÄRÄ KÜSÜDE!

Miult ärä kūsüde miu latsepäivi rassit,
Mis mia sōs tei ve kuda eläsil
Miust kasve inimen, ke suu om pilgen kaibit,
Üits ärä vintsutet nink narrit narr.

Nüd ole mia, ku öeldess, päivi nännü,
Pää otsan üleni om ärmäst puhtes all.
Miu esä-emä mölepe siit ilmast lännü,
Om sōsar vellege kah ammuk mulla al.

Nii om sōs karikas kül tilgätümäs juudu.
Nüd ämlik sennä pesä tetä võiss.
Ku üitskōrd viil saass miule elu luudu,
Sōs tahass kül, et käsi parpest käüss.

1979

NÄRVI NÄSSÜN

Uni uidap aida takan,
Tuul jään tukme taiva tiil . . .
Mia ütsi pümmen lakan
Sōba silmäl ei saa viil.
 Üits ku kõnniss katust pite,
 Tõine forgiss kõrrege . . .
 Unkaaugun kennik luurip
 Palavide silmege . . .
Äkselt vupsl läits üle nōna
Siidipehme keräke.
Rapsasi ta perrä pümmen,
Saa es kätte kedäki.
 Kullel Pirle jalge kotsil
 Kennik sabist! Mis ta taht?
 Kennik karas, kennik piiksät . . .
 Valla pääse mõtsik jaht.
Tõmbsi rõiva üle koonu,
Endämise siunasi . . .
Sōs tei äkselt kurja rõõmu —
Kik jäi lakan vagusi.

1978

ÜITS SÜDÄSUINE PUULBE ÕDAK . . .

Üits südäsuine puulbe õdak . . .
Mis parepet sest olle saass!
Päiv alle lätte koogu kottal,
A miil ku sanna puule veäss.
Om usse tuut kuurm värskit einü.
Kül lõhnas siil Ei jõvva kittel
Nink senigu tat üless aame,
Om kennik sannan süütän lõkke.
Ku einä aet, om sannki küden
Nink sannan valmi vii nink viha.
Mis makus luhvt sält vasta lüü,
Ku üle usse sanna lää
Käen lumipuhta kaltsa-ammel
Sõs sanna nukan lõssüv keres
Pand paukme kibust visat vii.
Lüüs lakke lõun nink selle sehen
Viht nuhel sälgä ai-ai-ai!
Ku viimes maha loput igi,
Olt nigü tõine inimen,
Läät massat taren kötuvõla
Nink ronit üless eindele.
Sääl alle nakas säitsmes taivas,
Sääl omgu parfümiiriäl
Sääl mõtlet: egä seäntsit tuhvte
Pariisinki ei oste saal

1974

SEPÄ MAN

Sepp, tau obesele ala kõvva ravval
Kivvitse om kodukandi tii.
Et ei komistess ta äküst püstüjala,
Lõhuss katik vankre, lõhuss rii.

Sepp, tau saabastele ala kõvva ravval
Kivvitse om miu rännütii.
Et ei komistess mia äküst püstüjala
Kõnden üle keltsä, läbü vii.

Sepp, tau söämele ala kõvva ravval
Kivvist tiid peäp kõnme temäki.
Et ei komistess ta äküst püstüjala,
Varaigu lõpetess miu rännütii.

ÜITS KÜSÜMÜS

Sia küsüt miult, miu ammuaigne sõper,
Kupailu miul kül aastit olle võiss.
Täät esiki, et põle mia viil nõter,
Mis kassu sest, ku pirle loessi neit?

Ihnuskoi loep näppe vahel raha;
Loep päivi sii, kel pailu õne om.
Miu elütii — üits lõput kõrberada —
Ei täämpse egä omse vahet tii.

Ku elu os üitsainus vaivarada,
sõs elä mia kül aastetuhandid.
Ku aga kuulmin õnnest kave ütteg sõna,
sõs põle mia viil ilma sündünkid.

Jidiškiilse «Du fregst miX,
main fraint» perrä.

1986

Adolf Rammo

MEISTRI ÕHTU

Sepikoja ja taeva
lõõsanud ääsid
suvises õhtus
tasa kustuvad.
Koduteel meister,
korraga tee peal
sitikat silmab.
Siputab, kibab
selili mullal,
ise sinine justkui
rauast, mis tulest
võetud ja väikese
haamriga targu
täpipealt tehtud. —
Tuleb ta väeti
eluks ja iluks
jalule tõsta. —
Edasi meister
kadakate ja kivi-
aedade vahel astub,
rahul, et ühel-
ainsamal päeval
niihästi kerge
kui hoopiski raske
tööga sai valmis.

UNUSTAMATUS

Jäävad mitmed paigad meelde,
kipuvad mu värsikeelde,

ent ei mõista toonast rada,
täna enam kujutada.

Kuidas kogun eluvoosi
mööda raudteid ja depoosid.

Kajatades kõmab katel
katlakivi kolkijatel.

Nii kui sügisene salu
hõögub kuldsest vasevalu.

Virgelt vaatab kevad hele
raudse raja liipritele.

Hommik ärkab suigatusest
kauge vile huigatusest. —

Mälus sain kõik kaasa tuua,
sõnadeks ei suuda luua.

Elan, astun läbi aja
justkui salaarmastaja.

TUNNETUS

Mõned sõbrad mul olid, kes teenisid kunsti,
sääl maal, sääl kaugel Michigani kaldal.
Võtsid hõõguvaid värvisid pintslivuntsi,
läksid loriloo juurest luulevalda.

Aga Maarjamaa neile näis püha kui Piibel,
temast räägiti ohkega, jäädes siis vakka.
Iga meenutus mõjus kui hella viibe,
sõnajalaõis peibutab mere takka.

Jutud veeresid, vein oli kerge juua,
kuni südaöö toetas end laua taha.

Teada sain ma, et kerge ei ole neil luua,
kartes ajast või tarbijast jääda maha.

Sõbra ilusas võlgu ostetud majas
järsku sügavsallalik valu mind valdas,

nagu ise elanuks eluaja
sääl maal, sääl kaugel Michigani kaldal.

NARVA. JOALA TÄNAV

Joala vabrikus
minu Narva vaarisa
kõrge eani töötas.
Ilusail pühapäevil
kaasaga käevangus
linna lustima kõndis,
tagasi Kreenholmi
uhkelt troskaga sõitis.

ADOLF RAMMO

Oh, Joala tänav,
poiste tuhinal lippamise,
vaateakende vahtimise,
koogi- ja kullassepa-,
kõigi muude kaupluste tänav!

Joala tänavat mööda
kooli ja koju ma käisin,
säält ka «Võitleja» seltsi,
jaama ja mujale pääses.
Milleks vajanes hiljem,
pärast surma ja tule
isegi armutuid aastaid,
sellest kodusest Joalast
Puškini tänav teha?!

Poeet ei olnud me linna
mitte uneski näinud.

PIHLAMARJAD

Muld vastu tõngub tallale,
on külmakühmus, hallane.

Maa tõreleb mu jalge all,
just nagu valus hakkas tal.

No eks ma sõna orjanud,
ei kummelitki korjanud.

Teab, kuhu kulus päevi häid,
puulatva pihlamarjad jäid.

Seepärast nüüd nii kurvalt käin,
et õigel ajal hiljaks jäin.

Õöd-päevad sõna orjanud,
ei kummelitki korjanud.

Nii kulutasin päevi häid,
vaid silma püüda marjad jäid.

LAULUD LÄBI KADALIPU

Riimid risti
rütmide lõualuudes,
astuvad mu laulud
läbi spaleeri
ja hoop ja hoop
teise kõrvale langeb,
vermed stroofide
paljastele ülakehadele
kabinefikopituse
tagaseljakriitikute
kadalipumaterduses
kerkivad ning ma ise
ennast kisun küüru.

JAANUAR

Kui aeg kõik kurinad on heitnud küljest
ja kolmed kuningadki möödas on,
näed ennast lahvavees kui valget hüljest,
jääsupis külm sind ootab maraton.

Sa kalu näed ja suhu jooksvast süljest
sul kerkib kihi, kasvab püüdmissjonn.
Kuid ehmunult su sabalöögi uljest
kaob uimeline soomusleegion.

Sa kalu jälitad kui palli Maradona
ja triblad sinna-tänna, valla suu,
et kugistada maitsvat elusmoona.

Sa oled peakas, kuigi jalutu.
Suur pea sul sööstab lausa tormihoona.
Sul kurku kinni ei jää kalaluu.

*

Eilsel hullul öhtul kires äike,
templitornist kikka maha kiskus.
Täna värvib torni mõistlik päike,
ära aurab vihma viimne niiskus,

Maa on silmisõgestavalt haljas,
mahlasemast mahlasem on rohi.
Kraavikaldal mõni naine paljas
päiksevanni juba võtta tohib.

Ainult sinu pea on suisa sume.
Undavad seal telefonitraadid.
Kõnnid, näpu otsas portfell tume,
ootavad sind teaduslikud kraadid.

Sinu tarkus ei jää vaka alla,
valgustab veel äritänavat.
Konstruktiivse jutu päästad valla,
suured sehtid vastu säravad.

Looduslõhnad aina ehedamad
lõõvad hoopis teiste meeste ninna.
Ühel õhtul jätame kõik jamad,
tõuseme koos kõrge taeva sinna.

MOAMBAŠ

Ei suuda ükski kalur taluda
merd ilma ainsa kuldse kalata.
Ta iial kaldale ei tõsta talda.
Neab ära imedeta mere kalda.

Malk unes puud näeb, mis on võratu.
Mürsepal uni — sootuks mõratu.
Üks hingemeri teisega ei võrdu.
Kuldkalakene väldib kuldseid mõrdu.

TORMIDE VÜRST

Kaukaasia meeleolu

Õö. Mägedes kõrgel on tuled.
Seal teenrid on ootamas vürsti.
Must meri. Ma lähen ja tulen.
Mu huuled on hõõgumas vürtsi.

Õö. Mägedes kõrgel on tuuled.
Nad ootavad tormide vürsti.
Ta tulekut juba ma kuulen.
Ta ulub, kõik hullutab varsti.

Õö. Kõrgel on tuled ja tuuled.
Ja tormid ja vürtsid ja vürstid.
Mu huulele lendab üks puuleht.
Hull teener käes keerutab pürsti.

Käes keerutab põlevat pürsti.
Ka alamal süttivad tuled.
Siis silmad ma avan ja sulen:
vürst lovesse lõugab end varsti.

ANDRES EHIN

AKNAST SISSEVAATAVA KUUSE LAUL

Üha vaatan ma seda maja,
seal laudad ja toolid ja voodid.
Seal elavad inimesed,
vahel lähevad tööle ja poodi.
Mõned lähevad, päikene kannul,
tulles jooksevad vastu kuud.
Mõned laulavad laua ääres,
teised vaikivad, toitu täis suud.
Mõned vaikivad viimaks sootuks,
puise kasti sees viiakse ära.
Kuju tuuakse väetike uus, kes
karjub kätkis ja rusikaid järab.

ANGKOR VAT

Neis tihnikutes unne vajasime,
need vihmametsad äiutasid meid.
Me roheluse sisse hajusime.
See oli endakaotus, mitte leid.

Meid lämmatas see roheline ime,
me otsisime tähti — polnud neid.
Kõik oli tumeroheliselt pime.
Kas leiame siit väljapääsuteid?

On siiski meie pühakoda siin,
kus sõnajalaõitesse kaob piin
ja päike tõuseb otse treppidele.

Kui pähe tungib vägev rõõmuviin,
siis ürgmets, ärganud, on äkki hele
ja trummipõrin langeb lehtedele.

Henn-Kaarel Hellat

TERE, MINA OLEN HEINZ
EHK

POOLE TUHANDE PRUUDI LUGU

Järgneb veel aadress ja juhatus, kuidas kohale saada, ning ajad, mis külastuseks sobivad. Panen kirja käest.

«Päris sümpaatne kiri ikkagi,» arvan.

«Ohtlik kiri,» vastab Vunts tõrksalt.

«Miks ohtlik?»

«Pedagoog ja vanatüdruk...» hakkab ta arutlema, kuid vabistab siis õlgu ja lausub:

«Otsustatud asi — ma lähen sinna, selle Maile juurde!»

Ta uurib veel pisut aega kirja ja lisab: «Kõik klappib ju päris hästi. Nii et õhtul pool seitse helistan ma ta ukse taga... või koputan. Mis sa arvad, kui kaua seesugused visiidid peaksid kestma?»

«Eks kõik sõltu asjaoludest,» sõandan muigamisi vastata, kuigi kohe on tunne, nagu oleksin mingi ilgevõitu kahemõttelisuse öelnud. Õnneks ei pane Uno seda tähele, vaid küsib uue küsimuse:

«Ja mis ma peaksin sinna kaasa võtma, ah?»

«Mõne lilleõie võiksid ikka võtta,» arutlen, nagu oleksin sellistes küsimustes asjatundja. «Aga naistel on ju lilledega jälle omad suhted, nii et... sinu asemel ma midagi pretensioonikat küll ei võtaks, ei punaseid roose ega kollaseid tulpe ega nelkegi vist, ega orhideesid... Minu arust sa võiksid võtta mõned nartsissid. Tead küll, need valged, kõige lihtsama õiega, need lõhnavad ka kõige paremini.»

«Lõhnavad?» küsib Uno hämmeldunud ilmel, nagu peituks just selles sõnas mingi eriline mõte. «Ah et lõhnavad? Jah, muidugi, just nii ma teengi, valged lõhnavad nartsissid, nartsissism, ptüi, kurat! Aga olgu pealegi need nartsissid, kui sa nii soovivad. Ja kauemaks kui üheksani ma ei jää sinna, kui üldse niigi kauaks... Sealt siia on umbes poole tunni tee, nii et võiksid mind oodata poole kümneks. Oled sa ikka pool kümme kodus?»

Hetkel tundub ta mulle õige abitu, selline pesueht ärkamisaegne kohmetu peigmees. Aga ma noogutan, loodan salamisi, et meil ei kulu selle käigu analüüsimiseks teist ööd takkaotsa. Peaks talle vaimu kinnitamiseks nagu veel midagi lisama, nii ma ütlen:

«Tead, anna andeks, aga üks nõuanne oleks mul sulle küll.»

«Nimelt?» küsib ta valvsalt.

«See et — tegelikult sa tead ju isegi — sinu asemel ei laseks ma ennast provotseerida. Pagan neid naiste nippe teab, eks? Aga sa ole külm kui kala, vaata ta üle, aja pisut juttu ja ära anna mingeid lubadusi. Sinu asemel ma ei annaks esimese külaskäigu ajal küll mitte vähimatki lootust, mitte ainsagi sõnaga, tegudest rääkimata.»

«Nojah, seda ma tõesti olen kaalutlenud isegi,» vastab ta pisut järsult, nagu oleksin just nüüd ja äkki tema isiklikesse asjusse nina toppinud. Nagu polekski ta öö otsa ainult seda taotlenud, et ma nendesse sekkuksin. Ah, tühja, mõtlen loiult, eks me oleme mõlemad parasjagu väsinud ja närvis ja...

Mina olen küll väsinud. Tunnen roidumust igas ihuliikmes. Kui väliskukse Uno järel kinni lükkas, astun siiski veel akna juurde, et talle järele vaadata. Nagu ema, käib ajast läbi kohatu võrdlus, kes poega lahinguväljale saadab. Nüüd ta seal väljub — see armutaplustesse sööstja. Tolmumantel eest lahti, käed sügaval taskus, oma piduülikonna must-valges

kombinatsioonis nagu mõni öö läbi kestnud orgialt kodu poole vaaruv liiderdaja. Ei oska ilm aimata, mis plaanidega see mees ringi käib, mis teda ees ootamas.

Olen tõepoolest väsinud ja vaimselt räsitud. Sel tunnil, kui kogu linn inimesi tööle kiirustab, võtan kähku vanni ja poen voodisse, ise õnne tänades, et mul on parasjagu toimetusest välja kaubeldud kodus töötamise päevad. Käsil on pikka aega kogutud materjali põhjal ulatuslikuma artikli kirjutamine, mida pean endale väga tähtsaks ja mis ehk seetõttu kuidagi ei taha edeneda. Praegu muutub juba hoopis kahtlaseks, et see lubatud tähtajaks valmis saab. Aga see-eest on mul võimalik oma aega vabalt käsutada. Minu meelest on küll selles olukorras õige, aus ja inimlik, kui osa ajareservist ikkagi Uuno Looga abistamiseks, talle iselaadse sekundandi mängimisele kulutan.

Arkan keskpäeval värskena ja teotahtelisena. Silman läbi poikvel ukse kõrvaltoas kirjutuslauda. Selle alumine, sügav sahtel on lahti jäänud. Õigus — selles on ju Uuno Looga neljasaja seitsmekümne viie pruudi kirjad, meenub mulle järgmisel hetkel. Samas sähvatab veidravõitu idee: kui õige läheks, tõmbaks ka sealt laekast ühe kirja, vaataks, keda ja mida siis saatus mulle oleks valmis pakkuma. Ja mine sa tea, kui ikka satuks pihku selline ahvatlev kiri, äkki ajaksin ka peoülikonna selga ja sammuksin sinna kuhugi, mõne ootvel noore naise juurde olematut Heinzi mängima. Nalja saaks, elus pole midagi nii pöörast teinud.

Aga mis nali see siis ikka oleks, parandan ennast sedamaid ja kutsun korrale, nagu polekski mul voli ükskõik kui jumalavallatuid või ebamoraalseid mõtteid heietada. Mõelda — nojah, mida kõik inimesed kokku ei mõtle, nojah, hea küll, olgu pealegi, peaasi, kui neid ellu viima ei hakka. Ma pole ju mingi aferist, pole seda ilmaski olnud, sisendan endale, hinge aga urgitseb kahtlus. Äkki teiste meelest olengi, võib-olla selle pärast tuli ka Uuno oma kirjalasuga just minu juurde. Et küll juba hunt hunt tunneb. Põrgut, et ka Kersti peab parasjagu ära olema! Temast oleks ehk tõesti abi, meie plaanitamistes esindaks ta naissugu, võib-olla õnnestuks tal Uuno kosjamõtted hoopis maha laita või mingile teisele rajale suunata. Siiski — vaevalt. Nii palju ma seda meest tean küll, et tema jonnakas isepäisuses mitte kahelda. Tõsine eesti mees: mis aga ette võtab, selle ka lõpule viib, kas või malk maast lahti.

Sööstan kodustesse toimetustesse, siis töösse. Ohtupoolik kulub kiiresti käest ja äkki leian end jälle tegevuselt, mida olen otsustanud vältida. Mõtlen Uunole ja Uunost. Täpsemalt — manan silme ette linna plaani, kaalutlen, kus elab Uuno, kus see — mis ta nimi oligi — ahjaa, Maile. Millised teed viivad ühe juurest teise juurde, millise neist peaks Uuno valima, kui kaua tal selle läbimiseks võiks aega kuluda, millal ta peab teele asuma, et «täpselt pool seitse» Maile ukse taga helistada. Või koputada, meenub mulle. Huvitav, kas tänapäeval mõni esinduslik naine tõesti elab korteris, millel puudub uksekell? Nojah, üks soliidne ennemuistne vaskne koputi oleks ju ka väga *fein* ja snoblik.

Aga kell ongi juba kuus. Nüüd p e a b Vunts juba teel olema, eriti kui ta veel kesklinna põikab lilli ostma. Mis pagana tunne võib tal küll olla, mis tundega saab sedasi võõra naise ukse taha minna, helistada, siseneda ja öelda: tere, mina see olen, keda te ootate. Või ütleb ta kohe sina? Mis seal ikka eputada, kui kaardid niigi avatud. «Tere, siin ma siis olen, tuln vaatama, kuidas sa välja näed. Et kuidas me kokku klapime ja kas lapsi tegema kõlbame...»

Õnneks helistab kolleeg Aadu ja tal on tekkinud tõsiseid töömuresid, ta peab mind mõni aeg asendama. Meil on ühte-teist arutada ja läbi kaaluda, räägime pikalt ja põhjalikult, aeg aga ei püsi paigal. Siis tõttan veel korraks poodi, sest külmutuskapi riulitelt vahib vastu tühjus. Ilm on soojem, kui aknast vaadates oleksin osanud arvata. Võib oletada, et nad istuvad lahtise akna juures, suitsetavad ja Uuno mekib seda head-paremat, mida Maile töötas talle pakkuda — mõtlen ja pea-aegu sülitaksin samas paigas avalikult tänavale. Kas ma siis tõesti ei suuda seda mõttesuunda vältida?

Ei, ei suuda, kohe üldse ei suuda ega saa sinna midagi parata. Minu mõtted on karmilt häälestunud sellise tutvumise-suhtlemise võimalikku-

sele, teadvus on otsustanud kõigi võimalike ja vajalike mõttesuundade seast just nendele probleemidele keskenduda. Õigemini küll alateadvus, ilma selle salakavala sundija osavõtuta mu teadvus juba teaks, millega on otstarbekas tegelda, millega mitte. Aga praegu on selle «alama» sund nii tugev ja järelejätmatu, et hakka või iseennast kahtlustama mingis sellesuunalises kompensatsiooninäljas. Hakka või oletama, et äkki on mu enda abielus millestki tõsiselt puudu, kui teiste meeste veidrad suhted naissooga uudishimulikuks teevad. Mul ei ole ju millestki puudu!

Ometi — taas see kujutlus: olla võõra naise ukse taga, helistada, öelda: «Tere, mina olen Heinz . . .» Miski kordab minus lakkamatult, et selline tutvumisviis ei ole võimalik, et on tuhat muud, õigemad ja paremad, et hoopis õilsam on pimedat ja hullu juhust usaldada, kui niiviisi toimivat *ratio*'t, aga ometi — üks meessoos esindaja toimib just praegu sellisel põhjendamata ja õigustamata kombel, ise veendunud, et on leidnud (viimaks ometi!) efektse mooduse.

Äkki on Uno ikkagi lihtsalt moodne, tänapäevane mees, mina aga juba lootusetult vanamoodne? Mina, kes ei kujutle tundmuse sündi ilma juhuslikult tabatud sügava kiirgava pilguta, ilma esimese, nagu tahtmatu äreva puudutuseta, ilma selle kummalise instinktide maailma avanemiseta, kus üldse kõik sõltub ei-tea-millest, ainult mitte selgetest tahteaktidest ja kus sa, ole kui kogenud mees/naine tahes, ei saa kolme käiku ette mõelda. Või ei taha seda teha, või lihtsalt ei jää sul nende kolme käigu võimalike tagajärgede läbimõtlemiseks aega. Huvitav, kas Uno valitud «variandis» on ikka piisavalt mõtlemisaega, ja kui on, kas siis mõte ei hakka ehk ühel hetkel ahistama? Minul tekiks, võiks näiteks tekkida talitsematu soov jalga lasta, ja kähku.

Uno tuleb siiski varem, kui lubas. Ta on kohal juba enne üheksat. Tema pilgust ei mõista mina küll midagi lugeda, nii kõnekad need meeste omavahelised pilguvahetamised ka ei ole, nagu vahel raamatuist lugeda. Et vaataid teisele vilksti otsa ja kannäe, ongi kohe kõik selge.

Mees on väheke närviline, aga kes ei oleks? Kuni ma ühte-teist suupisteks lauale otsin, võtab ta tugitoolis istet, siis tõuseb, hakkab mu raamaturiulites sorima, endal mõtted silmanähtavalt hoopis mujal, eemal. Aga viimaks jõuab siiski hetk, kus tuleb ka a s j a s t r ä ä k i m a hakata. Kui oleme juba kord niiviisi kokku leppinud.

Mina igatahes midagi küsima ei hakka, mis mul küsida, kui pole üldse aimu, mis tal vahepeal juhtus. Hetkeks vilksatab kujutluses koguni selline võrdluspilt: see seal, nimega Maile, on tõtanud sõbratari või sõbrataride juurde ja just praegu on nad pead kokku pistnud ning lasevad säravsilmsetena ja punavhuulelistena üksteise võidu keeltele käia, ikka selle äsjase, eks vist Mailekese elus ainulaadse sündmuse üle.

«Nojah, ma siis läksin,» alustab Vunts õige vastu tahtmist, aga kohe iseenda jutust hoogu ja tuge saades. «Tead sa, teel jäi ette tervelt neli baari — ega muidu poleks seda tähele pannud, nüüd aga tuli igäühe juures kiusatusega võidelda, et mitte sisse astuda . . . ja sinna jäädagi. Pidevalt kiusas see tavaline koolipoisimõte, et kus mul kiiret, homme ka päev, et ma pole endale võtnud mingit otsest ja selget kohustust just täna alustada, et mind — või Heinzi — küll ehk oodatakse, sel ootusel pole aga konkreetset kuju ega sisu.

Siis hakkasin päralt jõudma. Keerasin sellesse tänavasse ja kohe oli tunne — näe, seal see maja on, kindlasti elab ta selles majas. Sa, Jaak, muidugi tead seda maja, kõik teavad, kes on vähegi lahtiste silmadega linnas ringi liikunud. Viis-kuus aastat tagasi uhke eriprojekti järgi ehitatud, veel päris kenas korras . . .»

Me täpsustame veidi aega majaga seotud asjaolusid, kuni saab päris selgeks, et ma tõesti tean seda maja ja oskan ta väljanägemist kiita. Nagu oleks sellel ka mingit tähtsust. Siis Uno jutt jätkub.

«Veel ukse taga . . .» alustab Vunts uut lauset, aga katkestab iseenda üle muiates: «Ei, seal ikka enam mitte, see oli mul stambina varnast võtta, et tead, veel viimasel hetkel oli tahtmine tagasi pöörata ja nõnda edasi. Lausa vastupidi, kui ma ikka juba ukse taga olin, siis pidi ka kõik muu tulema. Mul oli mitu varianti välja mõeldud, kuidas seda Maillet kõnetada, ja ma oleksingi valinud ühe, poleks ta minust ette jõudnud.

HENN-KAAREL HELLAT

Ta avas nimelt kohemaid, kui kellanupule vajutasin, ja hüüatas energilisel, käskival, võimukal toonil: «Ahaa, seal te siis lõpuks oletegi, ma mõtlesin juba, et ei jõua teid ilmiski ära oodata...» Sa kujuta ette! Mind muidugi selline vastuvõtt ehmatas, sest et telepaatiasse ma ei usu ja see ainuke seletus, et tegemist on lihtlabase, kentsaka eksitusega, ka silmapilkselt pähe ei tulnud. Noogutasin siis tummalt või pigem tummaks löödult, astusin esikusse, ajasin mantli seljast, võtsin diplomaadist need sinu soovitatud nartsissid, pöördusin näoga noore daami poole, kes oli kõike esikus mu selja tagant jälginud, ja laususin: «Need on teile, Maile.» Ja kõrv tabas ära, et kaks viimast sõna riimisid, kuigi mis tähtsust siis sellel veel oli. Või mis ma pidanuks tegema?»

Ma kuulan teda huviga ega kavatse arvustada, mis ta on teinud hästi või halvasti. Midagi tuttavat, nagu mõnes komöödiafilmis nähtut, tuleb selle situatsiooni kirjelduses küll ette.

«Tema — ta on muide päris nutikas — oli juba oma eksitust taipama hakanud, seisis, silmad ümmargused ja ehmunud, ja küsis või ütles:

«Te siis pole...?»

«Ei, ma ei ole,» vastasin niisama veidralt.

«Aga?»

«Mulle tundub, et ma olen see, keda te samuti võiksite täna õhtul endale külla oodata,» laususin nüüd enda meelest ülimalt diplomaatiliselt ja sirutasin tema poole uuesti lillekimbu, mida siinamaani pihus pidasin. Ta võttis selle kõhklemisi vastu ja... sai kõigest lõplikult aru. Punastas. Ma ju ütlesin juba, et ta on taiplik?»

«Sa nimetasid, et ta on nutikas,» vastan pedantselt.

«Just. Ma nägin, et ta hindas kiiresti minu gabariite, see on, tegeles identifitseerimisega, ja lausus juba päris kindlalt:

«Tähendab, teie siis olete Heinz?»

«Te kirjutasite mulle kui Heinzile. Tegelikult olen ma Uuno.»

Ta seedis sedagi uudist natuke, siis küsis ainult: «Kas ühe u-ga?»

«Ei, kahega.»

«Nojah, nii on isegi eestipärasem,» oli ta nagu kergendust tundes leplik. «Tere tulemast siis, Uuno, astuge, palun, edasi.»

«Aga kuidas jääb sellega, keda te nii kannatamatult ootasite?» küsisin kohe igaks juhuks ja ettevaatuse mõttes.

Tüdruk ei teinud teist nägugi. «Ah — ega ta vist ka täna enam ei tule. Mulle lihtsalt üks kolleeg lubas, et saadab oma venna mu plaadimängijat parandama. Lubas juba üleeile, vend pole aga siiani nägu näidanud. Temaks ma teid siis pidasingi. Aga... äkki oskate teie ka?...»

Näh, ongi käes esimene abielumehe eksam, et milleks ma õige kõlban, mõtlesin kohe. Ja siis hakkasin kaalutlema, et kas ma peaksin oskama plaadimängijat parandada või mitte. Ega ei oska küll, aga kuidas ma seda ikka nii puhtsüdamlikult ütlen? Õnneks mulle meenus, et äkki asi polegi nii hull, täiesti võimalik, et pillil pole midagi olulist viga ja võib-olla leian selle veakese ka kätte — pisut mul ju nagu tehnilist taipu oleks. Pealegi on siis hakatuseks midagi teha, pole nii maru piinlik juttu alustada, kui on ikka midagi konkreetset käsil. Kui jäängi jänni, siis tühja sellest, olen vähemalt oma head tahet ja abivalmidust näidanud.

Küsisin ta käest aparadi tehnilise passi ja skeemi. Hakkasin seda uurima, tema aga läks kööki midagi toimetama. Plaadimängijal polnud tegelikult viga midagi. Sain kiiresti selgeks, et on vaja lihtsalt õlitada, passis aga olid kohadki näidatud, kuhu õli tilgutada. Väga täpselt oli seletatud, kuidas seda teha. Tal — see tähendab, Maillel oli ka õmblusmasin, selle riistakastis kruvikeeraja ja õlikann, mu töö laabus libedalt ja andis tulemust nagu ühel õigel meistril kunagi. Nii et kui tema hakkas lauda katma, läks minul grammofon käima ja kokku võttes olimegi juba nagu hoopis paremad tuttavad, kuigi polnud isekeski veel midagi peale tarbejuttude — et kust mingit riista leida — rääkinud.

Näitasin uhkust tundes ette, et pill käib, ketas keerleb, ja Maile küsis sedamaid, millist muusikat ma eelistaksin kuulata. Tead, mul hakkas kohe päris kohe. Ma ju suhtun igasugusesse muusikasse küll liberaalselt, aga üldiselt jätab see kunst mu kauniste külmaks, kuigi kuulutuses teatasin, et pean muusikast lugu. Naised aga, nagu olen ikka ja jälle

näinud, peavad helikunsti sageli ülitähtsaks ja arvavad, et selle tundmine ja eelistused inimese juures midagi määravad. Mulle meenus, et ta kirjutas oli juttu kontsertidel käimisest, ja oleksin ma nüüd öelnud «ah, mul ükskõik» või «ajame parem ilma muusikata läbi» — ilma oleks mulle tõesti paremini meeldinud —, siis meie tutvus äkki olekski võinud selles paigas katki jääda.»

«Tähendab, sa siis enam ei soovinud, et see jääks?» küsin igaks juhuks üle.

«Paistab jah, et ei soovinud,» vastab ta üsna tuimalt. «Mõtlesin veel hetke ja ütlesin siis, et väga sobiv võiks olla Vivaldi. Seda olen ma ka tähele pannud, et Vivaldiga veab peaaegu igal pool välja, veel ei ole mul olnud juhust kohata muusikasõpra, kes temasse põlastavalt suhtuks. Mailegi noogutas otsekui tunnustavalt, oli juba plaadikapi juurde astumas, aga vabandas enne, võttis telefoni ja helistas sellele töökaaslasele, kelle vend oleks pidanud pilli parandama tulema, et ta enam ei tuleks — kas taipad?»

«Väga loomulik ja osav käik, see daam oskab mõndagi ette näha,» kommenteerin. «See veel olekski puudunud, et ta oleks tulnud just täna õhtul teie kokkusaamist häirima.»

«Muide, seda võib tõlgendada ka teisiti, kooliõpetaja korrektsuse või pedantsusena,» ei saa Vunts jätta täpsustamata. «Kuigi sinu oletus on vist tõesti paikapidavam. Seejärel kõlas aga Vivaldi. «Aastaajad», mitte «Gloria» — ega muid plaate ju nagunii kellelgi naljalt ole ja see valik tundus mulle sobivam. Laual aga oli taldrik võileibadega. Kohvikann muidugi ka, hea kohviga, see lõhnas mis hirmus. Nüüd lõi ta mu ees lahti baarikapi ukсед ja selle sisu hämmastas mind päris kõvasti. Sa võid uskuda, seal oli küll peaaegu kõike, mida ühe peenema napsivenna süda võib ihaldada, prantsuse konjakite ja šoti viskideni välja. Oli aga näha, et mu võõrustaja enda jättis see vaatepilt täiesti külmaks. Kui küsisin, mis marki ta ise eelistaks, siis lausus vaid hooletult, et jätab valiku minu teha ja kui on midagi, mis maitseb, eks ta siis proovib ka natuke. Et ma olen elus vahel kohanud mehi, kes kokteilisegamist tunnevad teadusliku põhjalikkusega, siis oskasin ka tõesti mingi taheda-maheda segu valmis segada...»

Kuulen teda ja mõtlen, miks ta mulle seda, miks ta üldse niiviisi räägib. Kirjeldab pisisündmusi, jutustab plaadimängijast, kohvilauast, Vivaldist ja kokteilist, kui oluline on hoopis miski muu: vaimse kontakti loomine, sümpaatia ja ebasümpaatia, sensuaalne ahvatlus, mehe ja naise teineteisele lähenemise võimalused sel «kosjakontori» pakutud viisil. Ta on rääkinud juba veerand tundi või kauemgi, mul ei ole aga veel mingit ettekujutust tolle Maile välimusest. Tema baarikapi sisust olen aimu saanud, ei tea aga sugugi, kas nii rikkaliku «veinikeldri» valdaja on Uno meelest ilus või inetu.

Äkki olen tõepoolest lootusetult vanamoeline, taandun sellest mõtisklusest enesekriitiliselt. Uno teadvuses ju ei pea veel praeguseks hetkeks kõik olema ilusasti ritta seatud ega lahterdatud, see on ta esimene selline käik ja kogemus, teatud määral nagu esimene armastus, ja kolmandale isikule sellest rääkides on ehk olmedetailid hädavajalikudki, et konkreetsemat raamistust luua. Meil pole ju siin mingi kohtuistung lõpliku tõe selgitamiseks, ta lihtsalt vajab kuulajat, võib-olla teatud hetkest ka kaasrääkijat, kuid see hetk veel saabunud pole. Nii et las ta pajatab edasi, minu osa on vaikida, kuulata, tähele panna ja oma mõtteid mõelda. Ma ei pea olema nagu sisseelamisvõimetu ja pirtsakas kirjanduskriitik, kes teosega kontakti ei leia, norib psühholoogilise analüüsi pinnalisuse kallal seal, kus autor arendab süžeed, ja kuulutab igavaks need leheküljed, kus tõesti psüühika sügavustest elegantse põhjalikkusega midagi välja tõmmatakse. Nii et — las ta räägib.

«Ega meil olnudki nii väga raske ega piinlik juttu alustada,» jätkab Uno. «Ma olin juba tähele pannud ta erilist kõnnakut, seda, et ta käib, põiad tugevasti väljapoole — sellest aga tunneb ju kohe ära baleriinid ja peotantsijad. Ma siis alustasingi küsimusega, kas ta mind äkki oma kirjast ninapidi ei vedanud, vahest ta on hoopiski tantsija. See jutt läks õkvalt täkkesse, ta hakkas taipama, et ega ma päris ohmu küll ei ole,

kui selliseid tähelepanekuid teha oskan. Maile muutus kohe hoopis lahkemaks. Eks edevus muidugi ka... sest balletikoolis oli ta tõepoolest kunagi lapsena käinud. Mine sa tea, see võis olla koguni ta elu hiilgeaeg, niisugused asjad jäävad kõvasti külge.

Nii et usaldusvahekord hakkas nagu iseenesest kujunema ja mis muud, kui et ta otsustas mulle oma senisest elust rääkida. Ta on ehk üldse liiga usaldav, eks ta ole selle eest elult oma vitsadki saanud, aga ikkagi... Sa ei tea, kui ilusasti ta räägib, ladusalt, vaikse, maheda, madala ja nukra häälega — ei seganud Vivaldi helid teda ega tema Vivaldit. Kõigepealt tahtis ta mulle oma nime tähendust seletada ja oli kangesti imestunud, kui ma ütlesin, et see on mulle selgem kui selge...»

«Sa siis mängisid selgeltnägijat või?» ei saa ma siinpaigas öelutsemata jätta. Aga Uno vaatab mulle otsa üpriski üllatunult.

«Ei, miks, kust sa selle võtad? Ma lihtsalt tean. Maile — see on mai ja Lenin.»

Tõtt-öelda hakkab mul pisut häbi, et ma ise sellele ei tulnud. Neid asju tean ju minagi, olen lugenud, vist isegi mingis õpikus kohanud.

«Nojah, tema ka ei arvanud, et ma võiksin teada, nii sain kirja veel ühe plusspunkti. Aga tema lugu... noh, ega see kõige rõõmsam küll ei ole. Vanemad olnud karmid inimesed. Ta küll otse nii ei öelnud, aga ju vist nende tahtel ta balletist loobus. Minu meelest päris õigesti tehtud, aga temale ma seda ütlemä ei läinud. Edasi töötlesid vanemad teda ka kõvasti, nii et ta astus bioloogiasse. Mingi teadusliku karjääri tegemise mõtet ta ei hellitanud, aga uskus, et küll ta lastele selle aine õpetamisega toime tuleb. Tulebki, selles on ta nüüd juba sügavalt veendunud ja — vähemalt enda jutu järgi — on saanud päris tubliks, hinnatud õpetajaks. Või miks ei peaks ta seda olema?»

«Mis aastail ta Tartus oli?» tunnen huvi.

«Seitsmekümnendate keskel, nii et sina olid sealt tükk aega tagasi ja mina paar aastat veelgi varem tulnud. Seda võimalust, et me teda seal kohata võinuksime, ei ole,» vastab Uno minu mõtete suunda taibates kähku ja kindlalt ning jätkab: «Vanemad olid tal juba ammu põdurad, nii ta saigi suunamise tagasi pealinna. Siis hakkasid nad hääbuma, enne läks isa, õige varsti pärast teda ka ema. Tüdrukule tähendas see muidugi mitut ränka põetamise, muretsemise ja viimaks leina aastat. Siis kord, kui maailmapilt taas selgus, leidis ta ennast ihuükski suures kolmetoalises korteris. Selle järel aga tuli suur pettumus. Tead sa, kogu see lugu on kuidagi ülemäära triviaalne, mage ja kurb.»

«Mehed?» küsin lihtsalt selleks, et ka suud liigutada.

«Küll üksainuke, aga selle eest kõva kaliibriga mõlakas,» vastab Uno kurja resoluutsusega, nagu räägiks tüübist, kes ta lihase õe ära võrgutanud. «Eks kõik just selle kolmetoalise korteri pärast. Oli sunnitud vahetama ja sattus hea variandi peale — sinna, kust ma praegu tulen, korter on tõepoolest tipp-topp, aga... Selle oli äsja saanud ühe ehitusorganisatsiooni keskmist suurusjärku boss; boss küll, aga nii vähe hinnas, et üle kahe toa välja ei mänginud. Ja parasjagu nii kange mees, et prestiiž nõudis lahendamata. Nii nad vahetasid ja selle talle niigi soodsa vahetuse käigus õnnestus lontrusel Maile ära võrgutada. Lihtlabaselt, aitas kolida ja siis tuli sisustamise asjus nõu andma — need nõuanded, muide, polnud laita, seda asja mees tunneb —, siis lubas naisest lahku minna ja nõnda edasi. Aga maadam sai haisu ninna, korraldas korraliku skandaali, muide, mitte ainult mehikesele, vaid ka Maile koolis, nii et juba niigi ninapidi veetud tüdruk sai veel teenimatult nuhelda, ja mehike, muidugi jälle oma prestiižiraasukese pärast värisedes, jõudis õnnelikult seadusliku perekonna rüppe tagasi.»

Mage lugu jah, jään hetkeks mõttesse. Seda magedamgi, et seda laadi lugusid juhtub igal hetkel ja sammul, iga nurga taga, vaata et iga teise «prestiižika» mehega. Või naisegagi. Tühja nendest — mis mind hämmastab, on jõhker toon, mille Vunts sellest rääkides alateadlikult võttis, samuti teatud rõhuasetused tema jutus. Mida peaks see tähendama? Hästi, ma saan aru, et verivastne tuttav Maile talle sellest rääkis, olles otsustanud mehekandidaadile pihtida otsast lõpuni kogu oma õnnestuste loo. Aga tema omad ju sellised suhtumised ei saa olla. Halvemal

juhul võis ta ehk pisut selle armulooga edvistadagi, oma hinda üles kruvida — et näete ise, millised mehed mind on tahtnud. Aga kui mitte, siis peaks ta lausa õnnelik olema, et nii õigel ajal ja suhteliselt kerge karistusega pääses abielupurustaja rollist välja, on Uno jaoks vaba ja vallaline. Ka Unol endal ei tohiks kergemeelse abielumehe afääri nurjumise vastu midagi olla, rääkimata selle tublist abikaasast, kes asjasse energiliselt sekkus, oma paremate võimete kohaselt endale perekonna säilitas. Et ta seejuures ei saanud olla just kuigi delikaatne... mitte ei oska arvata, et äsja kirjeldatud abielurikkumine eriti delikaatne oleks või tohiks ümbruskonna suurele peenetundelisusele apelleerida.

«Ah, jällegi need sinu ratsionaalsed skeemid,» ütles arvatavasti äsjast mõtisklust kuulda saades Kersti, kes on muide veelgi suurem rationalist kui mina. Aga ta ütles veel: «See on elu, kas sa siis ei taipata? Need on ju elusad inimesed!»

Olen neid mõtteid mõeldes nähtavasti tubli jupi Uno juttu kõrvust mööda lasknud. Ta räägib nüüd hoopis teisel toonil, elevil ja südamlilikult: «... hästi omapärane naine. Tead, tal on korteris terve maaligalerii, kõik seinad on pilte täis riputatud. Ja kuidas ta neist rääkis. Ta ütles, et maalikunst tähendab talle palju rohkem kui raamatud või muusika. Et pildid ei suru ennast peale, neid võib võtta kas või dekoratsioonina, aga nendega ei hakka mitte kunagi igav. Et igas maalisis on tema jaoks nii palju emotsioone, tunnet... kuidas ta ütleski — ehedat loomingut, et selle mõistmiseks võib kuluda aastaid. Ja kuna tal jäävat palgast küllalt palju vaba raha üle, siis olevat ta sellega otsustanud endale rõõmu valmistada ja eesti noorem põlvkonna kunstnike toetada, ta ostvat igal võimalusel pilte, mõne saamiseks olevat kulunud terve aasta säästud...»

Eks või sellessegi mitmeti suhtuda. Kui veel mõelda olukorrale, milles nende jutuajaminen toimus, kaugematele väljavaadetele... Pagana osav tüdruk on ta küll, möönan endamisi tunnustavalt, olgu siis kunsti-harrastus välja mängitud kindla taotlusega või olgu see ehe-ehtne. Unole ma oma mõtisklusi edastama ei kiirusta, ka tema ise on vajunud hetkeks mõttesse ja jätkab siis napisõnaliselt:

«Noh, eks ma rääkisin endast kah ühte-teist ja ta kuulas päris hooliga, küsis veel igasuguseid küsimusigi. Rääkisin, et olen ka isata-emata ja kuidas see nii on, ja koolist ja ülikoolist ja tolleaegsest Tartu elust. Ning mis ma nüüd teen, mõnedest tuttavatest, eks ikka kuulsamatest, et muljet jätta... Sinugi lasksin, muide, hammaste vahelt läbi, selgus, et on kuulnud-lugenud,» räägib ta ilmsüütu muhelusega, millele ma ei saa jätta vastamata õelusega:

«Loomulikult tegid sa siis juttu ka oma armuvallutustest, et jätta veel paremat muljet?»

«Loll peast,» vastab ta silmapilk, nagu poleks aru saanud, et teda nõõgin. Nähtavasti hakkab ta naljameel ikkagi streikima, seda tuleb meeles pidada.

«Nojah, seda pidin muidugi rääkima, et siiani pole seda õiget leidnud ja miks, sest kuidagi tuli ju oma kuulutuse avaldamise lugu õigustada. Ja... ja ongi kõik,» lõpetab ta järsku.

«Kuidas kõik?»

«Täpselt sedasi, et kõik. Lubasin helistada, jätsin hüvasti ja tuln tulema. Vaatas mulle uksele ilusa nukra pilguga järele.»

«Aknast enam ei vaadanud?» ei saa ma miskipärast jätta veel kord torkamata.

«Mida ei tea, seda ei tea,» vastab ta ilma mingi naljatujuta. «Kuidas ma ikka enam oleksin hakanud tänaval üles vaatama.»

«Ah et kõik,» ümisen veel korra, sest teadvusse nagu ei mahu, et selle külastuse tähtsamaid sündmusi edastav informatsioon võiks sedasi ammenduda.

«Kõik jah,» kinnitab Uno innukalt, peab siis efektse pausi ja lausub küllalt kindlal häälel: «Tead — ma vist võtan ta ära.»

«Mis sa teed, kelle?» ei usu ma oma kõrvu.

«Maile loomulikult.» Ta vaatab mulle pisut trotslikult otsa, nagu oleksin mõni keelaja, aga puhkeb siis kohe naerma. «Mis selles nii imelikku

peaks olema? Väga meeldiv tüdruk, korralik ja maitsekas, korter oli tal tipp-topp...»

Mine tea, ehk on minus mingi viga, aga tema optimistlikku hoiakut ei saa ma kuidagi seedida, tunnen otse füüsiliselt, kuidas ajju tulvab küünaliste mõtete voog.

«See tipp-topp korter on tal tehtud oma armukese abiga,» vormin neist esimesed sõnadeks. «Eks külluslik baarikapp ole ka selle mehe pärand. Üleüldse — kust sa võtad, et ta sulle kõiki neid oma jutte kokku ei luisanud?»

Uno nagu on mind kuulates tõmbunud varjundi võrra süngemaks, on näha, et mees mõtleb raginal. Ta kehitab viimase küsimuse peale õlgu:

«Miks ta pidi luiskama? Kui ta mind tõsiselt võtab, siis poleks sellel ju üldse mõtet.»

«Mine tea, äkki võtab nii tõsiselt, et laseb sinu püüdmiseks kõik võimalikud abinõud käiku. Kogu arsenali. Ja üldse, kuidas ta välja näeb? Sellest ei saanud ma sinu juttu kuulates üldse sotti — muud ei taibanud midagi, kui et kurb hää ja mahe pilk... või oli see ka äkki teisipidi?»

«Täpselt kumbapidi tahad,» muheleb Vunts solvumata, «igatipidi sobib. Asi veel, millest probleemi teha! Tüdruk on ilus, tublisti üle keskmise. Veidi punaka varjundiga šatään, poisipeasoeng, suured hallikas-sinised silmad, sirge ja heas proportsioonis nina, väike suu, vastavalt ka õrn profiil, lotti lõua all ei ole, pikk kael, figuur tipp-topp, säärejooks jookseb — kas nüüd on pilt ees? Tüdruk nagu kombu,» kinnitab ta veel takkaotsa, hääles juba omanikuuhkus.

«Nii et esinduslik?»

«Sajaprotsendiliselt!»

Mul hakkab nagu vaimusilmas midagi terendama. See õrna profiiliga kaunitar ja mehine keskealine Uno kevadõhtuselt sumedavõitu korteris mugavates tugitoolides teineteisele südant puistamas, teineteist piidlemas, vahel jääb ühe pilk kauemaks teise silmadesse vaatama... Pole parata, ma näen selles stseenis mingit armastusfilmilikku läägust, võltsi tooni, mis reaalellu ei sobi. Nii saan ka jätkamiseks uut indu.

«Kas ta siis andis sulle ka kuidagi mõista, et sa sobiksid? Ja üldse, äkki on tal sind tarvis just selleks, et päevast päeva oma kurvast saatusest pajatada? Ma tean päris mitut niisugust... hakkab õige pea tüütama, usu mind.»

«Usun küll, ma tunnen ise ka mitut. Aga Maile siiski niisugune ei ole, selles võiksid sina mind uskuda. Temas on elurõõmu.»

«Ahaa. Aga süüa teha ta teatavasti ei oska, nagu oli kirjastki lugeda.»

«On siis sellel ka mingit tähtsust? Tänapäeval?»

«Sina, paadunud poissmees, ei aimagi, kui tähtis see on. Sellest algab kodu — köögilõhnadest, mis ei ole alati kõige meeldivamad, on aga nii spetsiifilised, et sa neid ühegi teise korteri lõhnadega ära ei vaheta. Mis elu või abielu see meil oleks, kui käiksime Kerstiga söömas kohvikutes ja restoranides?»

«Pole veel kuulnud, et mõni naine oleks võtmata jäänud, sest et ta süüa teha ei oska,» vaidleb Uno vastu.

«Hästi. Aga kas ta lapsi tahab?»

«Pidin ma seda kohe täna tema käest küsima?»

«Täna või mitte... Sa ju kipud täna naisevõtu küsimust ära otsustama, aga minu teada seostub sul see probleem otseselt lastega — sellest meil ju eile jutt algas. Muide, ma olen sedagi kuulnud, et balletiõpingud võivad naise emakssaamise võimet kahjustada,» seletan kannatlikult, nagu oleks tegemist jonnaka teismelisega.

«Häh, kõigil baleriinidel on lapsed,» vastab ta samas vaimus. «Aga ma võin ju talle homme helistada ja küsida, kõike võib ka otse küsida, kah mul asi. Ja siis me abiellume.»

Olukord tundub melle nähtavasti juba mõlemale ühevõrra koomiline, nii teengi selle jutu peale operetliku žesti kirju täis laeka poole:

«Aga need, kõik need ülejäänud nelisada seitsekümmend viis naist, kes ootavad?»

Uno ohkab kuuldavalt. «Tead, Jaak, olgu nii või naa, aga nelisada seitsekümmend viis jäävadki minust üle. Paratamatult. Pole midagi

tetta! Nende vallalisus jääb minu hingele ja ma pean olema valmis seda koormat kandma.»

«Aga mis siis, kui mõni neist, näiteks juba järgmine, keda väisaksid, oleks veel sobivam, veel ilusam, veel malbem, veel esinduslikum, veel... kui seesinane Maile?»

«Noh, ja olgugi,» lausub Uno lausa stoilise rahuga. «Sa ei kujutagi ette, kui totter oleks minna selle järgmise juurde ja jälle otsast alustada: tere, mina olen Heinz.»

Mis ma saan sinna parata, et see tundub mulle mängu rikkumisena, mingi eriti toore ja taunitava valemänguna, nii et ma nüüd lausa käratan:

«Kurat, sa oled ju nagu sprinter, kes trügib maratonijooksule, ledib oma neli-viissada meetrit ära ja vajub maantee äärde kossti kokku! Kas sul maksis siis üldse niisugust asja alustada?»

Imelik küll, aga just see argument mõjub. Analoogia, ükskõik kui umbmäärane see ka poleks, töötab. Vist olen juhtumisi tabanud mingit valupunkti Uno psüühikas, mulle meenubki nüüd, et ta olevat kunagi jooksnud lühidistantse, jooksnud Eesti esimese kümne mehe hulgas.

Kas just selle pärast, aga igatahes vajub Uno mõttesse, kõnnib tiiru mööda tuba, vaatab mulle paar korda altkulmu otsa ja lausub siis otsustavalt: «Olgu's pealegi, ega ma talle just homme ei lubanud helistada, nii et käin ära. Too need sindrima kirjad lagedale!»

Nüüd me käitume küll kõigi reeglite kohaselt, meie toimingutes on lapsemeelset indu ja tõsidust, ei tea, keda küll mõtleme sellega ära petta... Tõmban laeka lauast välja, valan kirjahunniku jälle põrandale ja ajan segaminigi. Uno kükitab maha, keerab ennast pealegi seljaga hunniku poole ja võtab tagantkätt ettevaatlikult ümbriku, endal õige põlglik ilme näol. Ta torkab saagi mulle pihku: «Säh, loe sina, osuta mulle see teene. Sul nagu lihtsam, ei mingit vastutust ega kohustust...»

TEINE KIRI

Hei-hei, Heinzike,

Sa oled eluõnnega koos, kas tead! Meie südamed löövad juba ühes taktis ja kumisevad kaunilt nagu kirikukellad, kas kuuled?! Ära enam raiska meie kallist õnneaega, helista mulle õhtul pärast kella kümnet, helista kohe, siis lepime kokku ja Sa ei kahetse. Telefon on, muidugi pealinnas. Ootan!

Musi! Ja veel miljon musi!

Juba praegu sinu, kuumalt igatsev Mari.

«Sa vana l...» ütleb Uno, kui olen naeru pidades kirja ettelugemisega valmis. «No see käik jääb küll vahele — tõmba kohe uus!»

Hakkan juba pooleldi masinlikult tema soovi või käsku või palvet täitma, sirutan käegi kirjade poole, kuid siis peatun. Tõsi jah, meenub, et juba eilsel lugemisel torkas see kiri kuidagi eriti silma oma agressiivse ja seejuures jampsliku sisuga, aga mis siis sellest? Või mis mäng see küll üldse on — olengi hakanud käsilolevat mõtestama mänguna —, kui seda lausa igal sammul rikutakse, üldse ei lasta oma reegleid mööda areneda? Heidan igaks juhuks veel pilgu kirjale ja näen midagi, mis mind jahmatab. Näen seda, mida eile pika lugemisseansi ajal ega ka nüüd, äsja «saatuse kuulutaja» rollis nähtavasti kui teisejärgulist üldse tähelepanuväärseks ei pidanud. Nimelt on kirja kerglane sisu täielikus vastuolus vormistamisega, välimusega. Kui mõelda tavaelu ja argitraditsioonide piires, siis saab sellise sisuga läkitusi paremal juhul kirjutada, kui lohakalt kritseldada mõneste paberilipakale, siin aga on mul käes soliidne leht meie päevil haruldast vesimärgiga paberit, millel kaunilt kujundatuina seisavadki need nii kerglased kirjaread. Kirjutatud on laisulega, ümargooti šriftis, kiri näeb välja kui kirjakunsti näituse väljapanek, sellega on nähtud ränka vaeva või peab sullepead juhtinud olema andekas, vilunud kirjakunstnik.

«Mis siis sinu nüüd silmi pungitama võttis?» astub Uuno juurde ja hakkab omakorda kirja uurima, ta tõmbab selle mul kaunis ebaviisakalt käest. Tema õigus — talle ju kirjutatud. Kommenteerin vaikselt:

«Eile pidasid sa selle Maile kirja ka ohtlikuks...»

«Kesklinna number,» sõnab ta viimaks, vaatab kella, see on pool üksteist, kõhkleb veel hetke, siis astub kirjutuslaua juurde ja valib numbri üsna aeglaselt, nagu oleks veel valmis iga numbri järel toru hargile panema. Hetk hiljem räägib ta võõra, rämedavõitu ja isegi natuke kogeleva häälega:

«Tere õhtust, siinpool toru otsas on keegi Heinz, kui see peaks teile midagi ütlema...»

Telefonini on oma kolm meetrit, aga kuulen selgesti, et kuuldemist kostab vali, helisev naerulagin. Nii vali, et Uuno lükkab kõnetoru kõrvast tükki maad kaugemale. Siis hakatakse midagi elavalt rääkima, ka siinpoolse kuulaja ilme elavneb, ta lausub paar korda vahele «jah» ja «nojah», siis ütleb «oodake», katab mikrofoni käega ja ütleb mulle sosal: «Ole hea, otsi paberit ja kirjapulka!»

Kõne jätkub, Uuno kirjutab ja vist isegi joonistab midagi, palub korrata ja lõpetab sõnadega: «Hästi, küll ma leian nüüd kätte, seda kanti tunnen ma päris hästi. Nii et — nägemiseni.»

«Homme kell viis ühes suvilas,» annab ta mulle kohe napisõnaliselt aru.

«Sa siis lähed?»

«Kuulmist mööda on vist päris lõbus tüdruk,» arutleb Uuno.

«Või ehk siiski lõbutüdruk,» ei jäta ma labatsemisvõimalust kasutamata. Kuigi — peavad ta «pruudid» siis kõik tingimata nukrad või õnnetud olema, eks selliseidki asju võib alustada ja ajada lõbusalt, naeruga, ilma et see midagi halba tähendaks.

«Pergel teda teab,» juurdleb Uuno edasi, «igatahes rääkis päris meeldivat ja asjalikku juttu, seda... kirja stiili küll käiku ei lasknud. Aga nartsisse ma sellele Marile viima ei hakka, pole see tüüp, mulle tundub.»

«Võtad siis kohe pudeli või?»

«Ah, käi sa kus... Hästi naerab, meloodiliselt, sa ju ometi kuulsid? Ikkagi kuradima põnev, missugune nägu võiks niisuguse naeru ja hääle juurde kuuluda,» räägib ta, ise nähtavasti mingis mõttesegadikus teed otsides. Kohe jõuab ta aga reaailma tagasi, vaatab mulle otsa ja sõnab järsult:

«Hea küll, aeg on koju minna. Ma olen pööraselt väsinud, kui sa vaid teaksid. Ja — ole sa tänatud, sinust on ikka kõvasti abi küll!»

Muud ei midagi, eks viimanegi lause võib olla sama hästi pilge kui tõsiselt mõeldud. Ta kiirustab välja, minema — vanasti oleks vist öeldud, et nagu kuri kannul. Ümbrikuhunnik, nüüd on neid siis jäänud nelisada seitsekümmend neli, kah tore arv, jääb temast siiasamasse põrandale. Topin nad laekasse tagasi, lükkan selle kummalise kollektiooni kirjutuslaua pimedasse ja vangi ja vaevan seejuures pead, mis imet küll too teine kandidaat, Mari-nimeline, võis rääkida, et sundis mehe nii järsku meelt muutma? Asjased kindlad Mailega abiellumise plaanid olid tal ju nagu peast pühitud, minu juurest väljus Uuno täiesti vaba ja sõltumatu mehena, kes januneb head erootilist seiklust. Või muudab ta üldse nii järsult meelt, sellest küljest ma teda ju suurt ei tunne.

Osasse sisseelanuna tuleks nüüd nentida, et mäng võtab ilmet.

Olen kaotanud Uuno Looga naistehist kaasahaaratuna juba terve tööpäeva ja see tuleb tasa teha — elurütm on kord selline, et nii pikka etteplaneerimata lõdvestust ei tohi endale lubada. Lõpetan varahommikul ühe artikli aimeajakirja jaoks ja viin selle nende tööpäeva alguseks toimetusse, nagu olen kokku leppinud. Siis tõttan edasi oma toimetusse veerge lugema, sellest mind kodus töötamise õigus ei vabasta.

Toimetusest väljudes tajun, kui kuumaks on ilm läinud. Nähtavasti on tõesti kätte jõudmas see jaanipäeva-eelne kuumalaine, mis mõnigi kord kipub jääma meie suve kõige kaunimaks ajaks. Ilmastikutundlik nais-

sugu riietub juba õhuliselt ja napilt. Alalhoidlikumad mehed hoiavad tänava varjupoolele. Autode heitgaasid vajuvad maadligi nagu õhtune udu jõeäärsel heinamaal. Et mul on tarvis võrdlemisi kiiresti liikuda ja askeldada, hakkab hinge matma. Tean, et veel paar päeva, ja algab tõsine võitlus üha talumatuma igatsusega puhkuse ning looduse järele. Puhkus on aga sel aastal veel mägede taga, jõuab kätte alles septembris.

Lõunastan kiiruga halvasti lehkavas püstijalas keset igast kandist kokkuvoolanud turistide mitmekeelset melu ja ronin siis märke, raamatukogusse. Sealne vaikus ja jahedus mõjuvad kosutavalt, sööstan jällegi töösse ja jookсутan mitu tundi järjest tuttavat bibliograafi, et saada ja täpsustada suurt hulka hädavajalikke andmeid.

Koju jõuan niisiis hilisel pärastlõunal, higine ja roidunud. Käin duši all, võtan külmkapist õllepuudeli, läidan piibu ja vaatan kella. Kell on mõni minut viis läbi. Tähendab, kusagil suvilas — ei mäletagi, kas Uno ütles, kus kandis see paikneb — on naisevõtja mees tõenäoliselt uksest sisse astunud ja kellelegi Marile lausunud või lausumas: tere, mina olen Heinz. Või algab ta uus seiklus siiski kuidagi muudmoodi?

Selle probleemistiku külge mu mõtted nüüd klammerduvadki. Mõtiskelen, et olgu muuga, kuidas on, aga Mari on üks õieti ilus nimi, tore, et see viimaks jälle moodi on läinud. Neid üsna harvu nimesid, kus eesti keel on rahvusvahelisele nimele ilu juurdegi andnud. Mari — Maria, mari kui midagi sooja, ilusat ja magusat... või pikantselt haput. «Kallis Mari, kaugel elad...»; «Kuula, kuis naabri Mari laulab...»

Heidan pilgu telefonile, nagu ootaksin, et sellest kostaks eileõhtune naerutriller. Aparaat muidugi vaikib, selles riistas pole naerjast säilinud mingit mälestust. Äkki peaks katsuma leida mõnd nipi-nupumeest, kes talle automaatsalvestaja — või kuidas seda riista nimetataksegi — külge monteeriks. Eriti keeruline ei tohiks see ju olla, olen mõnda sellist siinseal näinud. Häbi on endalegi tunnistada, et mu diskreetsus nii lõtvub, aga kangesti tahaks teada, mida just ja mis moel see Mari eile Vuntsile pajatas, et too nii järsku meelt muutis.

No on alles enneolematu lugu, millesse olen juba kolmat päeva mässitud ega paistagi, et õnnestuks vabaneda. On see üldse täismeeste, on see inimvääriline? Uno Looga jaoks ehk veel ongi, tema püsib ju täiesti legaliseeritud rajal, aga mis asja ja õigust on minul oma nina sellesse kõigesse toppida? Tema tungival soovil ja palvel küll, nagu öeldakse, aga kusagil on ka ometi piir, kus oma ligimeste soovidele ja palvetele vastu ei tulda. Ei tohi neist sellistest väljagi teha! Oleksin ma talle veel vend või onu või... kas või tädimehe vend — siis võiks ju tundagi mingit perekondlikku kaasvastutust tema perekonnaseisu suhtes, aga nüüd? Poleks olnud minu osavõttu üleile, kuhu oleks ta oma kirjalasuga siis läinud? Poleks ma eile nii intensiivselt teda «mängu» jätkama keelitanud, ehk kõnniksind nad tolle nukrameelse Mailega juba rõõmsas üksmeeles perekonnaseisuaametisse nimesid pulmakiirja panema ja, mine tea, äkki leiaksidki nii hõlpsasti kätte oma ootamatu ja ilusa õnne. Aga nüüd ta, vaene mees, käib jälle kusagil kosilaseradu, mis on tulvil vaimu vaevavaid ja tundeid ülepingestavaid üllatusi.

Kõigile neile naistele, kes on õnnemängijatena tema peale panuse teinud, ei tahagi mõelda.

Kuidas oleme neil päevil sellest kõigest rääkinud? Ei, ma ei tohi hakata ennast iseenda ees õigustama, praeguselt distantsilt paistab kätte ennekoike küünilisus ja kalkus. Hetkel vapustab mind mingi piibellik nägijaks, teadjaks saamise tunne: niipalju kui suudan meenutada, ei ole meil kummalgi neis juttudes üle huulte tulnud sõna 'armastus'. Veelgi hullem, seda sõna kohtas ka oi kui vähestes kirjades, siis aga enamasti mingites labastatud-romantilistes või veelgi labasemalt trafaretsetes troopides. Rääkida kõige intiimsemast, naise ja mehe tundeelu, nende saatuse seostamisest ja välja jätta armastus — kuhu oleme küll jõudnud? Kas oleme selle sõna unustanud, lootusetult ära pilastanud, kas häbeneme või koguni kardame seda lausuda, ei pea mehelikuks? Ja naised jälle ei pea seda naiselikuks?

Ei, veel pole ma nii vana, et hakkaksin kulutama kallist mõtlemisega muremõtetele ilma ja inimeste lootusetust allakäigust. On ju täiesti

võimalik leida teistsuguses tundetoonis, isegi sügavamaten ja teaduslikumaten tunduvaid seletusi. Müüdimehed räägivad mõtlemise arhetüüpidest ja muust sarnasest. Äkki on siin tegemist moodsa atavismiga, mis meid seondab pagana- ja tootemiusulisega: tabu on nimetada kõige tähtsamat, olulisemat nimepidi? Nii ütlemegi armastuse asemel seks, erootika, räägime sensuaalsusest, hädapärast saame suust isegi kiindumuse, lembe, helluse. On see ikka nii halb ja taunitav, kas ikka muudab maailma kalgiks ja kõledaks ja julmaks, kui surume õrnemad tunded ja kaunissõnad enda sisimasse, kus nad stimuleerivad (vahel ka pärsivad) ning peenendavad, kultiveerivad meie siseelu, selle asemel et libinallobinal üle huulte välisilma voolata, kellegi kuulmetesse, kes sellest lakkamatust armumürast oleks siis loomulikult tulpinud ja roidunud.

Kõike võib muidugi taas ja taas pea peale pöörata, sellesse problemaatikasse on takerdunud niihästi mõtlejaid kui ka tegutsejaid. Kuniks meie peade kohal ripub tuumakatastroofi oht, on inimkonna mastaabis küll raske rääkida humanistlike aadete õitsengust. Kuni veel ühelgi teoreetikul on alust pajatada ülerahvastusest ja demograafilisest plahvatuses, oleks tõesti narr temp ülistada vanamoelist lihtsat armastust, mille eesmärk soo jätkamine ja viljadeks lapsed. Kuni eksisteerib meie praegune eluvorm, on Maa võib-olla Universumi ainuke taevakeha, mis põeb ravimatut vähkkasvajast nimega Inimkond...

Viimane raskekaaluline mõtetera, ei tea kellelt, kus, kunas ja mis puhul kuuldud-loetud-meelde-jäänud, virgutab mind enesekriitilisemaks. Pole ju tegemist kuigivõrd nimetamisväärse mõttekultuuriga, kui nii hõlpsasti jõutakse ühe mehe kosjakuulutusest kogu inimkonna eituseni. Aga mida teeb tänapäeval mees, kui ta mõelda ei viitsi või ei oska? Loomulikult astub televiisori juurde ja lülitab pildi sisse.

Nii minagi ja mul veab: parasjagu on alanud mingi jalgpallimatši ülekanne. Kusagilt Lääne-Euroopast, mingi karikasarja mäng, milles nõukogude jalgpallurid kaasa ei tee. Ma pole üldse jalgpalli- ega hokifanatik (ajakirjanike hulgas on neid vist rohkem kui elanikkonnas keskmiselt), aga heasse, kõrgema klassi mängu sisse elada ei ole mingi vaev. Selle meestejõugu äge ja virtuoosne triblamine mööda mänguväljakut lõõgastab praegu tööpoolest hästi, isegi lohutab. Leidub ikka veel mehi, kelle mõistus on harmooniliselt jaotunud pea ja jalgade vahel või koguni viimaste kasuks!

Leian külmkapist veel pudeli õlut, teen olemise mugavaks. Tunnen, et olen väikese lõdvestuse enam kui ära teeninud. Aken on lahti, on tunda, kuidas päevane kuumus annab tasapisi järele, ja kui teleris mänguväljaku mõrin-lörin hetkiti vakatab, kuulen, et ööbikki on taas laksutama hakanud. Pesuehtne linnamehe kevadõhtu-idüll.

Vutimäng lõpeb prantslaste (vist ikka prantslaste? Kes on kes — isegi see mind suuremat ei huvita) 2:0 võiduga, mängijad on saanud kõrgetasemeliselt demonstreerida oma meisterlikkust ja ülevat sportlikku vaimu, nagu kaadritagune kommentaator rahulolevalt kinnitab. Vaatan kella: mõni minut puudub üheteistkümnest. Kaalutlen, kas oleks veel tarvis midagi teha, kui üheaegselt uudistesaaate kutsungiga kilksub uksekell.

Arusaadavalt on see Uno Looga, ta siseneb reipal sammul ja lausub: «Kaks — null!»

«Sinul või?» teesklen taipamatut.

«Nendel seal muidugi,» noogutab ta pead lahtisest uksest paistva sini-veikleva ekraani poole. «Oli vist äge mäng, igast aknast kostis hõiskamist.»

«Aga sinul? Mis punktid sulle täna kirja läksid, mitu väravat löödi? Ja kas süüa tahad?» ilmutan teatud kärsitust, tahan kõik asjad otsekohe ära korraldada. Hiljutiste mõtiskluste jäljed pole veel mälust kustunud, mind vaevab tunne, et see, millega meie kaks juba kolmandat päeva tegeleme, on loomuvastane, on ebaeetiline, on läbi ja lõhki vale.

«Süüa nüüd küll ei taha, köht šašlõkki täis,» vastab ta kähku kõige neutraalsemale küsimusele, kuid selleski vastuses paistab peituvat vihje kordaminekule. Mille kordaminekule?

Uuno hääles oleks aga nagu pilgetki, kui ta nüüd küsib: «Kuule, mis vahe... sa oled ju teatriarvustusi kirjutanud, sa peaksid teadma... mis vahe on melodraamal ja tragikomöödia?»

Ma ei taba ta küsimuse mõtet, selle seost meie «temaatikaga». Ja nii, paugupealt, vastata polegi hõlpus. Üritan siiski seda teha:

«Vahe ikka on küll... Ütleksin ehk nõnda, et melodraamaks me oleme vist hakanud nimetama midagi, mis on üsna võlts. On mingi morali-seeriv tardskeem, käib võitlus vooruste ja pahede vahel, tunded piitsutatakse mingite primitiivsete võtetega üles, hea võidab lõpuks halva ja mitte keegi kurat ei usu; või kui, siis mõni naiivitar maalt, nagu neid vanasti kutsuti. Tragikomöödia on palju ausam. Ehtne nali ja ehtne traagika kokku segatud, kuidas juhtub, vahel tuleb välja isegi päris eluline. Umbes nii see on, aga kui tahad, võin mõne teatmiku, entsüklopeedia või käsiraamatu abil täpsustada.»

«Tähendab, tragikomöödia...» lausub Uuno vaikselt ja ta näol vahe-tuvad kiiresti ilmed, mulle tundub, et ta elab kõike täna õhtupoolikul olnut veel kord, pöörases tempos läbi. «Aga kas sellist mõistet pole — komotragöödia? Kus nali on alguses ja katastroof või midagi selletaolist käib sellele takkaotsa? Põll pärast pikka ilu või...»

«Summa ju ei olene liidetavate järjekorrast, seda tõde tunti juba siis, kui need mõisted tekkisid,» vastan nüüd mina iroonilisemalt, kui ehk tahaksin, kuid mulle juba tundub, et ta nimme venitab oma tänase «aru-andega», tahab nagu asja põnevamaks ajada. Milleks? Ma ju ei hakanud tema «nõunikuks» kiindumusest teatrisse või dramaturgiasse. Ometi tunnen, et tema taotlus (kui tal seda ikka on) jääb peale, minu huvi ja uudishimu kasvavad, olen juba päris kindel, et temaga on midagi põnev-t juhtunud. Olgu siis melodramaatilist või tragikoomilist või ükspuha mida.

«Sa oled nagu mõni isemõtteleja mees, kes tahab täiesti tühja koha peale teooriat püsti upitada,» teen talle etteheite, mis ka pole päris sirgjoone-line. «Ehk tuleks siiski alustada empiirikast, ah? Ma olen ju vana, paadunud pragmaatik, nagu sa tead.»

«Empiirika, pragmaatika, elufilosoofia, kogemusfilosoofia...» pomiseb Vunts. «Mis kuradi filosoofia, persse kõik see filosoofia,» käratab ta järsku. «Ma räägiksin juba tükk aega, kui see jutt vähegi usutav tunduks. Nii nagu ma saan viis minutit räägitud, sa arvad kohe, et ma nüüd valetan või mõtlen välja, sest et nii ei saa olla, nii on ainult teatris või kinos — ja mida ja kuidas ma pean siis rääkima?»

«Nüüd sa oled nagu kooliplitika — «Oh issand, sa kohe ei saa uskuda, mis kõik minuga on täna juhtunud!»» korraldan omalt poolt väikese etenduse. «Kui ma sind ei usu, siis viskan välja, ausõna. Sinu uksest, su kirjad aknast ja loril lõpp! Väga mul tarvis sind uskuda või mitte uskuda.»

«Hästi, ütleme, et sul on õigus,» sõnab Uuno ohtes. «Ma siis räägin. Sedasi et... eksida polnud võimalik, juhatus oli täpne. Suvila — või mis suvila, ehtne jahiloss, sa tead neid selliseid küll — seisis üksikuna mändide all, lähema naabrini võis olla oma kolmsada meetrit. Mina jällegi olin ainuke inimene, kes parasjagu seal mändide all liikus, nii et kui majale lähenesin, siis mulle tundus, et aknast keegi piilus. Aga ma koputasin — keegi lahti tegema ei tulnud. Katsun ust — uks on lahti, astun sisse ja kõik on nagu tuntud muinasjutus kolmest karust. Suur-suur tuba, valge linaga kaetud laud, laual paistab olevat nõusid suure hulga inimeste jaoks, nurgas ilmatuma vägevas kaminas hõõguvad söed, nende kohal varrastel praeb šašlõkk, tuba on magusat lehka täis. Aga mitte ainsatki hinge! Lugesin vardad üle — sain seitse tükki ja kohe muidugi mõtlesin, et siin peab küll midagi kahtlast lahti olema. Aga see karumaja tunne oli juba nii see, et hõikasin valjusti: Tere kah siitpere rahvas, kas kedagi kodus ka on?»

Vaata, siis algaski operett! Kusagil tagaruumides hakkas valjusti mängima muusika, tuli, tead küll, see vana ilus romantilis-lüüriline lugu «Laula, laula, väike karjus...». Siis kohe avanes lükanduks ja sisse marssisid tervelt kuus tüdrukut. Kõik mundris, see tähendab, kõi-gil üll mustad hästi napid bikiinid ja jalas valged tikk-kontsaga kingad.

Need mõnel vist küll esmakordselt, sest hoidsid põlvi kõveras ja vabisesid jalgadel.

Nojah, nad sammusid siis kergelt puusi hõõritades laua ette, seal oli pikk ja lai, massiivne pink. Kõik astusid nagu käskluse peale ühekorraga pingile, panid oma vasaku jala valgest laudlinast hoolimata lauale, sirutasid järsu liigutusega oma parema käe õieli aetud nimetissõrmega minu suunas välja ja pröökasid kooris: «Tere, Heinz! Kuidas me sind ootasime! Kelle sa meie seast valid, ah!» Siis järgnes vaikus ja hea laulja laulis parajasti teises toas masinast: «Oled nagu mättal mari, tumepunane ja ...» soe vist, eks? ... Sa ikka usud mind veel, Jaak?» vaatab Uno mulle äkki otsa ja mul on piinlik, et ma ei suuda näolt põnevil ilmet koristada.

Üldiselt sarnaneb see jutt mingi erotomaani soovunelmaga, aga mis ma seda talle ikka seletama hakkam. Huvitav, kuidas lugu võiks edasi areneda, isegi kui ta tõesti luiskab. Kehitan pisut õlgu ja lausun ebamääraselt: «Nojah, eks elus võib ju mõndagi ette tulla ...»

Uno Looga kaalutleb hetke, kas see polnud ehk liiga iroonilise alltekstiga öeldud, kuid jätkab siiski:

«Esimene idee oli mul loomulikult plehku pista. Uksest välja, ega nad neis peokingades mulle ikka järele küll poleks saanud. Aga siis kohe tundsin, et sel viisil lahkudes teeksin häbi tervele meessoole. Nii et vajutasin jalad kõvasti maha, sättisin näole kraad rõõmsama ilme ja vaatasin nad rahulikult ja ükshaaval üle. Olid kõik nägusad ja hästi noored tüdrukud, rõõsa jumega ja nahk pingul. Ühel raasike rohkem rinda, teisel puusa, üks nii lahja, et polnud seda ega teist ollagi. Üks oli nõidmusta tukaga, teine täiesti pleekinud linalakk, ülejäänud neli jällegi vahepealsed. Aga head nägid nad välja küll, pealegi hakkas paistma, kui suurt rõõmu nad ise sellest vembust saavad ja kuidas olukorda nautivad, paarile kippus juba naergi kangesti peale.

Eks siis taipasin minagi, et nali on nali, ja või mul siis enam oli tulist kiiret seda lõpetada. Panin käed seljale risti, kõndisin nende enam-vähem alasti ihude ees paar korda edasi-tagasi, tegin näo, nagu mõtleksin ... Lõpuks ja äkki käratasin aga päris kurjalt: «Hea küll — katsuge nüüd, et te riidesse saate! Ja kähku! Ma vaatan niikaua, et šašlõkid ära ei kõrbe.» Tüdrukud olidki sõnakuulelikud, rüüsisid teise tuppa või kööki või sauna, mis seal ukse taga oli, panid muusikamasinale mingi rütmi loo, hakkasid kihistama ja kahistama. Mina aga pöörasin šašlõkivardaid, valasin liha kastmega üle ja mõtisklesin, et jama küll, aga süüa saab nähtavasti hästi ja minu seisundis mees peab üleüldse ja ülepea igasugusteks üllatusteks valmis olema — ehk see ei ole neist veel kaugelki kõige suurem, hirksam ega ootamatum.

Seal nad siis varsti tulid, need kuus kaunitari. Riidetatutena niisama nägusad nagu paljalt, sest ega rõivas ilusat tüdrukut riku. Neljal oli seljas ruudulise seelikuga koolivorm, mis mind pisut nagu üllatas, ühel peenike moodne pükskostüüm ja üks, see musta peaga, kandis küll lihtsat, aga pidulikku bordoopunast kleiti, mis talle suurepäraselt sobis. Nüüd olid nad õige ujedad, hoidusid kobarasse ja sosistasid isekeskis, siis aga hakkasid tegutsema, kandsid ühte-teist suupistet lauale, muu hulgas ka kaks pudelit head punast lauaveini. Üks tuli mulle appi šašlõkki taldrikutele tõstma, see — tähendab liha — oli mahlane ja küps ning lõhnas nii, et suu nirises sülge täis, aina neelata. Varsti istusime lauda, valasin veini klaasidesse ja ütlesin:

«Teie terviseks, tütarlapsed! Te oskate päris täitsalt üllatada ... Aga seletage mulle nüüd ära, kes te siis päriselt olete.»

«Eks teie pruudid ikka,» turtsatas üks ninatark ja kõik lõkerdasid selle peale tükk aeg naerda. Siis lausus kohe teine:

«Me oleme abituriendid. Elluastujad, teate. Koolist ellu, ja koolist tööellu, ja ülikooli ellu, kellel veab, ja abiellu, ja seksuaalellu, ja üldse vabasse ellu!»

Järgnes uus naerulagin, siis rüüpasime veini ja ma küsisin uue küsimuse:

«Kas te ka üldse teate, mis on abiellu?»

«Miks ei tea, teame küll,» kinnitas kohe üks kindlalt.

«Kõik meie isad-emad on abielus,» kostis teine.
«Ja kõik tuttavad ümberringi, kes selles eas» — kolmas.
Neljas aga küsis minult: «Aga kas teie teate?»
Palju ei puudunud, kui oleksin vastanud, et ei tea. Seda rõõmu ma siiski neile ei teinud, mul oli veel küsimusi varuks.
«Kui vanad te ka olete?»
«Täiskasvanud.»
«Kõige paremas eas.»
«Täitevkomiteelt ei ole enam abiellumisluba tarvis.»
«Teie ju kuulutasite, et tahate nooremast naist — meie need kõige nooremad olemegi.»
«Noorematega kui meie enam ei tohi, teid pannakse kinni.»
«Ja naelutatakse ühiskondlikku häbiposti.»
Nagu näed, võttis vestlus kõvasti hoogu, neil kõigil oli väga lõbus ja minulgi hakkas viimaks kuidagi kergem kogu selle noorusliku lööbi keskel. Küsisin aina edasi:
«Ja te tahaksite siis ka kohe tõesti abielluda? Juba praegu?»
«Mis seal enam oodata,» kinnitas kõige blondim ja kõige sõnakam.
«Mis seal enam oodata — elu paremad päevad lähevad tulutult luhta,» arvas teine, ise piilus mulle otsa oma tuhakarva, silmadele kammitud tuka alt.

«Konkurents on äge, teate.»
«Ja õigest mehest on kodumajapidamises abigi.»
Nii jätkus meil lorajuttu veel tükiks ajaks. Aga olin juba tähele pannud, et tüdrukud söövad kuidagi imekiiresti, kahtlase aplusega, hambad aina välguvad. Umbes poole tunni pärast olid kõigil taldrikud tühjad — minu šašlõkk oli küll alles poole peal. Siis ühel hetkel tõusid neist viis nagu käskluse peale püsti, ma oletasin, et neil on veel mingi üllatus varuks, et ei tea, mis kontsert või palagan või mis nüüd lahti läheb. Aga nad ütlesid hoopiski, nagu kukupaid lapsed kunagi, läbisegi aitäh ja tänan ning siis lausus sõnakas blondiin:

«Me peame nüüd küll minema, ülehomm on eksam, teate... Nii et me jätame teid kahekesi. Tema ongi nimelt Mari, kelle juurde te tegelikult tulite,» ja osutas kuuendale, kes oli istuma jäänud. See oli tõmmu tüdruk bordoopunases kleidis. Hetkel ei vaadanud ta üleski.

Nad tulid viisakalt — ikkagi väga hästi kasvatatud neiud — ükshaaval mulle kätt pidi head aega ütleva, mõni sosistas midagi Marile kõrva, aktiivne blond rääkis temaga kõige kauem, ja läinud nad olidki. Nägin aknast, kuidas nad mändide-vahelist rada mööda eemaldusid, lugesin igaks juhuks ülegi — tõepoolest, neid oli seal viis. Nad läksid hüpeldes, isekeski hõigeldes ja naerdes, nende õhtupoolik oli igatahes läinud täie ette.

Istusime Mariga vastamisi, teine teisel pool seda väga suurt lauda, millel olid äsjase pidusöögi jäägid, oli ka pudel veini, mille sisu Mari kleidiga üsna ühte värvi. Vaatasin talle pikalt üle laua otsa ja taipasin, et ta pole kogu selle aja jooksul lausunud sõnagi, küll olin mitmel korral tabanud tema uuriva pilgu, niipea nagu olin tema poole vaadanud. Nüüd istus ta endiselt langetatud silmadega — kahjuks, oleksin tahtnud juba teada, mis värvi need on. Aga ilus on ta küll, sire ja rühikas isegi istudes, nõgimustad juuksed lahtiselt õlgadel. Au pärast olen ma küll geograaf, aga rahvastiku geograafias, ammugi siis antropoloogias jäävad mu teadmised napiks, ometi tundub, et ta on kuidagi puhtatõuline, ütleksin et võõramaine. Endamisi ristisin ta kreoolitariks...

Nojah, midagi targemat ma selles uues alguses küll öelda ei mõistnud, kui et laususin:

«Ah et teie siis olete Mari...»

«Olen,» vastas ta veidi väreleval häälel ja jätkas kohe, nagu kardaks vaikust: «Teate, Heinz...»

«Siiski mitte Heinz, vaid Uuno. Heinz oli... pseudonüüm või kuidas öeldagi...» Tundsin, et olen veidi kidakeelne, ja kiirustasin veini valamata. Ta laskis rahulikult täita endagi klaasi ja lausus juba natuke kindlamalt:

«Uuno... olgu siis Uuno, teate, Uuno — ma pean muidugi vabandama selle pärast, mis siin toimus...»

«Oh, mis te nüüd,» oli mul kiire vastata, «see kõik oli ju tore ja vaimukas, tüdrukud nii särtsu täis...»

«Särtsu täis,» noogutas ta. «See blond on mu noorem õde ja teised kõik tema klassikaaslased. Teate, mul pole olnud õe ees erilisi saladusi ja kui ma talle siis rääkisin, et kavatsen teie sellele kuulutusele vastata, tuligi ta sellise ideega välja. Et ei oleks alguses liiga piinlik, eks ta tahtis mind omal kombel kaitsta kah... võimalike ootamatuste vastu. Ja teile väikese eksami korraldada, et näeks, mis mees te üldse olete.»

«Eksami?» kordasin nüüd mina tema sõnu. «Mis hinde ma siis saan ka? Ja mis mees ma pärast seda teie arvates olen?»

Nüüd vaatas ta üles, nägin, et silmad on tumedad, sügavpruunid ja lõbusad. Ta puhkeski kohe naerma ja tundsin ära naeru, mis kostis eile telefonist. Siis aga oli ta jälle tõsine ja lausus lühidalt: «Väga hea hinde. Te ju nägite, meid jäeti kahekesi. Seda poleks mitte iialgi juhtunud, kui... Nad kõik hoiavad ja kaitsevad mind.»

«Tähendab, mind võib usaldada?»

«Võib,» kinnitas ta, lõi siis jälle silmad maha ja pärast mõtlemisvõi kõhklemispausi lisas vaikselt: «Veelgi enam — teisse võib armuda.»

Olen Uunot põnevusega kuulanud ja tahaksin nüüd käsi plaksutada: viimaks ometi on see sõna kõlanud, küll veel mitte 'armastus', kuid vähemalt midagi ligilähedast, 'armuma'. Tähendab, kõik polegi veel kadunud, kõik inimtunded maailmas kuhtunud. Ma pole küll päris kindel, kas Uuno mõtleb samuti. Ta ilme muutub nagu süngemaks, hääl arupidavamaks, kui ta jätkab:

«Kreoolitar, see Mari ikka, tõusis lauast ja astus, ikka veel langetatud silmil, kamina juurde. Tõusin minagi, läksin tema kõrvale. Vaatasime siis koos mõnda aega seal veel hõõguvaid, ikka enam tuhahallusega kattuvaid süsi. Siis vaatas ta ühel hetkel mulle otsa, jäigi otsa vaatama pärani silmil ja lausus vaikselt, peaaegu kähinal, kuid kindlalt:

«Abielluge minuga, Uuno! Abielluge, ja teil ei tule seda mitte kunagi kahetseda.»

Tema pilk oli lummas ja peibutav, nägin, et sel hetkel oli ta valmis kõigeiks, ja oleksin ma lurjus, siis polnuks midagi lihtsamat kui hetke ära kasutada — ausalt öelda ei puudunudki palju, kui oleksin seda teinud. Kuid päris viimane lontrus ma siiski pole, pealegi tajusin, et sel otsekoheisel abieluettepanekul on mingid kaugemad tagamaad, mida tuleb tunda. Millega on vaja tutvuda — mida varem, seda parem. See pärast ma ei vastanud muud kui: «Te olete vaimustav ja vapper tüdruk, Mari, et niiviisi räägite. Aga on siis sellega nii kiire? Me ei tunne ju teineteist veel sugugi...»

«Ah, mis on sest tundmisest abi?» hüüatas ta. «Tähtis on tunne, mitte tundmine, kas te siis ei mõista... Aga olgu pealegi, kui teil kannatust jätkub, siis ma räägin kõigest. Ainult et see on pikk ja kurb jutt.»

«Pikk ja kurb,» kordas Uuno. «Mari rääkiski umbes kolm tundi, võib-olla kauemgi, kurbust ja tuska oli selles nii palju, et... Hea küll, ma katsun sulle tervele tema loost õige lühikese kokkuvõtte teha, küll sa siis taipad. Ainult et, Jaak — kas sul midagi joodavat on?»

«Alkohoolset — sa mõtled?»

«Ei, karastavat. Keel kuivab, tead.»

Toon välja «Fanta» pudeli ja valan oranži, imalavõitu, külma joogi klaasidesse. Uuno rüütab ja hakkab rääkima. Kui tema lühikokkuvõttest veelgi lühem teha, siis see kõlaks järgmiselt.

Mari oli kaheksateistkümnene, just keskkooli lõpetanud ja valmistus ülikooli astuma, tema õde aga neljateistkümnene, kui see juhtus. Lennuõnnetus nimelt, välismaal, mille läbi hukkusid tüdrukute vanemad. Mari viskas kõik senised plaanid peast ja pühendus õe kasvatamisele. Pere-kond oli elanud jõukalt, juristist onu abiga realiseeris tüdruk niihästi auto kui ka suvila (see, kus Uuno ja Mari olid täna viibinud, kuulus õe ühe kooliõe vanematele) ja kalkuleeris kõik kulutused aastateks ette. Rohkem ta kõrvalist abi ei kasutanud, edasi tegi kõik juba ise. Sellest on

nüüd möödas neli aastat, õde lõpetab keskkooli, ta on tubli tüdruk, õpib väga hästi ja peab ülikooli astumise plaani.

«Nii et Eloga on kõik korras,» rääkis Mari teatud uhkustundega,» jätkab Uno. «Elo on nimelt tema õe nimi, see oligi neist kuuest kõige blondim ja sõnakam, välimuselt küll täiesti vanema õe vastand, ainult et oma vastandlikkuses ehk niisama ilus. Mari seletas, neil olla veel nii palju raha järel, et Elole jätkub ülikoolipäeval võtta, ja ütles siis korraga nukralt: «Aga ühel päeval mulle selgus, et olen ikkagi midagi kahe silma vahele ja läbi mõtlemata jätnud. Nimelt selle, mis puutub minusse endasse, mis peaks minust nüüd edasi saama. Ma jään ju päris üks, peaksin tööle minema, aga mida ma oskan? Neli aastat olen olnud kodune, olen Elo õppetöö järele valvanud ja püüdnud tüdrukule edasi anda seda, mis vanemad jõudsid mulle selgeks teha. Ma olen õppinud kodu korras hoidma, vajalikke sisseoste tegema, säästlikult raha kulutama, keetma-küpsetama, riideid parandama-paikama, pesu pesema... aga see on ka kõik!»

«Need on ju küll tänapäeval haruldased oskused,» proovisin teda julgustada.

«Võib-olla, aga mitte midagi muud ma ei oska ja sellest on vähe. Mul ei ole õigeid tuttavaidki, tunnen ainult Elo mõne kooliõe vanemaid ja neidki pealiskaudselt. Mulle tundub, et olen täiesti eluvõõras, mul pole aimugi, mis ümberringi toimub ja kuidas teised inimesed elavad. Nii nagu raamatutes ja telefilmides, nad ju ei ela, eks? Kuidas peaksin ma edaspidi toime tulema, millega oma elu sisustama?»

Ta oli nüüd oma kõige suurema mure ära rääkinud ja tundis silmanähtavat kergendust. Vaatas mulle paluvalt otsa.

«Teie kuulutus, Uno... Ma ei teagi, kuidas see mulle silma puutus ja mis mulle pähe tuli, kuid ma kohe tundsin, et siin võiks olla mingi väljapääs. Eriti seda küll uskuda ei osanud, aga niipalju siiski, et teile kirjutasin... Õelge, Uno, seal oli nimetatud ka esinduslikkust — olen ma küllalt esinduslik? Ma ei saa päris hästi aru, mis see tähendab.»

«Te olete kõige vapram tüdruk, keda üldse võib ette kujutada,» vastasin ta küsimusele mitte just kõige täpsemalt ja mõtlesin ise, et tal peab tõesti olema raske, et teda on varitsemas sellised ohud, mille võimalikkustki ta ette ei kujuta. Kas on tal näiteks aimu, milline klaperjaht ümberringi sellistele kaunitaridele käib, kuidas igasugused tüübid neid iga hinna eest väärastada püüavad? Sellest ma muidugi rääkima ei hakanud, vaid küsisin:

«Õelge, Mari, kui vana oleks praegu teie isa, kui ta veel elaks?»

«Neljakümne viiene. Aga mis siis?»

«Peaaegu minuvanune — mõelge sellele. Akki te kannate lihtsalt minule üle need tunded, mida ei saanud tütreina välja elada... Seda juhtub maailmas üsna sageli.»

«Ma ei tea,» vastas ta väga vaikselt. «Aga mis oleks selles halba? Te võite ju mulle olla niihästi isa kui ka mehe eest, eks? Te oleksite mulle kõik, uskuge! Või ei kõlba ma teile?» — ja ta silmanurkadest hakkasid vaikselt, nagu täiesti iseseisvalt veerema pisarad, hetk hiljem pööras ta näo ära, et ma neid ei näeks. Olin aga näinud ja mul hakkas hirm, hakkas temast kahju ja hirm ka. Isa ja mees, abielumees ühes isikus — tema jutust paistis, et ta peab seda päris loomulikuks. Kumb ta siis ikkagi on, kas nii rikutud või nii ilmsüütu, naiivne, eluvõõras?

Oleksin tahtnud tüdrukule ligi astuda, talle tõepoolest isalikult käed õlgadele panna, teda rahustada, aga tundsin, et ei tohi seda teha, et see oleks pettus, oleks liiga selge mehelik vihje... Tuli piirduda sõnadega ja nii ma seletasingi:

«Saage aru, Mari, ma pole ju veel midagi õelnud, ei seda ega teist. Me näeme täna esimest korda — kas ikka maksab sündmusi liialt tagant õhutada? Te ei tunne mind veel niigivõrd, nagu nüüd mina teid tunnen. Kuigi see on väga tore, et te mind esimesest pilgust nii usaldate, ja ma võtan teid väga tõsiselt. Aga siiski — ma olen aastates mees ja võiksin tõepoolest olla teie isa. Ümberringi on nii palju noori mehi, kes teile hoopis paremini sobiksid...»

Ta oli ennast juba kogunud. Vaatas mulle otsa, silmis süüdistus, ja

lausus resoluutselt, peaaegu karjus: «Ma ei taha neid, nad ei sobi mulle, kas te siis ei näe! Ma ei oska nendega olla, nad on nagu kusagilt hoopis teisest maailmast. Käisin koos Eloga paar korda diskol — minu meelest oli see öudne, mis seal toimus, ma põgenesin pärast esimesi tantse... Aga teie tundute mulle algusest peale oma — mis saan ma sinna parata?»

Tegin liigutuse, mida poleks tohtinud hetkel teha — vaatasin kella, ja Mari pani seda tähele. Ta küsis kohe:

«Ega te veel ometi ära minna ei kavatse?»

«Varsti tuleks minna küll,» sundisin ennast nüüd vastama. «Buss läheb ju umbes poole tunni pärast.»

Nüüd astus ta ise minu juurde, üsna ligi, vaatas alt üles — ta on ehk peajagu minust lühem — ja rääkis, hääles ehtne erutus: «Palun ärge minge! Teate, mul on luba siin olla homseni. Jääge minuga, jääme siia, eks? Uskuge mind, ma olen uhke tüdruk, ma ei räägi enam mitte kunagi, mitte ühelegi mehele neid sõnu, mis ma teile olen öelnud ja ütlen. Abieluge minuga, Uuno! Ma... armastan teid juba, me hakkame teineteist armastama ja meil on hea. Ma hoian kodu korras, me saame lapsi ja ma hakkan ka neid armastama, ma oskan lastega toime tulla, ma teen üldse kõik, mis vaja, kui tahate, siis hakkab õppima, ja katsun teid kõiges abistada, nii nagu vähegi oskan...»

Seda rääkides oli ta meelihullutavalt veetlev — anna andeks, ma ei oska teisi sõnu leida. Tajusin, kui erakordne on see hetk, et teda saab niiviisi paluma sundida ainult ehtne tunne, ning tajusin, et mu tõrksus on lõpukorral. Kui peaksin veel viivitama, veel sama pinge all jätkama, siis saaks ta oma tahtmise, siis saaks olla veel ainult üks lahendus. Ometi tundsin sedagi, et ma ei tohi järele anda. Ma... silitasin ta juukseid ja ütlesin:

«Te olete kullatükk, Mari, ausõna. Te olete suur üllatus, poleks oodanud, et minu elus võib midagi niisugust juhtuda. Ma võtan teid väga tõsiselt, mõtlen nüüd teie peale lakkamatult. Aga minema ma kahjuks pean,» valetasin talle kohe julmalt. «Pole midagi parata, ma ju ei osanud seda ette näha, mis täna sündis, ja mul on veel kohustusi. Edasilükkamatuid kohustusi, neid ei saa kuidagi täitmata jätta. Te saate minust aru, eks? Aga mõtleme kõik hoolega läbi, et kui juba midagi otsustada, siis lõplikult, et kumbki pärast ei kahetseks. Ma helistan teile...»

«Kas homme?» küsis ta, hääles lootus.

«Mõne päeva jooksul,» ei usaldanud ma siiski liiga konkreetne olla.

«Aga mina ootan, et homme... Hakake siis minema, muidu jääte veel maha,» sõnas ta korruga karmilt ja tõmbus minust eemale. Aimsin, et ta hoiab pisaraid tagasi, ja kiirustasingi lahkuma.

Eemaldusin suvilast, sundisin ennast aeglasemale sammule, kui oleksin soovinud. Või mida ma neil minuteil üldse soovisin? Ajus oli tõeline möll käimas, ütleksin, et südameski, kui see elund ikka peaks neist asjust osa võtma. Kuulatasin, et ega ta mulle äkki järele ei jookse, kord soovisin seda, siis jälle kartsin. Mõtlesin, et mis siis saaks, kui ma bussist peaksin maha jääma ja tagasi läheksin — aga jõudsin bussile just minut või paar enne selle väljumist. Ja...»

«Ja sa võtaksid praegu hea meelega takso ning põrutaksid sinna tagasi? Sünge lugu,» sain nüüd minagi üle hulga aja sõna sekka öeldud.

«Sünge?»

«Nojah, see, et sul on neid nüüd juba kokku kaks, Maile ja Mari. See veel lisaks, et sa pead ennast nüüd nii vastupandamatuks meheks, kellega kõik naisolendid on ilmtingimata ja silmapilkselt valmis kaela langema.»

«Mina ei oska endast enam midagi pidada ega asjast tühjagi arvata,» kinnitab Uuno kaunis blaseerunult, nagu mulle tundub.

«Mina küll oskan. Tead, siin põimuvad kaks fenomeni. Esiteks on sinu kosjakuulutuse nipid osutunud tõepoolest töökindlateks, nii et nähtavasti on välja selekteerunud selline naiste kogum, kes sulle põhimõtteliselt sumpatiseerivad. Nii et kahele tabamusele või ka täistabamusele võib julgesti lisa loota. Teiseks on ülemaailmselt tuntud-tunnustatud paradoks, et mida rohkem on ilmas inimesi, seda üksildasemana iga indiviid ennast tunneb, seda suuremaks kasvavad lävimisraskused, seda

meeleheitlikumaks ponnistused neid ületada. Selge, loogiline ja lihtne, kas pole?»

«Mitte nii väga, ja kuidagi hingetu, kui reaalsete inimeste ja olukordade peale mõelda,» kahtleb Uuno.

«Nii et sinu sündroom nõuab tingimata isikliku veetluse ja teab veel mille arvestamist?» ironiseerin. «Aga kumb pruut sulle siis nüüd armsam tundub? Ega sul Mailega abiellumisega enam vist nii kiire olegi, kui oli eile?»

Uuno püsib surmtõsine, kui arutleb: «Arvad sa, et on kerge vastata? Maillet ma ikka päriselt ei unustanud ka, muidu kes teab, mis võinuks juhtuda. See pidur oli mul igatahes pidevalt peal. Aga tundub nagu küll, et Maril võiks mind rohkem tarvis minna...»

«Mitte sinul teda?» salvan. «Mõttele kõigile eelistele: ikkagi noorem, see on üks; vist ka ilusam — kaks; kohe kõigeiks valmis — kolm; räägib armastusest, kodust ja lastest — neli; ütles, et on valmis sind ennastohverdavalt teenima — viis; nähtavasti meeldisid sa ka tema õekesele — kuus. Mis sa veel tahad?»

«Kas sa ise ka sellesse aritmeetikasse usud?» tahab Uuno nüüd teada.

«Vaata nimelt! Ei usu ega soovita ka sinul uskuda.» Tunnen, kuidas mind on haaranud väitlemishasart, ega püüagi seda talitseda. Arvata-vasti tuleb Uunole ainult kasuks, kui proovida kõike näidata võimalikult mitmest küljest. «Ei usu, sest siin läheb käiku seegi, mida ei saa alahinnata — Mari noorus.»

«Jah, muidugi, ta on ikka liiga noor küll,» kinnitab Uuno.

«Ah, asi pole üldse selles,» seletan õhinal. «Vanemadki mehed kui sina on veel noorematega abiellunud ja vahel päris õnnestunult. Aga praegusel juhul tähendab noorus ennekõike elavat fantaasiat. Sa ju nägid, kuidas ta suutis endale otsekohe sisendada sinu vastu sellise sümpaatia ja usaldustunde, et see hakkas talle juba armastusenagi tunduma. Ja eks ta ole siis ka endale pikka aega sisendanud kõike seda, millest sulle jutustas — et ei oska töötada, et on eluvõõras, et teised noored ja nende harastused talle ei meeldi — see on ju kõik ilma kogemusliku katteta jutt, või ma olen täielik puupea. Ta on hakkaja tüdruk, tuleb igal juhul ja kõigis olukordades toime. Kui läheb tööle, siis õpib ka ameti ja see hakkab meeldima. Läheb noorte sekka, kohaneb pisut ja võib varsti nende eestvedaja rolli asuda. Sinuga tal midagi tõsisemat ei juhtunud, tähendab — unustab kolme päeva või nelja nädala pärast sootuks, et tänase päeva sündmused on kunagi aset leidnud. Elu tahab ju eladal!»

Uuno raputab mu jutu sekka mitmel korral pead ja sõnab nüüd õige kurjalt: «Sinu kaine mõistuse argumendid on jäledad, sa suudad kõiki õrnamaid tundeid pidada teeskluseks, sa oled lausa romantika surm. Ma enam ei taipagi, kuidas sa ise suudad niisuguse skepsise juures vastu pidada.»

«Aga sa näed, et suudan!» kinnitan rõõmsalt. «Ja võta arvesse, et mina olen abielus, sina aga mitte. Raske tõesti uskuda, eks?»

«Võimatu,» kinnitab tema. «Nii et sinu meelest ei kõlba mulle kohe kumbki, ei Maile ega Mari?»

«Miks nii, täitsa võimalik, et kõlbaksid mõlemad. Aga mis siis, kui kolmas kõlbab neist veel paremini? Või neljas või tosinas? Sina, mees, oled ju läbinud vaid ühe kuuendiku kokkulepitud distantsist,» meenub mulle eilne krooniargument.

Uuno paistab oma tugitoolis tõeliselt oimetu ja lootusetu. Ta nagu tahaks kõigele käega lüüa, siis aga viipab ometi laualaeka poole ja ohkab:

«Ah, misasja, sündigu sinu tahtmine... Aga, tead, tõmba ise see kolmas kiri sealt välja, mis me ikka toda lolli ja lapsikut loteriid mängime.»

Täidan ta soovi ja ulatan mehele sinakasroheline, väga peene ümbriku.

KOLMAS KIRI

«Kõik soovid sünnivad merest, nad on kui lained.
Kõik valu on metsades, okstes, sealt mu nimi.
Soovide igavik koondub hetkesse.
Hetk valu ongi igavik.
Soov ja valu kohtuvad kõiksuses,
mida ei seleta liikumine ega paigalseis.
Kõik laaned vaikivad, ookeanid on tüüned.
Randu piirab lõppematu koosolek.
Kelle nimi on Tuul, tõusku ja mingu,
et vähemalt ei peatuks maailmaratas.
Olgugi et tähtede seisust loetakse
tuulevaikust.»

Sellele järgneb taas konkreetne — võrdlemisi üksikasjalik — teejuhatuse kuurortlinna, kus on rannaäärne kohvikiosk. See avatakse hommikul kell kümme ja veerand üksteist istub nurgas «väga blond naine ja joob kohvi». Lõpetuseks: «Nii on see homme ja igavesti, kuni Te tulete. Hoolimata ilmast, sõltumata tujudest. Minu nimi on Ootus ja peale selle veel Lea Hiie.»

«Mis see peaks tähendama?» küsib Uno nõutult, kui on oodanud, kuni minagi kirja sisuga tutvust teen.

«Noh, lõpp on ju täiesti selge, ainult algus jääks nagu arusaamatuks,» vastan.

«Alguse kohta ma küsingi.»

«Vabavärss, isegi peaaegu moodne,» seletan.

«Ah et vabavärss? Sellest ma loomulikult suurt ei jaga,» kinnitab Vunts. «Kas arvad, et on hea luuletus?»

«Oleks minu kirjutatud, siis ehk arvaksingi. Teiste omade kohta ei usalda nii kindlasti väita, tont neid teab.»

«Sinuga ei saa enam üldse rääkida,» saab Uno peaaegu pahaseks.

«Miks ei saa, ma räägin ju õigust. Ma pole veel ilmaki taibanud, millest sünnivad enamiku naiste luulemõtted, mis asju nad luule abil ajavad. Kuigi mõned mu tuttavad naised on luuletajad. Pealegi on kiri saadetud sulle, mitte minule, võib-olla keegi teine ei tohigi sellest aru saada, on rohkem nagu salakiri.»

«Nii ma ütlesingi, et sinuga ei saa rääkida,» muigab Uno kuidagi lootusetult. Ta pistab kirja hooletult kuue küljetaskusse, rüütab klaasi põhja jäänud sõõmu «Fantat», jätab head ööd ja läheb.

Tundub, et sellised «õhtujutud» kosutavad tervist: heidan kohe magama ja vajun musta kaalutusse, hommikul ärgates on tunne, et ma pole teist külgegi keeranud. Enesestmõista turgutab selline uni reipaks ja teotaheliseks, veedan tubli kuus tundi kirjutuslaua taga ja töö laabub.

Õhtupoolikul pean siiski kodust väljuma juba kas või selleks, et toidupoest midagi värskemat tuua. Ilm on kuum, ilma tuuleõhuta südalinna lausa leitsakuline, samm roidub ja mõte loidub. Ning loid mõte jõuab juba puhtassotsiaatiivsete liikumiste mõjul välja sinna, mere äärde, kus Uno Looga peaks parasjagu oma järjekordset kosjakirja-korrespondenti üle vaatama. Tingimata on nad rannas, võib-olla lubab vee soojus täna esimese suplusegi... Või on nende vahel juba kõik klaar ja Uno koduteel, et peagi järjekordsete uudistega minu uksest sisse astuda. Põnevi mõelda, kas ta ka selle poetilise daamiga oleks valmis otsemaid abielluma? Siis vist võiks tema valmisolekuid küll juba patoloogilisteks pidada, meestel ju kindla peale väljahäällestumine nii kiiresti käia ei tohiks.

Mis selle järjekordse, luulelembese või koguni ise luuletava daami nimi oligi, see oli midagi lühikest, heakõlalist, hästi meelde jäävat, isegi nagu tuttavat... Ah jaa: Lea nagu Smuulil ja siis veel... Laas? Ei, kuidagi müstilisem, müütilisem, ootoot, taarausulisem muidugi, jah, nii see oli: Lea Hiie... S-sa tuline: Lea Hiie! Ons see, selline kokkusaattumus, ikka üldse võimalik, kuidas ta kirjutaski — «väga blond naine istub nurgas ja joob kohvi». See klapib, klapib nii täpselt, et haihtub

HENN-KAAREL HELLAT

mu viimane kahtlus. Väga blond naine, kes kusagil suvekohviku nurgas hommikul kell pool — või oli see veerand — üksteist kohvi jõi ja Uno Loogat *alias* Heinzi ootas, kes täna tingimata Uunoga kohtus, on, peab olema mu kunagine tuttav Lea Hiie. Küll on mu mälu ikka umbes, et kohe sellele ei tulnud!

«Kunagine tuttav»? Alateadvus on sedakorda alatu ja salakavala teo teinud ja mu küllalt hästi piiritletud teadvuse sügavustest sinna kümme-kond aastat tagasi hoolikalt ja karmilt paigutatud keelumärgid kõrvaldanud. Ta võib nüüd pihku itsitades taanduda, teadvuse minevikuvulkaan purskab.

Jah, Eestimaa on tõesti väike, kuigi me seda tõe vahel usume ja vahel ka ei usu. Üle kümne aasta tagasi, kindlasti enne, kui algas minu tutvus Uno Loogaga... ei, ikkagi teisiti, kui Uno Looga oli juba Tartust läinud, just täpselt nii, tundsin ma Lea Hiie. See tütarlaps tuli ju Tartusse siis ajalugu õppima, kui juba minagi olin tõsiselt hakanud pidama ülikoolilinnast lahkumise plaane. Lea Hiie oli aga verinoor, seitsmeteistkümnene, tuli väikesest rajoonilinnast, ei mäleta, kas Tõrvast, Antslast või Türi, selle linnakese väikeses haritlaste rühmituses olid ta vanemad silmapaistvas rollis — kas polnud ta isa mitte linna ainsa keskkooli direktor? Võib-olla selle, aga võimalik et ka lihtsalt enda ise-loomuomaduste tõttu tüdruk esmakursuslaste tavalist tagasihoidlikkust ei põdenud, pigem vastupidi — ta hakkas kohe ja kõigjal silma paistma. Seda enam, et temaga käis kaasas algaja luuletaja maine, mida tollal tudengite ringis kõvasti aktsepteeriti. Silma oleks ta aga paistnud niigi, ta oli neid tüdrukuid, kellelt mehed naljalt pilku ei pööra.

Pikad, rasked, niueteeni ulatuvad säravblondid juuksed, mida Lea kandis kord lahtise lainetava stiihiana, kord paelaga hobusesabaks kuklasse tõmmatuna, kord seljale rusikajämeduseks patsiks põimituna — siis mõjus ta pesuehtsa naiivitari-külakaunitarina eesti filmist, pista ämber pihku ja saada lehma lüpsma. Ta oli pikk, nõtke ja sihvakas, oma kõrgekonsalistes või tollal rumalalt moodsates platvormkingades oli ta enam-vähem minu pikkune, vaatas suurele osale meessoost sõna tõsisest mõttes ülalt alla. Enamik pikkust oli pealegi jalgades, need olid loodud meestes patumõtteid äratama. Lisandus teinegi naiseilu määrav komponent, kõrge, pilkukoitev rinnapartii. Et sekspommi mõiste oli popp, siis nii me ta esimesel nägemisel ristsimegi, igaüks sai aru, kellest on jutt.

Kulmud olid tal paksud, kaunilt kaarjad ja mustad, eks vist värvitud, ka huultele armastas ta jumet lisada ja, kuigi naiste kosmeetikakiindumus on minus alati hämmeldust tekitanud, temale see sobis, muidu oleks ta vist olnud liiga blond. Ta näo plaan tundus kaunina kaugemalt vaadates, lähenemisel hakkas häirima näo teatav lamedakslitsutus, eriti silmatorkav mongoliidsetel kõrgetel põsenukkidel, mis oleksid nagu olnud selles kohas, kus need peavad kumeralt esile tõusma, jõhkralt siledaks, tasapinnaliseks löödud. Ei teagi miks, kuid teda lähedalt vaadates oli mul korduvalt mõttes, et sellise näokuju taga peab varjuma fanaatiline siseilm.

Lea Hiie hakkas pürgima intellektuaalsetesse ringkondadesse, ta tegi seda sihiteadlikult ja edukalt. Esimesel semestril ilmus temalt paar luuletust üliõpilaslehes ja üks «Edasis», luuletused polnud küll suured asjad, aga tegid oma töö: peagi oli ta Kirjanduse Maja noortekoondises omanimene ja mitte ainult seal. Ta armastas esineda, temast sai kirklik sõnavõtja kõigivõimalikel koosolekutel-koosviibimistel, olgu siis tege- mist kirjanduse- ja kunstiinimestega, orientalistidega, psühholoogidega, sotsioloogidega, üliõpilasteaduritega või kes teab kellega. Tal oli kummaline hääl, pisut pudikeelne aga seejuures järsk, tihti murdsid sisse läbilõikavad, võimukad toonid, mida ta küll nähtavasti püüdis talitseda, ent tagajärjetult.

Esialgul võeti teda peaaegu et tõsiselt, ülikoolilinnale omase tolerant- susega. Ikkagi noor, hakkaja, ilus tüdruk, kes räägib küllaltki omapä- rast juttu, mis tükati tundub isegi vaimukas. Teda aitas kõvasti hea mehaaniline mälu, mis lubas vabalt kes-teab-kust-ja-milleks kokkuloet- tust välja paisata vägagi ootamatuid tsitaate.

Kurb küll, kuid see intellektuaalne peitusmäng ei kestnud kaua, ei

saanudki kesta, sest sel puudus igasugune baas. Peagi oli kõigile selge, et tüdruku ajus valitseb täielik segapuder, et ta enamasti ei anna endale üldse aru, mille nimel väitleb. Või kas on ta sõnavõttudel üldse muud eesmärki peale enese eksponeerimise. Temasse hakati suhtuma pilkavalt, kahjuks ei suutnud ta sellest aru saada, vaid võttis kõiki peeni nõo-keid tõe pähe. Keegi teravkeel andis talle hüüdnimeks «Taara Tammikutes», ja see kleepus talle kõvasti külge.

Ega teda sellepärast veel põlu alla pandud! Lihtsalt temale osutatava tähelepanu struktuur muutus, kui peenelt väljenduda. Enne äratas lootust tütarlapse mõtte- ja loovtöö potentsiaal, hiljem keskendus tähelepanu «ihulistele väärtustele», nagu tollal oli kombeks meeste seltskonnas rääkida. Veel valdas Lea Hiie ühte vaieldamatut väärtust, mis paisus teiste, sellest ilmajäetute silmis eriti oluliseks: tal oli omaette tuba üsna kesklinna lähedal ja ta osutus vägagi külalislahkeks ja joviaalseks perenaiseks. Nii kujunes tema eluasemest kiiresti ulatusliku ja mobiilse liikmeskonnaga salong: peaaegu alati istus nurgas mõni Lea ihuliste väärtuste imetleja-ihaleja, niisama tihti kogunes sinna «vaimuhiiglasi» oma väärtuslikele ideedele auditoriumi või siis oponente otsima. Millal toa perenaine õppis, sellest oli võimatu aru saada. Kindlasti aitas teda ta suurepärase mälu, mis oli vähemalt selleks täiesti paslik, et ajalooteaduste faktiprügi talletada ja vajadusel portsjoni kaupa väljastada. Minu teada õppis Lea Hiie päris korralikult, ehkki «Taara Tammikutest» (perenaise nimi kandus üle ka tema eluasemele) kostis nii öösel kui päeval üha valjemaid «ennemuistseid hääli».

Kõike seda meenutanud, mälestuskildudest kokku klappinud, vaatan kella. On juba üheteistkümne ringis, Uunot pole aga veel näha ega kuulda. Otsin välja sõiduplaanid ja teen kindlaks, et viimane rong peaks olema jaamas, viimane buss tuleb kümme minutit pärast südaööd. Nii oleks veel liiga vara Uunot ootamast loobuda (ta võiks ju helistada, kui ei tule!). Sean ennast mugavamalt sisse ja lähen oma meenutustes nende sündmuste juurde, mida isegi nüüd, kümmekond aastat hiljem on kuidagi kõhe meelde tuletada. Kuigi — mis seal siis ikka ära ei olnud...

Jah, kõik hakkab korraga meelde tulema. See oli hiliskevadisel ajal, ülikoolis käisid juba eksamid. Ma olin kindlapeale otsustanud Tallinna asuda, selle otsuse teostegemine tõi aga kaasa uskumatu hulga kõige tüütumaid sekeldusi. Uitasin neist tüdinuna ja millestki sügavalt nõrdinuna mööda linna, otsisin sobivat seltskonda, nagu sellistel puhkudel kõige targem teha. Ja...

Otsija leidvat, mina igatahes leidsin õige varsti oma nimekaimu, bioloogiatudengi Jaagu, kes tollal unistas kunstpiltniku karjäärast, oli kokku muretsenud ilmatu hulga kallist fototehnikat ning pildistas kõike, kõiki ja kõikjal. (Temast tuli, muide, üle keskmise bioloog, fotograafi aga ei mingisugust.) Selgi õhtupoolikul oli tal «riistakott», nagu ta seda nimetas, üle öla. Ta tuli parajasti mingi fotonäituse arutelult, mille käigus tema väljapanekuid ei olevat isegi ainsa sõnaga nimetatud.

Seisime veidi aega tänavanurgal, kurtsime raskest tusast avameelse-tena teineteisele oma rasket saatust ja leidsime, et peaks mehejuttu ajama. Ostsime poest kumbki pudeli viina ja teine Jaak tuli mõttele:

«Läheks õige Taara Tammikutesse, ah?»

«Ei tea,» kõhklesin, «äkki ta õpib?»

«Seda parem — siis ta ei sega meid.»

«Aga meie teda?»

«Ammugi mitte, teda on absoluutselt võimatu segada.»

Läksime. Aga Lea Hiie ei õppinud, ta oli just tulnud eksamilt, kus oli saanud nelja, kuigi enda teada oli vastus olnud väärt kõige kõrgemat hinnet. Nii et ka temal oli muretsemist, ta tundis meie tulekust rõõmu ja nõnda sai oleng kohe kõva hoo sisse. Meestejutust ei tulnud küll midagi, Lea võttis algusest peale jutuohjad enda kätte ja me saime kuulda põhjalikku põhjavat tiraadi eksamit vastuvõtnud naisõppejõu aadressil, kes olevat lihtsalt naistudengile armukade selle naiselike võlude pärast.

Selline keskustelu kestis tubli pool tundi, viin kahanes kiiresti, korraga aga meie perenaine lõtvus, lihtsalt «vajus ära», nagu oli kombeks öelda, ja jäi samas laua ääres magama. Eks ta oli vist öö läbi tuupinud,

siis närveerinud ja nüüd aitas viin ja südamepuistamine tekkida äkilsel, põhjalikul lõögastusel.

«Peaks ta vist ikka voodisse aitama,» mõtisklesin valjusti, silmitsedes ebamugavas asendis uinuvat kaunitari. Ja hakkasin kohe pooljoobnu aktiivsusega tegutsema: otsisin välja vatiteki (korteris oli kaunis jahe), siis püüdsin Leal seljast tõmmata paksu kodukampsunit, mis polnudki nii lihtne, sest tüdruk oli täiesti lõtv ega reageerinud millegagi äratamisele. Korruga sähvatas välk. Vaatasin üles, fotograaf sihtis meid oma aparaadiga ja välgutab juba teistkordselt impulss-lampi. «Kuradi põnev,» seletas ta äreval sosinal, «erakordne süžee, ja milline dünaamika... Tead, sa riietad ta nüüd lahti, eks?!» Ja ma nägin ta pilgus loitmas Püha Kunsti leeki.

Minuga juhtus midagi, praegu seletaksin seda ehk nii, et minus sündis rituaalitunnetus, tajusin nagu, et olen kutsutud ja seatud osa saama ohverdamisest fotograafiapiusliku altarile. Jätkasin erilise innuga toimetamist keset välgusähvatusi ja ega mu roll kerge küll ei olnud. Upitasin Lea suurivaevu seina najale seisma (ta korraks nagu tõrkus, aga magas püstijalu edasi, kuigi oli iga hetk ühele või teisele poole kummulil vajumas), kiskusin tal kleidi üle pea, siis kandsin ta voodile...

«Edasi!» kärkis piltnik mulle peale, «võta ta paljaks, saad aru, viimase hilibuni!»

Võtsin. Otsisin lõpuks öösärgi, toppisin Leale selga. Katsin ta tekiga. Siis istusime mõlemad, kui oleksime sooritanud mingi vägitöö, hingeldades laua äärde, valasime viina, jõime... vaatasime sõnatult teineteisele otsa. Teine Jaak pakkis tasapisi oma aparaadid kohvrissi, vaikselt teineteist mõistes tõusime, kustutasime toas tuled, tõmbasime väljudes ukse enda järel sneprisse ja kinnitasime uksele märkmiku, mis kokkuleppeliselt tähendas, et perenaist ei ole kodus ja talle võib sel teel sõnumeid jätta. Välisuksel läksime teine teise kanti.

Ega sellest kõigest poleks küll mitte tühjagi olnud. Eks selleks ajaks olime juba kõik alasti tütarlapsi näinud, pealegi piisavalt mitmesugustes situatsioonides. Ma vist tundsingi ennast sel öhtul peaaegu et heategijana, olin ikkagi väsinud inimese voodisse aidanud, et ta saaks korralikult välja puhata, oma eksamil ammendatud jõuvarusid taastama hakata... Aga järgmise päeva lõuna paiku haaras keegi mul õlast, kui olin möödumas ülikooli peahoonest. See oli taas teine Jaak, ta oli täis ähmi ja õhinat, kui seletas, endal keel takerdumas, kuid hoopiski mitte viinast:

«Sa... sa ei tea... See on vägev, see on fe-no-me-naal-ne... Fantas-ti-li-ne, lausa maailmaklass... Midagi niisugust... See on, see oleks võimatu, kui... Sa... sa tule ainult ja vaata!»

Ta vedas mu kaasa mingisse keldripugerikku, kus tal oli ateljee ja pimik. Ta oli kogu öö töötanud — seda võis näha juba mehe punetavatest silmadest — ja hakkas nüüd demonstreerima selle töö vilju, seda, mille oli jäädvustanud kaamerasilm meie eilsel külaskäigul Taara Tammikutes. Kõik oli nüüd näha suurtel, läikivatel pildipoognatel, neid oli vist küll saja ringis.

Hakkasin vaatama. Juba kolmanda pildi juures tundsin — see on liig, enam ei taha. Ei tahtnud, aga ometi vaatasin aina uusi ja uusi, minus võitlesid üha suurem uudishimu ja aina süvenev, masendav jälestus.

Võimalik tõesti, et see oli maailmaklass, midagi niisugust pole ma igatahes varem ega hiljem näinud. See oli vapustav, ehtne segu inimlikkusest ja ebainimlikkusest, vaadatav üldplaanides ja välja suurendatud eriti kõnekates, plastilistes detailides. Lea keha lõtvus, mida võis tõlgendada piltide järgi ka anduvuse või alistumisena, tema aina paljastuv, paljaks kistav efektne, kaunilt vormitud keha ja mina, ikka ja aina täies riides, silmis joobnud läige, mis enam kui sarnane iharusega, kohe pidi küll algama vägistamine või oli see juba kunagi vahepeal toimunud, ja siis see öösärk, tekiga katmine. Ei saanudki aru, kas objektiiv tahtis oma objektiivsuses meid mõnitada või tundis, elas kaasa vägevale, toimumata armuseklusele. Vaatasin ja vaatasin, mul oli häbi, olin masendunud ja ruineeritud.

Õnneks — või siis temale kui kunstnikule suureks õnnetuseks — osutus Jaak pehmesüdameliseks ja järeleandlikuks aumeheks, ehkki tema südame lõplikult pehmeksrääkimiseks kulus mul mitmeid tunde ja läks mängu kogu mu kõneosavus, veenmisvõime, lisaks veel vaevatasukonjak, mille küll samas keldriateljees kahekesi ära jõime. Kaaluvaks sai argument, et sellise fotoseeria avalikustamiseks oleks tal tarvis ka teise modelli, Lea, nõusolekut, mida, nagu ma veendunult kinnitasin, tal ei õnnestuks ilmaski saada. (Praegu ma viimases ei usaldaks nii kindel olla.) Mul läks korda enda valdusse saada niihästi pildid kui ka negatiivid. Ei teagi miks, kuid ära hävitada ma neid ei raatsinud. Kindlasti on nad praegugi siin mu korteris, kusagil ilmatuma suureks paisunud «arhiivi» kõige kaugemates peidikutes, kuhu isegi ühegi suurpuhastuse ajal käsi ei ulatu. Igatahes pole see musta fotopaberi kaitsepakendisse pandud ja põhjalikult kinniliimitud komps mulle enam aastaid silma puutunud. Praegu tärkabki korraks mõte — aga mis siis, kui otsiks need pildid nüüd üles ja näitaks Unole ette, kui ta äkki ka sellelt väisangult tuleb, valmis kindlapeale Leaga abielluma? Ei, nii pöörane ja alatu ma pole, Leal ei olnud ju selles kõiges üldse mingit teadlikku osa, tal ei tohiks olla tänase päevani aimu, mis sel öhtul temaga tehti. Järgmisel hommikul ta arvatavasti mõtles, et on omal jõul voodisse pugunud, külalised enne väärikalt välja saadetud.

Jah, aga ikkagi tahaks teada, mis on temasugusest silmatorkavast, küllaltki ainulaadsest naisolendist nende enam kui kümne aastaga saanud. Tollal, piltidest jäänud lausa perverse mulje tõttu hakkasin teda vältima, see oli nii hõlpus, sest viibisin Tartus veel ainult nädalapäevad, siis aga tegin järgmise reisi ülikoolilinna pärast mitut-mitut aastat. Küllap ta oli selleks ajaks juba ülikooli lõpetanud. Siiski, temas nähtavasti elas edasi mingi huvi minu vastu. Ta oli kusagilt saanud mu Tallinna aadressi ja saatis mulle lähema aasta jooksul mitu kaunikesti imelikku kirja, niisama segaseid, nagu oli vastus Uno kuulutusele, aga ma ei kavatse nudki nendele vastata. Mis mõtet oleks võinud olla sel kirjavahetusel, tutvuse uuendamisel?

Ärkan sellest üle kaugete aegade küündivast tavatust mõtisklusest, mälu hämarpiirkondades sorimisest, ja näen, et kell on kaugelt üle kesköö, Unot aga pole. Mis küll sellest arvata?

Äsja meenunud drastilised sündmused on mind sedavõrd rammestanud, otsekui oleksin nad taas värskelt läbi elanud, et teen kiiresti aseme ja heidan magama. Sel ööl näen aga unes mingit erootilist möllu, umbes niisama intensiivsed ja jaburad võisid olla ulmad kauges puberteedias.

Kell on pool üheksa, ajan parasjagu habet, kui heliseb uksekell ja tuleb ei keegi muu kui Uno. Ta on nüüd teisiti riides, kannab senise piduliku kosjaülikonna asemel heledat lahtise kaelusega pluusi ja pruune velvetpükse. Ta näeb välja ühtaegu sportlik ja räsitud, silmaalused mustendavad, pilk on ähmane, põskedel võrsumas selline habemeoras, et meeldi pakuksin tallegi oma raseerimisriistu. Esiteks siiski ainult vabandan ja viin põskede kaabitsemise lõpule. Kui tuppa lähen, on ta röötsakil tugitoolis ja kohmitseb portfelli kallal.

«Kust sa siis tuled ka?» küsin algatuseks.

«Ah, eks ikka sealt, kust siis mujalt,» lööb ta käega. Ja tõmbab nüüd portfelligi konjakipudeli. «Tead sa — pöörame õige jooma, mis? See oleks hakatuseks, midagi muud mulle nii vara ei antud.»

Minu päevaplaanidesse ei taha tema idee küll kuidagi sobida. Kuid näen, ei, otse tajun, et mehel on olnud kõvasti närvikõdi või kuidas seda nimetada, ja sel puhul tuleb olla solidaarne, pole midagi parata. Toon klaasid, termos, nagu tööhommikutel ikka, on mul tulist kohvi pilgeni täis, ka leiba ja leivakatet jätkub. Uno avab veidi oskamatult kohmitsedes (või on see ärritusest) pudeli ja valab klaasidesse, rüügab ilmse mõnuga kohvi, tõstab siis konjakipitsi suule, kuid võtab vaid piisa ja teeb seejuures kibeda näo. Pole veel näinud, et «jooma pöörajad» joogi vastu sellist põlastust ilmutaksid.

«Noh?» püüan teda õhutada, ise kaaludes, kas poleks siiski kõige

õigem talle kohe praegu e n d a tutvusest Lea Hiiega rääkida. Aga seletamatu instinkt hoiab või hoiatab mind seda tegemast.

«Jah,» mõmiseb ta, «üks moment, kohe algab», kallab nüüd klaasist konjakit kurku, rüüpub oavett peale ja alustabki.

«Kõik käis nagu kellavärk, tead. Astusin punkt kümme ja viisteist minutit selle putka uksest sisse ja seal nurgas ta istuski nagu emaämblik. Äge blond, tumepruuniks päevitunud, kandis lühikesi pükse ja eest nabani lahti pluusi, mõlemad täpipealt selle kirjaümbriku karva, ja et tal rinnahoidjat polnud, see oli ka selgesti näha. Astusin vapral sammul ligi, kummardasin ja ütlesin nagu Saatuse Sõnumitooja: «Heinz on saabunud.» Talle ma miskipärast õiget nime ütlema ei hakanudki, nagu ma Heinz olin, nii selleks jäin.

Ta vist ehmatas natuke, vaatas mulle otsa ja ütles õige järsult: «Istuge. Või ei — te olete kindlasti näljane. Teenige ennast ise, siin on iseteenindamine.»

Tõingi ühte-teist lauale, mingi laga kokteil oli neil ka, kõrrega imeda, tead, sedagi võtsin talle ja endale. Kuni ma sõin, oli ta vait, imes oma kõrt ja piidles minu poole, ma vaatasin päris avalikult vastu ja püüdsin taibata, kellega mul siis tegemist on.»

Nüüd tuleb Uunolt pikk ja detailne isikukirjeldus, mille põhjal mul ei jää enam kahtlust, et tegemist on tõesti sellesama Lea Hiiega mõnevõrra küpsemas «väljaandes». Uudiseks on ehk ainult tumelillaks võõbatud pikad teravad sõrmeküüned, sama värvi suu ja sandalettidest paistvad varbaküünedki. Kõik muu nagu klapiks. Mõtisklen Uunot kuulates, miks ta küll Lea välimusest nii detailset pilti tahab anda, eelmiste «pruutide» kirjeldamisel polnud ta pooltki nii sõnakas ega innukas.

«Esimene lause, mis mul siis suust tuli, oli mõeldud nagu komplimentina või sedasi. «Te olete nii pruun, nagu tuleksite lõunast,» ütlesin talle.

«Te eksite,» vastas ta oma lillatavate huultega naeratades. «Mul on siin majake väikese aiaga, kuhu ükski võõras silm ei saa pilku heita. Ma päevitan seal . . . kas teate, ma olen üleni pruun.»

See oli öeldud sellise ahvatleva alltekstiga, et iga õige mees oleks kohe pidanud avaldama soovi just sinna paradiisiaeda minna ja üheskoos selline üleni päevitamine ette võtta. Aga sellele ma välja ei läinud, mängisin ohmut, nagu poleks üldse midagi taibanud, ja õigesti tegin. Me läksime varsti hoopiski randa, plaaž oli ju sealsamas. Ta haakis ennast mulle kenasti käevangu ja ma mõtlen, et me võisime niiviisi päris silmatorkav paar olla. Mitu vanamutti jäid meile järele vaatama, hiljem sain küll aru, et muul põhjusel, mitte iluelamusi nautides.

Rannas oli rahvast veel hästi napilt, suvitushooaeg pole hoogu saanud. Võtsime laenutusest — see siiski juba töötas — lamamistoolid. Õnneks olin linnas taibanud ujumispüksid jalga panna, nii et võisin ennast lahti koorida. Tema käis kaabinis ja tuli tagasi päevitustrikoos, mis oli, näed, enam-vähem seda karva» — Uno osutab konjakivedelikule — «ehk ainult pisut roosakam kui kandja nahavärv. Ja siis ta lippas varsti vette ja kui tagasi tuli, oli see kostüüm muutunud veidi läbipaistvaks või sedasi. Igatahes, kui ta veest tuli, siis võttis mul ihu kuumaks ja ma mõtlesin, et on see alles naine . . .»

Ta kuulistab Lea rannariiete värvi konjaki kõrist alla ja jätkab: «Igaks juhuks käisin ka kohe vees ära . . . Minu meelest oli meri veel raudkülm, aga seda parem. Noh, siis ta muutus õige jutukaks, aga me rääkisime täiesti neutraalsetel teemadel, õigemini tema rääkis ja mina kuulasin. Alguses oli ta juttudel ikka tagamõte ka. Talle ei andnud nähtavasti rahu see, et olin ennast kuulutuses literaadiks nimetanud, ja ta proovis kaudteid mööda välja uurida, kas ma pole äkki bluffinud. Ta rääkis klatšilookesi sellest ja teisest kirjanikust ning küsis nagu muu seas, kas mina ka olen nendega kokku puutunud. Noh, midagi tean ju minagi, nii et varsti pidas ta mind õigeks meheks ja rääkis juba vabalt. Ja tead, ta tunneb neid kõiki, ja kunstnikke, ja näitlejaid, ja heliloojaidki ning kõigi kohta oli tal varuks mõni selline lugu (sageli juhtumustest selles linnas), mida mina polnud kuulnud. Arvasingi alguses, et ta fantaseerib, ajab udu, aga nüüd paistab küll nii, et see kõik on olnud ja juhtunud.

Päike aga kõrvetas õige armutult ja paari tunni pärast ma tundsin, et kõhunahk hakkab kokku kiskuma, nii et tegin ettepaneku varju minna. Ta teadis kohe soovitada kena nurgatagust moodsat baari, mille poole kõndisimegi. Enne aga, kui pärale jõudsime, haaras ta mul kõvasti käsi-varrest ja küsis:

«Kuulge, on teil siin linnas palju tuttavaid?»

«Eks mõned ikka on,» vastasin ausalt.

«Vaadake siis ette ja mõelge järele,» jätkas ta salapäraselt, ähvardavalt sosistades. «Te võite ennast kompromiteerida. Ma olen nimelt väga kõlvatu naine ja seda teavad siin kõik.»

Hakkasin keset tänavat valjusti naerma. «Kõlvatud enda kohta nii ei räägi,» ütlesin. Ta surus veel kord, nüüd nagu tänulikult mu käsivart ja me astusime sellesse baari. Baarimees tervitas teda nagu vana tuttavat, täitis silmapilk meie soovid ja istusime hämaravõitu nurka. Seal jätkasime endist kerget klatšijuttu, ta räägib küll vahel kaunis segaselt, ilma õige alguse ja lõputa, aga üldiselt siiski päris vaimukalt, nii et polnud vigagi — lõbus oli.

Tööpäev kulus aga ausal rahval õhtusse ja baar hakkas täituma. Siis tuligi sisse üks mu ammune tuttav, silmas mind, pilgutab nagu silma ja istus leti äärde pukile. Vabandasin Lea ees — muide, olime juba sina peale läinud — ja astusin tuttava juurde, et üle mitme aja paar sõna juttu puhuda. Vahetasime paar neutraalset lauset, siis ta tegi aga tähendusriika näo ja lausus mulle vaikselt, omamehelikult: «Paistab, sul täna äge seiklus ette võetud. Ole kindel!», ja müksas mind kergelt õlaga.

Läksin lauda tagasi, Lea aga sosistas kohe ägedalt, nagu oleks kõike pealt kuulnud: «Näed nüüd — ma ju hoiatasin! Läheme siit kohe ära!»

«Ei tea, kuhu siis?» küsisin tõrksalt, sest mul oli sealgi mõnus olla.

«Minu poole.» Ta naeratas võluvalt ja lisas: «Et kui sind juba kompromiteerida, siis lõplikult, Heinzike.»

«On ikka vist seiklus jah,» mõtlesin selle peale ja me läksime. Tege-likult oleksin tahtnud selle tutvuse samas paigas ja samal hetkel pooleli jätta või kõige parem — hoopiski lõpetada, kuid tahtejõuetus koos mehe-liku edevusega sundis mind Leaga kaasa minema, selle asemel et baar-rist otseteed bussijaama suunduda. Pealegi — mis kõige olulisem — me polnud seda abielu-asja veel sõnagagi puudutanud, aga selleks ju sai välja tuldud.»

«Sinu põhjalikkus väärrib auraha,» saan nüüd omalt poolt vahele torgata.

«Selleks sai välja tuldud,» kinnitab Uno üle, nagu iseennast milleski veendes, ja jätkab:

«Lea Hiiel on tõeliselt nägus kahetoaline majake. Elutoast avaneb läbi seinalaiuse akna vaade aeda ja tarvitses välja vaadata, et mõista: hom-микune jutt vastas tõe. Aeda piiras kõrge tihe hekk, tagapool olid peen- rad, oli viljapuid ja pöösaid, akna all aga vastu lõunapäikest muruplats, kus ilmselt võimalik rahumeeli alastikultuuri harrastada, sest sinna «ükski võõras silm ei saa pilku heita».

Elutuppa ta mu istuma panigi, tõi lauale kannu marjaveini ja klaa- sid ning läks ümber riietuma. Selleks kulus tal päris kõvasti aega, aga kui ta tagatoast väljus, siis oleksin imestusest-imetlusest peaaegu hüüa- tanud. Tal oli seljas tuttavat sinirohelist värvitooni rüü, millele oli küll kulunud sootuks rohkem riiet kui senisele tänavakostüümile, mis aga sellest hoolimata jättis ta üsna katmata. Ta tõmbas aknale ette tihedad kardinal («Nii on ju hoopis hubasem»), läitis põrandalambi ja see niigi pikantne riietus muutus koguni läbipaistvaks ning hakkas kummali- selt helklema. Vaatepilt oli selline, et pane või Vetemaa «Näkiraamatu» kaanele...

Ta istus minu vastu tugitooli, kusjuures loomulikult ta sihvakad jalad täies pikkuses paljastusid, tal polnud seda mõtetki, et neid kuidagi var- jata või katta. On üks asi silmitseda selliseid jalgu mererannas täies päi- kesevalguses, hoopis isemoodi tunne aga näha neid suletud ruumis, intiimses kahekesiolekus, veelgi suuremale intiimsusele kutsuvas hämar- valguses,» lausub Uno, nagu oleks avastanud uue ja eriti sügava tõe.

Paistab, Uno meenutused hakkavad muutuma nii keerulisteks, et ta

peab konjakist tuge otsima. Saan juba päris hästi aru, miks ta kurk nii janutab — mõlemad asjaosalised on mulle tuttavad, oskan endale situatsiooni peaaegu reaalsena silme ette manada. Uno tahab koguni klaase kokku lüüa, kõlksutamegi neid ja rüüpage, siis ta jätkab.

«Näed nüüd, Heinz, kui kõlvatu ma olen,» ütles Lea ja vaatas mulle sügavalt silma. Lugesin ta häälest pilget ja peibutust ning see ja üldse kõik kokku ärritas mind. «Mis kuradi päralt pead sa aina kõlvatusest rääkima!» käratasin talle.

«Aga kas see siis pole kõlvatu — kõik oma võlud sedasi mängu panna, et sind kohe esimesel võimalusel ära võrgutada?» rääkis ta häirimatult edasi, nagu räägiks kellestki teisest, kelle käitumist ka ise sügavalt taunib.

«Ma ei tea, mis see on,» tusatsesin.

«Sa oled vist väga vooruslik, Heinz?» küsis ta veel pilkavamalt.

«Väga,» vastasin.

«Vaat see mulle meeldib!» hüüatas ta. «Kõige rohkem siin ilmas meeldib mul vooruslikke mehi eksitada, see on mu kutsumus ja elukutse,» kinnitas ta võidukalt.

«Kuidas seda mõista?»

«Tahad ma räägin? Ma pean tõesti rääkima, sest sul tuleb ju teada, kellega tegemist, et mitte eksida — eks?»

Ma isegi ei vastanud. Tajusin selgesti kogu olukorra ebaloomulikkust ja totrust, mis lähenes võimatuse piirile. Kahekesiolek kauni naisega, kes ilmselt ennast pakkus, need jutud sinna juurde, kui oleks tulnud vaikida, teineteist tajuda, läheneda, ühineda — kõik ettevalmistused selleks olid ju tehtud, siiani oli Lea lavastus olnud lausa laitmatu, aga nüüd...

Temale, vastupidi, tundus ka nüüd kõik täiesti tavaline, ma ei mõistnud, kas ta teeskleb või on tõesti selline... tuim tükk. Mingit sensuaalset pinget meie vahel tema jaoks nagu ei eksisteerinudki, ta hakkas rääkima, mulle oma lugu jutustama. Algul polnud mul küll mingit tahtmist kuulata, kuid siis suutis ta mu tähelepanu võita — ega see päris tavaline lugu ka ei olnud. Aga üldse rääkis ta pikalt ja segaselt... Noh, nii purjus ma veel pole, et seda kõike lühidalt kokku võtta ei oskaks. Juttu, mis oli pikk ja põhjalik, nagu oleksin ta südamesõbranna.

Ta on lõpetanud ajalooteaduskonna, aga pole töötanud päevagi koolis, kuhu suunati. (Ahaa, mõtlen võidukalt, nüüd on siis Vuntsi jutust selge, et see peab olema tema.) Tööst suunamispaigas vabastas ta ema haigus, kes vahepeal oli sünnilinnast kolinud sinna, sellesse majja. Lea isa, pedagoog, oli muide ammu, juba Lea ülikoolipäevade alguses kodust lahkunud ja sõlminud uue abielu kellegi noore õpetajannaga. Lea kinnitas, et nimelt sellest sündinudki tema vaen ja põlgus kogu meessoos vastu, tahe neile kuidagi kätte maksta.

Emal vajab pidevat hoolitsust; töökohta, millega seda ühendada, Leale pakkuda polnud ja nii sai ta vabadiplomi. Ühtlasi võimaluse uuteks, hoopis iselaadseteks harrastusteks. Alguses proovis ta oma võimeid abielumeeste võrgutamises. «Kuna ma olin juba kuidagi kauaks vallaliseks jäänud, siis hakkas mulle tunduma, et kõik minuealised naised, kes on õnnelikud abielus, oleksid nagu röövinud mingi osakese mulle kuuluvast,» selgitas ta. Tal läksid ta afäärid ikka ja jälle toredasti korda, ta viis ühe mehe teise järel situatsiooni, mis ähvardas vaest meessoos esindajat kõvasti kompromiteerida, ja šantažeeris seejärel neid külmalt, laskis endale maksta selle eest, et ta avalikku skandaali ei korralda. «Aga ma võtsin ainult pisinatuke, nii, nagu keegi raatsis anda, kui kalliks ta just oma ausat nime hindas — mulle piisas sellest täiesti, võidurõõm oli pealekauba,» kinnitas Lea suuremeelselt.

Skandaalioht siiski kasvas, ta tajus seda ja «kvalifitseerus» ümber sissesõitnud suvitajatele. Et nendega oli asi lihtsam (ja tihti tulusamgi), toimus suhete loomine avalikumalt. Nii ta siis omandaski kiiresti kõige hirmuäratavama maine ja kõigi kohalike «korralike» (nimelt jutumärkides!) inimeste hukkamõistu, teda boikoteeriti, keegi ei tahtnud temaga enam suhelda. Kui ema oli veel tervem, tegi ta koos kellegi teise blondi kaunitariga paar suvitusreisi lõunasse, kus olnud täielik «kullakaevandus», aga tekkinud ühtlasi nii ohtlikud olukorrad, et sellistest retkedest

ta siiski otsustas loobuda. «Aga ega mul millestki puudu ei ole, see maja on ka, nii et tulen omadega läbi,» hakkas ta oma lugu lõpetama. «Noh, istun vahel sinnasamasse kohvikusse maha, varsti tuleb sisse mõni mehike, läheb õnge, lõbustab mind päev otsa, teeb kõvasti välja... ja ongi kõik, täiesti süütu lõbu.»

«Ja siis tood sa ta siia,» lisasin õelalt. «Nagu täna minu.»

«Siia? Mitte ilmaski!» ei lasknud ta mul rohkem õelutseda. «Kui tahad teada, Heinz, siis oled sa üldse esimene mees, kes üle selle maja läve astub, kuni ma siin olen elanud.»

Eks katsu uskuda! «Millest siis mulle selline erand tehakse?» imestasingi valjult ja mõtlesin ise, et nüüd ta küll valetab lausa häbematult ja silma sisse.

«Aga sina oledki ju erand!» hüüatas Lea üsnagi afekteeritult. «Tead, ma ei taha enam nii elada, ma ei talu enam hästi mehi, ma tean nendest kõike, neid on nii lihtne õnge võtta, nad on nagu märjad kaltsud, võta ja väana ainult välja... Aga üks mees võiks mul ju olla, eks? Oma mees. Ja sinuga on see nagu... aus tehing. Sa polnud mind näinud, ei teadnud minust midagi, kui tulid oma... kaupa pakkuma. Mina ei teadnud sinust ka midagi. Sul on tõsi taga, ma näen, sa pole mind esimesel võimalusel käperdama tikkunud, sa ei põlvita mu jalge ees ega aja seda primitiivset meeste loba, ei tööta mulle kergemeelselt maad ja ilma kokku, isegi suudelda pole sa mind tahtnud, kuigi seda ehk oleksin lubanud... ja see kõik kokku on nii tore!» Ta vaatas mulle tõesti särasi silmselt otsa ja ütles vaikselt: «Ja kas tead veel, Heinz, sa arvad minust nüüd küll hirmus halvasti, aga ma ütlen sulle ühe saladuse, see on ainult sulle ja sa pead silmad kinni panema...»

Ma sulgesin kohe silmad, isegi mitte selleks, et tingimata saladust kuulda. Oli lihtsalt kosutav seal pisut aega ka kinnisilmi istuda. Ja siis ma kuulsingi ta sosinat:

«Tegelikult olen ma ju neitsi, Heinz.»

Ma ei saanud sinna midagi parata, kohe olid mu silmad jällegi lahti, pärani lahti, eks mu pilk võis olla ääretult juhm, ja pealegi tundsin, et veel mõni hetk ja ma pahvatan naerma. Lea aga kinnitas innukalt, peaaegu pahaselt ja ennäe imet, ta punastas seejuures:

«Neitsi, noh! Süütu, puutumatu, de-flo-ree-ri-ma-ta, kui tahad meditatiiviselt!»

Ta on, ta peab olema hull, mõtlesin nüüd jahmunult, aga ta seletas edasi, nagu oleksin peast põrunud hoopiski mina:

«Mis seal imestada, meestega on ju lihtne, ma tunnen nende nippe läbi ja lõhki, alati läheb korda viimasel hetkel välja vingerdada. Ja mulle pole tõesti ükski nii meeldinud, et... Pealegi enamikule polegi muud vaja kui natuke käperdada ja natuke mõne teise omataolise ees eputada, sellest on neile tavaliselt küll mis küll, selle nimel saab neist kõik välja pigistada.»

Raputasin vist ikkagi uskumatult pead, sest ta lausus karmilt ja asjalikult, nagu räägiks millestki igapäevasest:

«Sa siis ikka ei usu? Hästi — sa võid järele proovida, sulle ma luban, minugi pärast kas või kohe, ma olen valmis. Ainult et hoiatan — sellest algab meie leping. Ma ei tee nalja. Siis oled sa minu ja mina olen sinu, taganemisteed ma sulle ei jäta.»

Nii kainelt, ühemõtteliselt sõnastatud pakkumise ning ähvarduse ees tuli mu vaimujõud tagasi ja ma vastasin: «Olgu, Lea, see on küll suur üllatus, aga ma võtan teadmiseks. Mina ka ei tee nalja. Aga nüüd ehk räägime millestki muust, aitab juba neist halvadest meestest.»

Sellinegi pööre ei paistnud teda üllatavat ega kurvastavat, pigem silmitses ta mind lugupidavalt ja ütles: «Muust, siis muust! Tead — ma olen ju ka luuletaja, võib-olla just luuletaja ma olengi. Aga viimase ajani tegin küll nii kehvi värse, et enamasti ei kõlvanud need kellelegi näidata. Alles nüüd, paar kuud tagasi läks soon nagu tõeliselt lahti, ma hakkasin nimelt poeemi kirjutama. Ajaloolis-filosoofilist poeemi, midagi niisugust pole sa kindlasti üldse kuulnud. Ühest keisrinnast... kas tahad, ma loen sulle?»

«Loe,» olin kohe nõus ja arvasin, et kõige hullem on ehk möödas. Aga

see oli mu kõige suurem eksitus... Kui õige tõstaks vahepeal klaasi, Jaak?»

Me jõime, ta ootas, kuni konjak paika jõudis, ja jätkas:

«Lea tõusis püsti, võttis riulist paksu, veidi rābaldunud klade, nihutas oma tooli otse pōrandalambi valgussōōri, nii et kui ta uuesti istus, siis oli veel rohkem alasti, nāis, nagu kataks teda vaid āmblikuvōrk. Ta alustas. Esimesed viis minutit vōi nii tundus huvitavgi, aga siis... Tal muide pole hāäl ka suurem asi, luule lugemiseks ei kōlba see hoopiski, aga hāālest ja lugemisest veel hirmsam oli see, mis nūūd toas kōlas. See ajaloolis-filosoofiline oopus rāākis tõesti keisrinnast, kelle tegusid ajendasid vōrdvāārselt vōimuhullus ja armuiha, nii et valitsusintrigid pōimusid armuseiklustega, tuba oli kiima tāis ja veri voolas ojadena, kōike kandis aga vāāramatu «filosoofia», et tõeline naine on kōiges kōikvōimas.

Vōi mis luule see oli? Ma pole ju ūldse mingi asjatundja, nagu sa mēletad, aga luuletajaks passis see heade vormidega peaaegu alasti daam küll kōige vāhem. See oli pesueht kompensatsioonilming, ta elas paberil vālja oma rakendamatuŝt õpitud teaduse vallas ning de-flo-ree-ri-ma-tust pikki aastaid kestnud meesteafāāridest hoolimata. Ma ei tahtnud varsti enam midagi kuulda, mōtlesin, et ainuke vōimalus sellele piinlikule loole lõppu teha oleks poetess kaenlasse kahmata ja oodatud meheteod siiski āra teha, kōigist āhvardavatest tagajārgedest hoolimata. See idee hakkas mulle meeldimagi, aga siis tundsin — hābi rāākidagi —, et kōik need mōōdālainud ūsna pōōrased pāevad annavad tunda, et olen vāsinud kui ront, parim nāide selle kohta, kui mehel vaim valmis, liha aga nōder. Mis seal imestada, kell seinal nāitas ka juba viis, kōigis neis kummalistes jutuajamistes oli oōgi mōōda saamas. Ōnneks mulle meenus, et pool kuus vāljub Tallinna buss, lābisōitev ōine buss, kus on alati vabu kohti. Raputasin enda mārkatatult erksaks, tōusin tāiesti suvalisel hetkel vāhimatki hoolimata, mis kirgedest Lea poeem parasjagu pajatas, ja ūtlesin vōrdlemisi jārsult:

«Hāsti, Lea, see on tāitsa pōnev, aga minu aeg sai kahjuks mōōda. Tuleb minema hakata. On viimane aeg.»

Ta osutus siiski küllalt tundlikuks. Katkestas poolelt sōnalt ja tuli silmapilkselt vālja oma jōōrast fantaasiailmast, vaatas mulle suuril silmil ja lausa kohkunult otsa, nii et lisasin õige leebelt, nagu last lohutades:

«Jārgmine kord loed edasi, eks?»

Mulle tundus, et ta pilgus tārkas lootus, igatahes polnud see enam tūhi, kui ta kūsis:

«Kas siis jārgmine kord ikka tuleb?»

«Kindlasti.»

Aga pagana āge tūdruk on ikka küll, nūūd oli ta juba tāiesti endises vormis ja rāākis enesekindlalt: «Hāsti. Tea siis, et ūlehomsest hommikust ootan ma sind jālle samal ajal samas kohas. Siia āra tule, ākki ei saa sisse. Ja kui sa õigeaks ajaks kohal pole, siis āra imesta, kui ma oma pāeva veedan kellegi teisega. Ja veel — kōik minu lubadused on jōus. Ma ootan... kaks nādalat, mitte pāevagi rohkem. Kui sa ei tule, pole meie tānast pāeva olnud. Siis ma enam meestele ei looda, hakkam lihtsalt esimese vastujuhtujaga kokku, lāhen lõpuni ja ongi kōik. Nii et sa tead, kuulsid? Vōta veel seegi teadmiseks, et sa meeldid mulle. Ja lase nūūd kāhku jalga.»

Selles viimases jutus oli stiili, eks? Joome veel, Jaak!»

Ma tōstan klaasi peaaegu pidulikult, nagu selle hullu seikluse terviseks, ja nāen imestusega, et pudel on alles pooleldi tāis. Imelik, kas siis tõesti Uno jutt võttis mul pea ringi kāima? Olen nūūd pikka aega vait olnud, kasutan juhust, et nōōkamisi kūsida:

«Ega sa ometi Leaga ei kavatse abielluda?»

Tal lāheb konjakilonks kurku vōi ta teeskleb seda osavalt, igatahes kōhahoog on pikk. Siis tōmbab ta veel paar korda sūgavalt hinge ja ūtleb rahulikult:

«Aga miks mitte? Ei saa ju enda hingele vōtta pattu, et nii tore naine lõplikult laiale teele lāheb!»

Ajab vihale, kuigi taipan, et ta seekordses jutus on rohkem lõõpi kui tösist otsustavust, nii siis lisangi ta sõnadele: «Sa oled nagu Pääste-armee, mitte naisevõtja.»

Uuno on jällegi täitnud klaasid, vaatab enda oma vastu valgust, nuusutab, paneb lauale tagasi ja räägib nüüd juba täiesti tõsiselt:

«Äkki teeks nii, et hakkaks kõigi kolmege elama? Näiteks Mari istuks kodus ja kasvataks lapsi, Leaga võiks seltskonnas uhkeldada, nojah, ja vahel mõne öö ka . . . Maile pool käiksin aga hingele kosutust otsimas. Kas nii siis ei tohi?»

Ma ei hakkagi sellise jama kohta sõna võtma. Uuno kordab konjakkiklaasiga täpselt eelmist manöövrit ja räägib mõtlikult edasi: «Ei, ei lähe läbi. Naised on sellised maksimalistid. Nad kargaksid üksteisele küüntega näkku . . . ei, hoopiski hõõruksid mu ühel nõul pulbriks ja jääksid sellestki natukesest ilma . . . No mis sa tahad teha või kuidas olla?»

Seda peab ta ise teadma, mõtlen kahjurõmsalt. Ise keetis selle pudru, ise ka helpigu ja minugi pärast mingi või lõhki. Teiste meeste naisevõtuasjad on küll viimane asi, kuhu ma edaspidi oma nina vahele topin.

«Nojah,» mõtiskleb Uuno kuuldavalt ja mulle tundub, et juba õige joobnuna. «Kolme kena naise üksildus on nüüd minus koos ja see oleks nagu midagi kapitali taolist, et minul rohkem ja neil selle võrra vähem . . . Ainult kas ikka on? Mina olen nüüd nähtavasti küll kellekski või millekski kutsutud või mõistetud. Äkki pean ma olema nagu moodne igirändur, see Ahasveerus või mis ta nimi oligi, et ikka ühe üksildase naise juurest teise juurde, kõiki neid üksildusi kokku koguma, kuni enam kanda ei jõua . . . Ei tea, kui palju jõuaks proovida? Me siin mõtlesime, et tosin, äkki jääb väheks, ah? Või on juba praegu palju, hakkab äkki maha pude-nema . . . Ei, tuleb proovida, kindlasti tuleb veel proovida — tahaks küll juba kangesti rahu, aga mis rahu saab mehel olla, kui nad on nii üksildased, need naised, kui nad ootavad, kui kõik aina ootavad . . .»

Ta astub laeka juurde, tõmbab selle lahti ja võtab ümbriku, kõige lihtlabasema inetu pildiga ümbriku, nagu oli Mailegi kirjal, ja annab minu kätte.

«Säh, loe ette, sul pea värskem, pilk selgem.»

«Tahad sa seda ikka tõesti?» küsin nüüd igaks juhuks, ja ta vastab: «Loomulikult.» On ikka kange mees. Või siis suurt, püha jonnit täis.

NELJAS KIRI

Väga austatud Heinz!

Ärge, palun, imestage, aga mul on raske Teie kirja mõista. Mis tähendab «esinduslik»? Kust pean mina teadma, kas ma olen esinduslik? Ma elan maal ja keegi ei ütle mulle seda. Igaks juhuks ma siiski kirjutan Teile. Ehk Te ikka tulete ja vaatate ise, kuidas ma elan ja missugune olen. Kui mitte, ega siis pole ka midagi parata.

Ma juba kirjutasin, et elan maal ja mul on siin kõik olemas: loomad ja majapidamine ja ilus loodus ümberringi. Pärin noor olen ma ka veel ja keskkooli olen lõpetanud, loen raamatuid, käin linnas teatris ja laulan kooris. Ainult et, seda on nii piinlik kirjutadagi, meest mul küll siiani pole ega ole olnudki. Sest et need siinsed mehed mulle kohe ei meeldi, nemad elust muud ei taha kui tööd teha ja viina võtta, nagu maailmas enam muud polekski. Naisi nad jahivad küll, aga see on päris hirmus, kuidas, mina seda ei talu ja olen neile selgeks teinud, et ärge minu juurde tulge. Nemad siis narrima, et oled igavene Teele ja Teele, nagu minu süü oleks, et mulle pandigi Oskar Lutsu raamatu järgi see nimi.

Mis ma ikka rohkem oskan kirjutada, kui tuleja olete, siis tulete. Eks siis ise näete, mis Teele Teid ootab ja Teie peale loodab. Minu aadress on, bussipeatuses teavad kõik teed juhata.

Teid jääbki siis ootama Teele Konel.

Vunts võtab mu käest ümbriku, kui olen kirja sellesse tagasi torganud, ja uurib seda hoolega. «Hmmm — südamaa ikkagi, umbes neli tundi sõita. Aga vähemalt südamaa, seal ehk on inimestel veel looduslik ja aateline elu, äkki on närvidki muserdamata...»

Ta ootab, kas ma midagi ütlen, aga mul pole enam vähimatki tahtmist kirja kohta head ega halba öelda. Pealegi tundub see mulle praegu nagu sõnum mingist teisest maailmast, naiivsemast, see tähendab, loomulikumast ja paremast kui meie oma. Vähemalt Uno seniste kohtumiste peale mõeldes. Võib-olla ma eksin.

Ta vist mõistab mu vaikimist. Vaatab veel kord laual kullendavatele konjakiklaasidele, vaatab toas ringi, pistab kirja tasku ja ütleb saatusele alistunu häälega: «Pole midagi parata — ma lähen. Ei hakka ootama, et sa mind tagant sunniksid. Tuleb minna ja kõik.» Ta võtab portfelli ja väljub, tõsi küll, selg õige kühmus. Kõva mees, mõtlen natukese aja vältel teistkordselt.

Lähen aknale. Seekord vaatab ta üles, viibutab kätt, vahest ehk tahaks midagi hüüda, aga bussipeatuses üle tee peatub järjekordne sõiduk ja selle mürinast üle ei kostaks kõige valjemgi hääl. Ta läheb.

Uno Looga on kadunud. Sellest kõigest on möödas üle kahe kuu, aga teda ei ole. Ükski ühine tuttav, kelle käest olen tema kohta teateid küsinud, pole teda näinud. Nädala alguses oleks ta pidanud tööle naasma, ta pikk puhkus sai läbi. Helistasin, aga sealgi tunti tema pärast muret, ei teatud Unost midagi.

Ka majavalitsuses ei teatud, öeldi ainult, et üür on tal aasta lõpuni tasutud, nii et neil temaga muret ei ole.

Kersti on muidugi ammu komanderingust tagasi. Rääkisin talle selle loo kohe ära, kui ta koju jõudis. Unogi oli ju igatsenud tema nõuandeid. Ja kus ma sain siis alles oma naiselt peapesu! Et ma olevat nagu poisike mõistmatu, et toetavat selliseid avantüüre (nii ta ütles) ega taipu, millise psüühilise pingega oli Uno tegemist. Et soovitanud siis ometi selle esimese, selle Maile juurde kindlaks jääda, kui juba see tutvus nii hästi sobivat tundus, või siis äärmisel juhul Mariga edasi tegelda... Lea kohta ei arvanud ta miskipärast enam midagi. Kaalutles, et Uno võis äkki vaimuhaiglassegi sattuda või siis koguni surra, kui tal ehk nõrk süda juhtus olema. Mina ei teadnud tema südame kohta küll midagi öelda. Mingeid andmeid Kersti hankida püüdis, aga need kaks versiooni — surm või hullumaja — ei paista paika pidavat. Ei leia kinnitust, nagu Kersti ütleb. Eile õhtul ta kaalutles, kas mitte algetada ülevabariigilist tagaotsimist, aga seda mõtet ma püüdsin küll maha laita. Ega siis Uno mõni kurjategija ole.

Ise käisin kord õhtul Maile ukse taga, seda maja ma ju teadsin. Uks oli lukus ja jäi lukku ning naabritelt sain teada, et ta olevat puhkusel. Muidugi võiksin üles otsida Lea... Mine tea, äkki veel otsingi. Marist ei tea ma kahjuks muud kui esinime ja seda viimast «adressaati», Teele Konelitki, tuleks küll otsida nagu nõela heinakuhjast. Kuigi võib oletada, et Uno ikkagi sinna läks ja jäi, südamaale, kus uskus kõik parema olevat.

Kirjad on mul täna veel laualaekas alal, kuid homme viskan nad tulle. Nende olemasolu meie kodus häirib mind kuidagi, otsekui võiks ikka veel juhtuda, et ühel päeval tuleb uksest sisse Uno Looga, võtab järjekordse ümbriku ja jätkab oma Ahasveeruse teed, nagu töötas. Ma viskan need kirjad tulle, kuid tahaksin kõigile kirjutajatele öelda, sisendada, et nad veel lootust ei kaotaks. Vähemalt neljal neist tekkis täiesti tõenäolisi väljavaateid oma üksildusest välja pääseda. Seda võib ju ka juhuseks võtta, aga miks mitte näha selles suurt tõenäosust? Mina usuksin nende asemel küll viimast. Lootust ei tohi mitte keegi ega mitte kunagi kaotada.

Tallinn, suvi—sügis 1984.

HENN-KAAREL HELLAT

*
Mäest alla veereb kivike,
mäest kivike.
Halli ja roosa taeva foonil,
läbi valgete rohututtide,
kulutumedale lagendikule
veereb kivike.

Oi härm, oi härmatis!
Oi mustad laukad, kes te
olete salamustad laukad pealt,
kuid alt märjad laukad,
märjad ja külmad!
Oi puud, viimaks ära tuntud,
siin, õhtupimeduses: ei muud ju,
kui vaid üles! üles! ja siis puitund, peatund,
murtud ja murdud.
Oi õhtu! Oi öö sinu rüpes!
Juba öö.

Oli õhtu, kui mahedalt
helendas taevas ja üles
tungisid puud ja alla
öö, ja kivike veeres.

Hannes Varblane

TEAN

tean ma pean veel täna päästma end ja oma keha
mööda langusest ja lehest läbi tõusva päeva vaeva
aiva üles aiva mööda haljas mõte ihus
määndumisest ära minnes ära minnes kihust
vilepilli vilistades vihates ja naerdes
uskudes et pole olnud Ketsemane aeda
pole olnud mahamüümist pole olnud lugu
mis meid häbistaks ja halvaks meid ja meie sugu
et mu poeg on minust parem ja Tal õigus minna
on mu roiskumistest mööda hoopis teise ilma
Ilma kuhu kukub kõrgelt kõrk ja tõrges keha
hing mis uhke on ja millest päätuma peab keha
hing mis lepitust ei palu lohutust ei leia
ahastustki ahtalt talub veriruskes neimas

*

ahmi õhku täna õhtul
täna õhtul õhus külmub lind
haista õhtus hinge ohustatud õhku
küsi eneselt mis elamise hingehind
elu eest võib ära anda palju
elu eest peab ära andma kõik
ometi kui hajub olemise painav haljus
hing kas kestab või ei kesta kuid on kõik

*

tuiimtühjas äraspidi ajas
paar poissi põndakul
ei hääles nad vaid kajas
need poisid põndakult

ei öelda või mis vaja
neil poistel põndakul
küll keegi sellest ajast
kus poisid põndakult

HANNES VARBLANE

hää! teadmisesest kui kajaks
neis poistes põndakul
nad kõngeksid ses ajas
kõik poisid põndakult

*
peab kandma sõna halastust peab kandma sõna hauda
lukk lõtkust liigub tagasi lööb uue sõna rauda
vintjooned jäised jahtuvad näos mõlemal meil kahel
leeb halastust kas armastus veel olnuna me vahel

*
miks tahad tagasi sa tulla sealt kust tagasi ei tulda
kes läinust loodab lohutust täiturult kaupleb kassikulda
seal kuhu õhtuks jõudsid idane ja oota hommikuni
ei seeme külimitust kukkond valima pea tõusuks mulda

TÄNA

täna tulin ma hirmust läbi
tulin läbi ja tundsin häbi
õud oli õõv oli ja häbi
häbi sellest et tulin läbi
surmast homme kui surun end läbi
surun läbi ei tunnegi häbi
surmast sellest kust surusin läbi
oma hirmu ja õõva ja häbi

Herta Laipaik

TITEKIRIKULEIB

Karutoosi Iba oli siis ju nõdrameelne, kui ta Helme surnuaiavahi Kusta juures ahastamas ja nagu abi saamas käis. Oma elu mäletas ta täpselt. Iba ihkas vaevale lõpu tegemist ja vabasurma tema ka läks. See oli sumune ja hall päev, kui ta Kätēmõsu järvest välja võeti. Uppunu pikkadest, peaaegu kinderkondini ulatuvatest juustest sorises vett, pluusi ning undruku külge oli jäänud vesikasve. Päev hiljem sai ta mullaõnnistuse. Jumalasõna kirik enesetapjale ei lubanud, ka risti ei tohtinud peatsisse panna, ometi luges Kusta issameie. Hauakaevaja Pekka tõi kodust mitu küünalt ja kõledas, külmas sügisöös põlesid surnuaia müüri taga Iba haul hingetuled, nagu oleks tema üks kõrgesti sündinud aadli-soost naisterahvas.

Iba elu lõppes ju siis, kui kihelkonnas veel nii mõnegi talu õues Tõnnivakk seisis, ja Iba enda lugu on ka isevärki uskumusega seotud.

... Küünlapäeval palkas rikka Karutoosi peremees endale aastasulase ja tüdruku. Teenijarahvale söömaajaks kärvitatud pekilihaga kõrulist putru ette tõstes kõneles ta:

«Sedasi siis, võtke esimest kehakinnitust. Sind, Iba, tahtsin õite mullu. Siia kõva käega naisterahvast vaja, leskmees nagu ma olen. Võta eriti ait ja piimakamber hoole alla. Panen kaubale mõne vaka leivavilja manu, või tahad lambanahka poolkasuka jaoks?»

Iba löi üleni õhetama.

«Kas ma toime tulen? Siin suur elamine käes. Maad ja loomad, rohtaed ja mesilinnukesed, kodapoolikud ja ümmardajapere. Tuleb ütlemist.»

«Kui sul minu voli ja võim käes, kes siis ütleb,» vastas peremees, tõstis seejärel vastumeelselt pilgu noorele sulasele ja rääkis: «Mida salata, sa, Lemmet, tulid Ibagi kaasa nagu pealepudrusoolane, et kui juba ta põllepaela otsas ripud.» Peremees kõneles mõrult edasi: «Aastate järgi peaks sul mehemudsu peas olema, aga eelmises talus olevat pill teinekord ööd läbi lärmanud.»

«Tõsijutt, Karutoosi peremees, teinekord sai luuslanki löödud küll,» naeris noor sulane valgete hammaste välkudes, pigistas Iba pihta ja lõõpis edasi: «Mu Iba ep saa ilma pillimänguta elada. See pidi tal henge kosutama. Mehepogadel on kord säherdune lust elik rõõm veres, et nemad ilma kiusamata ei ela. Kes närbutab naist, kes kääksab pilli, kes piinab hoost või alamat inimest.»

Karutoosi Asso arvas, et Lemmet ta perenaise varast surma sihtis, ja lõõbijutt ajas tal hinge täis:

«Inimene peab kõigepealt tööd tegema,» ütles ta.

«Seda minagi. Peaks rohkem pilli liigutama. Kaubajuut teadis, näe, kõnelda, et kõrgemast soost rahva juures olevat igasuguste pillide män-

gijad suures aus. Raha ja naisterahvaid jalaga segada,» ilkus Lemmet ning sosistas Ibale kõrva sisse, nii et peremees kuulma pidi: «Kuramuse kuum piht sul. Mette ei jõua ööd ära oodata.»

Nüüd sai Karutoosi Assol lõõg täis.

«Paarirahvas te ei ole, mis sa niisama naisterahvast pruugid,» sõnas ta Lemmetile kurjalt.

«Naisterahvad toleks tarbeks loodud on ja ega ma Ibaga eluaeg taha elada,» jätkas noor sulane endist lõõpi.

Ibal oli häbi. Ta ei julgenud silmi tõsta. Peremees viskas käega ja kordas püsti tõustes:

«Jääb siis, jah, niiviisi, nagu rääkisime.»

Iba võttis jutu südamesse. Koristas ja tuulutas kambrid ning pere-toa, küüris sahvri, hautas kadakaokste ja kuumade raudkividega võikirnud ja piimapütid, hõõrus liivaga ning laskis läbi kadakasuitsu puulusikad ja kausid. Korbatanud ihuriete ja palakate peale hakkas ainult kange lipe. Siis tuulas riidekirstud läbi. Talu asus suure Kätemõsu järve ääres ja mitu päeva pesti, pleegitati ning hoiti päikese käes Karutoosi muldaläinud perenaise kaasavara.

Ühe pruukosti ajal ütleski Karutoosi Asso:

«Sa, Iba, oled talukoha peale nagu loodud.»

«Mis sa nüüd, peremees,» sai Iba nägu juustejuurteni puna täis, «oleks ma kas või kodapoolik. Raiskuläinud tüdruku häbilaps, ema viidi vara kalmuaeda, isa istub tea kus seitsme tuule peal. Leivalapsena peredes kasvanud inimene.»

«Sellepärast sa nii armolik mu vastu oledki ja mu pillimängu himustad,» pistis Lemmet oma sõna sekka.

Peremees sõi vaikides.

Karutoosi talus võeti sulaselt kümme nahka, aga Lemmetil jooksis tegu nagu hanel vesi mööda külgi alla. Kevadise külvi aegu rahmeldas ta ööde kaupa järve ääres paati teha, kaarutas küljelaudu, vaigutas, tihtis ja tõrvas. Ühel pühapäeval, kui peremees kirikust tuli, kuuldus järvelt vägevat pillimängu ja laulu.

Uus paat õõtsus keset vett. Lemmet seisis püsti, rüüpas pudelist ja röökis mis jõudis. Lootsiku ninas istus Iba.

«Mis sa hullvaim sedasi, peremees ep vaatandki siiapoole,» keelas tüdruk Lemmetit.

«Aga kuulis küll. Sihuke kõnnu-körki, arvab, et me eluaeg ringi konnanud ja inimesed ei olegi,» vastas Lemmet, trampides nii vägevalt, et paat pidi äärepealt kummuli minema.

Järgmise aasta jaanipäeva aegu hakkas peremees Iba nutust punaseid silmi märkama. Kord oli tüdruk seepi keetnud ja riputas seebikäiasid kuivama, silmad tilkumas.

«Mis sinu südamel on? Kas vahest Lemmetiga peaks kõnelema?» astus peremees ta ligi.

Iba puhkes veel härdamalt nutma ja jooksis rehetuppa. Mõne nädala pärast sai asi selgeks. Ühel laupäevaõhtul pärast vihusauna ütles Lemmet:

«Peremees, ma tahaks ära minna.»

Karutoosi Asso mõte läks kohe Iba juurde.

«Kelle loaga? Kas Ibal on siin raske või?»

«Iba jääb siia.»

«Ah sedaviisi! Narrisid inimese ära,» ähkis peremees vihaga.

«Ma ep ole loll. Tal põllealune puhas. Aga ma sain parema. Kõrukannu Leenu. Ihu teisel pehme kui ahjust võetud nisuleib. Ja oma katus pea kohal.»

«Vilets inimeseloom oled,» ei leidnud peremees paslikumat sõna, aga laskis poisil päevapealt minna.

Iba ahastas kaua. Nuttis, kui keegi ei näinud. Unes kallistas Lemmet teda endiselt, töötas tüdrukule paarirahva elu ja lapsi, mängis lõõts-pilli ja ajas pilajutte. Hommik tõi mahajäetuse, silmavee ja südamevalu.

Iba oli isegi ühe jutuajamise Lemmetiga mitmel korral üle mõelnud.

«Ma ep saa aru, mispärast ma su küljes nii kinni olen,» tunnistas ta kord Lemmetile.

«Küll mina tean,» lausus Lemmet vastu oma tavalist lõõbijuttu tõsiselt.

«Kõnele ometi,» nõudis Iba.

«Mida siin kõnelda. Ma ei saanud sind kuidagimoodi endale. Sa ei vaadanud poiste poolegi. Siis tegi meie eit sind ära. See kurja paariline, tema sihukesi kunste oskab.»

«Ää aja hullu juttu,» oli Iba päris ehmunud.

«Hull jutt see kõige õigem ongi,» naeris Lemmet vastu.

Kadripäeval, kui Iba kadrisantidele oli pähkleid, küpsekaalikaid ning villapeotäisi jaganud ja rehetoas ust kinni pani, ütles talle peremees:

«Tule kambrisse, mul on sinuga rääkimist.»

«Taeva arm, kas laseb õige lahti või? Pool valda mu häbielu täis,» jäi Ibal hing ehmatuses kinni.

Kambris laual oli pudel punast viina ja läbivillane kleidirii. Tüdruk astus laua juurde. Peremees ei leidnud kohe sõnu, toppis piipu, raidudes tuld peale. Lõpuks tõstis pilgu ja ütles:

«Iba, mul on sulle, näe, kosjaviin laual.»

Naine vajus istuma.

«Püha ristivägi, kallid peremees. Minusugusele häbitule naisterahvale. Liiast on mul veel Lemmet südames.»

«Paremat perenaist kui sina Karutoosi ei saa ja ega minagi õkva mõtelnd. Kui juba minu naine oled, jääb ilmarahva suumulk kinni. Pane nüüd riie ja pudel kappi. On aeg niikaugel, et võid mu kui oma mehe peale mõelda, sõidame kirikumõisa maha kuulutama.»

Iba põdes südamevalu pikalt. Hingedeajal viskas teinekord vastu ööd räti ümber ja kadust tarest. Kui tüdruk kauaks jäi, ei leidnud Assogi rahu. Ka vanad jõulud ei toonud Iba pilku veel rõõmu. Alles vastlapäeval, mil talus Kõrukannu Leenu lapse sündimisest räägiti, said Iba silmad otsekui kaest vabaks. Ja jüripäeval istus ta peremehega pikk-vankrile, et kirikumõisa sõita.

Järveäärselt teelt paistis Lemmeti kaldale tõmmatud paat ja Iba viis kähku pilgu mujale.

«Peremees, ega Lemmet mu südamest veel väljas ei ole, ta jääb sinna surmani,» tunnistas naine.

«Mis peremees ma sulle enam, Iba... Mul ka veel Ann meeles. Sandisti me ei eland,» kõneles Asso.

«Nii siiski kergem. Lemmet kallistab teist,» vastas Iba.

«Ei jää Lemmet Leenu juurde ka pidama, küll näed. Solgib ainult naisterahvast. Mis kadunud Anne puutub, tema ei oleks ihuvilja saanud. Aga Karutoosi nõuab poegi.»

«Mu väetid sünnivad Asso lastena,» mõtles Iba väikese heldimusega. Asso kõneles nagu plaani pidades edasi:

«Karutoosil on veel põlendikke raadata, tükk sõõrdu tahab põlluks teha. Poegi on vaja, oma poegi.»

Karutoosi Asso paariminek Lemmeti poolt mahajäetud manulisega lõi esimesel silmapilgul külarahva tummaks. Siis kulutati ühest perest teise jooksmisega seitse paari pastlaid läbi. Pulmapidu tehti suure koha vääriline ja Asso vaatas salajase rõõmuga viisi, kuidas Iba peremeeste nagu omasugustega ringi käis.

Kambris ulatas Asso naisele peenikesest põllukalevist väljaõmmeldud särgi.

«Mu kadund ema näputöö. Auhame elik naisehame. Sigivusmärgid sisse õmmeldud. Seisis kirstus ja ootas sind.»

Aasta pärast tõi Iba esimese poja ilmale.

«Mis me talle nimeks paneme?» küsis Asso poega hellitades.

Nurganaine lõi mehe ees pilgu alla.

«Pane oma suguvõssa. Ma ep tea endast midagi, mu emalgi ei olnud õiget isa,» vastas Iba.

Aasta sõi väike Antu emarinda, siis oli Iba uuesti käima peal ja sai tütreaga maha. Isa oli tütre üle õnnelik, ometi jäi poeg talle pooleks maailmaks. Asso ees, Antu tatsamas järel, nii liiguti ussaia ja peeti talu. Taat oli poja auks ja rõõmuks isegi värsid kokku seadnud ja jorutas neid, Antu põlvil:

«Illi-kuku, põlvepikku
aidu-Antu hädalajalga
mehe-poega asjuline
perepoega otsaline.»

Kui Antu pudikeel oma peremehesisust kuulutas, ütles Iba tusaselt:

«Mis seisust seal olla saab, kui ema kadal sohilaps. Kuni ise ennast harima hakkasin, oli mu laapilaud täitapust punane.»

«Sa oled selle peale nagu uhkegi,» ütles peremees.

«Mida hädast häbeneda,» vastas Iba.

Kahe aasta pärast oli perenaise jalg uuesti raske. Suvi pidas põuda, heina saadi ainult järveäärsetest luhtadest. Karutoosile oli inimesi lisaks võetud. Perenaine tõi kolm korda söögi luhta, võttis koos kehakinnitust ja läks koju tagas. Öhtul ütles mehele:

«Üks päeviline kõneles, nagu oleks Lemmet Leenu maha jätnud. Kaks last leivata.»

«Seda ma sulle ütlesin,» vastas Asso.

Ibal jooksis kui noorel tüdrukul kuum üle näo.

«Ma mõtlen, et viiks neile moona.»

«Mille eest? Tolle mehe pillid on siin ammu pillitud ja moon makstud.»

«Nad on Lemmeti lapsed,» lõikas Iba.

«Lemmeti lapsed,» kordas Asso raskelt, «põud kõnnib mööda põlde, kõrs konnakõrgune, tera ei loogi. Millest võõrale viia kui endal vaevane leib laual?»

«Vilja ju on.»

«Kahe aasta jagu peab salves olema. Seemet ära viia ei saa.»

Aga Iba viis. Võttis suure lapiku sealihatüki, potitäie sularasva ja upitas paar kotti seemnevilja vankrile.

Peremees ei lausunud sõnagi. Tõstis Antu sülle, hõikas Truuta enda juurde ja läks kambrisse. Üösi astus Iba ägades tarre ja komberdas tuhuvaevades lavatsile. Sealt viidi ta sauna. Naine vaevles häält tegemata kaua, huuled valudest verele puretud. Tuusijaeit tarvitab kõiki oma kunste, luges kaetiste vastu sõnu, andis maarohte. Alles kolmanda päeva hommikul hõikas ta peremeest. Surnukahvatu Iba lamas laval, üks valge nutsak oli veetünni kaanele pandud. Asso kergitas riideotsa ning nägi üleni sinist, juba surmakangestuses poisikest.

«Ära lämbus, ju tal ei olnud veel õige aeg tulla. Iba olevat raskeid kotte tirinud.» Tuusijaeit tundis ennast nagu süüdlasena, ometi tunnistas: «Surmaks ta loodud ei olnud.»

«Ju siis jah,» kohmas Asso, lisades: «Kui Iba jääks.»

«Tema jääb!» kinnitas eit.

Paranedes ootas Iba mehelt etteheiteid. Asso norutas, hoidus naisest eemale ja vaikis. Aga sügisel küsis viha tagasi surudes:

«Kas sa mõtled aida päris tühjaks kanda? Põuane aasta, meil ei ole varsti seemet. Vahest peesitab Lemmet kusagil võsas, toidad teda? Vald otsivat ärakaranut.»

Iba kurnas piimakambris kohupiima. Ta tõstis pea lõssipütilt ja vastas:

«Viin oma väljateenitud palka. Ja kui Lemmet — kui kord tema tuleks, annaks kõik ja läheks ise ka.»

«Ta sellepärast kannab, et loodab Leenu käest Lemmeti üle mõnesugust teatust. Kaubajuudiga olevat too santlaager jalga lasknud,» mõtles Asso kibedalt.

Karutoosi Iba jäi keset oma rikkust üksi. Lapsedki olid isa poolel. Naine muutus sõnaahtraks, murdis tööd teha, perele andis parema toidu kui mujal ja pistis kodapoolikule tihtipeale karaskit või pekitüki põlle. Vili aidas jäi tema näpust küll puutumatuks, aga sahvrist kadus toidukraami endiselt. Kord kui Asso meetünnide ja sokupihaga mõisas oli, küsis Antu:

«Ema, mispärast sa põosaalune oled?»

Ibal hakkasid huuled vabisema.

«Kes nii ütles?»

«Isa.» Poisikese mõte oli juba mujal, «... aga mina olen peremees. Me hakkame taadiga uut lauta ehitama. Ta ise lubas.» Poiss mõtles veel, peake viltu ja kuulutas: «Me oleme täitsa mehed.»

Uue lauda palke hakati taliteega välja vedama. Igal õhtul ootas Antu tarelävel taati. Kord kihutas nende hobune ussaeda, võõras mees reel püsti. Ta lükkas poisi läve eest kõrvale ja astus sisse. Natukese aja pärast kutsuti ka Antu tarre. Ema oli otseti perelauale vajunud ja nuttis õlgade vabisesedes. Truuta vudis venna juurde.

«Isa jäi koorma alla. Olevat täitsa surnud. Ta tuuakse varsti koju, et kalmuaeda viia,» sosistas laps.

Kolm ööd vubisesid küünlad Asso auks põleda. Iba istus mehe kõrval, silmad mustad, ja kordas endale mõttes: «See oli mu porduelu palk. Asso võttis minu, põosaaluse, ja ei öelnud mu tükkide peale mitte üht halba sõna...»

Kodapoolikueit nuttis iga peielisega peatäie kaasa ja halas:

«Mis meist nüüd edasi saab? Sihukene koht ilma otsaliseta... Antu veel laps... Iba nahka me peremees läks, käis teine nagu surmakutsar ringi...»

Kui peierong minema hakkas, kustutas kodapoolik tuled, küüris kirstu all olnud pōranda puhtaks ja luges Truutat hūpitades peremehele manasõnu, kōike ikka selleks, et Asso hing rahu leiaks ja kodus ei hakkaks käima.

Asso surmajärgset kevadet Iba nagu ei märganud. Kodapoolikueit jäi perepoolele, haris lapsed, talitas karja ja keetis toidu. Sulane kündis ja külvas põllul, nagu oleks Asso veel ligidal. Soojal kevadel löid luhad varsti haljendama ja loomad lasti välja. Kui karjalaskepäeval järg Karutoosil lammaste kätte jõudis, ootas Antu vitsaga ussaia. Lammaste järel üle väljamäe joostes laulis Antu peale isa surma esimest korda taadi seatud viisil:

«Illikuku, põlvepikku
eidu-Antu hädalajalga
mehepoega asjuline
perepoega otsaline.»

Kodapoolikueit kuulis poisikese laulu ja kõneles endale:

«Lapse asi, keel leidis juba lusti. Aga kas Karutoosi jõuab sind ära oodata, peremeest varem vaja.»

Suvi tuli ilus, andis salved täis. Iba tegi tööd kahe inimese eest. Pikadel talveõhtutel kraasiti villa ja kooti kangaid.

«Varsti leina-aasta mööda, talu nõuab mehekätt. Kuulsin küla pealt, et sul tahtjaid olevat,» üritas kodapoolik kord juttu teha.

«Ei minust enam... Antu kasvamas, näe, poiss sai sinu vana-mehe abiga koguni mesilinnukestega hakkama, ise kui harjapea,» vastas Iba.

Ka järgmise suve alguse andis ilusa. Ühel hommikul enne jaani läks Iba Kätēmōsu luhta heinakasvu vaatama. Juba koduteel olles kuulis ta vana halapaju tagant tasast hüüdu:

«Iba! Oota natuke!»

Naine tundis Lemmeti hääle ja ta jalad läksid nõrgaks.

«Kust sa tagasi said? Mida sa tahad?» küsis ta seisma jäädes.

Lemmet astus ligi, rääkis kiire sosinaga:

«Passin mitu ööd Karutoosi rohtaias, et vahest näen sind... Ole ometi armolik mu vastu.»

«Mine Leenu juurde... jätsid lapsed maha.»

«Sinna ma ei lähe, ma pole Leenut kunagi tahtnud, laste tegemine tuli tema soovil. Iba, pea nüüd, kuula! Mul olid rasked aastad. Võeti kinni, istusin vangitornis. Nüüd saadeti tapiga valda tagasi.»

Iba astus mehest mööda. See tõmbas naise käte vahele.

«Ära mine! Usu, sind olen ma teistest enamaks pidanud. Kõik need aastad. Tule öösi küüni... Ootan! Tegin heintele asemege valmis... Tule!» Ja kui naine eemal oli, palus: «Too mulle leiba ühes.»

Iba oli terve päeva kui palavikus. Isegi kodapoolik märkas:

«Näost na ää langend! Oled ränga tööga naba paigast nikastanud.»

«Ega tea jah,» pomises Iba, heitis sāngi ja puhkes nutma.

Aga öösi, kui lapsed magasid, tõusis ta ennast ära needes asemelt, sidus pika leiva ning muu toidukraami kompsu, hiilis rohtaeda ja pages mesilinnukeste tarude vahelt luhta...

Heinaajal teadsid juba kõik Lemmeti tapiga kojutoomisest. Lõunavahel luhas tulikuuma päikese käes süües kõneles sulane:

«Näh, Lemmet olevat vallas tagasi. Seadnud ennast tolle Alalõppe poolterakese tütre juurde sisse. Küll temasugune oskab.»

Ibal kadus jõud käest. Puulusikas vajus sülle. Antu oli söögi järele toonud. Poisike kuulas ja kõneles tõsiselt:

«Minu isa ütles, et too Lemmet on santlaager. Et sihuke tuleks penidele pureda anda... Katsugu ta Karutoosi ussaeda tulla.»

Heinalised vahetasid pilke.

Aga varsti levisid külas jutud, et Karutoosi Iba magatab uuesti Lemmetit. Sosin tuli ka tallu ja võttis kodapoolikueide kangeks.

«Kuule, vanamees, nüüd tuleb meil veel enne surma uus ulualune otsida,» kõneles ta loost õhtul mehelé. «Kui see peoleo talus, ma ep teeni seal mitte üks päev enäm.»

«Ega Iba nii arust ka ära ole,» vastas vana.

Iba katsuski oma häbielu ilmarahva eest varjata. Ta vahetas alatasa kokkusaamise kohti ja püüdis lõppu teha.

«Mida sa minust ometi kiusad? Kas sul Alalõppe omast veel küll ei saa,» palus naine häbi ja ahastusega.

«Ah, too piiga ronib ise mu juurde. Ma ep teda himustagi,» vastas Lemmet naerdes.

«Ussimaarjapäev käes, varsti külmad väljas, siis jääbki asi katki,» kõneles Iba.

Lemmet kallistas naist ja sosistas:

«Iba, aga kui ma tuleks päriselt Karutoosile? Peremeheks?»

Iba rabeles mehe käte vahelt lahti.

«Kas sa hull oled? Sa rohkem lõõtspilli peremees.»

«Pilli müüsin näljahädaga ammu maha,» seletas Lemmet omal kerglasel moel.

Kord öösi varju kombel luhta hiilides oli Iba sama mõtet mõelnud. Aga teise suust kuulduna ajas hirmu peale.

«Ei see lähe. Antu kasvamas ja tema sind tallu ei lasegi.»

«Kus mul lapsejunn. Tee talle titekirikuleiba.»

«Mismoodi tee? Meie pool on titekirikuleib vahelileib või hädaleib.»

«Ju tal mitu nime antud. Meie eit toda kunsti tunneb ja täpipealt sedaviisi kutsub. Tead, sa proovi ka. Võta neljapäeva kesköksi vaha ja meisterda sellest rehetoas Antu kuju. Südameks pane, ütleme, poisi juuksekarv, suhu suru leivaraas, rinna peale vajuta peremärk ja lausu sõnu. Ma ütlen need ka. Siis mine kiriku manu. Uksest sisse astudes raputa kuju suust leivaraas pörandale, tühja suuga kuju vii kirikuaknale. Siis jääb poisi suu kinni, kas või igaveseks.»

«Püha vaim. Sa tahad, et ma oma lihase lapse ära nõiun või mulla-Hannuse välja kutsun,» kohkus Iba.

«Ah, ei mina tea. Niisama mokalaata pidasin. Aga üks keelekoer pidavat sinu Antu olema küll,» vastas Lemmet.

Iba kiskus värisevate kätega kõrdi ülle, viskas poolkasuka õlale ja jooksis kütünist välja.

Ta ei lasknud meest mitu nädalat ligi. Viimase kokkusaamise lubas kolletamisepäevaks. Aga kui Iba öösi minekuvalmis oli, küsis äkki Antu:

«Ema, kuhu sa lähed?»

Iba kohkus.

«Kuhu mul minna? Nurga taha asjale.»

«Ma tulen ühes?»

«Eks sa tule,» vastas Iba.

Väljas oli hele kuupaiste. Poisike nägi poolkasukas ja uutes pasteldes ema ja ütles:

«Ma tean, kuhu sa lähed. Juba ammu tean. Kõik teavad ja naeravad. Ära mine, ema!»

Iba vaatas vileda tuule käes lõdisevat poega ja päris kähedalt:

«Nii et sa nuhid mu järele? Kas juba ammu?»

«Ära mine, ema!» kordas Antu.

Naise üle võttis võimust pime viha. Ta tundis poja ees kõrvetavat häbi, jälkust oma hukkaläinud elu pärast, südamevalu ja kahetsust. Nüüd kuulis ta poja suust ilmarahva irvitust, mida ammu aimanud oli, ja äkki tõusis see kõik raevuks Antu vastu. Meeletu iha Lemmeti kallistuste järele tuikas veres, kartus meest kaotada tundus rängem kõigest. Iba haaras pojast kinni ja hakkas peksma. Lõi lõõtsutades, peksis kuhu juhtus, tagus poisikese pead vastu tarepalki. Siis vakatas, laskis lapse lahti ja jooksis üle härmatanud, kuuvalguses hiilgava ussaia värvast välja.

Õösi, kallistustest nõrkenuna, lubas Iba Lemmetile peremehe au. Aga hommikul ahastas poja juures, võidis vermeid maarohtude, hanerasva ja kärjemeega. Kui ta sigadele lõuna ajal süüa viima läks, märkas naine tarepalgi küljes vereplekki ja heledaid juukseid. Iba kaes kui kurjategija ringi, hõõrus palgi verest puhtaks ja peitis juuksekarvad põue.

Aga järgmisel neljapäeva ööl tõusis Iba hiljukesi üles ja jäi kuulama. Antu ase kägises, küllap poeg valvas. Viha uhkas naise südamesse. Ta ei visanud hamele kõrti ka ülle, võttis valmis pandud pehme vaha, läks paljajalu läbi peretoa sahvrisse ja löikas leivasisu. Ärevusest pingul meeltesse jõudsid Lemmeti jutud, et kuju tegemisel, kui tarvis läheb, ka «pärisperemeest» appi kutsuma peab. Ummispimeduses kobades jõudis Iba rehe alla. Värisevate sõrmedega hakkas ta pehmet vaha näperdama, võttis põuest poja verest paakunud juuksekarva, pani kuju südameks ja hakkas pead ning keha voolima. Ise sosistas üleni vabisedes:

«Tulgu su sisse Antu hing, mingi minu hingeosa Antu sisse, et ta suu vakka jääks, et ta Lemmetiga lepiks, mind salliks, ole sa Antu hinge elupaik, tulgu minu tahtmine üle kõige, minu tahtmine üle kõige, üle kõige...»

Seejärel tegi Iba kujule jalad alla ja käed külge, silmad pähe ja surus suuprakku leivasisu. Kõige lõpuks kriipis rinnale peremärgi. Siis nagu kellegi sunnil ja soovil jätkas naine:

«... aga kui ta mu sõnale alla ei jää,
siis sure ära sompasilma,
koole ära kompajalga.»

Moistnud äkki oma tegu, kattis Iba käega suu, vajus rehetare põrandale ja palus pojalt teo andeks. Kaua ei julgenud Iba tõusta. Partel lõhnas kuivav vili, väljas õõtsus tuul, nurga taga nuttis undlikku surma leidnud hingeke ja naisel oli tunne, et Asso on siinsamas, istub kottpimeda rehe all ja ahastab oma võimetuse pärast lapsi ja naist kaitsta.

Surnutepühäl sõitis Iba kirikusse. Käis enne jutlust Asso haul, põlvitas ja niisutas kalmu silmaveega. Siis kõndis pühakotta ja istus pin-

gil jutlust kuulmata ja kedagi nägemata. Altari ees värisesid küünlatuled, valgustades pühapildil saledate käte ja jalgadega ingleid, kirikhärä hää l kõmas üle inimeste peade, jumalakoda täitis soe hingeaur, villase riide ja lambanahast kasukate lõhn. Kõik see oli nagu unenäos, temast kusagil kaugel ja olematu. Alles kui kell tornis jutluse välja löi ja rahvas minema hakkas, tõusis ta püsti ja läks ühes teistega.

Iba ei rutanud lasipuu juures ootava hobuse manu, ta käis kolm korda päripidi päeva ümber kiriku, enne kui uuesti lävele astus. Talle tuli veel üksikuid väljaminevaid kirikulisi vastu. Iba poetas kuju suust leivasisu ukse ette, inimeste jalgade alla ja ruttas edasi. Peksleva südamega küünitas ta kuju kirikuaknale ja tõmbus ühe samba varju. Sinna ta seisma jäigi, sest hakkas sündima imelisi asju. Äkki mattus jumalakoda ummispimedusse, kell tornis vaikus, laiad ukсед vajusid hääletult ja nagu isenesest kinni. Iba ei tundnud hirmu, ta oli otsekui endast eemal, kusagil teises elus või hingeruumis. Silmad hakkasid kõrgeid kitsaid aknaid seletama ja neist hõõgusid sisse südaõised, punaka helgiga põlevad tähed.

Siis äkki sai kiriku põrand elavaks, Iba leidis ennast tõra peal seisvat. Naine nägi all, põrandal, sinakaid tulukesi hüplemas, nagu oleksid kirikusse maetud sundijate hinged elavaks saanud. Kuuldus mingisuguseid sisisevaid helisid, otsekui veaksid hõõguvad tulepead endi järele ussikehasid. Tulukesed piirasid aknaalust, kus kuju peal seisis.

«Ei nad kurjad teda kätte saa,» kõneles keegi Ibas. Ja ega ei saanudki. Natukese aja pärast kustusid kurjatuled üksteise järel ning muutusid olematuks.

Aga siis seisis kuju ise keset kirikupõrandat ja läikis tähtede kahvatul helgil, nagu oleks ta sulavõiga üle valatud või äsja emaihus ilmale tulnud. Samal hetkel sai kirik täis saagu-sõnu. Neid sosistasid nähtamatud tema ligidal tõra peal, sosistati kiriku kõrgete võlvide all, lahtise käärkambri ukse juures, altaripildi ees ja kantslis.

«... aga kui sa mu sõnale alla ei jää,
siis sure ära sompasilma,
koole ära kompajalga.»

Needki sõnad käisid Ibast kaugelt mööda, aga olid nagu juuretiseks kujule, mis suurenema hakkas, kuni poisikese möödud kätte sai. Üht-aegu tekkisid talle jalga Antu vagivastsed pastlad ja uued läbivillased püksid, selga kuub ning pähe sügiseselt laadalt ostetud nokatsmüts. Kirikupõrand avanes ja aeglaselt, otsekui vastu rabeldes, hakkas kuju maa sisse vajuma. Aga ka saagu-sõnad olid kirikust kadunud, selle asemel täitsid jumalakoda itkud ja halad. Iba ise ei seisnud enam tõra peal, vaid kihutas vankri rappudes kodu poole, aru saamata, mispärast ohter silmavesi tal mööda põski alla veereb, ja veel mõistmata sedagi, mis kirikus toimus.

«Väsimusest läks silm looja ja küll nägin imeliku une. Hea, et hobune kodutee kätte sai,» katsus Iba asja endale Karutoosi väravast sisse sõites selgeks teha.

Enne jõule Iba Lemmetit ei näinud. Küllast jõudis ainult jutt, et ta endale uue pilli ostnud. Veel räägiti Kõrukannu Leenu meheleminekust. Vanade jõulude ajal ühel õhtul, kui Iba aganikus searokka valmistas,

tundis ta äkki Lemmeti käsi. Sinnasamasse paiskas mees ta maha ja võtis jõhkralt. Iba hakkas pärast nutma.

«Kaua sa mind nii varga kombel magatad?» noris purjus kallistaja, «... kas arvad, et mul sinust nooremaid ei ole?» Lemmet tõusis ja astus kõlgusest välja.

Iba ei saanud ööde kaupa und. Kord üritas ta pojaga loost kõnelda, aga Antu hakkas vastu, lubas lelle juurde sõita abi järele. Iba hoidis ennast tagasi, et poisile mitte harja karata.

Aasta eelviimasel päeval suitsesid külas varakult saunad. Kodapoolik vedas kerisekuumaks kuivi küttepuid, teenijatüdruk küüris lava. Iba ja Antu hakkasid järvejäässe raiutud august pehmet vett kandma. Iba tassis kaelkookudega, Antu vedas kelgule pandud toobris. Saun soojenes aeglaselt, seisis valget auru täis. Kord, kui Iba puupanged täis oli ammutanud ja minemas, kuulis naine selja tagant Antu karjatust. Tagasi vaadates nägi ta kummuli toobrit ja auku kukkunud poja külmast siniseid lapsekäsi meeleheitlikult jäisest servast kinni hoidmas. Iba viskas panged maha, haaras kaelkoogu, aga samas vajusid Antu käed alla ja laps kadus vette.

Kui Iba auguservale jõudis, tõusis poisi veest nõretav pea uuesti välja. Laps võitles oma elu eest, rabeles, neelas vett, läkastas, katsus appi karjuda. Küüned verel, surus ta kangestuvaid sõrmi jäässe, oli ennast juba rinnust saadik servale upitanud, kui raske hoop õla pihta ta oimetuks löi. Antu libises karjatusega jääserva alla ja ei tulnud enam nähtavale.

Iba seisis kahvatuna augu äärel, kaelkoogud pihus.

«Püha vaim, mida ma tegin, mis ma ometi tegin! Antu! Pojake! Antu!» karjus ta, viskas kummuli ja hakkas august poisikest otsima.

Iba karjumist oli sauna juures kuulnud. Kui kodapoolik ja teenijatüdruk kohale jooksid, lamas perenaine ikka veel poega otsides kummuli auguäärel.

«Surm viib harilikult paariti, aga mis tal nüüd arus oli?» mõtles kodapoolikueit Antu aseme ümber rasvaküünlaid süüdates. «Iba tappis oma patueluga emakojas lapse, sellepärast võeti temalt Asso. Aga mispärast pidi Antu nii noorelt oma elu jätma? Et Lemmet võiks Karutoosile tulla? Eks näe, kas vesi surnukeha välja annab?»

Kui itkuaeg mööda sai, ei lasknud Iba küünlatuledel kustuda. Need põlesid igal ööl. Ka kodapoolikueit jäi perepoolele magama. Iba lühikesed suigatused olid rahutud. Ta nägi und ja see kordus. Uni oli kirkalt värviline, ehk küll Iba silmad looduseilu enne kunagi märganud ei olnud.

Päev puhkes nagu tollelgi vanajõulu hommikul. Lumi järvel löi silmipimestavalt sädelema, veevõtuauk helkis rohekalt, lahtine vesi läikis ja jääservadel murdus paljudes kiiskavates toonides valgus. Äkki oli Antu augus, rabeles ja karjus abi järele. Ta ju oleks pidanud ligijooksvat ema märkama, mispärast ta augu teise serva ronis? Ja siis vihises läbi hommikuhämu kaelkook, tabas jääleronijat, ja Antu vajus jääserva alla...

Aga vahel öösiti, kui koer ulus, nägi Iba jääaugust poega tõusmas, puruks löödud õlg alla vajunud, käsi jõuetult rippu. Antu tuli pimedas üle järvejää, astus sisse taluväravast, kõndis üle ussaia, avas tareukse ja ilmus küünlatulede väreleval valgel ema aseme ette.

Perenaise karjatus kiskus majalised püsti...

Kes võib öelda, millest tekkis külas kumu, et Antu surm ei olnud õige. Iba tundis südames, et teda pannakse tähele, ja ei andnud ennast Lemmetile jaole. Juba jäämineku ajal kõndis ta järve ääres, et Antu kaldaleuhutud keha leida. Lumi kadus, sulane läks künnile, metsa all õitsesid esimesed sinililled, aga järv ei andnud Antut välja.

Ühel öhtul vee ääres olles nägi ta Lemmetit. Mees tuli, pill õlal. Kuum laine jooksis üle naise ihu.

«Pole sind ammu näinud,» ütles ta.

Lemmet vaatas Ibast mööda.

«Juhtus, näh, tegemist. Uued lood tahavad harjutada ja naised ei anna rahu.»

«Antut ei ole enam,» sosistas Iba maha vaadates.

«Kuulsin. Külas liiguvad jutud, et kuidas ta õkva su nina all uppuda võis.»

«Ää aja hullu. Ta võeti kui käte vahelt. Nüüd ei olegi peremeest kasvamas,» habises Iba.

Lemmet oli rahutu. Vilistas mokaotsast üht pilliviisi ja ütles ümber kiigates:

«Lähme küüni. Ep taha, et nähakse...»

Ibal peksles veri kõrvus, kui ta Lemmeti järel küüni astus. Aga Lemmet istus temast eemale vanale heinakuhjale ja hakkas kõnelema:

«Iba, asi kisub sinnakanti, et minu peremehejutust ei tule midagi. Mul suuremad plaanid. Opin kaubajuudi käest saksa keele ära ja lähen jälle linna, koolitatud isanda juurde pillimängu õppima. Mul sihuke rahutus veres, nüpeldab teine mind valusalt nagu mustlane oma hobusekronu.» Mees peatus ja sosistas: «Iba, sa oled mul ainumas südames olnud. Ütlen sulle, et minu päevad on varsti möödunud. Mul olnud juba sündimise ajal manamärk küljes, enne surma on elus kõik tükid vaja ära teha.»

«Kes seda manamärki ütles?»

«Eks ikka meie enda eit. Lausunud mu hälli man, et see laps oma neljakümnendat aastaringi ei näe.»

«Halastaja vägi! See teie eit on üks hirmus inimene.»

«Ta on hirmus teistele ja ka endale. Moor niipalju kurja teinud, et, näe, surm pelgab talle järele tulla. Käib ta saunast ringiga mööda. Eit veab teist jalga järel, varsti saab tal sada eluaastat täis, ise kokku kuivanud kui kännuseen, ent elab. Posib, teeb oma kunste, kuid surmarahu ei leia,» Lemmet peatus järsku, nagu oleks üleliia rääkinud, ja lõpetas naerusui: «... sedakanti jah, Iba-perenaine. Ela siis ilusti... egas kedagist... sul seda rikkust on. Vahest juhtub, et tulen aasta-paari pärast valda kaema, kolm süsimusta täkku nagu parunihärral tõlla ees, siidis-sametis roua kõrval. Seda nalja ära veel praegu kellegile kõnele.»

Enne kui Lemmet küüniväravast välja sai ja Iba jutust toibus, kuulsid nad järve poolt kummalist pasundamist. Lemmet jäi võpatades seisma, vaatas Iba otsa ja ütles tasa:

«Kuula! Mis see on? Hääl tuleks nagu teisest ilmast.»

Ka Iba oli püsti karanud. Naine ahmis õhku.

«Oota, Lemmet! Ära mine! Ma pelgan. Seal laulab keegi... Asso viisi peal Antule!»

«Mis viisi peal?» ei saanud Lemmet aru ja lükkas küünivärava valla. Ka Iba julgus mehe selja tagant välja vaadata.

HERTA LAIPAİK

Järve ääres seisis kurepoeg, õiendas uuesti nokka ja pasundas ebamaise häälega.

«Sookure poeg! Suur taevas! Praegu, künnipäeval? Ja nii lageda peal? Need linnud ennast ei näita,» sosistas Lemmet.

Inimesi märgates üritas kurepoeg lendu tõusta, aga kukkus alla; ja siis nägid mõlemad, et linnu üks tiib oli vigastatud.

«Lase mind! See on Antu!» karjatas korruga Iba, lükkas Lemmeti kõrvale ja tormas järve poole.

«Jumala eest, Iba on ära tehtud,» pomises Lemmet külla pagedes.

Varsti tõi keegi Karutoosile sõna, et perenaine püüab järve ääres üht imelikku sookure poega. Kodapoolikueit võttis Truuta käekõrvale ja läks vaatama.

Oli soe kevadõhtu. Küntud põllud aurasid, maa hingas, lõhnas ja ihkas sigimist. Järvepind oli peegelsile, halapajude ja sangleppade lehed seisis kuurmel. Kätemõsu järve vesisel luhal jooksis hüplevate sammudega kurepoeg, tegi vigase tiivaga mõne madala lennu ja laskus jälle alla. Kure järel lõõtsutas Iba, kõrdid poolde säärede, ja klaaris õhus olid naise hüüded kaugele kuulda:

«Antu! Pojake, oota nüüd! Ma ei tee sulle kurja. Seon ainult öla kinni.»

Truuta hakkas nutma.

«Ää pelga, lats! Kae parem, kui ilus taevalinnuke,» kõneles kodapoolik.

«Aga ta ei ole ju Antu,» nuuksus Truuta.

«Nimi ükspuha. Lähme viime ema ühes,» vastas eit ja palus Iba juurde minnes: «Perenaine, tule koju. Lehmad tahavad lüpsta.»

«Kas sa ei näe, et ma ei saa! Antu ei tule,» vastas Iba seisma jäädes. Ka kurepoeg jäi seisma, nagu kuulaks juttu pealt.

«Lähme! Küll Antu tuleb järele!»

Imelikul kombel hakkaski kureke tulema. Tõstis pikki peeni koibi ja pasundas vahetevahel.

«Ära vaata tagasi, lind ei taha,» keelas kodapoolik, kui Iba kaeda püüdis.

Õöseks jäi Antuks ristitud sookurg aganikku. Iba oli enne ta vigastatud tiiva lahasse asetanud ja üles sidunud.

«Pane uks pööra,» käskis perenaine.

«Pimevaim! Taevalinnukest puuri panna! Ega ta inimene, tema peab vaba olema.»

Sellel ööl magas Iba esimest korda rahulikult. Värviline uni ei painanud enam, Antu ei tõusnud jäähauast. Terve talve oli Iba peaaegu igal ööl unes poega otsinud. Ta oli ihualasti järvejälil kõndinud, häbenedes ise oma alastust, astunud paljajalu lumme nagu villaheidesse, ümber ringi lummava vaikusega eatu maailm. Aga võib-olla oli ka tema, Iba, juba teel teise hingeruumi? Naise pilk otsis Antu uppumiskohta, mis kord ta ees terendas, aga samas jälle kadus. Nüüd, unes, tahtis Iba poega päästa, tuua ta sellest südant närbutavast vaikusest ja mustast pimedusest elule tagasi. Vahel jõudis Iba päikesetõusu ära oodata. Kord kerkis valguseandja verisena nagu haav inimihus, siis kollasena, otsekui tilguks kärjemett, aga vahel oli päike heinasao sarnaselt roheline ja ümbur kooljakarva. Pimedusepeletaja ei jõudnud taevaveerult kõrgemale,

kukkus pudeda tükina alla, puistates Iba palja ihu põletavate putsudega üle.

Hommikul avas naine enne teisi aganikuukse. Kurepoeg oli alles. Vaatas talle erksa pilguga otsa ja naksutas nokka.

«Ei saa ma äp ilmaelust aru. Sookurg, ja taltsas kui kodulind. Kust ta tuli ja kes ta tiiva lõhkus?» kõneles kodapoolikueit.

«Mina lõin. Ikka kui ta veel inimene oli. Ega Antu ei olekski uppunud, poiss oli juba kõhuli jää pääl, kui ma kaelkooguga andsin. Et Lemmet võiks Karutoosile tulla ja mul ei oleks tarvis teda mööda küüne magatada.»

Kodapoolik vaatas Ibale otsa, haaras lüpsipanged ja kadus lauta.

«Püha Eesus, kas ta oo päris meelest ära, või ihkab vangiraudu,» sosistas naine.

Aga üha imelikumad lood tulid Karutoosil ilmsiks. Kurepoeg Antu kõndis Truuta juurde, nagu tunneks ta teda ammu või nagu oleks ta vahepeal ainult ära olnud. Truuta võõrastus kadus, ta söötis varsti lindu peopesalt. Ühel öhtul astus pikakoivaline sõber lapse järel kambrisse. Tollest ööst alates sai kurg Antu majaliseks ja külas kõneldi kõige imelikumaid jutte, seda enam, et Kätēmõsu järv poisikese surnukeha välja ei andnud.

Paarile soojale päevale järgnes külm kevad. Põhjakaar ei lasknud tuuli käest, madalad tuhakarva pilved kõhutasiid maa kohal ja karjalaske aeg venis. Kui laudaukse lõpuks lahti võis võtta ja mullikate järel lambakari troppis välja tormas, lendas Truuta kõrvale kurepoeg, nagu oleks taevalinnule karjatee tuttav. Nii nad lammaste taga kõrvuti üle väljamäe läksidki ja Antu pasundav huige kaikus põldude ning luhtade kohal. Karutoosi majalised seisid jahmunult ussaias, ainult Iba näol nähti õnnelinki ja ainult Iba kuulis väljamäel kaikuvat Antu laulu, mida kevadtuuled kaugele kandsid:

«Illi-kuku, põlvepikku,
eidu-Antu hädalajalga
mehe-poega asjuline
perepoega otsaline.»

Heinamaarjapäeval tuli kihelkonna kohtumees, suur ametiraha kaelas, Karutoosile. Pere oli luhas, Iba pani leiba ahju, Truuta ja kurepoeg Antu jõudsid lammastega koju. Kohtumees nägi madalal karja kohal lendavat lindu ja tundis jalgu nõrgaks minevat. Et väarikust tagasi saada, kõndis ta reheahju juurde.

«Jätku leiba, Karutoosi perenaine. Saadeti su manu. Valda tuli käsk toda Lemmetit otsida. Olevat uuesti luuslanki lööma jooksnud. Vahest tead sina enamat.»

Iba voolis leivapätse, lumivalge hame ja kõrt seljas. Ta õhetas ahjukuumusest. Naine vaatas küsijale imestavate silmadega otsa ja vastas:

«Muidugi ma tean, kes veel kui mitte Iba. Ärge Lemmetit otsige, ta tuleb ise tagasi, kolm musta täkku tõlla ees.»

Vanamees taganes targu kaugemale.

«... Et... et kust sina tead?»

«Eks ta ise ütles. Emand siidis-sametis kui sirjelind kõrval.»

«So-so-so. Vai sedasi,» näppis kohtumees ametiraha ja viis jutu kähku teisale: «Mis imeline lind sul siin ringi patseerib?»

«Kuis ta imeline on? Ta ju Antu.»

«Panid kurele päris poja nime?»

«Mis kurele? Ta Antu ise. Tuli mu südamevalu nähes toonelaste juurest tagasi. Ma oleks endale muidu otsa peale teinud.»

«Pea nüüd, pea, kas sa tahad öelda, et poeg, kes sul ära uppus, on nüüd...?» Kohtumehel läks mõte segi.

«Kuis teisiti,» vastas Iba, vaatas kõnelejale nagu arukaotanule otsa ja pani leivalabidaga uue pätsi hõõguvale ahjutuhale.

Ibale olid kevad ja suvi imeliselt ilusad. Lemmet unus, ööd küüni-des ei kõrvetanud enam südant. Esmakordselt Karutoosil elatud aastate jooksul märkas ta toomingate rohkust, pani tähele, kuidas õieko-barad vastu helkivat taevast mesilinnukeste raskuse all kõikusid. Kui käokann ja tõrvalill õide jõudsid, pandi talu uuele laudale sarikaid. Truuta viis kuuse tippu ja kurg seisis rõõmsalt kluugatades lapse kõrval. Peagi lõi ussaed teehehtede õitest roosaks, Iba jalg tallas veetoobrit tirides taime jahedaid lehti. Ta nägi nagu esmakordselt elus tuules õõtsuva ussitatra valkjasroosat pead, kurereha sinakaid õisi ja luges ussaias seistes, palju kägu talle veel aastaid lubab. Perenaise kõrv oli ergas löö lõõritamisele ja pääsupoegade vidinale.

Kui niitude kohal angervaksade meelõhnu hõljuma hakkas, sõideti hobusega luhta. Koju tulles oli vankrivahe täis lõhnavaid õiepõõriseid. Nad tulid öö hakul üle väljamäe, niitudelt luskas lillede ja heina lõhnu, hõredad udupalakad laotusid Kätemõsu järve kohal. Läbi tõusva udu astus hobune, Truuta ja kurepoeg vankripäras. Järgmisel päeval hõõruti mesilinnukeste tarusid angervaksa õitega, et mõni heitlik mesilase-ema sülemit ära ei viiks.

«Perenaine, kuis sinuga küll nii läks?» küsis heinakaarel kodapookikueit.

«Ma ep tea miskit minemist. Karutoosi järje peal,» vastas Iba.

«Töö ja talu küll. Aga sinu lapsemeel. Iga äitsmenuti üle rõõmu tunda?»

«Too tuleb Antust. Mu hingest ju osa tema sees, ma ei ole enam niisugune tuim inimene nagu sina või teised, mul nüüd Antu linnusilmad peas. Ja sõtsid-velled ümberringi. Kes lendab linnuna õhus, kes õitseb lillena luhal. Me kõik ühed hingelised.»

Kodapoolikueit ei olnud niisugusest asjast kunagi kuulnud ja jäi vait.

Suvi oli vigasest kurepojast tugeva linnu kasvatanud. Tõuvilja lõikuseaegu hakkas ta ussaiast ja inimeste juurest kaugemale lendama, tiirles teinekord Karutoosi ja Kätemõsu järve kohal. Iba sattus ärevusse.

«Antu otsib ennast järvest,» rääkis ta.

Naine katsus kurele järele joosta, hõikus ussaias ja järve ääres. Antu lendaski tagasi, istus uue lauda katusele ja pasundas nagu pahaselt alla Iba peale.

«Ei unusta ära mu patutegused. Aga mu saagu-sõnad käivad veel temast üle, tagasi tuli,» hüüatas naine.

Ometi jõudis aeg, kus saagu-sõnadki ei aidanud. Antu oli mitu päeva ära. Aga ta tuli veel. Kolletamisaja kuldne kadupäike paistis juba kõrrepõldudele ja lehelang oli hoos. Hommikuti seisis luhad valges härmas. Rändlinnud kogunesid. Suur kureparv peatus Kätemõsu järve halliks muutunud vee ääres ja teiste hulgas nähti ka Antut. Üösi tiirles üksik kurg kaebliku kluugutamise-ga Karutoosi kohal. Iba jooksis välja ja lind laskus ussaeda ta kõrvale.

Hommikul lendas järveäärne kureparv üle Karutoosi. Antu muutus rahutuks, ta pasundav hüüd kiskus majalised asemelt. Kurg sirutas tiivad laiali, tegi paar kerget hüpet, kargles tükk aega inimeste vahel, siis tõusis ja hakkas parvele järele lendama.

«Ära mine, Antu! Ära jäta mind siial!» karjus Iba meeleheites.

Kodapoolikud hoidsid perenaist tagasi. Ka Truuta puhkes kõvasti nutma.

«Kuule nüüd, Iba! Ära rabele! Kured tulevad igal kevadel tagasi. Ka Antu tuleb,» rahustas vanamees.

«Aga kui Antut ei tule?» tõinas Truuta.

«Ole sina vait,» keelas eit last.

«Antu ei saagi tagasi tulla, ta kadus mu pilgu eest ära, sai mitte milleski. Antu läks mu hingeosaga tükkis järve tagasi,» halas Iba.

Terve öö lamas naine unetult. Kodapoolik heitis Antu aseme peale Truuta kõrvale. Perenaine hõikas ta varsti üles. Iba oli istuli voodis ja habises:

«Kuula sina ka! Kas ei ole Antu tagasi? Oleks justkui tema! Vaata, ta seisab vist ukse taga.»

Eit avas ukse, lävi oli tühi. Saunanaine vaigistas Ibat, andis talle surnehmatusejuure leotist juua ja istus voodi äärel. Perenaine ei rahunenud, ta käed mudisid alatasa midagi, pärani silmis küdes hirmu ja ahasust. Varsti haaras Iba uuesti eide hamest ning sosistas:

«Nüüd on ta siin. Ta ei tule linnuna... ronib jääaugust välja.»

Alles vastu hommikut andis uni piinatule lunastuse. Päeva läbi pidas eit perenaist silmis. Öhtul heitis ta uuesti Antu voodisse. Iba oli rahulikum. Üö tuli ummispime, väljas tuhis tuul, ulus ukse taga ja kahistas lehehunnikuis. Kodapoolik tukastas alles vastu ööd, ent ärkas peatselt. Silmi avades nägi ta perenaist välja hiilimas. Iba oli hameväel ja paljajalu. Eit kattis oma selja taga magava Truuta tekiga ja läks järele.

Ta sai Iba rehe alt kätte. Nõrga laternatule paistel nägi ta teda põrandal küürutamasa. Naise käed liikusid nagu midagi valmistades, suu pomises seosetuid sõnu.

«Perenaine, mida sa teed?» küsis eit.

Iba ei ehmunud, ta vastas ootamatu rahuga:

«Titekirikuleiba endale.»

«Kallis Eesus, mis asi see on?» päris kodapoolik.

«Ärakaetamine. Lemmet seda kunsti mulle õpetas,» sosistas Iba, «et ma Antu ära kaetaks. Siis tegin titekirikuleiva Antule, praegu teen endale. Ma lähen järve oma hingeosa kätte saama.»

Nüüd seletasid eide silmad perenaist pehmet vahatükki näperdamasa. Ta tundis, et põlved võttis nõrgaks. Iba püüdis nagu kellegi sunni all voolida ja kõneles pigem enda tarbeks kui teistele:

«Mis mul muud üle jääb. Vahakuju on veel enne vaja kirikusse viia, aga Antu ootab. Ta on nüüd jälle seal, kalmuste ja vesirooside vahel. Kas sa ei kuule, kuidas ta mind kutsub?...»

Heino Väli

MEES JA KASS

Ramapurale

Ülal avaras taevas sõudis ronk. All tärkaval maal seisis mees ja raius kangiga klibu. Ümberringi oli sinine meri ühte sulamas sinise taevaga ja õhk kiirgas pimestavalt kevadise päikese ergust.

Ronk ei olnud enam pikki aegu lennanud üle lai, sellest peale, mil laiule oli tulnud mees. Kes teadnuks rongast paremini, et inimese ja valge linnu tee käigu lahus. Aga sellel hommikul kihutas mingi pime sund ta ammuilma tabuks muutunud lennurajale.

Ronk sõudis kõrgel kevadsinises taevas ja ta valvas pilk püsis üheaegselt enda all ning ümber. Männik hüvakul oli hõredaks jäänud, ridamisi lebasid elusate puude vahel hallid jändrikud tüveskeletid, harali juured hääletult kisendamas taevasse. Kunagisel rannalagedal turritasid nüüd noored kadakad, sopilise abaja oli riivistanud kriitvalge klibuvall. Vööralt ning väljakutsuvalt kiiskas kural kunagistel rookatustel eterniit, aga kaevatud õuelt siuglesid sinna ja tänna taas mullale kõnnitud rajad.

Ühtäkki läbis võpatus tiivapaari. Mees aias oli jätnud kangi ja sihtis lindu pilguga. Ent mitte mehe raske pilk ei pannud lindu võpatama. Ei, seekord mitte see.

Ronga tiivalöögid muutusid rabelevaks, mõne pika hetke ta koguni nagu rippunuks kõrges taevas. Siis sööstis lind alla. Ebalevalt looskles ta madalal räsitud männiku kohal, ent sund ei andnud talle siin asu, see kasvas üha tungivamaks. Valge lind kruvis end uuesti kõrgusse.

Mehe käsi hoidis endiselt kangi, paraku tajus ronk ta pilku endal. Terav ohuaimus surus linnu uuesti alla latvade kohale. Kuid nimetu sund oli ohuaimusest teravam. Läbi sõudnud rannajoone laia kaare, sööstis ronk uuesti üles. Kõiketrotsiva meelegendlusega lähenes ta nüüd kuralt.

Ronk libises otse üle katuste ja vaatas teraselt alla.

Ta ei võinud mingil moel seda näha, ent ometi oli talle pilgu jooksul mõndagi selge.

Mees saatis lindu pilguga, pani kangi kõrvale ja pühkis käed püksitagumikku.

Kass lamas põrandal, sealsamas paigas, kuhu ta oli ennist jäänud. Ainult et päikeselaik oli vahepeal edasi nihkunud.

Mees tunnistas lamajat tummalt. Alles praegu läks tal silm lahti nägema, kui väetiks ning üleöö halliks oli kass õieti jäänud. Sulgkergeks ka.

See oli karjув dissonants — kassi kuhtunud karv priiskavas kevadpäikeses; looma hallisegune koon jõuetult põrandal, äraolev pilk pärani silmis.

HEINO VALI

Mees seisis nõutult ja näris huult. Ilma et oleks märganud tunda vere-
maitset suus. Ja aeg oli hinnatuks jäänud, aeg, millest iga minut oli siin
tunnist tundi ning päevast päeva olnud hoidlikult arvel.

Aga Maa pöörles kõigest küsimata oma pöörlemist ja päikeselaik
põrandal oli endale taas uue paiga leidnud. Mees tõi päikeselaiku padja.

Kass hingas lõõtsutamisi ja päikesesära servas ta kohvipruune kõrvu.
Ainult ta kõrvad olidki veel muutumatult säilitanud oma sametise värvi.
Kass lamas äraolevalt ning kõigest osasaamatult padjal, ent ühtäkki
välgatas ta taevakarva silmis nõrk elumärk.

Vaevaliselt ajas kass end jalgele. Vaatas ähmase pilguga enda ümber,
kuni silmad leidsid ukse. Ta kogus end ja hakkas astuma — tuikumisi,
kangetel jalgadel, sammhaaval, äkki kohutavalt sarnane ... jah. Jah,
vana, halli muldvana meest nägi mees ühtäkki vaimusilma ees, ja ise-
ennast nägi. Iseennast kunagi. Mis aeg ei pruukinudki enam nii hirmsasti
mägede taga olla. — Muidugi, kui ülepea antakse.

Nõutult vaatas mees kassi, sama nõutult avas talle ukse. Kandis ta
trepist alla. Kass tuikus mõned sammud, aga ta jõud oli jäägitult otsas.
Ta seisis, püüdis pead tõsta, kuid ei leidnud selleks jaksu ja kogu ta olek
peegeldas kasvavat rahutust ning vaeva.

«Mis sul on, kass, mis sind piinab?» küsis mees. Ja toon, millel ta seda
küsis, lõpetas kassi viimase võitlemise juurdunud elurütmiga.

Pilku tõstmata ning surmüskõikselt siristas kass siiasamasse oma
vee.

«Selle asja pärast polnuks vaja välja tulla,» ütles mees. «Polnuks
vaja, kass, ma toonuksin sulle su kasti.» Ta kandis kassi uuesti tuppa,
kükitas ta kõrvale ja pani käe loomakese pea alla. Ja kass pööras pead,
et oma kuiva ninaotsaga puudutada mehe karedat, mulla ning tubaka
järele lehkavat peopesa.

Tal oli nüüd hea olla.

Tal oligi olnud hea olla. Enamasti. Ta oli olematuks unustanud nutu
magusa ematissi ning vendade-õdede seltsi järele pärast seda, kui oli
esmakordselt sellesse peopessa pugunud. Ta oli sellesse siis vaata et üleni
ära mahtunud, oli kogu kehaga omaks võtnud selle peopesa soojuse ning
turva ja temaga loobumatu kokku jäänudki. Mitmesuguseid lõhnu oli
see peo aegade jooksul lehanud, ent üks ja ainuomane oli alati teiste
lõhnade all jäävalt alles. Nõnda kui praegugi. Kui mõistnuks kass midagi
jumalast, siis olnuks mees talle Jumal, ja tegelikult ta seda oligi, mees ja
tema kõikvõimas peo — hoidmas, toitmas ja ka ... karistamas.

Kass oli oma Jumalale andnud kõik, mis tal anda oli: oma armastuse,
oma truuduse. Oli iseennast kogunisti teises ja kolmandas maha salanud:
loobunud varitsemast lindu, õppinud talitsema hirmu haisvates, vappu-
vates ning mürisevates sõidukastides, võitnud kiusatuse kaapida oma
ihu jääke vastkaevatud kohevatesse peenardesse ... Sest nõnda oli tema
Jumalale meelepärane. Vastu ootas ta vaid üht: natuke hellust, mõista-
andmist, et kõik tema andmised ning loobumised on päralt jõudnud. Kas
seda oli äkki palju nõutud? Ta ei teadnud seda. Ta oli õnnelik, kui Jumala
kare peopesa hellitas ta säravat karva, ta ei pidanud arvet kordade üle,
kus ta hellus tagasi tõrjuti: «Jalust ära, kass, mul ei ole sinu jaoks praegu
aega!»

Mees võttis kangi, kuid viskas käest ja istus kivile. Neelatas, ent klomp
püsis allaneelamatult kurgus.

Tema tegi täna arvet.

Kust võinuks kass teada, et tema Jumalal oli omaenda Jumal — töö. Nii nagu kass mehe, nii oli mees ka enda oma ise ning vabatahtlikult valinud ja orjas teda tões ning usus. Poolikult, mehe meelest suisa saamatult oli taevane jumal selle maakillu siia mere keskele loonud; tema äpardunud looming pidi uueks ning täiuslikuks loodud saama, mitte taevase, vaid maapealse looja nägu ning tegu tulema. Ning selles kordumatus ümberloomises pidi vana ning vääritu ka loojas endas hukka saama, halastamatult ära põletatama ja hõõguvast tuhast ehe teemant sündima.

Hinna üle ei olnud mees endaga kaubelnud. Ta polnud loobumistega tingas; oli jätnud kõik — naise, lapsed, sõbrad. Ajutiselt. Seniks, kuni ta siin omadega valmis saab. Ainult kassi jättis endaga, ja ühtekokku oli kass talle nüüd kõik, kogu ta pere- ning lähikond.

Üsna nooruke oli kass alles olnud, kui ta mehele ainsaks jäi, päris lapseohtu veel. Aga hoidev algusest peale. Truu seltsimees, olgu ees paksu või vedelat. Oli kahekesi koos näguripäevi nähtud, oli pidusid peetud, oli viimast kahe vahel jagatud, oli oimetud oldud küllusest, roidunud päevasooja laisast mõnust, aga ka teineteist ihu vastu ihu soojendatud. Kõike oli olnud. Nad mõistsid teineteist, nagu mõistab ühe puu oks teist oksa, aga sellegipoolest olid nad vahetevahel teineteisega ka kiusu ajanud.

Nii olid läinud suved ja talved, kevaded ja sügised. Ei tea, kes neid nii kokku lugeda mõistis; siinsamas ees, otse pilgu ulatuses terendas päev, kus tumm tööorjus pidi otsa lõppema, nüri ja loobumisi täis eile homme särava mõtte ning sisu saama. Ei olnud selleks veel täna mahti — homme-ülehomme juba istutakse küdeva ahju ees, hinges rahu, lähedased ümber. See, mis täna veel lausa räige sõna või oleku taha ära varjatud, jõuab homme hingest ohtrasti välja õhkuda, soojendada kõike ja kõiki enda ümber vahest heldeminigi veel kui hõõguv ahjupaiste. Veel väheke kannatust, kass, jõuad mul süles nurruda küll ja küll! Ainult et täna veel, kass — no mine, mine, mine, mine jalust, kass! . . .

Ja nüüd äkki oli see täna, kus kass muldnõder ning hall. Aastad lihtsalt olid ära kadunud. Neid oli sellel maakillukesel ära kuiunud kogunisti enam kui piibli jumalal päevi kogu maailma loomiseks. Ja ei olnud sellestki abi, et pühapäev, see seitsmes, oli jäetud pühitsemata, hingamisepäev hingamata. Sest kuuendal oli jänes teinud aias puhta töö. Viiendal närtsitas kõike põud, neljandal lõhkus torm. Ettepoole ei mäletagi enam. Aga kaheksandal tuli uuesti mügri, ja üheksandal uputas nõnda, et katusegi all ei olnud tallatäit kuiva, ja kümnendal . . . Aga juba ammu enne üheteistkümnendat ja kümnendat ja üheksandat hakkas pisitasa selgeks saama, kui valesti, ikkagi kui valesti ning vähe mõeldult oli esimestel aastatel kõigele põhi maha pandud . . . Jah!

Sada kuusteist sammu. Viiskümmend kaheksa üles trepini, teist sama palju alla aiamaa serva, kokku sada kuusteist sammu. Ehk kaheksateist labidatäit ümberkaevatud mulda, või kivi ehk kaks müüri, või . . . Kui need sada kuusteist sammu käimata jätta.

See oli ammu loetud ning kokku arvatud. Sest inimesele antud aeg on üürrike ja kärsitus pärale jõuda suur. Pärale jõuda ning päralejõudnuna olla. Kas maksab siis eesmärgitult elust tuulde käia sadat kuutteist sammu?

Täna mees sellele ei mõelnud. Viiskümmend kaheksa sammu trepini.

HEINO VALI

Viiskümmend kaheksa aiamaaserva. Trepini. Aiamaaserva. Trepini. Aiamaaserva. Nõnda lugematuid kordi ja kandamita. Südames arg lootus minnes, kasvav äng ning piin tulles.

Kass lamas nüüd õues õhtupäikeses, mehe vooditekk tuulepoolses küljes varjuks. Ta taevakarva silmad olid pärani, kuid pilk liikumatu ning võõras. Ajuti näis, et teda nagu ei olekski enam, ent ta külg ikkagi liikus.

Mees tuli ja istus ta kõrvale, rusutud ning väsinud oma mõtlemiste viljatusest. Sest abi oodata ei olnud kusagilt; ümberringi oli meri ja ainult nemad kahekesi keset päikest, tuult ning vett. Ise olid nad end siiaamaani aidanud, ise ning omal jõul pidid nad ka sel tunnil hakkama saama.

Päikeseserv kustus merre ja mees tõstis kassi oma ihu vastu sooja.

Petroolilambis oli taht kuivaks põlenud. Küünal lõpuni. Taevaäärel lõkendas päevatõus.

Mees istus koiserval, küünarnukid paljastel põlvedel ja lõug peopesades. Mõte tõrkus sellele vastu, kuid märguanne, julm ning halastamatu, oli antud.

Märguanne oli pöördumatult antud; ihu, milles põles kogu olemine, mis küdes nii kui ahi ja kiirgas mõõdetamatult välja soojust ning armastust, see ahi kustutas nüüd ise oma leeki; ta oli endast välja heitnud kütte, alles põleva ja varud, kõik viimseni. Nüüd põletas ahi juba iseennast, põletas kärsitu hoolimatusega, mingis tumedas vabanemisootuses.

Mees tõstis kassi põlvedele ja püüdis teda uuesti teelusikast joota. Janus loom neelatas, kuid tilgad pudenesid päralejõudmatult mööda ta halli lõuga ja ta pea vajus mehe põlveterale.

Nüüd oli kass taas põrandal päikeselaigus. Ta sametisi kõrvu piiras taas hele sira, kuid jõuetu ihu nagu ei võtnukski päikesesoojust enam vastu.

Viiskümmend kaheksa sammu aiamaaserva. Viiskümmend kaheksa sammu trepini. Aiamaaserva. Trepini. Aiamaaserva. Trepini.

Kassi liikumatud silmad vaatasid osavõtmatult eimillesegi. Ent ajuti ta pilk selgines, muutus otse inimlikult selgeks ning kõnekaks.

Üks tegematajätmine otsis neis silmis piinavalt väljapääsu.

Mees mõrises ja ta pilk oli äkki äravahetamiseni sarnane pilgule kassi silmis. Selles pilgus süüdistas meest seesama tegematajätmise ahastus.

Nõnda olid nad nüüd mõlemad, nii kass kui mees, mures iseendaga. Üks minemise, teine jäämisega. Ja suur päike kõrges taevas kõndis osavõtmatult oma pikka, piinavalt pikka ringi.

Koorik hinge ümber vaevas ning ahistas äkki meest, see sihilikult omaenda istutatud koorik, mis pidi hinge kaitsma argipäeva mõtte-lageduse eest, andma jõudu nõrkushetkel, kinnitama meelt kõhklustes.

Kas väärís eesmärk hinda, mis selle eest makstud oli, mis veel maksta tuleb? See kalk ja loojalik iseolemine selle nimel, et pärast mitmekordselt tagasi kiirata?

Kui see kiirgus siis äkki hajub kedagi soojendamata lõputusse maailmaruumi?

Kassi silmad olid kustumas. Kuid veel ei olnud ihu minekuks pühitse-

tud, veel oli selles elu jääke ja ikka veel miilas pilgus millegi tegematajäänu piin.

Siis juba aim, et tuleb kiirustada.

Kass kergitas pead ja vaatas oma Jumalale silma sisse. Ja Jumal lähendas talle oma näo, ja viimast jõudu pingutades kergitas kass end veel pisut ja ta tahmakarva ninaots libises jõuetult üle mehe nina.

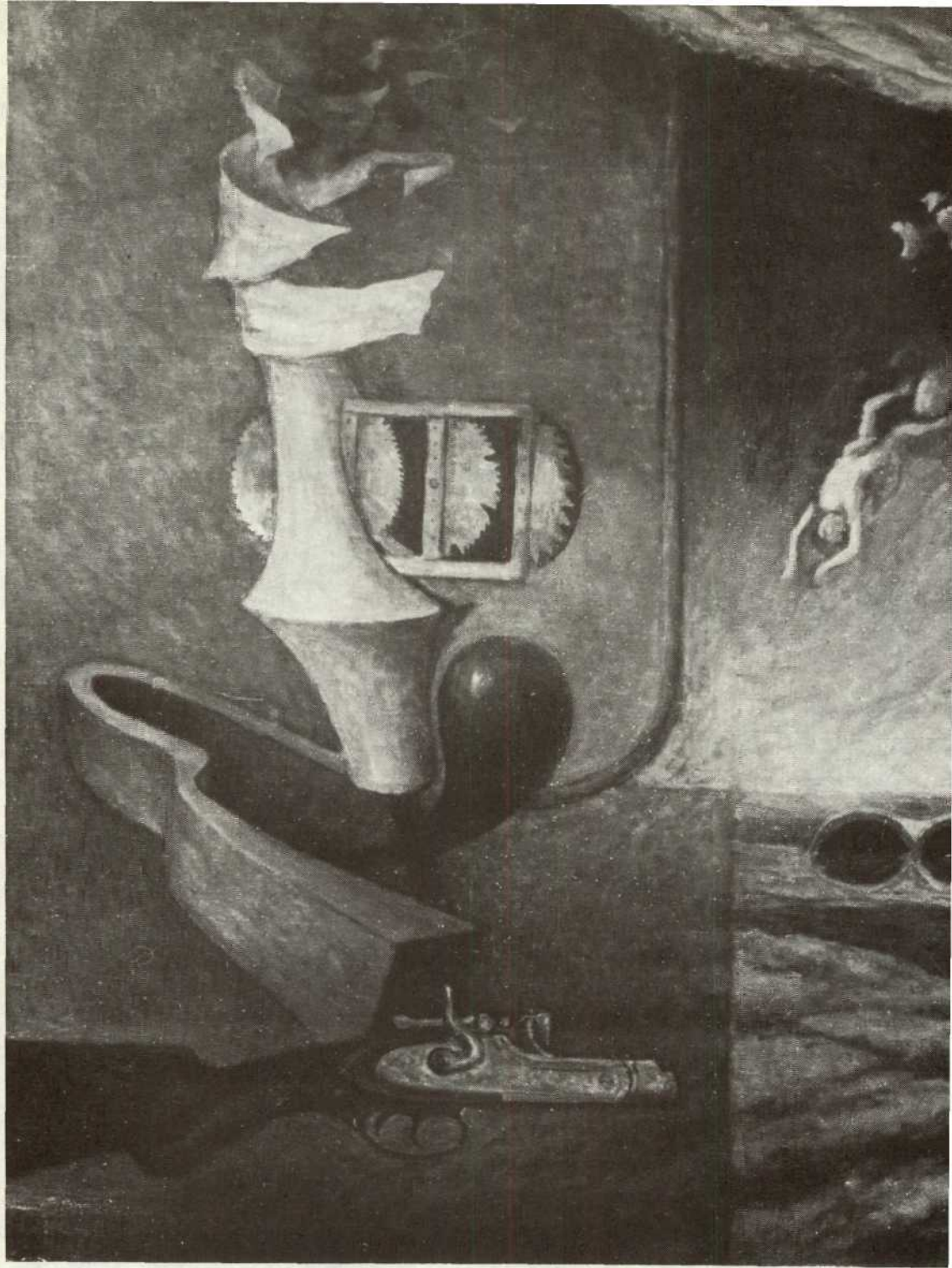
Ülal avaras taevas sõudis ronk. Kõiketrotsivalt ja ennast ära salates sõudis ta otse päikeses kiiskavatele eterniitkatustele.

Valge lind libises üle katuste ja vaatas teraselt alla. Ta ei võinud mingil moel katuste alla näha, ent ometi oli talle pilgu jooksul kõik viimseni selge.

— Surm toidab elu.

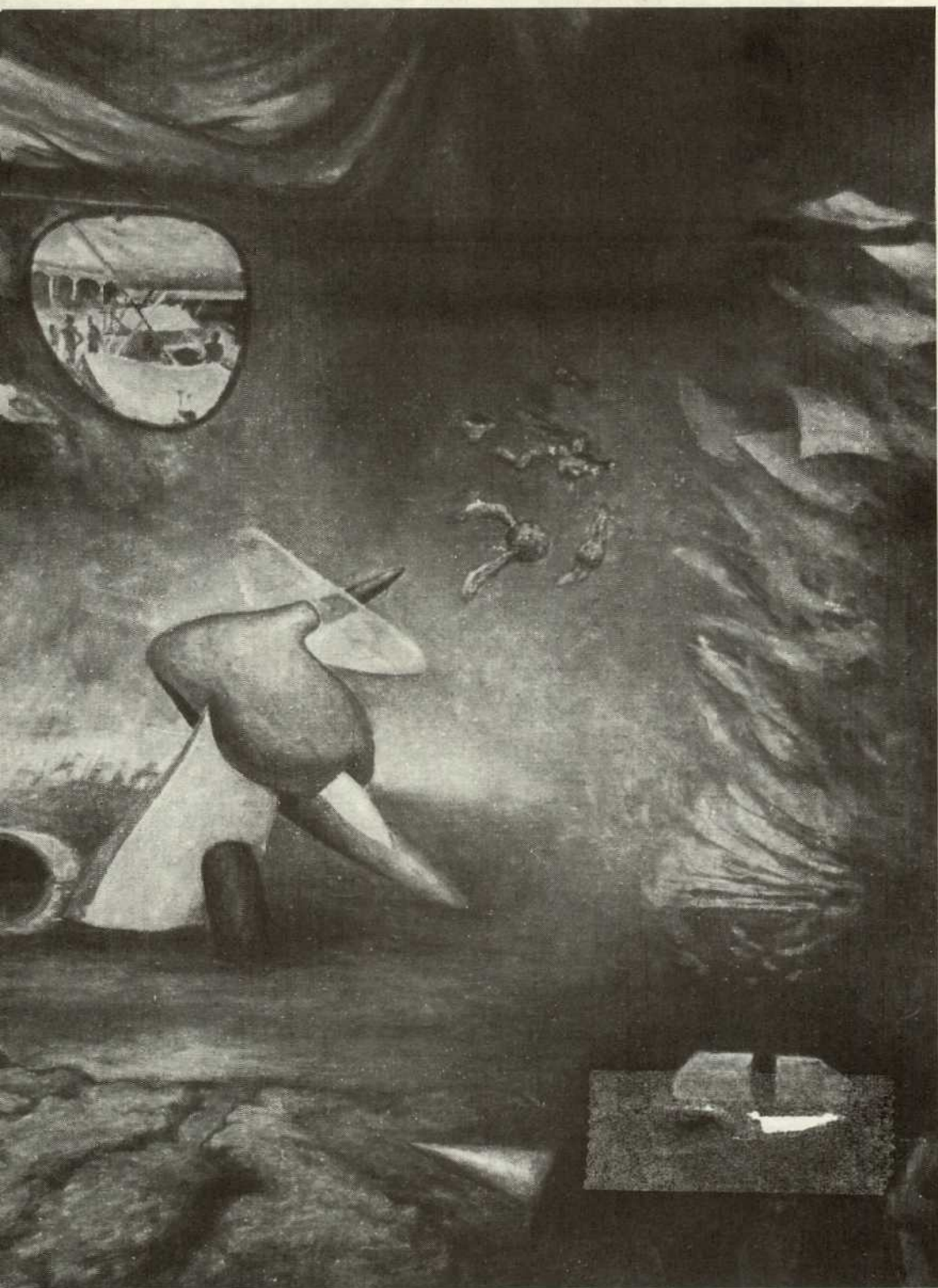
Kassi silmad olid kustumas. Neis oli nüüd ainult ükskõiksus ning rahu ja tegelikult ta oligi siit juba ära.

Jumal nuttis.



ILMAR MALIN. Pannoo Rakvere Autobaasile nr. 2. VI ja VII detail

(Õli) 1985/1986



Kaarel Ird

MINA JA MINU AEG

Olin senini arvanud, et memuaaride kirjutamisega on alati aega küll. Oma esimestes raamatutes olen ma endast ja nendest, kellega lähemalt suhtlesin, väga vähe kirjutanud. Kõik, mis ma olen kirjutanud, on publitsistika olnud, ka Smuuli preemia on mulle publitsistika eest antud. Paul Kuusbergile olen rääkinud mõningaid seiku oma elust ja päritolust. Tema sai neist nalja ja materjali mõnedeks novellideks. Mul polnud selle vastu midagi — minust nagunii ei saa iialgi päris kirjanduse tegijat, isegi näitemängu pole ma suutnud kirjutada nii, et sel oleks mingi kirjanduslik tase olnud.

Möödunud sügisel mingi riikliku koosolemise vaheajal lobisedes juhtusin ma rääkima mõningaist seikadest, mida ma senini polnud kusa-gile kirja pannud. Nüüd ütles Kuusberg mulle: «Seda sa kurat («kurat» vist ei olnud!) hauda kaasa võtta ei tohi. Need on asjad, millest peale sinu keegi ei tea, ja kui sa kõik selle hauda kaasa viid, siis on see kuri-tegul!»

Mulle on korduvalt öeldud, et ma peaksin rohkem kirjutama; vastus-tus nende sõnade eest jääb neile, kes seda ütlevad.

Tunnen Kuusbergi kunagi noort ja väga ilusat Bertat, kes nüüd on ainult veel väga ilus, ja nende mõlema koos meisterdatud lapsi. Nii mõtlesin, et hakkam kirjutama raamatut oma elust, oma elu lugusid, ja pühendan selle raamatu Kuusbergide perekonnale. Ma ei tea, kas ma seda valmis saan — olen hiljaks jäänud. Võib-olla kirjutavad seda teised pärast edasi. Aga et asjaga mitte rohkem venitada, hakkam ma temaga Pärnu linnast peale. Minu parim sõber August Sang oli ju ka Pärnu poiss ja tema lapsed kah kõik Pärnus meisterdatud.

*

Kuulduste järgi oli minu vanaisa olnud üks neist Pärnu kandi eesti meestest, kes ehitasid Tahkurannas oma rahadega purjeka, millest mõned arvavad, et see oli esimesi purjekaid, mida eesti mehed oma rahadega suutsid ehitada. See oli aga väga kiiresti põhja läinud, nii et ehitajad oma rahadest ilma jäid. Enne seda oli vanaisa ühes mõisas aidamees olnud — võib arvata, et selle ameti peal ta oma rahadele aluse sai.

Isalt ma vanaisa kohta lähemalt ei kuulnud, ka polnud isapoolset vanaema, kes midagi oleks rääkinud. Ma ei tea ka, mil kombel vana-isast sai Pärnu linna kodanik. Kui Tartu kodanikuks saamiseks piisas voorimehe ametist, küllap Pärnus võis jätkuda sellest, et oldi laeva-osanik, sest tegemist oli ikka mingi varandusega. Aga Pärnu linna-kodanik oli isa isa olnud ja tänu sellele oli ka isa Pärnu kodanik. Seda tõendavaks dokumendiks on minu ristimistunnistus, mille sain Riias, kui Eestimaal hakati perekonnaseisupabereid korraldama. Tunnistuses on öeldud, et sel ja sel kuupäeval sündis «Мещанина Кирилла Юрьева Ирда сын Кирилл». Tollal oli see õige erandlik lugu, sest hingekirja pandi ikka seal, kus oldi sündinud, ja sellepärast oli 99% eesti rahvast valdades hingekirjas. Vanaisal, kuigi ta linna pürjeliks oli saanud, min-git vara oma perele jätta ei olnud.

Minu isa sündis 1862. aastal. Kas ta koolis ka oli käinud, seda ma ei tea. Tavaliselt need, kes läksid meistri juurde õpipoisiks, kooli enam ei läinud. Isa pandi esiteks tiseriametit õppima. Tol ajal elasid kõik sellid ja õpipoisid meistri juures nagu ühes peres. Esimesel aastal õpi-poisid muud ei teinudki, kui käisid sellidele õlut toomas, tubakat ost-

mas jne.; peamine, mida nad õppisid, oli vastuvaidlematu sõnakuulamine sellide suhtes, meistrist rääkimata.

Pühapäeviti, kui töökoda ei töötanud, oli õpipoiste kohus tühjas töökojas valves olla. See oli muidugi üliigav kohustus — üksinda olla seal, kus midagi teha ei ole, ja seepärast hakkas isa ükskord igavuse peletamiseks ilusatele puhastele, värskelt hõõveldatud laudadele sinise kriidiga joonistama. Kuna see tähendas üleannetust — lauad tuli ju uuesti üle hõõveldada —, siis löödi isa sealt minema ja pandi hoopis maalriametit õppima, milleks tal näis rohkem tahtmist ja eeldusi olevat. Maalri õpipoisiks saanuna püüdis ta ükskord koos ühe omataolise rahutu selliga Pärnus salaja laeva peale pugeda ja niimoodi laia maailma pääseda. Pärnus käis tollal väga palju laevu igast maailma kaarest. Isa oma kaaslasega saadi aga kätte, enne kui laev suurele merele oli jõudnud, ja karistuseks pikendati õppimisaega veel aasta võrra.

Sellitöök oli isal olnud ühe valatud raudristi tähtede kuldamine. See oli peen töö. Kuna tellija ei saanud meistriga tööhinna suhtes kokkuleppele, ütles meister isale, et võtku ta see töö odavama hinnaga enda hooleks, kulla annab meister. Ainult et juba kahe-kolme aasta pärast oli kullatud tähtede sära kadunud, sest meister oli tõelise lehtkulla asemel andnud juudikulla. Juudikuld oli aga niisugune kuld, millest tehtud ure müüdi laatadel toobiga. Samast juudikullast oli käibel juba ka lehtkulda.

Rahvas on alati olnud uudishimulik ja võtnud rõõmuga vastu kõik, mis uus. Kui tulid käibele oksüdeeritud terasest kellad, nn. mustad taskukellad, siis peeti nende omamist uhkuseasjaks.

Mul on meeles, et ostsin kord Riias endale mingist valgest metallist käekella, mis kuidagi käia ei tahtnud. Kuu-poolteise pärast läksin ühte kellasepäärisesse, et kella parandada lasta. Müüja vaatas mu uuri ja ütles, et see pole nende juurest ostetud ja nemad seda ei remondi. Kui püüdsin veel midagi kobiseda, siis öeldi, et neil niisuguseid ei ole ja ostku ma korralik kell, mis käib 25—30 aastat. Oligi jutul lõpp. Ostsin endale musta taskukella «Omega», mis käib veel tänase päevani, kui olen viitsinud teda üles keerata. Inglise ütlebki: «Ma pole nii rikas, et odavat kaupa osta.»

Sellipaberid kätte saadud, algasid isal tsunftikorra järgi ettenähtud *Wanderjahre* (kolm rännuaastat). See oli üsna arukalt korraldatud asi. Linnast linna rännates õpiti selliaastatel palju juurde. Oli reegel, et meistrid pidid rännul olevatele sellidele öömaja andma. Ülivähe selle jõudis meistriseisusse, see nõudis kõigepealt juba kindla varanduse olemasolu. Seda vaevarikast teed on käinud ka Eesti sotsiaaldemokraatide üks liidreid Mihkel Martna, kellest hiljem sai Nigol Andreseni äiapapa.

Isa oli kord otsaga olnud isegi Peterburis, aga sealt ära tulnud, kuna ta ei suutnud kohaneda vene maalrite pikavarreliste pintslitega. Ta oli töötanud mitmetes Eesti linnades ja mõisates.

Kord, kui isa töötas mõisas (vist Adaveres), oli parun sisse tulles küsinud, miks isa teda ei tereta. Isa oli vastanud, et kombeks on, et tere tab see, kes sisse tuleb. Jutt käis saksa keeles, see oli niisama antvarkide keel nagu sakstegi oma. Igatahes järgmisel korral parun juba teretas. Selle jutuga oli isa mulle andnud esimese «halva» käitumise õppetunni.

Halliste kõrtsis oli isal olnud kokkupõrge ühe linakasvatamisega rikkaks saanud ja ülbeks läinud mulgi peremehega, kes, nagu see mulkidele omane oli, peale mulkide kedagi inimesteks ei pidanud, kõige vähem veel linnakäsitöölisi. Asi läks kohtuni välja. Kohus leidis, et mulgi sõnad olid isale tõesti solvavad olnud ja mulgile kätega aru pähepanemine seega õigustatud. Mulgi peremees pidi ka kohtukulud kandma.

Ja siis jõudis isa ringiga Pärnusse tagasi, kus ta hakkas karskusselt sis «Valgus» näitemängu tegema. Vanaisa oli juba surnud ja vanaema elas teise, isast noorema pojaga suures vaesuses. See isa noorem vend lõpetas kolmeaastase kooli, kuna ta aga oli koolitarkuse peale hästi lahtise peaga, siis õpetajad soovisid, et ta pääseks edasi õppima. Kuid

edasiõppimine tähendas raha, mida minu isal kusagilt võtta ei olnud, tema maaliselli palgast muidugi vennale koolirahaks ei jätkunud.

Siis aga loodi Riiga eestlaste ja lätlaste jaoks õigeusu preestrite seminar, kuhu võeti õppima kohalikust soost poisse, et nad hiljem oma rahva hulgas töötada saaksid. Selles seminaris oli õppimine prii — astu või ihualasti, titike pihus, uksest sisse, sind võetakse vastu ja hakka õppima. Õpid oma õppimised ära ja pärast pead kolm aastat ametit pidama. Aga konks oli selles, et sinna võeti ainult neid, kelle perekonna-pea oli õigeusklik. Isa oli mul muidugi luteri usku, nagu 90% eestlasi tol ajal: Kaarel Jüri poeg, ja nimi ka nisuke imelik — Hirt. Isa hakkas siiski asju ajama, tema kui vanem poeg oli ju pärast vanaisa surma perekonna-pea. Eestlased vahetasid usku ikka kaalutlusel, et vene usust ka mingit materiaalselt kasu saaks, isa puhul oli kasu täiesti reaalne. Temast sai Kirill Jurjevitš Irdt. Irdt oligi põhiline nimevorm, mis Hirtist tehti. Teine oli Girt, nendele pandi hiljem «k» ette, sealt on tulnud kõik eesti Kirtid. Kui pärisorjusest vabastamise järel hakati perekonnanimesid andma, anti neid enamal juhul ameti järgi, nii tulidki need Schmidtid, Schusterid, Schneiderid, Müllerid; või siis lisati nime lõppu «-son»: Madisson, Jürisson jne. Ainult saarlastel on hoopis huvitavad nimed. Kuidas need saadud on, vääriks tõesti korralikku uurimist. Seostan seda Saaremaa kunagise õpetaja Martin Kõrberi mõjuga.

Luterlaste suurimateks pühadeks olid jõulud, õigeusus aga ülestõusmispühad. Siis oli vene kirikus rahvast murdu koos. Ka kiriku ümber toimus väga palju tseremooniaid (rongkäigud jm.), koor laulis, sinna juurde kuulus pühadeks tehtud roogade õnnistamine. Oli mitmesuguseid pühadekombeid nagu seegi, et noormees võis kiriku ees rahvamurru neiu pühademuna anda ja vastutasuks oma väljavalitult suudluse saada. Isa teadis, et see on vene usu komme — läks koos paari sõbraga seda musisaamise õigust pruukima. Pistis ühele neiu muna pihku ja tahtis suudlust saada, sai aga hoopis kõva kõrvakiilu. Ju see neiu oli siis samuti värske veneusuline nagu isagi.

Vene usu mitmesugustest kommetest võttis eesti rahvas täiel määral omaks kolmekuningapäeval Jordani jõe õnnistatud vee kojuviimise. Kus vähegi oli mingi veekogu, seal toimus vee õnnistamine. Sinna toodi ka lapsi ristimiseks. Kuna rist, mida preester õnnistamisel kasutas, oli hõbedane, siis püsis vesi värske (hõbe desinfitseerib). Seda vene kirikus õnnistatud vett kasutasid eesti perenaised väga mitmesuguste haiguste ravimiseks, seetõttu hankisid eesti luterlased teda nii agaralt, et mõnikord mõni pärisvenelane ilma jäi.

Isa vend õppis siis Riia pappide seminaris. Seal õpetati ka agronoomiat, et tulevased preestrid oskaksid väärikalt oma kirikumõisaid majandada, nagu luteri kirikhärrad Eestis ja Lätis seda tegid, sest Tartu ülikoolis õpetati tulevastele pastortele agronoomiat juba varem. Nii et EPA agronoomiateaduskonna juured on ülikooli usuteaduskonnas. — Pärast seminari lõpetamist töötas onu kolm aastat Saaremaal, abielus seal kohaliku preestri tütreaga ja läks siis nagu Toots Venemaal mõisavalitsejaks. Pääseski ühte suurde mõisasse selle ameti peale ja elas jõukalt. Tal oli ka kaks poega. Pärast revolutsiooni kadus vendade, minu isa ja onu vahel igasugune side. Mis onust ja tema perest hiljem sai, ei tea, nagu ma oma isapoolsetest sugulastest üldse peaaegu midagi ei tea. Tuleb arvestada, et revolutsiooni ajal võis mõisavalitseja samuti talupoegadele pihku jääda. Talupojad ei lõhkunud mõisates ju ainult klavereid ja peegleid (ukraina kirjanik-realist Kotsjubinski, keda Gorki väga kõrgelt hindas, on kirjeldanud, kuidas üks talumees mässu ajal mõisat rüüstates kirvega klaverit raius), vaid andsid ka ülemustele pihta.

Kuidas isa Riiga jõudis, ma ei tea. Igatahes 1894. a. oli ta juba Riias ja töötas tsemendivabrikus. 1899.—1915. a. töötas ta aga Cassella Keemiavabrikus. Nii oli ta üle 20 aasta paikne riialane. Kõik tema kolm poega on Riias sündinud. Abikaasa sai ta endale Eestimaalt Pärnu kandist Suigust päritolevast paljulapselisest Matiisenite perest. Küllap võttis isa neiu Pärnust endaga Riiga kaasa. Arvatavasti oli pruut linna tulnud õblemist õppima ja seal nad siis teineteist leidsidki.

Isa vanim poeg oli ristitud Arseniks, järgmine poeg oli Vladimir. Arseni jäi ka hiljem Arseniks, Vladimirist sai aga pärast Volli.

Kui kolmas poeg, see tähendab mina, 1909. aastal ilmale tulin, oli isa uhke (juba meie vanades rahvalauludes on öeldud, et tütreid ei ole suuremat väärt) — kolm poega on ikka kolm poega! Kui isa mind hinge- kirja panema läks, oli ta selle tähtsa sündmuse puhul ka väikese napsi teinud. Ülemäära ei joonud isa iialgi. Riia eesti õigeusu kirikus oli papiks eestlane Värat. Isa tahtis mulle Karl nimeks panna, papp vastu, et õigeusus sellist nime ei ole, on Kirill või Karp. Isa oli siis káranud: «Sina pane talle nimeks, mis sa tahad, minu jaoks on ta Karl!» Nii mind ristiti Kirilliks, aga kutsuti Karliks ja oma ristitud nime ma ei teadnudki. Hiljem nimede eestistamise ajal vahetasin ma ametlikult Kirilli Kaarliks ja Irdti Irdiks. Näitasin veel Laatre vallakirjutajale õigekeel- suse sõnaraamatut, et sõna «ird» on eesti keeles olemas.

Riias elasime Ilgitsemi äärelinnas, kus praegu on lennuväli. Ümber- ringi olid luited ja Daugava luhad. Üks õuetäis maju kuulus seal tule- vasele eesti riigimehele Jüri Jaaksonile, kes tollal oli Riia Eesti Hari- duse ja Käsitööliste Vastastikuse Abi Andmise Seltsi esimees ja ehit- nud seltsile kuuekordse maja. Majas olid ruumid ette nähtud ka eesti koolile, oli näitelavaga teatrisaal, lugemislaud ja raamatukogu. (Minu Riias elamise ajal asus eesti kool üle jõe, kohas, mida millegipärast nime- tati tsitadelliks. Seal lähedal asus ka eesti kirik, kus me laulmas käi- sime ja kus me ükskord oreli peal üht opereti avamängu mängisime.) Praegu on see maja antud Läti Televisiooni kasutada. Kurjad keeled rää- kisid, et mõni osa selle maja ehitamiseks ettenähtud kivikoormaist läks Jaaksoni üürimajade püstitamiseks. Üks suuremaid laenuandjaid Riia Eesti Seltsile oli olnud Tartu Laenuhoiuühisus. Hiljem oli tsaarirubla kursi muutuste tõttu kerge ehituskulusid kinni maksta. Kui mina Riias olin, oli selts juba võlgadeta. Sel ajal oli Riias veel «Imanta» selts, mille liikmeks oli ka mu isa.

Ühes neist Jaaksoni üürimajadest me elasimegi. Ei mäleta, kui suur meie korter seal oli, aga toad olid ikka 3—4 korda suuremad ja laed kõr- gemad, kui praegu ehitatakse. Hästi suur oli köök, kus seisis ka isa tis- leripink. Kord tõi isa meile kaks noort eesti meremeest, kes kinnikül- munud Riia lahest enam laevaga välja ei pääsenud. Need noormehed elasid mõnda aega meie köögis. Tihti oli meie juures ka paar ema eest- lannadest sõbrannat, kellest ühte ma oma pruudiks pidasin. Üks noor- mees tegi mulle kord ettepaneku, et ma talle oma pruudi ära müüksin, pakkudes hinnaks pudeli limonaadi ja raha, kusjuures mul oli vabadsus valida, missugust raha võtta, kas vana ja väiksemat hõbedast kahe- kümnekopikalist või tuliut sáravat vasest kolmekopikalist. Muidugi võtsin ma kolmekopikalise, see oli sáravam ja suurem. Mis aga kogu tehingusse puutus, siis olin ise südamepõhjas veendunud, et ega mu pruut kuhugi kao.

Hiljem leidsid need noormehed endale elamiseks ühe mahajáetud suve- maja, kust nad meile töid vaarikavarsi tee keetmiseks. Mis minu «pruu- dimüümisse» puutub, siis arvan, et siin ehk väljendus mu ema sugu- võsale omane olnud árimehelik mõtlemisviis. Ema poolt sugulased olid kõik áriinimesed, ema õed kaupmeeste emandad. Isegi emal oli Riias olnud mingi pood, mis oli maha põlenud. Járele jäi ainult üks söögilaua juurde kuuluv tool, mida hiljem au sees peeti ja anti talle eriline koht söögitoa garnituuris just seetõttu, et ta ainukesena tulest járele jäi, aga muidu oli ka ilus tool. Isa áritsemisest lugu ei pidanud, see-eest aga oli Volli táiesti ema suguvõsasse láinud. Ta käis Riias kommertsgümnaa- siumis.

Ükskord köögis úksi olles hakkasin ma appi hüüdma: «Veli! Veli!» Olin habemeajamisnoa kátte saanud ja tahtsin endal «habet ajada» nagu paljud poisikesed. Muidugi lõikasin endale sisse. Tol ajal polnud ju veel zílettigi, ráákimata kaasaegsest pardlist, ja habemeajamisnuga tuli nagu tuletikkegi hoida nii, et ta laste kátte ei satuks.

Isa juttudest on mul meeles seegi, et 1905. a. oli meie luiteharjal kas- vanud suure mánni latva punane lipp úles tõmmatud, mille mahavõt- misega oli politseil ja tuletõrjujatel palju vaeva. Ja samuti lugu, kuidas

kaks kasakat isa kinni võtsid ja läbi otsisid. Tema oli just minemas kellegi korterit tapetseerima, pikad tapeedilõikamise käärid taskus.

Tollal pidin ma iga päev käima kitsepiima joomas ja trühvelsaia söömas. Kits kuulus isa parimale sõbrale tündersepp Tohvrile, kelle abikaasa oli mulle tädi eest. Tollal peeti kitsepiima tõhusaks profülaktiliseks rohuks nõrkade kopsude puhul.

Mul on meeles, kuidas üks eestlastest tsirkuseartistide perekond käis meie õues harjutamas. Paiksetes tsirkustes oli suvel vaheaeg. Seda aega kasutati uute numbrite õppimiseks. Erilist hämmastust äratas, kuidas nad tõmbasid trossi suure tamme latva ja sõitsid siis trossipidi alla, end ainult hammastega kinni hoides.

Meie õuel elas eestlasi õige vähe, küll aga oli seal juute (hästi palju juudi käsitöölisi, plekisseppi jt.), lätlasi, vaeseid sakslasi. Kõige lasterikkamad olid juudi pered. Kevaditi pühitsesid juudid lehtmajadepühi, siis ehitati õuedele lehtlad, kutsuti külalisi. Kohalikuks käibekeeleks oli saksa keel, seda rääkisid kõik lapsed, niipalju kui omavaheliseks suhtlemiseks vaja läks. Kui ma juhtusin üksinda kodus luku taga olema ja keegi uksele koputas, küsisin ma: «Väär ist taa?» (wer ist da?). See kõlas küll väga eestikeelse väristamise moodi, aga hea tahtmise juures saadi aru, et küsimus tähendas «kes seal on?». Isa töökohal vabrikus räägiti ka ainult saksa keelt, läti keelt oskas isa väga halvasti. Ema oli turul käimisega läti keele paremini selgeks saanud.

Meie õue ja tänava vahel oli müür, nagu «Vanemuisel» praegu, mis pidi kaitsma tänavat luiteliiva varisemise eest. Sel tänaval liikus üksikuid vanemaid jalutajaid. Eriliseks «spordiks» oli, et vanasse roostetanud sõdurikatelokki võeti lombist vett ja valati üle müüri möödaminijatele pähe. Mina olin rohkem pealtvaataja ja lõbutundja osas, tegijad olid suuremad poisid. Minu ülesandeks oli piiluda, kas keegi tuleb ja ega tänaval ei ole liiga palju inimesi.

Pärast esimese ilmasõja puhkemist muutus ainukeseks mänguks sõda. Emad pidid kõigile poistele pagunid peale õmblema. Parimad pagunid tulid rohelisekirjust paberrossihülsside karbist. Kuna minu emal sellist karpit ei olnud, õmblet ta mulle pagunid ilusast pruunist ja läikivast paberist. Hakkasin nutma, kuna mulle nad ei meeldinud — teistel oli ju teistmoodi. Arvan, et ükski laps ise ei taha teistest lastest erineda, seda tahtmist kasvatavad vanemad, kes soovivad, et nende laps oleks teistest ilusam.

Seoses sõdimisega tekkis huvi ka laskeriistade — vibude ja vibupüsside vastu. Vennad hakkasid kohe neid meisterdama, aga et need üsna abitud välja tulid, siis võttis isa kätte ja tegi ise ühe vibupüssi ja ise tegi ka esimese lasu. Nool lendas kõrgelt ja kaugelt üle naabermaajade. Siis aga kostis puruneva klaasi kõlin ja kohe selle järel äge vandumine: isa nool oli maandunud naabermaja aknasse. Isa murdis laskeriista põlve peal puruks ja järgmisel päeval pani lõhutud klaasi asemele ette uue (klaasissepatöö kuulus tol ajal maalriameti juurde). Poistele oli see näitlik õppetund, kuidas õue peal vibu lasta ei tohi.

Tuleb meelde, kuidas ma emaga koos jõulupuul käisin ja nägin seal ka mingit etendust, kus lauldi: «Mina olen väike postimees...» Meeles on libedal parketil kukkumine, see võis olla juhtunud Tohvrite pool. Üheks suursündmuseks oli kõik loomaaeda. Selleks tuli sõita Düünat (kuna Riia oli tookord sakslaste linn, siis oli tavaline, et Daugavat Düünaks nimetati) pidi laevaga ja pärast veel hulk maad trammiga. Riia loomaaed oli juba tollal rikkalik, ainult et asus linna teises servas. Kuid see loomaaed käimine lõppes pisaratega. Olin just värskelt saanud ilusa kuldketi kõhu peale, see aga jäi ühe looma imetlemise ajal traatvõrku kinni ja rebenes katki.

Veel suuremaks sündmuseks olid jalutuskäigud ehitamisel olevale sõjaväelennuväljale. Lennukid olid kaetud raamile tõmmatud valge riidega. Varsti oli isa kodus samasuguse lennuki teinud. Kui seda nõõri otsas tiirutasin, lendas ta päris lennuki moodi. Kuid kõige ilusam oli isa tehtud hollandi tuuliku mudel, mis kellegi juurde Pärnusse jäi. Isa hobi oli igasugune meisterdamine, sellest ta ei tüdininud kunagi.

Isa ei kandnud ialgi säärsaapaid, neid ei olnud ka mul ega mu ven-

dadel. Pükste juures oli talle oluline, et neid oleks võimalik üle saapa jalga tõmmata.

Maalrina oskas isa hästi kirevaid lookasid teha, samuti vedruvankreid värvida. Seda pidasid väga tähtsaks lätlased, kes oma hobuseid käisid ostmas Eestimaalt.

Ükskord tuli isa kõrtsist teatega, et kingsepp tellinud temalt sildi — «Kehva rahva kingsepp ja vana paikaja». Nädala pärast tuli mees ütles, et miniale silt ei meeldi, tehku isa teistmoodi. Tegigi isa talle sildile lakksaapa, mida keegi muidugi kingsepalt tellida ei mõelnud.

Peamiseks mängupaigaks meie õue lastele oli hoovi ulatuv kõrge liivaluude. Minu pikad juuksed olid alatasa liiva täis. Ema oli kurb, et talle vähemalt kolmanda lapsena tüdruku ei sündinud, ja ma pidin kandma pikki juukseid, et natukenegi tüdruklapse moodi välja näha. Mitmelgi säilinud lapsepõlveldil on mul pikad lokkis juuksed. Aga peapese mine, mis niigi on iga vähegi normaalse lapse jaoks piinamine, oli nende juuste tõttu minu jaoks veel kolmekordne piin. Nii kestis see seni, kuni isa ükskord ütles mehesõna: aitab poisid piinamisest! Igatahes 1915. aastal, kui me Riiasst evakueerusime, oli mul juba tavaline poisikese pea.

Olin perekonna pesamuna, keda kõik hellitasid, peale vanema venna Arseni. Tema elu oli juba hällist peale olnud häda häda järele. Imikuna oli ta kord kukkunud tulisesse vette ja pääses surmast ainult seetõttu, et elasime Riias, suurlinnas, kus arstiabi oli kiiresti kättesaadav. Paari kolmeteistaastasena kukkus Arseni teiste lastega õues mängides jäätnud kaevu, kust ta raskesti vigastatud peaga välja toodi. Algul ei olnud tagajärgi märgata. Ta joonistas endiselt hästi, mängis kuulmise järgi klaverit, oli väga musikaalne. Aga kui katsuti talle ka noote õpetama hakata, et tulnud sellest midagi välja. Ta jäigi oma arengus tase mele, kus oli olnud enne kaevu kukkumist. Kooliskäimine muutus talle raskeks. Kui me juhtusime kahekesi kodus olema, siis pakkus talle kõige suuremat lõbu minu hirmutamise ja ma karjusin õige tihti tema käes. Loomult oli Arseni kõigi vastu sõbralik, eriti tüdruklaste vastu. Kui ta kadunud oli, võis teda kõige tõenäolisemalt leida kinost. Tollal töötas meie linnaosas juba alaline kino, kus oli võimalik tundide viisi programmi vaadata. Saateks mängis klaverimuusika ja kinno võis igal ajal sisse minna ja välja tulla.

Minu suhtlemist Arseniga takistas ka meie suur aastate vahe. Hiljem jäi ta ühe tädi (minu ema vanema õe, kes elas üle 90 aasta vanaks) hoole alla. See tädi vormistatigi pärast isa surma Arseni alaliseks hoolitajaks, sest venda ei saanud võõraste juurde jätta. Arseni oli füüsiliselt tugev ja tegi ära kõik tööd, mis talle kätte näidati, aga mingit omalगतust tal ei olnud.

Riiasst lahkusime 1915. aastal, kui sakslased olid juba hakanud tsepeeliinidelt linna pommitamas käima. Tsepeeliinid olid silmaga hästi näha, nad lendasid madalalt ja aeglaselt. Ema oli hirmu täis, ta ei julgenud kuidagi Riiga jääda. Ema pealekäimisel me sõitsime Venemaale. Vastav dokument, kus on öeldud, et Kirill Jurjevits Irtil on luba koos naise ja kolme lapsega evakueeruda Moskva suunas, on imekombel alles jäänud. Emal oli sealkandis ödesid või teisi sugulasi, seal elas tervete külade viisi eestlasi. Ema poolt on mul üldse palju sugulasi, isa poolt ainult kaks onupoega.

Evakueerimise algus oli suure perega isale õige raske, sest vaguneid ei olnud ja keegi ei teadnud, millal nad tulevad. Ootasime terve öö oma kraami otsas kaubajaamas ja seal mingi leti peal magasin ma oma viimase öö Riias. Mind seoti veel leti peale kinni, et ma magades maha ei kukuks. Hommikul algas rüsin, et vagunitesse pääseda. Agarad noored mehed olid end juba vaguniuste ritta võtnud ja ei lasknud kedagi peale, et neile endale rohkem ruumi jääks. Isa oli füüsiliselt tugev mees, ta lõi jõuga selle kamba laiali ja viis oma viieliikmelise perekonna koos mõningate kastide, pakkide ja kohvritega ühte vaguninurka sisse. Mööbel jäi muidugi Riiga tuttavate juurde hoiule kindlas veendumuses, et sinna minnakse varsti tagasi ja siis saame asjad kätte.

Ühte raudteejaama Toropetsi lähedal, Pihkva ja Dno vahel, olid ema sugulased meile hobustega vastu tulnud. Teekond eesti külla mööda

järvede ja mäekülgede vahel looklevat maanteed oli väga kena. See oli just selline maantee, mida kirjeldab Peegli «Sõjasuve» peategelane Jaan Tamm. Sõidust jäi suurima elamusena meelde esimene kohtumine vene külaga, kus perenaine meile lahkelt pakkus ahjust võetud piima. Elama asusime ema sugulase juurde, kelle mees oli sõjas surma saanud. Külla olid jäänud ainult vanad mehed, nooremad olid kõik mobiliseeritud ja nii mõnigi naine oli juba lesk. Keskmine vend Volli läks Toropetsi õppi-ma. Ta kandis ka Venemaal Riia Kommertsgümnaasiumi vormi: must vormikuub, eest kuldketiga suletav must peleriin ja uhke tšinovniku-müts, Hermese kepp otsaes. Nõnda oli ta seal omaette nähtus ja sai vara-kult perekonnapea asetäitjaks.

Tolles eesti asunduses, kuhu me teised paigale jäime, leidis ka päris rikkaid üksikperemehi, kelle juures isa käis aeg-ajalt maalritööd tege-mas. Kuna isal alati oma erialatööd ei olnud, siis meisterdas ta sellele vanaperemehele, kelle juures me peatusime, rehepeksmiseks hobustega veetava rulli, millesse kinnitatud tapid peksid terad välja. Ka naistele mõtles ta linaropsimise kergendamiseks välja masina, mida vändast ringi aeti ja mille tiivad ropsisid linad luudest puhtaks.

1915. aasta suvel hakkas mu ema haigus väga raskeks muutuma. Isa tõi igalt poolt tohtreid — ta oli küllalt jõukas, et neid tuua ja maksta —, aga miski ei aidanud. Lõpuks toodi ka üks posija, nagu seda vahel täna-päevalgi tehakse, kui tohtrite tarkus juba otsas on. Juhtusin paokile jäänud ukse vahelt nägema, kuidas posijamutt mu ema paljast rinda põleva küünlaga puudutas. Mulle oli see jube, et mu ema tulega põle-tati — teadsin, kui valus tuli on. Kuid ei aidanud ka tuli, ema suri. Isa ise tegi emale kirstu, ta tundis ju ka puutööd ja tal olid hõovel, saag ja tislertöö riistad kaasa võetud. Ta saagis talu karjamaalt kuuse maha, aga see osutus seest täiesti tühjaks. Siis leidis ta terve kuuse, saagis selle maha ja tegi sellest oma naisele kirstu nagu Põrgupõhja Jürka.

Ema oli meid lapsi õpetanud enne magamaminekut jumalat paluma. Pärast ema surma palusin ma igal õhtul, et jumal mulle ema tagasi annaks. Palusin kogu südamest, kuni ükskord sain aru, et jumal ei mõt-legi teda mulle tagasi anda. Sellega lõppes mu vahekord jumalaga iga-veseks.

Nii ma siis sattusin uude seisusesse — vaeslapse seisusse. Ega selgi viga olnud, sest inimesed suhtuvad vaeslastesse enamasti hästi. Väga soojalt suhtus minusse naabertalu peretütar, noor, mehelemineku-eas neiu. Tema isa oli juba vana mees, jõukas, aga alati tusane ja kibestu-nud. Pojad olid tal kõik sõjas. Tema juures ei tohtinud tangupudru sisse isegi võisilma panna, mida peretütar salaja ikkagi tegi, ja minu hooleks oli selle võisilma ärasöömine, enne kui peremees koju jõuaks.

Eesti talud olid kõrgemate ja kuivemate maade peal, vene küla oma hingemaadega asus all orus. Kord nägin sedagi, kuidas üks vene talu-poeg eesti talumehelt alandlikult tuli laenu paluma. Rahakott võeti päitsi alt ja loeti palujale mingid rublad peo peale. See oli esimene kord, kus ma nägin vahet rikka ja vaese vahel ja taipasin, kui erinevad näh-ted need on.

Minuealisi eesti lapsi külas ei olnud, küll aga vene külas. Varsti tek-kis mul nendega ka läbikäimine, sest lapsed ei saa ju kuigi kaua üks-teist vahtida, ilma et juttu hakataks ajama. Õieti esimene, kellega mul kontakt tekkis, oli üks vene karjatüdruk. Pärast tuli poisse ka juurde ja lõpuks sain kogu selle seltskonnaga juba vene keeles rääkida. Olin vene laste huviobjekt sellepärast, et mul oli ilus karp «Faberi» värvi-pliiatseid, 12 tükki sees, mida nad minu pool kasutada said. Esimesena hakkasid kiiresti otsa saama punased ja sinised pliiatsid, helekollane ja teised heledad värvid jäid peaaegu puutumata. Koos vene poistega tegin ka oma esimese ratsasõidu. Mind upitati hobuse selga istuma ja mul oli kole uhke tunne. Aga kui hobune sörkima hakkas, ei osanud ma õieti lakast kinni hakata, vaid rappusin veidi aega hobuse turjal risti-põiki, kuni alla potsatasin. Ega ma suuremat viga saanud, aga sündmus ise jäi meelde.

Lihavõttepühade ajal käis preester majast majja, diakon ja kiriku-teener kaasas. Igast perest anti neile mune. Kui preester meie tallu jõudis ja kuulis, et oleme sõjapõgenikud, andis ta meile suure korvitäie valgeid mune. Munad värvisime kuidagi ära, vist sibulakoortega. Laste-mängud olid lihavõtte ajal nii või teisiti munadega seotud (munade veeretamine, toksimine jne.). Lihavõtteks olid ka eri road, mis enne ära-söömist viidi kirikusse õnnistada.

Ükskord hakkas läbi ahju soemuüri kostma kassipoegade haledat niuksumist ja vana kassi kurba näugumist. Eks kass oli ahju lõõri puge-nud ja seal soojas terve pesakonna poegi ilmale toonud, keda ta aga ise kuidagi välja ei osanud tuua. Ei aidanud miski muu, kui isa võttis vasara ja lõi ahjulõõridest mõned kivid välja. Sealt hakkas kass oma pojakesi ükshaaval välja tooma, need olid mustad kui murjanid, silmad olid neil ka veel kinni, s. t. polnud ühtki mitte-musta laiku. Lastele oli see suur sündmus!

Tolles vene külas elasime kuni 1916. aasta suveni. Siis sõitsime isaga Kilingi-Nõmme, kus jälle oli ema sugulasi ees meid ootamas. Rongis oli muidugi suur tunglemine. Isa pani istuma istuma vaguni esikusse kohvri otsa. Vahel tuli sõita isegi kahe vaguni vahelisel lahtisel tam-buril. Nii viisi sõitsime Pihkvani. Mäletan, et Pihkva vaksalis müüdi laastukorvidest maasikaid, isa ostis mulle ka. Ju pidi meie sõit siis maa-sikate valmimise ajal olema. Pihkvas istusime ümber rongile, millega pääsesime Valka. Valgast leidsime eest isa hea sõbra Tohvri perekonna, kus olin omal ajal kitsepiima joomas käinud. Tohvrid olid Riistast põge-nedes esialgu Valka pidama jäänud.

Valgast sõitsime kitsarööpmelisel raudteel Mõisakülla, kus tuli ümber istuda Pärnu—Viljandi rongile, mis meid Kilingi-Nõmme viis. Sinna saabusime kella kahe ajal öösel. Keegi tädimeestest oli meil hobusega vastas. Vend Volli jäi koos Arseniga esialgu veel Venemaale. Vollis oli Matiisenite ettevõtlikkust, ta sai toime sellegagi, et saatis meile järele mahajäänud riidekraami ja alles 1916. aasta hilissuvel tuli ka ise koos Arseniga Eestisse. Esialgu läksid nad kolmekesi Laiksaarde metsa-tööle — isa oli puudelangetaja, Arseni hobusemees ja Volli praaker. Sügisel läks isa Tallinna ja sai tööd Kopli Laevatehases. Poisid jäid esi-algu Kilingi-Nõmmele.

Tädimehe majas, kus me elasime, oli nagu muistne suurpere. Sinna kuulus kõigepealt tädi Liisi, kes meie otsene kutsuja oligi olnud, kui oli kuulda saanud, et öde Venemaal surnud. See tädi oli alatasa haige, roh-kem voodis kui majas liikumas, kuid hoidis ikkagi perenaisena kogu majapidamisel silma peal. Tädimehe põhitegevuseks oli sõjaväest kõrvale-hoidmine. Ta ei julgenud sellepärast isegi süüa ja isa ütles tema kohta kaunis rängalt: «nagu Samaara nälg!». Rahvakeelde oli see väljend tulnud suurest Samaara näljahädast, mille kannatanute heaks ka eest-lased annetusi olid kogunud. Isa oli aidanud tädil ja tädimehel, kes oli tädist märksa noorem ja ametilt mütsirätsep, paari minna — aidanud rahaliselt, kuid omavahel neil eriti häid suhteid ei olnud. Tädi ja tädimehe käes olid magamistuba (seal oli ka käimla, nagu see sakste juures kombeks) ja söögituba. Saalis elas kasakavägede ohvitser. Väikeses ruu-mis kaupluse ja saali vahel, kuhu oli omaette sissekäik, elas ohvitseri tentsik. Köögis elasid neli kasakat-suurtükiväelast, kes olid sinna endale lavatsid ehitanud. Nende meestega sain varsti sõpradeks. Olin ma ju peres ainukene inimene, kes kasakatega suhtlemisel võis pererahvast vene keelega aidata. Kasakatel olid kõigil kodus pered ja väikesed lapsed. Nad võtsid mind kohe enda hoole alla ja oma toidule.

Kauplus polnud enam tädi Liisi mehe nimel, seal oli nüüd peremeheks teise, vanema tädi — Kuke-tädi mees, kellel sõjaväkke võtmist karta ei olnud. Paberite järgi oli ta kaupluse (see oli ruumikas, mitme letiga riidekauplus, kus sõja tõttu küll midagi erilist müüa polnud) osa-nik. Köögi kõrval ühes toas elasid veel kaks noort masinalkudujat naist, kes tegid sukki, kampsuneid jne., ja tädimehe õetütar, kes toimetas maja-abilisena. Kuna seal oli palju vadistamist, kuulsin minagi, mis noored naised omavahel rääkisid. Vahel loeti kõva häälega ette Hirlanda-Jeno-veeva tüüpi ilusaid lugusid.

Mingis õuepealses ruumis, saunas või aidas, elas koos oma pojaga tädimehe noorelt leseks jäänud õde, kes laupäeviti ennast ehtesse löi ja küla peale läks. Tädimehed mängisid mõnikord ajaviiteks kuutkümmend kuut, mis alati lõppes suure riuga, sest kumbki tahtis võita. Siis tuli paar nädalat vahet, kuni uuesti mängima hakati ja tädid jälle hädas olid, et mehed tülli lähevad.

1916. aasta jõuludeks tuli isa meid Tallinnast vaatama. Igale perekonnaliikmele oli tal kingituseks raamat kaasas. Mõlemad perenaised said «Taani kokaraamatu», milles õpetati taimetoitu tegema. Mulle tõi isa muinasjuturaamatu ja suure läikiva pildiraamatu. Mäletan, et täditütar sai «Vürst Gabrieli», mida ka mina hiljem lugesin, kui lugemine juba selge oli. Isal oli nüüd aega natuke ka mind vaadata. Olin võrdlemisi armetu ja räämas olend, kärnas, pudulojuksed peas — ega keegi minu järele eriti ei vaadanud, kellel see aeg oli? Isa otsustas mind endaga kaasa Tallinna võtta. Seal oli tal Liivalaia tänaval ühe vanamuti juures voodikoht üüritud. Isa elas pliidiga toas. See oli Tohvrite perekonna lähedal. Veel mõni aasta tagasi olid need mõlemad majad alles.

Meie korteriperenaine pidas salaja väikest tinakakörtsi Lasnamäe paemurru tööliste jaoks. Vahel läks tinakavõtmine peoks üle ja siis keetis perenaine isegi kuumi kartuleid sakusmendiks. Kord oli meeste seltsis ka üks söiduvorimees. Korruga tuli kellelgi mõte nalja teha. Võeti kuum kartul ja pisteti voorimehe hobusele saba alla. Hobune, rumalakene, selle asemel et kõrvetust tundes saba üles tõsta, vajutas selle veelgi kõvemini peale ja pistis hirmsa traaviga kihutama, nagu oleks noorus tagasi tulnud. Sadakond meetrit kihutas ja varises siis kokku. Püüti teda küll mitme mehega üles aidata, aga mis lontis, see lontis: hobune oli rabanduse saanud. Olen seda juhtumit sagedasti meelde tuletanud, hoiatuseks nii teistele kui endale: kui sa omadega juba läbi oled, ära siis enam karga.

Samas üsna lähedal elas ka Tohvrite pere, kes oli Valgast Tallinna kolinud. Pereisa tegi ikka tündersepatööd, poeg Hermann oli Peterhofis sõjaväe nädisorkestris ja temal rindelesaاتمست karta ei olnud. Tütar Ida, keda ma millegipärast Naglaks kutsusin, töötas «Singeri» äris.

Tööle läks isa väga vara ja tagasi tuli hilja. Külmal ajal olin ma ikka Tohvrite pool, kus mind ka kasiti ja inimesenäoliseks tehti. Oma õue lapsed olid esialgu veel võõrad, neil olid oma kambad ja mängud. Minu kõige suurem mure oli lugemine selgeks saada — kõik juba oskavad, aga mina ei saa, pusi palju tahad. Arvasin juba, et lugemine ongi midagi niisugust, mida pole võimalik selgeks saada. Aga ühel päeval oskasin äkki lugeda. Esimene lugu, mida lugesin (raamatust, mille isa oli mulle jõuluks kinkinud), oli poisist, kes laadalt ostetud potid kõik põhjapidi kepi otsa löi, et kandmine kergem oleks. Seda enam ei mäleta, kas pois oli ise selle leiutanud või oli keegi talle nagu Albikära Antsule niisugust nõu andnud.

5. märtsil 1917 kirjutas isa Venemaale tagasiläinud Vollile:

«... meil olid siin suured ajaloolised päevad ehk revolutsioon, sest vana valitsus on kõrvale heidetud ja praegu on ajutine rahvavalitsus maksmas. Esimesel märtsil jäid kõik tööd seisma ja hakkasid rahvako-gunemised... Laevavägi ehk madrused olid esimesed, kes tööliste poole löid. Nende abil tuli ka maavägi tööliste poole. Kõik läks väga hästi, ilma verevalamiseta, olgu siis nii palju, et paar pristavi surma said ja kindluse komandant keretäie tappa sai. Poleks mitte sõjavägi rahva poole hoidnud, siis oleks niisama läinud kui 1905. aastal, aga nüüd läks kõik kõige paremas korras. Vangid said lahti lastud. Viimasel ajal võeti väga palju inimesi vangi, kellest vähegi arvati, et ta mitte riigile truu ei ole, niisama ei olnud luba siia tulla ega siit välja sõita. Ka pidi siit 20 tuhat välja saadetama. Ka hoiatati rahvast veel enne seda, et ei tohi kuhugile kokku koguneda, siis saavad kohe sõjariistad tarvitusele võetud. Aga see kõik ei aidanud midagi, sest rahva kannatus oli viimase kraadini üles ärritatud. Kõik vanad kohtud said ära hävitatud, kõik paberid ja raamatud ära põletatud. Täna, 5. märtsil olid viimased rongikäigud ja kõnekoosolekud. Homme, 6. hakkame jälle oma hariliku

töö juurde. Nüüd, nende päevade sees seisid kõik vabrikud ja tööd. Vana valitsus kõige oma hirmuga on ära, mida keegi uneski ei oleks võinud arvata, on sündinud ja ammu igatsetud uus lahedam asemele tulnud. Seda kõike, mis ma siin nende päevade sees näinud ja läbi elanud olen, ei oska ma sulle kirjutada. [- -] Praegu olen sõjatööstuses. Ehitame sõjaveervankreid ja parandame vanu, niisama ka autosid. [- -]

Elasin selle revolutsiooni, millest isa kirjutab, ise kaasa. Isa käekõrval nägin, kuidas politsei ja oskonnast ja kohtumajast kõik paberid ja raamatud välja tänavale kanti ja põlema süüdati. Nägin ka Paksu Margareeta põlemist ja seal vabakssaanud vange. Kord nägin, kuidas mööda Tartu maanteed marssis Lasnamäe poole, kus asus üks vanglatest — garnisoni arestimaja või muidu türm —, madruste ja maaväelaste ühtne kolonn, sõjaväeorkester marssi põrutades ees. Ülevalt hakkas kuulipilduja tulistama ja kõige esimesena jooksis laiali orkester. Üks mees, suur vaskne pasun seljas, ronis äkki üle selle maja plangu, kus ma Tohvrite pool varjul olin. Vangimaja kaitsjad lõpetasid varsti tulistamise ja kolonn pööras tagasi, hakkas marssima Paksu Margareeta poole. Rahva seas levinud kuuluduste järgi pidi selle keldrites olema hirmsate ahelatega müüride külge kinnitatud vange, kes olevat seal aastate viisi niimoodi vaevelnud. Üks kuulujutt oli hirmsam kui teine. Kui meie isaga Margareeta juurde jõudsimel, oli see juba kolmveerandi ulatuses maha põlenud.

1. mail toimus «Estonia» turuväljakul suur mairongkäik, millest võtsid osa ka kõik seltsid oma lippudega. Rahval olid rinnas punased linnid. Minu lint oli kinnitatud Riia Eesti Lauluseltsi «Imanta» hõbemärgiga. Orkestrid mängisid, pritsimehed marssisid oma vaskkiivrites. See kõik kokku mõjus väga uhkelt. Ühes kolonnis olid ka Austria sõjaväes olnud tšehhid oma lipuga, millel oli mustal põhjal suur punane karikas. Kohal olid kõik parteid, igaüks oli endale leidnud kõnelemiskoha kas tunni otsas või mujal kõrgemal kohal — valjuhääldeid ju siis ei olnud, igamehel tuli ise kõva häält teha. Kui kõva häält polnud, siis ära pulti roni! Iga kõneleja ümber olid kuulajad, kes selle järgi, kuidas jutt meeldis, kas «hurraa» hüüdsid või «dolo!» karjusid. Viimane võis tähendada, et kõneleja ei meeldinud, või «maha tsaar».

Kuna selles revolutsioonis suuremaid verevalamisi ei olnud, hakati teda nimetama päikesepaisteliseks revolutsiooniks. Kindlasti peaks kusagil meie suuremate raamatukogude panipaikades või vanade majade põõningutel alles olema kodanliku riigitegelase Seljamaa kirjutatud raamat «Päikesepaisteline revolutsioon». Suvi oligi erilisel päikeserohke ja aknaklaaside-killune, sest kõigi kroonuasutuste aknad löödi kohe põhimõtteliselt sisse. Aknad löödi sisse ja pandi tuli otsa ka Vee- renni tänava lusti- ja rõõmumajadele. Need puumajad põlesid hästi ja kiiresti maha ja järgmisel hommikul oli meil poistel laialt lusti sooja tuha seest värvilisi klaasikilde (värvilised klaasid olid olnud suurte verandaakende ees) otsida, sest oli tohutu lõbu värvilise klaasitükiga muuta maailma kord roheliseks, kord punaseks, kord kollaseks. Ainuke klaas, mis värvirõõmu ei pakkunud, oli sinine. Muust põlemata jäänud kraamist, nagu hõbetatud lusikad jms., olid majad juba enne poisikeste kohalejõudmist tühjaks tehtud.

Veerenni tänava lõbumajad olid Tallinnas kõige suuremad. On ikka nii olnud, et kui rahvas üles tõuseb, pekstakse need majad kindlasti segi. Prostituudi elukutset on ju alati peetud inimese orjastamise kõige alandavamaks, kõige jubedamaks vormiks. Brecht pani oma Luculluse hukkamõistmise loosse kohtunike hulka ka prostituudi. Eks lõbumajade mahapõletamine olnud ka omamoodi kättemaksuakt rikastele, kes olid nende asutuste peamised külastajad. Rikaste kullatud raamidega peeglite sisselöömine on vaestele alati elamus olnud.

Isa võttis mind alati kaasa igale poole, kus midagi toimus. Olin temaga Patkuli trepil, kui Tallinna sõitis Kerenski koos revolutsiooni «vana-ema» Breško-Breškovskajaga, kes auto tagaistmelt kätt lehvitab, kuna Kerenski ees püsti seisis. Seda «Venemaa rahvaste ühtsusele pühendatud» külaskäiku kirjeldati kõigis toleaegeis lehtedes. Vasakpoolsed ajalehed kirjutasid, et kodanlus nõretas vaimustusest; sotsiaaldemo-

kraatlikud lehed paljastasid selle külastuse kodanlik-reaktsioonilisi taotlusi. Külaskäik lõppes suure peoga Kadrioru lossis, kuhu meie isaga enam muidugi ligi ei pääsenud. «Valget ööd» lavastades kasutasin ma ka omaaegse ajakirjanduse materjale.

Sadamas pääsesin koos madrustega laevadele ja nägin käegakatsutavas läheduses tõelisi merekahureid.

Pühapäeviti oli isa vaba ja selleks vabaks päevaks oli meil kujunenud traditsiooniline päevakord. Kõigepealt sõime kuskil söögimajas korraliku tubli lõuna, siis läksime linna peale. Jalutuskäigud algasid Kadriorust Peetri maja juurest. Vaatasime Kadrioru lossi, kubernerit asukohta. Edasi läks tee mere äärde «Russalka» ausamba juurde, kus ingel näitas ristiga tol ajal veel oletatavat «Russalka» hukkimise paika. Mereäärt pidi kõndisime Piritale, kus kõige huvitavamad olid Piriti kloostri varemed. Piriti jões sulistades ja kivide alt vähke otsides sattus mu sõrm kord ühe vähi sõrgade vahele. Tollal olid Pirital niisugused supelonid, millega sai otse vette sõita ja merre minna. Nais- tel oli suplemisel hästi palju rõivaid seljas, rohkem kui kleiti kandes.

Teiseks meelisjalutuspaigaks oli Ülemiste järve kallas, kus võis palja- jalu sulistada ja kõndida kraavides, mis kohati olid paeplaatidega kaetud.

Suvised argipäevad veetsin oma õue poiste seltsis, leides tegevust nii majades, õuedes kui kuurides. Mõned suuremad poisid käisid Lasnamäe- äärsetel liivaküngastel, kus olid ehitamisel korralikud klaasitud aken- dega sõjaväemuldonnid, mida keegi ei valvanud ja mille akende kivi- dega puruksloopimine pakkus lõbu. Teine põnev ajaviide oli tühjades, hästi kõlavate kivikasarmute koridorides tikuväävliga laetud võtme- tega paugutamine. Minki uksest sisse, vaadati, kas koridor on tühi, tehti pauk ära ja pandi ise jooksu. Kord viis üks vanem poiss, kelle jüngriks ma olin saanud, mind turu söögimajja. Seal sai paari kopika eest pea- aegu pooletoobise kausitäie piimakruubisuppi. Minu «Vergilius» jõi supivedela ära, järelejäänud paksu tõstis tsinkplekiga kaetud laua peale hunnikusse, vajutas kausi põhjapidi selle hunniku sisse ja kadus läbi lahtise akna välja... mina muidugi kannul. Hiljem sai selle söögimaja keldrist «Estonia» uue teatrimaja esimene tuletõrjehoidla. Nüüd on selle koha peal 1905. aasta ülestõusu mälestussammas.

Börsisaalis toimus sel ajal eesti kunstnike koondnäitus, seal olid kõik volunud esindatud, Laikmaast ja Raudadest kuni kõige moodsamate mees- teni. Viimaste puhul oli minu isa kui korralik, väljaõppinud maaler, kes oskas hinnata kõike, mida juugend dekoratiivkunsti oli toonud, kes teadis, et «etwas schief ist modern» — pahane, et värvi oli lõuendile liiga paksult peale «plätserdatud». Näitusesaali vastas üle tänava oli suure vaateaknaga raamatukauplus (vist Kluge & Ström), mille aknal oli värvitrukis meremaal. See meeldis isale tõsiselt kui siledalt tehtud töö, ja meeldis ka mulle. Arusaamatused kujutava kunsti küsimustes tekkisid mul isaga alles siis, kui olin Partsi koolis õppides hakanud imp- ressionistlikust kunstist lugu pidama ja seda isegi kopeerima. Joonis- tamist andis Partsi koolis neuu Sipelgas, kelle õpetajaks Pärnus oli olnud impressionist Süvalo. Viimase laadi õpetas preili Sipelgas hea kunsti näitena ka lastele. Tema õhutusel hakkasin minagi maalima. Maalisin tollal palju, peamiselt maastikke, veel rohkem aga kopeerisin värvitrukis postkaarte.

Tol ajal, kui isegi kodanliku Eesti mark oli Saksamaa jaoks muutu- nud välisvaluutaks, mille eest võis osta Bechsteini kontsertklavereid (ka automaatselt mängivaid), hakkasid eesti kirjamehed Berliinis välja andma eestikeelseid ajakirju ja raamatuid. See aeg ei olnud mitte väga pikk. Nende jälgedes jäi püsima niisugune ajakiri nagu «Agu», kus oli iga nädal sees üks korralik värviline reproduktsioon eesti kunstist. Ühest seal ilmunud Konrad Mäe maalireproduktsioonist tegin ma täpse koo- pia. Aga see kõik oli juba aastaid hiljem.

Sügise saabudes läks elu rahutuks. Meie elu isaga läks järjest kit- samaks, toiduained üha kallimaks. Isa värvis sügisel paekivist kõnni- teeplaatidele šabloonidega mingisuguste parteide üleskutseid. Näis, et midagi talle selle töö eest maksti.

20. novembril 1917 kirjutas isa vendadele:

KAAREL IRD

«... Kui kaua siin tööd saab, on ka teadmata. Kuulu järele tahetakse kõik vabrikud seisma jätta. Riia langemine tegi kõik selle elu nii, et sest keegi aru ei saa, mis siin viimati saab. Kord oli siin juba käsk, et kõik, kel mitte kindlat kohta ei ole, peavad kindluse piirkonnast ühe kuu jooksul ära minema. Mina ei tea praegu, kus ma minema pean. Ükskord oleme põgenenud ja teist korda ei taha enam kuhugile minna, olgu siis, kui vägise viiakse. Ma mõtlen nii, et kui siin enam midagi teha ei ole, et tulen teie juurde ja lähme kas Pärnu ehk jääme sinna ühte kokku kõik. Siis tuleb ehk elu odavam, kui meie kõik koos elame. Tulgu siis Villem või keegi teine, mul üks hea ta kõik [- - -].»

Selle kirja peale tulidki minu vennad Venemaalt ära Kilingi-Nõmme. Juba paar kuud varem, 11. septembril 1917 oli isa saanud Peeter Suure merekindluse staabist loa lahkuda Pärnu maakonda Kilingi-Nõmmele. Sellel dokumendil oli kirjas, et isa oli tollal 55-aastane, alaline elukoht Riia linnas. Luba, millel olid meie mõlema pildid ja «kruglõi petšat», oli imekombel venna juures säilinud.

Enne meie Tallinnast ärasõitu jõudis isa mind vahepeal veel kooligi panna. See oli Tartu maantee alguses seisev kahekordne kivimaja, mis praegugi alles. Et ma juba koolipoiss olin, tõestab minu paljaks põetud pea ärasõiduloo pildil. Poistele oli koolides pea paljaksajamine kohustuslik, nagu ka sõjaväes, kus alles ohvitserid ja üleajateenijad tohtisid

Ants Viires

PAAR PILGUHEITEKATSET EESTI MUINASUSKU

Eestlaste muistse, ristiusustamisele eelnenud usundi üle saame otsustada vaid kaudseid teid mööda. Arheoloogid teevad järeldusi peamiselt matmisviisidest ja panuste iseloomust, mida tõlgitsetakse ühelt poolt üldiste teadmiste ja teooriate valgusel usundi varasemaist arengujärgkudest, teiselt poolt hilisema eesti rahvausundi kohta teadaolevate andmete najal. Usundiloolaste tavalisim tee lähtub viimatiotsutatud materjalidest, millest valdav osa pärineb 19. sajandist. See koosneb rahva tolleaegseist kirikuvälistest uskumustest, maagilistest toiminguid ja usundilistest muistendeist. Eriti viimaste puhul on tihti raske otsustada, mida tõsiselt usuti, mida vesteti niisama ajaviiteks peeruvalgusel. Igal juhul moodustab kõik see kokku üsna heterogeense konglomeraadi, kus põhiosisteks on muinasusu sugemed, ristiusu mõju ja valdavalt saksa-laenuline ebausku. Siit püütakse võrdlevate kõrvutuste varal ning keeleteaduse ja arheoloogia materjale abiks võttes välja sõeluda see, mis võiks iseloomustada muinasusku.

Nii ühest kui teisest suunast lähtudes jääb loomulikult sõelale üsna vähe konkreetset ja rohkesti hüpoteetilist, mille tagajärjel meie käsutuses olev pilt eesti muinasusust osutub fragmentaarseteks, skemaatiliseks ja — mis kõige halvem — paljuski meelevaldseks.

Kui sel taustal vaadata akadeemik B. Rõbakovi aastakümnete töö viljana valminud suurteost slaavlaste muinasusust («Язычество древних славян», Moskva, 1981), siis on kontrast paljuütleval. Võib vaid imetleda suurejoonelist pilti muistse slaavluse maailmavaate ja jumalate panteoni kujunemisest ning arengust, mis hoolika mosaiiktööna on kokku pandud kõikvõimalikke allikaid ära kasutades. Arvesse on võetud arheoloogia, etnograafia ja keeleteaduse andmed, varased kiriklikud jm. ürikud, 19. saj. rahvakunst, eepos, folkloor jne. Tõsi küll, laialdasest allikabaasist hoolimata on siingi paljus tulnud tugineda teaduslikule fantaasiale, nii mõndagi on jäänud intuitsiooni ja mõttelennu saaduseks, seega ka lõplikult tõestamatuks ja vaieldavaks. Kuid ikkagi on see raamat suurepärase saavutus, mis paneb mõtlema, kas meie oma muistsele usundile lähemalepääsemiseks oleme ära kasutanud kõik olemasolevad võimalused. Toome mõned näited.

Arvestades läänemeresoomlaste varaseid küllalt tihedaid kokkupuuteid balti ja germaani hõimudega, ootaks eriti nende rahvaste muinas- ja rahvausundi kohta teadaoleva põhjalikku läbisõelumist. Ses suunas on seni töötatud vaid tükati ja pealiskaudselt. Vahel me kordame lihtsalt vanu väiteid, neid sisuliselt kontrollimata. Näiteks on meil ammust ajast tavaks esitada usundialase germaani laenuna sõna *haldjas*,¹ kuid pole sugugi kindel, kas selle omaaegsel germaani vastel, mis arvatavasti tähendas '(karja) hoidja, valvaja',² usundilist sisu üldse oli. Sellekohaseid tähendusvarjundeid annab vastavas germaani sõnaperes igatahes otsida. On seega olemas tõsine võimalus, et kaitsevaimu tähenduse omandas *haldjas* alles läänemeresoomlasil. Võrreldagu sel puhul *haltija-haltita*-sõnapere laialdast usundivälist tähendusringi soome keeles.³ Kõik see aga tähendab, et *haldjas* võib usundilise terminina olla tunduvalt hilisem, kui seni arvatud. Igal juhul osutub tõsiselt küsitavaks meil

¹ Viimati näit. Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk. 162.

² Vrd. O. Loo rits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949, lk. 557—558.

³ L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsingi, 1968, lk. 285—286 esitabki sõna germaani laenude loendis üksnes ühiskonnaelu, mitte aga usundi ja mütooloogia rühmas.

Looritsast peale käibiv väide, nagu oleks *haldjas* kaitsevaimu nimetusena kõigepealt tarvitusele tulnud vanas Virumaa kultuurikeskuses, kust siis kandus ka Soome.⁴ Soome siiakuuluvate sõnade hoopis rikkalikum tähendussisu võiks rääkida pigem vastupidisest.

Või näide teisest suunast. Alles äsja osutas Mall Hiimäe, kuidas rohked ühisjooned meie ja läti hilissügisese hingedeaja traditsioonis annavad alust arvata, et «see kujunes välja ajal, mil läänemeresoome rahvaste eellased olid veel tihedas kokkupuutes balti hõimudega».⁵ See muistse usundi seisukohalt oluline paralleelsus pole aga tegelikult leidnud kuigivõrd tähelepanu, rääkimata põhjalikust läbitöötamisest. Siimaani on siin jäänud ainsaks tõsisemaks kõrvutavaks ülevaateks soome folkloristi Matti Waroneni ligi sajand tagasi avaldatud refereeringud vanemaist eesti ja läti allikaist.⁶ O. Looritsa kapitaalses eesti rahvausundi ülevaates aga leiab see ühelaadsus vaid möödaminnes märkimist, kusjuures tehakse ilmselt täiesti meelevaldne ja põhjendamata järeldus, nagu oleks hingedeajale läti rahvatraditsioonis omane tugev eestiliivi mõju.⁷ Olemasolevad andmed räägivad küll tugevast ühisest eestiläti (ja liivi) traditsioonist, kuid ei osuta nii hõlpsasti, kes keda on võinud mõjustada.

Üldse edeneb meil Baltimaade rahvakultuuris ilmnevate sisemiste seoste selgitamine ja analüüs visalt ja vaevaliselt, kuigi Baltimaade kultuurilooline kokkukuuluvus on nõukogude etnograafias ammu esile tõstatatud osutamiseega, et nad moodustavad ühise ajaloolis-kultuurilise valdkonna. Näiteks on meil ristiusu varase tundmaõppimise tõenditena kombeks osutada vene laensõnadele *rist*, *ristima*, *raamat*, *papp*, *pagan*, vahel viitega, et need on ühised enamikus läänemeresoome keeltes. «Unustatakse» aga märkimata, et samad sõnad on läinud ka läti keelde (lt. *kristis*, *kristēt*, *grāmata*, *pagāns*), kus neile lisandub veel terve rida teisi kiriklikke (valge)vene laensõnu (*baznīca* 'kirik', *gavēt* 'paastuma', *grēks* 'patt', *svēts* 'püha' jms.).⁸ Sellele, kes pealiskaudseltki tunneb Baltimaade ajalugu, on õigeusu varane suurem mõju läti alal hõlpsasti mõistetav, oli ju Väina jõgi kaubateena Venemaale eriti tähtis, millega ühenduses läti alal Väina kesk- ja alamjooksul 13. saj. alguseks olid tekkinud ülemjooksul asuvast Polotski vürstkonnast sõltuvad väikesed Jersika ja Koknese vürstiriigid. Märkigem veel, et õigeusu varase misjonitegevusega on usutavasti seotud ka slaavipärase järjekorranumbrilise nädalapäevade arvestuse ja nädala enda nimetuse levimine nii Eestis (ja idapoolseil läänemeresoome aladel) kui ka Lätis (läti *nedēļa*).

Muinas- ja ristiusu kollisiooni põnev probleem on meie usundiloolasi huvitanud eeskätt sellest aspektist, missugused ristiusu elemendid tungisid kristianiseerimise käigus muinasusku, aidates sel moel vormida meie hilisemat rahvausundit. Alles kõige viimasel ajal on Lauri Vahtre üritanud selgitada muinas- ja ristiusu ühiseid nimetajaid ja kokkupuutepunkte.⁹ Kui aga neid oli — ja selles ei saa olla kahtlust —, siis on loomulik, et vahekord ei olnud ühepoolne. Midagi muinasusust pidi kanduma üle ka ristiusu kohalikule rahvale suupärastatud vormi nii meil kui mujal. Vastavalt peaks olema võimalik eesti muinasusu olemust mingil määral selgitada ka ristiusu enda kaudu, mida seni praktiliselt pole üldse tehtud. Et siin õigesti orienteeruda, peaksime muidugi põhjalikult tundma ristiusu ja kiriku ajalugu, eriti meie mail. Kuid mõningaid esialgseid sihtjooni võib ehk usaldada selletagi tõmmata.

On iseloomulik, et ristiusu eestikeelsesesse põhiterminoloogiasse võeti üle vana eesti usundiga seotud sõnad *jumal*, *püha*, *vaim* ja *hing*, samal

⁴ Näit. O. Loorits, Eesti rahvausundi maailmavaade. Tartu, 1932, lk. 84.

⁵ M. Hiimäe, Aastajaotustähistest eestlaste rahvakalendis. — «Keel ja Kirjandus» 1986, nr. 2, lk. 92.

⁶ M. Waroneni, Vainajainpalvelus muinaisilla suomalaisilla. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 87.) Helsingi, 1898, lk. 173—181.

⁷ O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens III. Lund, 1957, lk. 211.

⁸ J. Sehwers, Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. Leipzig, 1936, lk. 321—323.

⁹ L. Vahtre, «Algul oli jõud». — «Looming» 1985, nr. 12, lk. 1666—1672.

ajal kui kiriku ehitiste, organisatsiooni ja funktsionääride nimetused peaaegu sajabrotsendiliselt kujunesid laenulisteks. Eks see osuta, et uus oli usundi väline vorm ja esinemislaad, sisulises olemuses aga leidus nii mõndagi lähedast. Küsimusi jätkub siingi. Miks oli *piht* laensõna, *patt* aga eesti oma sõna? Miks ohverdamist hakati tähistama saksa laenuga, palvet aga märkis eesti oma sõna? Ometi on mõlemad universaalsemaid ja vanemaid kultusetalitusi.

Üritagem alljärgnevas mõnelegi neist küsimustest leida mingil määral vastust. Sel teel peaksime saama ka mõningaid uusi tagasihoidlikke sissevaateid eesti muinasusku.

Alustagem *jumalast*. See läänemeresoomlaste oluline mõiste, mis M. A. Castrénist peale eeskätt keeleteaduse andmeile tuginedes arvatakse tähendanuvat taevahaldjat, kes varakult omandas kaitsevaimu tähenduse,¹⁰ unustatakse eesti muinasusu iseloomustamisel tihti peale ära, ilmselt just seetõttu, et ta on samastunud ristiusu jumalaga. Nii näiteks ei leia me seda ENE-s eesti rahvaluulet ja -usundit käsitlevas pikas artiklis. Ei maini *jumalat* ka Lauri Vahtre oma eespool mainitud kirjutises, kus taevaga ühenduses küll räägitakse piksest kui «üldlevinud paganlikust üljumalast» (lk. 1670). Ometi ei samastunud kuskil pikne ristiusu taevase jumalaga.

Meenutagem, mis sai kristliku jumala (ja üldisemalt igasuguse jumala) nimeks meie naaberrahvastel, eelkõige neil, kes tegelesid eestlaste kristianiseerimisega. Põhinimetuseks ei kujunenud kuskil mitte piibli *Jahve-Jehoova* ega katoliku tolleaegses kirikukeeles levinud ladina *deus*, vaid ikka mõni oma sõna. Germaani rahvastel sai selleks vana jumalanime tus saksa *Gott*, rootsi ja taani *gud*, mis arvatakse algselt tähendanuvat 'see, kelle poole (sõnul või ohvriga) pöörduetakse', slaavi rahvastel taas vene *бог* ja selle vasted umbkaudse algtähendusega '(saatuse, õnne) jagaja'. Meiega enam-vähem üheaegselt ristiusustatud lõunanaabreil baltlasil oli vastav sõna taevajumalat tähistav läti *dievs*, leedu *diėvas* sära ja valgust tähendavast algtüvest. Jõuame siin niisiis sisuliselt üsna eesti *jumala* lähistele — taevahaldjas seegi! Mis veelgi olulisem, sama sõna leiti sobivat kristliku jumala nimeks kõigil läänemeresoome rahvastel, ükskõik kas ristiusustajad tulid idast või läänest, kas olid õigeusklikud või katoliiklased (soome ja karjala *jumala*, vadja *jumala*, vepsa *jumal*, liivi *jumal*). Ja kas pole tähelepanuväärne — kõigil germaanlastel, kõigil slaavlastel, kõigil baltlastel, kõigil läänemeresoomlastel, igal keelerühmal oma kindel ühine jumalanimi! Eks räägi see üsnagi põlisest ristiusule eelnenud ühisest traditsioonist. Sel puhul väärib märkimist, et meie *jumalaga* analoogilise tähendusarengu on teinud läbi ka selle mari vaste *jumō*: taevajumalast mitmesuguste loodusvaimude üldnimeks ja edasi ristiusu jumala nimeks.¹¹

Niisiis pidi *jumal* kogu läänemeresoome alal muinasaegseis uskumustes olema sedavõrd selges eriasendis teiste usundiliste mõistete kõrval, et misjonäridel ei tekkinud ühegi rahva juures kaksipidiarvamisi jumala nimeks sobiva sõna valikul. Läänemeresoome muistse *jumala* olemuse lähem taastamine pole paraku enam võimalik, sest ristiusu sajandid oma *jumalaga* on siin jäljed lootusetult seganud. Võib siiski pidada ülimalt tõenäoliseks, et just see sõna oli muistseil läänemeresoomlasil kujunenud ka teatud määral üldmõisteks, mida kasutati teistegi rahvaste «jumalate» äramärgimiseks. Vajadus vastava tähenduse järele oli kahtlemata olemas, sest rahvastevahelistes kokkupuudetes õpiti ju kindlasti teadma, et igal rahval oma jumalad. Nii on usutav, et juba eestlased (ja teised läänemeresoomlased) ise kasutasid sama sõna ka ristiusu jumala kohta ja misjonäridel jäi vaid nimetus omaltki poolt akt-

¹⁰ O. Loorits, Grundzüge I, lk. 586—587. M. Haavio on teoses «Bjarmien vallon kukoistus ja tuho» (Porvoo—Helsingi, 1965, lk. 197—237) üritanud küll seda «loodusmütoloogilist» tõlgitsust kummutada ja pakkunud asemele lähtumise soome-lapi oletatavast müstilisest esiasust *Jumist* (paralleeliks indo-iraani müütide inimkonna esisa *Yima* ~ *Yama* ja lätlaste *Jumis*), kuid tema fantaasiarikas teooria ei ole leidnud erilist poolehoidu.

¹¹ Th. A. Sebeok, F. J. Inge-man, Studies in Cheremis: the Supernatural (Viking Fund Publications in Anthropology 22). New York, 1956, lk. 65—72.

septeerida. Arvatavasti samal põhjusel sai kristlik jumal ühise nime ka teistes eespool mainitud keelerühmades.

Meie murde- ja rahvaluulekogude valgusel on mõni tagasihoidlik jälg muinasaja *jumalast* kui üldmõistest arvatavasti siiski säilinud kuni meie päevini. Kui Oskar Kallas 1901 käis Kraasna maarahva juures, siis oli *jumal* seal veel tavalisemaid kaitsehaldja nimetusi ning sealse usu kohta öeldi: «inne palleldi maajumalid, nüüd umma vinne jumala.»¹² Seega siis selge vahetegemine vanade oma jumalate (vrd. *maarahvas* ja *maakeel* oma rahva ja keele kohta) ja võõraste jumalate vahel. Ka mitmelt poolt Lõuna-Eestist ja selle teistest vanadest lõunapoolsetest asundustest on jälgi *jumalast* kui kaitsehaldjast. Lutsis oli *maa jumal* kündjale abiks. Leivudel oli aidas «teradejumal» (*t'errid'ummal*). Karksis pidi heinateo hakul «Vete emäl» või «Vii jumalel» kolm kana varvast andme, mudu tule ütte puhku heinä kuivatamise a'al vihm sadame» (H II 48, 321 (8)). Urvastes aga teati veel 1930. aastail, et «Obeste jummal on üks suuremb ku inemiste jummal» (ERA II 68, 480 (137)). Mõnevõrra laiemalt tunti kaitsehaldjaid *kodujumala* nime all (Vändra, Tori, Karksi).

Wiedemanni järgi tähendas *kodujumal* Vändras väikest puust eba-jumalakuju. Üldse äratav tähelepanu, et jumalakujusid on rahvasuus sageli nimetatud *jumalateks*. Nii räägitakse setu ja Võru kandis ikoonidest kui *vene jumalatest*, setude puu- või vahakuju näol kummardatav viljakushaldjas Peko aga oli *Peko-jumal*, kuna mulgi viljakushaldjat Pelli tunti Vändras kui *Penn-jumalat*. Ja *puujumalateenistus* tähendas kujude kummardamist (Wiedemann). Kas selles kõiges ei võiks olla tegemist kauge reministsentsiga muistseist haldjate *resp.* jumalate kujudest? Samas suunas tohiks osutada laialt tuntud kõnekäänd «purjus, täis kui puujumal». Paiguti võib sellele lisaks kuulda ka «rumal kui puujumal» (Häädemeeste) või lihtsalt vandesõnana «oh sa puujumala peni» (Otepää). Saaremaal Karjas aga öeldi üksildase Purtsa küla elanike kohta pilkavalt *Purtsa puujumalad* («nämäd on teistest ära äraldud, elavad säääl soode ja metsade taga, äi puudu teistega pailu kokku»). Eks viita kõik need halvustavad *puujumalad* taas muistseile jumalakujudele (vrd. LH XXIV, 5), mille ristiusu sajandid on rahva teadvuses degradeerinud! Suurepäraselt haakub siia viikingisaaga värvikas kirjeldus Tórir Hundi ja Karli retkel 1026. a. Valge mere lõunarannikul bjarmalaste (?vepslaste, ?karjalaste) juures nähtud (ohvri)aias seisvast jumalakujust nimega *Jomali*.¹³

Tuleb aga öelda, et nii *maa-* kui *puujumala* puhul võib arvesse tulla veel hoopis midagi muudki. Nimelt on mõlema sõna vasted Soomes tähendanud ka 'teadja, nõid', ja veel 17. sajandi algupoolel mõisteti seal keegi Eerikki Puujumala nimeline mees nõidumise pärast surma.¹⁴ Kõnekäändu «purjus kui puujumal» võiks seega tõlgitseda ka kui kauget jäänet, mis kajastab kunagist nõia šamaanimist. Igal juhul annab osutatud soome tähendus veel ühe huvitava aspekti läänemeresoome *jumal*-sõnale, mis veelgi enam kinnitab sõna erilist kohta muistses usundis.

Mõningat huvi pakub ka eesti kirikukeeles jumala kohta eeskätt kõnetussõnana kasutatav *issand*, mis selgesti on tunderõhuline variant sõnast *isand* 'peremees, härra' (vrd. *jumal~jummal*, *rumal~rummal*, *kurat~kurrat*, *isa~iss(i)*, *ema~emm(e)* jne.)¹⁵ On võimalik, et tunderõhuline *issand* absolutiseerus kirikukeeles alles 19. saj. jooksul, mil kõnetus *isand* ühiskondlikul redelil *härria* kõrval alla käis, omandades koguni halvaks-paneva varjundi.¹⁶ Hupel oma sõnaraamatu 2. trükis (1818) annab igatahes veel võrdsena (loomulikult vanas kirjaviisis): «*issand* Herr (von Gott u. Bürgerlichen gebräuchlich)», millest tohiks järeldada, et

¹² O. Kallas, Kraasna maarahvas. Helsingi, 1903, lk. 67. Analoogilisi näiteid liivlasilt toob O. Loorits, Liivi rahva usund I. Tartu, 1926, lk. 21, 224–227.

¹³ M. Haavio, tsit. teos, lk. 230–231. Vrd. K. Krohn, Suomalaisen runojen uskonto (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 137). Helsingi, 1915, lk. 358.

¹⁴ M. Haavio, Suomalainen mytologia. Porvoo—Helsingi, 1967, lk. 327.

¹⁵ Vt. A. Saareste, Konsonantide afektiivsest geminatsioonist eestis. — Liber saecularis II (Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXX). Tartu, 1938, lk. 614–615.

¹⁶ Ilusat iseloomustust selle kohta vt. A. Jürgenstein, Minu mälestused I. Tartu, 1926, lk. 48–49.

19. saj. algul võidi veel jumalatki kõnetada kui *isandat*. Loomulik on sõna pidada kirikuterminoloogiasse kuuluvaks tõkelaenuks (vrd. ladina *dominus*, saksa *Herr*, vene *господь*),¹⁷ nagu seda on ka läti *kungs*, mille põhitähendus on samuti 'härra, isand'.

Ent ei tohi unustada, et «isand» on läänemeresoome keeltes oma põhitähenduse kõrval üsna laialdaselt käibel ka haldja tähenduses. Soomes on tuntud *veden*, *metsän isäntä*, ja ka «Ukko ylijumala» võib olla *Ilman päällinen isäntä*.^{17a} Karjalas taas «moalla, veillä, metsässä, d'ogo sijašš on izändä» («maal, vetel, metsas, igas kohas on isand»)¹⁸ Vepsa keeles on *izand* tavaline kaitsevaimu nimetus, tuntud on näiteks «järveisand» (*jarvenizand*), «metsaisand» (*mecižand*), põrandaalune «karsinaisand» (*karžinižand*) jt.¹⁹ Liivi rahvausundi riismeistki on päästetud *pit'kiz-izand* «pikseisand» ja *izand il' nürmõd* «nurmeisand».²⁰ Et ka Eestis vastav haldjanimetus omal ajal laiemalt tuntud võis olla, seda tohiks osutada Karksis veel 1939. a. fikseeritud *usseisänt* 'koduhaldjas' ja Kraasna maarahva haldjateilmas tavaliste *ježä*'de kõrval esinev *puustuse-ježänd*.²¹ See ehk aitab paremini mõista, miks eesti kirikukeeles võis levida tõkelaen *issand* (ja liivis *izand*), samal ajal kui näiteks soome kirikukeelde võeti otselaen rootsist *herra*.

Nähtavasti tuginedes eespool esitatud retsentseile andmeile ning jättes arvesse võtmata muu läänemeresoome materjali, arvas O. Loorits, et *jumal* oli kaitsevaimuna populaarne vaid lõunaeelstlasil ja liivlasil, kust siis ka vene misjonärid selle 11.—12. saj. valisid kristliku jumala nimeks.²² Veelgi eksileviivamaks tuleb pidada tema väidet: «Et aga vene ja saksa misjonärid oma tähtsaimaks propagandaterminiks valisid just *jumala* ja mitte *vaimu*, sobiks eelkõige tüüpiliseks tõendiks nende endi vaimusest ja toleaegselt jumaladee mõistmisest.»²³ Kogu läänemeresoome alal ei tulnud ju mütolooilise terminina peamiselt vaid Eestis tuntud *vaim jumala* võistlejana üldse arvesse. Nii olemegi jõudnud *vaimu* juurde. Loorits rõhutab samas, et *vaim* sobis kõrgema jumala idee tõlgendamiseks eriti selle poolest, et tema mõistes sisaldasid elujõu ja vaimse elemendid. Ja tõepoolest, küllap just siin peitub põhjus, miks see sõna eestikeelse ristiusu terminoloogia loomisel kasutati ära keskaja kristluses kolmainu jumala olulise osisena eriti tähtsal kohal olnud *püha vaimu* (lad. *spiritus sanctus*) edasiandmiseks (kirjas säilinud näit. Wanradt-Koellil 1535: *pöha waymu*).

Püha vaimu mõiste näikse ristiusus olevat pärand sellest ürgsest usulisest arusaamast, mille kohaselt «algul oli jõud», kui kasutada Lauri Vahtre sõnu. Saksamaa Liitvabariigis väljaantud «Piibli leksikon» sõnadega: «Püha vaim on inimlikus elus mõju avaldav jumala jõud, mille osaliseks ristimisega saavad ka paganad.»²⁴ Või nagu kinnitab «Põhjamaade keskaja kultuuriloo leksikon»: püha vaim on Isast ja Pojast (s. o. j. last ja Kristusest) lähtuv jumalik jõud, mis loob ristiusu kiriku ja toimib selles.²⁵ Siit tuleneb ka mõiste tähtsus ristiusu omaaegsel levitamisel: see parafraaseeris paganlikku arusaama looduses toimivast nähtamatust jõust, millest sõltub igasugune elutegevus. Seesuguse jõu ehk väe kandjaks või väljendajaks oli ristiusku pööratavil muistsetel eestlastel nähtavasti siis *vaim*. Soome (ja karjala) keeles aga sai püha vaim nimeks *pyhä henki*.²⁶ Kas oli eesti ja soome paganlikus terminoloogias ses osas hiljemalt 12.—13. sajandiks tekkinud lahkne-

¹⁷ O. Loorits, Liivi rahva usund I, lk. 15. Sealsamas, lk. 22 on osutatud, et ka liivi keeles on tuntud *jumal-izand*.

^{17a} M. Haavio, Suomalainen mytologia, lk. 161.

¹⁸ Karjalan kielen sanakirja I. Helsingi, 1968, sub *isäntä*.

¹⁹ М. И. Зайцева, М. И. Муллонен, Словарь вепского языка. Leningrad, 1972, sub *izand*.

²⁰ O. Loorits, tsit. teos, lk. 224, 226.

²¹ O. Kallas, tsit. teos, lk. 67, 79.

²² O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 582, 587.

²³ Sealsamas, lk. 589.

²⁴ F. Rienecker (toim.), Lexikon zur Bibel. Wuppertal, 1967, lk. 453—456.

²⁵ Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid VI. Malmö, 1961, lk. 375.

²⁶ Märkigem, et soome *henki*-sõnaga on tähenduslikult absoluutselt paralleelne rts. *ande* 'hingeõhk; hing; vaim', mistõttu *henki* oli rootsi misjonäridele püha vaimu (rts. *helige ande*) tõlgitsemisel hõlpsasti mõistetav ja vastuvõetav.

mine? Pärís nii see ei saanud olla, sest ka setudele oli püha vaim *jumala pühä hõng* ja Kraasna maarahvale *jumala heng*.²⁷ Ja soome ja karjala keeles on *henki* tähendus 'hing' tänini elav, kuigi kiriklikult seda väljendab *sielu*. Nii või teisiti seisame paratamatult vana küsimuse ees hinge ja vaimu vahekorra.

Vaatleme lähemalt kumbagi sõna ja nendega seotud mõisteid. Sõna *hing* vasted on tavalised kõigis läänemeresoome keeltes, nende levikupilt on ühtlane, tähendused omavahel hõlpsasti haakuvad, tähenduslik areng selge ja mõistetav. Põhitähendused on: 1. 'hingus, hingetõmme' (soome, karjala, eesti, liivi), 2. 'elu' (soome, karjala, eesti, liivi, lapi), 3. '(inimese) hing' (kõikjal), 4. 'indiviid, isik (loendamisel)' (kõikjal), 5. 'vaimolend, kummitus' (soome, karjala, liivi, lapi), 6. 'süda' (karjala, vepsa), 7. 'mõtteilm, meelega, hingeelu' (soome). Usundialaseks mõisteks (tähendused 3 ja 5) on ta kujunenud kogu läänemeresoome alal. Osutatud laialdane levik ei jäta kahtlust, et sõna on nii «hinge» kui «vaimu» tõlgitsemisel läänemeresoomlastel vanade juurtega, selgesti ristiusueelne. See seletab ka tema mineku kiriklikku terminoloogiasse, kus aga ristiusu hinge—vaimu dualism nõudis selget sõnalist eristamist, mis vanadele läänemeresoome uskumetele nähtavasti veel polnud omane. Nii võis juhtuda, et eesti kirikukeeles sai *hing* tähenduse 'Seele', soome kirikukeeles aga *henki* tähenduse 'Geist', kusjuures seal ristiusu hinge mõiste tõlgitsejana hakati kasutama vanarootsi laensõna *sielu*. Teisipidise paralleelina võib märkida, et liivi *jeng* põhitähenduseks jäi nagu eestlastelgi 'hing', kuna vaimu tähenduses kujunes valitsevaks läti keelest laenatud *gara*,²⁸ mis oma tähendusringilt on väga lähedane eesti *vaim*- ja saksa *Geist*-sõnale, nagu seda on ka läti *gars*. Eestis ei tekkinud vajadust emba-kumba mõistet hakata väljendama laensõnaga nähtavasti just seetõttu, et siin leidis selleks teine sobiv oma sõna *vaim*, mil polnud asjakohast tähendussisu ei soome ega liivi keeles. Igal juhul tohiks olla ilmne, et ristiusu ideoloogia aitas oma tulekuga kaasa hingede ja vaimude omavahelisele kindlale eristamisele läänemeresoome uskumustes. Kristlikule mõttelaadile omane jumala palge järgi loodud inimese muust loomariigist kõrgemale tõstmine tõi kaasa ka hinge mõiste enda kahenemise, mis avaldub meil laialdaselt levinud rahvapärases arusaamas, et *hing* on omane eeskätt vaid inimesele, kuna loomadel on paljas *toss*. Looma tapmise või surma puhul võetakse või läheb tal *toss* välja, muus ühenduses *tossust* palju juttu pole.

Hinge küsimus peaks seega olema enam-vähem selge. *Vaimuga* on asi palju keerulisem. Rohkem kui pool sajandit tagasi, aastal 1932 leidis O. Loooris, et *vaim* on üks meie usundi «vanimaid ja huvitavamaid mõisteid», mida paraku seni on vähe uuritud.²⁹ Oma hilisemas suurteoses on ta jõudnud rõhutatult esiletõstetud mõttekäikudeni, mille kohaselt see «vähemalt 5000 aastat vana kultuursõna» on «uurali hingedeusu põhitõde», olles eriti huvitav selle poolest, et on «teistes läänemeresoome keeltes välja surnud või vähemalt oma religioosse sisu kaotanud». ³⁰ Nii väites on ta edasi arendanud ja süvendanud soome tuntud keeleuurijate H. Paasoneni ja E. N. Setälä seisukohti, mille vastu just ülalnimetatud 1932. aastal astus välja soome nimekamaid etümolooge Y. H. Toivonen, kes leidis, et sõna ei ulatu kaugemale läänemeresoome ja mordva keeltest ega saa seega olla ürgset uurali päritolu.³¹ Toivoneni seisukoha on aktsepteerinud ka soome etümoloogiline sõnaraamat (1975) ning Alo Raun ja Julius Mägiste oma eesti etümoloogilistes käsiraamatutes (1982). Asja nii olles jääb *vaimust* kui «uurali hingedeusu põhitõde» vähe järele.

Hoopis rohkem tõtt näikse teenekas usundiloolane olevat tabanud

²⁷ O. Loooris, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 501; O. Kallas, tsit. teos, lk. 65.

²⁸ O. Loooris, Liivi rahva usund I, lk. 14—16.

²⁹ O. Loooris, Eesti rahvausundi maailmavaade, lk. 73.

³⁰ O. Loooris, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 491, ka 517. Vrd. Loooritsa järgi ka I. Paulson, Vana eesti rahvausk. Stockholm, 1970, lk. 151—152.

³¹ Y. H. Toivonen, Etymologia huomioita. — «Virittäjä» 1932, lk. 371—374.

nud väites: «Oma praeguses koosseisus võime eesti vaimu igatahes küll peamiselt saksa *Geist*-sõna epigooniks nimetada.»³² Tõepoolest, kui kõrvutada eesti *vaimu* ja saksa *Geist*'i kasutamist ja tähendusi, siis võime leida ridamisi otseseid vastavusi, millest osa on selgesti üsna hilised, eesti kirjakeele arengu saadused.

Eesti *vaimu* ja selle sugukeelte vastete tähendusring on üpriski heterogeenne. Orgaaniliste seoste ja tõenäolise tähendusarengu leidmine on etümoloogidelt siin nõudnud omajagu peamurdmist ega ole viinud siiani igati vastuvõetavatele tulemustele.

Loendagem põhilisi tähendusi: eesti keeles: 1. 'mõtteilm, meelelaad, hingeelu' (ka lapi *lapis* 'meelelaad'), 2. 'haldjas, vaimolend, kummitus' (arvatavasti eesti mõjul tuntud eeskätt kirikliku mõistena pisut ka liivis), 3. 'elujõud', 4. 'indiviid, isik (loendamisel)', 5. '(nais)teoline mõisas'; soome keeles: 6. '(abielu)naine' (samas tähenduses kandunud ka karjala keelde); lapi keeles: 7. 'süda; kõht (elukeskusena)'; mordva keeltes: 8. 'hingus, hingetõmme', 9. 'hing', 10. 'elusolend'. Nagu näeme, on sõna tõsisemalt elav vaid eesti, soome, lapi ja mordva keeles, kusjuures ta tähendusring on teistest kaugelt laiem eesti keeles, kuna mujal on põhiliselt vaid üks põhitähendus: soomes 'abielunaine', lapi *lapis* 'süda', mordvas 'hingus, hing'. Selgesti usundi valdkonda ulatub sõna praktiliselt vaid eestis (siit oletatava laenuna mingil määral ka liivis) ja mordvas (tähendused 2 ja 9). Nähtavasti tuginedes tähenduste omavahelisele suurele erilaadsusele, on R. Austerlitz alles äsja pidanud eesti-soome ning lapi ja mordva sõnade omavahelist sugulust küsitavaks.³³ Igal juhul saab vaevalt tõsioludele vastata kuni viimase ajani korduvalt esitatud oletus, mille kohaselt sõna alg tähendus olnuks lapi keeles säilinud 'süda'.³⁴ Ses tähenduses on ju olemas kõigile soome-ugri keeltele ühine ürgne *süda*, mille kõrvale teised nimetused on võinud tekkida ainult sekundaarse arengu teel. Nagu nägime, on näiteks ka «hing» karjalas ja vepsas omandanud tähenduse 'süda'. Midagi analoogilist peab olema toimunud «vaimu» puhul lapi keeles, nagu juba 1959. a. on selgesti osutanud Asko Vilkuna.³⁵

Saksa *Geist* on oma mõjupiiri selgesti haaranud *vaimu* kaks tänases eesti keeles kõige tavalisemat tähendusringi.³⁶ Neist 1. 'mõtteilm, meelelaad, hingeelu' kuulub valdavalt kõige hilisemasse kihti, kus paralleelsed saksa sõnaga on eriti arvukad. Võrreldes näiteks niisuguseid liit-sõnu ja tuletisi: *vaimuelu* — *Geistesleben*, *vaimuanne* — *Geistesgabe*, *vaimujõud* — *Geisteskraft*, *vaimunõrkus* — *Geistesschwäche*, *vaimurikas* — *geistreich*, *vaimuvaene* — *geistesarm*, *vaimulaad* — *Geistesbeschaffenheit*, *vaimusugulane* — *geistesverwandt*, *vaimusähvatus* — *Geistesblitz*, *vaimusilm* — *Geistesauge*, *vaimuteravus* — *Geistesschärfe*, *vaimuvabadus* — *Geistesfreiheit*, *vaimne* — *geistig*, *vaimuhaige* — *geisteskrank* jmt. Eriti tõstetagu esile tähenduslikult omaette seisvat, eeltooduist selgesti vanemat kiriku ja usuga seotud sõna *vaimulik* (juba Gösekenil 1660 *waimolick*) — *geistlich*, *der Geistliche*, kus liitenagi on kasutatud alamsaksapärast *-lik*. Muus osas on mitmed ülaltoodud sõnad nii hilised kirjakeele saadused, et on jäänud veel väljapoole Wiedemanni sõnaraamatu vaateringi. Samalaadse hilise tähendusarengu on läbi teinud ka teiste keelte «vaim»-sõnad, sealhulgas soome *henki*, rootsi *ande*, vene *дых* ja läti *gars*. Loomulikult on ka saksa keeles vastav areng suhteliselt hiline, saanud taas alguse kirikukeelest (ladina *spiritus* tõlkena), kust tähenduse üle võttis ja edasi arendas ilmlik filosoofiline mõte, tõrjudes mõnevõrra kõrvale vanemad selle mõiste kandjad *Sinn*, *Mut*, *Gemüt*.³⁷

Eesti keeles kuulub selgesti seesugusse vanemasse kihistusse ühist

³² O. Loorits, Eesti rahvausundi maailmavaade, lk. 76; vrd. O. Loorits, Liivi rahva usund I, lk. 16.

³³ R. Austerlitz, The enigma of the Baltic-Finnic residue: a program. — Rmt.: Läänemeresoomlastest neenetsiteni. Tallinn, 1985, lk. 10.

³⁴ Viimati Suomen kielen etymologinen sanakirja V. Helsingi, 1975, ja A. Raun, Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma—Toronto, 1982.

³⁵ A. Vilkuna, Huomioita elohiiren ja vaimon vaiheilta. — «Virittäjä» 1959, lk. 142.

³⁶ Vrd. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 501—504.

³⁷ J. Grimm, W. Grimm, Deutsches Wörterbuch IV, 1:2. Leipzig, 1897, vg. 2657 (14a).

läänemeresoome, volga (mordva) ja permi (udmurdi, komi) päritolu meel, mis kõigis sugulaskeeltes on tähenduselt haruldaselt ühtlane, osutades seega sõnaga seotud mõiste soliidsele vanusele. Inimese vaimse ja aistiva olemuse edasiandjana on meel olnud meil väga produktiivne. Igal inimesel on oma meelelaad ja meelevald, ta võib olla nüri- või teravmeelne, raske- või kergemeelne, vahel ka hajameelne, võib tunda heameelt või pahameelt, meelehürmi ja meelekibedust, talle võivad asjad meelde tulla, meelde jääda ja meelest ära minna, ta meeleolu võib olla muutlik, miski võib ta meelt liigutada, tal võib tulla tarve meelt lahutada, nii mõnigi asi või sündmus on talle meelepärane, teine jälle vastumeelne, nii mõndagi teeb ta meelega, ta võib olla meelekindel ja muuta meelt, mõne raske vapustuse puhul aga meelt heita (mis aga ei tähenda veel elu lõppu nagu hinge heitmise), mõnikord võib ta olla lausa meeletu, tal võib olla meelepetteid, ja kui ta meel ja mõte normist hoopis lahku lähevad, siis on ta nõdra- või hullumeelne, elus võib talle nii mõndagi meeldida, tihtipeale teda aga meelitatakse, ja kui ta teadvuse kaotab, tuleb ta lõpuks ikka meelemärkusele, jne. Esiletõstmist väärib veel meelekoht, mis osutab, et meie esivanemad juba küllalt ammu meele asukohaks pidasid pead ja eeskätt just pea nimetatud osa (lөөk meelekohale võis hõlpsasti viia meelemärkusetusele). Kõige selle juures äratav tähelepanu, et hoolimata oma «vaimsest» sisust ja kõrgest eest ei ilmne meel-sõnaperes üheski keeles mingit seost usuliste kujutelmadega.

Valdavale osale ülaltoodud väljendeist leiduvad sõnasõnalised vasted soome keeles, mis juba ise osutab ühise traditsiooni põlisusele. Seevastu saksa keeles neile üksühised vasted suurelt osalt puuduvad, mis näitab, et see sõnapere on meil saksa vaimu pealetungi all vähe kannatada saanud. Ei leia me kokkukuuluvaid vastavusi ka vene keeles. Pisut suurem, kuid ikkagi vähene näib olevat vastavus läänemeresoome mõjuväljas olnud läti keeles. Seega tohiks meel-sõnade tähendusring kenakesti isoleerimustada meie muistset meelelaadi ning elutunnetust ja selle lahknevust nii mõneski suhtes sakslaste ja teiste indoeurooplaste omast. Sellest aspektist vääriks see sõnarühm koos mõne teisega (näit. süda, vägi, vald, -kond) senisest hoopis tõsisemat kõrvutatavat läbisõelumist ja analüüsi. Kuid meie tee viib teisale. Pöördugem selt ekskursilt tagasi vaimu juurde!

Nagu juba O. Loorits on märkinud,³⁸ on vaimu puhul saksa Geist'i tugevat mõju tunda ka käesolevas ühenduses eriti olulises tähenduses 2. 'haldjas, vaimolend, kummitus'. Kristliku mõttelaadi ja saksa ebausulugude kaudu on levinud head vaimud (gute Geister) ja kurjad ehk pahad vaimud (böse Geister) (juba Gösekenil 1660 heh ehk kurri waim), vaimude ja kummituste samastamine (Geist = Gespenst), südaõine vaimude-tund (Geisterstunde), kummitavate vaimude samastamine erakordset, halba surma surnute vaimudega ja üldse vaimu sidumine surnuga (vaim kui kodukäija, taas juba Gösekenil). Tegemist on siin õieti rahvusvahelise jutuvara, mis põhiliselt saksa vahendusel on omal ajal meie rahva juturepertuaari levinud ja siin loomulikult ka rohkeid iseseisvaid õisi ajanud. Taas on samasugust suhteliselt hilist tähendussisu omandanud ka soome henki ja läti gars.

Vanemaid juuri võiks otsida tähendusvariandi 'haldjas, kaitsevaim' puhul, mis Looritsa andmeil on sage eriti Lõuna-Eestis. Kuid samas lisab ta: «Tähelepanuväärnel kombel ei interpreteerita ehtsaid vegetatsioonivaim, nagu maa- ja nurmevaim, taevavaim jt., tavaliselt mitte sõna vaim abil.»³⁹ See märkus on mõtlemapanev. Üks talurahva olulisemaid kaitsevaimude liike ei ole seega seotud vaim-sõnaga. Põhiliselt 20. sajandil kogutud materjali valgusel kasutatakse nimetust vaim haldjate kohta küll üsna laialdaselt üle kogu maa ja seega mitte ainult Lõuna-Eestis, kuid valdavalt seletava üldnimena eri haldjaliikide tõlgitsemisel. Väga tavalised on seda laadi väited, nagu: «Näkk on vee vaim. Metsa haldjas on hea vaim» (E 22504/5 (12) < Haljala), «Külm-

³⁸ O. Loorits, Eesti rahvausundi maailmavaade, lk. 76–77.

³⁹ O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 582, vrd. ka 557.

king on soo ja metsa vaim, kes püüab eriti väikesi lapsi» (ERA II 1, 651/2 (7) < Reigi), «Aldjas on üks metsa kaitsevaim» (ERA II 302, 413 (26) < Lügänuše), «Aldjas om üits vaim. Mõtsan ja egän kotussen om neid» (ERA II 124, 294/5 (29) < Saarde), «Tõnn oli maja kaitsevaim» (E 81189 < Väandra), «Poterman, see mis laeva kaitseja-vaim on» (Kihelkonna) jne. jne. Selline seletav kasutus on ilmses seoses *vaim*-sõna üldise, hilist päritolu populaarsusega vaimolendi tähenduses ning on usutavasti levinud osalt juba trükisõna vahendusel.

Muidugi esineb ka juhtumeid, kus *vaim* on iseseisvalt mingi kaitsevaimu nimetuseks, kuid need on hajalised ja hõredad. Mõnevõrra laiemalt on tuntud *metsavaim* ja *veevaim* meie hiliseis uskumustes üldse kõige populaarsemate metsa- ja veehaldjate nimetustena, samuti *majavaim*, kuna kõik muud esinevad vaid üksikjuhtudel, nagu *maavaim* (Juuru, Põltsamaa), *soovaim* (Nõo, setu), *rehevaim* (setu), *viljavaim* (Urvaste), *laevavaim* (Pühalepa). Seda laadi hõre ja juhuline esinemus võiks ju rääkida vanast ununevast nähtusest, kuid eeslitatut silmas pidades on see vähe tõenäoline. Pigem on siingi tegemist valdavalt suhteliselt hilise nähtusega, *vaim*-sõna uuemal ajal levinud kasutamisega teiste, vanemate kaitsevaimu nimetuste (*haldjas*, *jumal*, *ema*, *isa*, *isand*) arvel ja kõrval.

Näib siis nii, et jääb kaheldavaks, kas *vaim* haldja märgitsetjana ulatub meie muistsetesse uskumustesse. Kindlamini tolleaegse usundiga seotuks osutub ikkagi vaid tähendus 'elujõud, vägi', millel tunnukse tõepoolest olevat sügavamaid juuri, kusjuures inimeses (ja loomades) peituvat elujõu tähistamisel ilmneb selge paralleelsus *hingega*. Mõlema sõna tähenduslik piir on murdekeeles võrdlemisi ebamäärane. Võrreldagu näiteks selliseid seletusi: «Vaim on üks see, mes jomal annab. Looma eiga muu asja sees seda äi ole. Ing on küll egal, mes elab ja kipob. Loomal vaimo äi ole. Temal on ing. Ing leheb välja, siis on loom surnd» (Käina) ja «Kalal äi ole inge. Kalal on vaim» (Pühalepa) või «Vaim ja ing pidavad ikke teine teine olema, aga ma ka ei tea, mis nende vahe oo» (Audru) ja «ing ja vaim on üks, sel enam vahet ei õle» (Palamuse).

Eelnevast saab mõistetavaks ka sõna «*hingega*» seostuv tähendusring *mordvas*,⁴⁰ mis omalt poolt osutab *vaimu* kui vastava usundilise mõiste kandja põlisusele. Kas pole nii, et kui *hing* läänemeresoome rahvastel mingitel meie eest varjatuks jäävail asjaoludel kujunes üldiseks inimeses ja teistes elusolendeis peituvat elu väljendajaks, siis osutus mõnevõrra vanem *vaim* samas funktsioonis tagasitõrjutuks? Ristiusustamise perioodil oli *vaim* ses tähenduses tõsisemalt elav veel vaid Eestis, mistõttu ta siin võis pääseda ka kristlikku terminoloogiasse.

Tähenduslik paralleelsus *hingega* seletab hõlpsasti ka niisugused tähendusarengud, nagu ühelt poolt lapi 'süda, kõht (elukeskusena)' ja teiselt poolt eesti 'indiviid, isik (loendamisel)' (Juuru «kaheksa vaimu oli peret» jms.), mis «*hing*»-sõnade puhul on üpris tavaline. Hupel oma sõnaraamatus ei tunne *hinge* ses tähenduses üldse mitte ning esitab vastaval puhul saksa *Seele* vastena *vaimu* («mitto waimo on so perres»). Herbert Ligi andmeil loendati 16. saj. algupoolel Kullamaa vakuraamatus igas talus elavate *vaimude* (*waym*) arv, kelle pealt preestriile tuli maksta «vaimukaera» (*waymutkayra*). Teisi tolleaegseid allikaid silmas pidades järeldeb H. Ligi, et *vaim* pidi tähendama iga 12 aastast vanemat tööjõulist talupoega.⁴¹ Sama tähendusliini edasiarengu saaduseks on ilmselt ka meie omaaegne tähendus 'jalateoline, eriti naisteoline', kes talust rakmeteolise (*teomehe*) kõrval pidi suveperioodil mõisas tööl käima. Tähenduses 'ordinaarne jalateoline' oli *vaim* kuni teoorjuse lõpuni tavaline ka Eesti ala mõisnike leksikonis, kust läks Eestimaa 1804. a. talurahvaseaduse ametlikku teksti ja selle eestikeelsesesse tõlkesse.⁴² H. Ligi

⁴⁰ Vt. lähemalt U. H a r v a, Die religiösen Vorstellungen der Mordvinen (FF Communications N:o 142). Helsingi, 1952, lk. 20, 24; H. Ф. М о к ш и н, Религиозные верования мордвы. Саранск, 1968, lk. 46—47.

⁴¹ H. L i g i, Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558—1561). Tallinn, 1961, lk. 198—199.

⁴² Eestimaa Tallorahva Seadus, 1805, p. 7, 8, 15.

kinnitab, et üldisemalt tähendas *vaim* naisterahvast või veel mitte täis-tööjõulist poissi («see, kes tuli juba toime künnitööga, ei olnud enam *vaim*»).⁴³ Jalateolisteks olidki valdavalt naised, mida osutab ka nende tööjaotus rakmeteolistega. Näiteks heinateol oli teomees niitjaks, *vaim* peamiselt loovõtjaks.⁴⁴ Niisiis on *vaim* omaaegses keelepruugis töötegi-jana märgitsenud peamiselt naist või poisiohtu noorukit. Miks tähele-panu siin eeskätt naisele on koondunud, see jääb keelilise loogika imma-mentsete seaduste saladuseks, kuid igal juhul ei saa olla kahtlust, et ka soome *vaimo* 'abielunaine' kuulub samasse ühendusse, kusjuures seda meie mõisa *vaimudega* seob asjaolu, et naine võeti taluperesse sama-võrd oluliseks koduseks töötajaks kui mehenaiseks.⁴⁵ Otseselt (nais)-töötajana tähenduses pole *vaimo* soome keeleski päris võõras, nagu osu-tab «Nykysuomen sanakirjas» *apuvaimo* kohta toodud lausenäide: «Leikkuupellolle haettiin oman väen lisäksi apuvaimoja» («Lõikuspõl-lule otsiti oma väe lisaks abivaime»). Küllap on sõna osutatud kitsas tähenduslik spetsialiseerumine Soomes aidanud kaasa teiste, vanemate tähenduste kadumisele.

Omaaegse elujõu tähenduse poole viitavad soomes vaid mõned *vaim*-tüve suhteliselt kitsa murdelise levikuga tuletised, nagu *vaimas*, *vai-manen*, *vainonen* jt., mis kõik märgitsevad tahtest sõltumatut lihase-värinat, seega mingit väikest, kuid iseseisvat elu avaldust.⁴⁶ Eesti *vaim* puhul on vastav tähendusring hoopis avaram. Siingi võib see väljen-dada üsna väikest elujõu avaldust. Mõnikord ühendatakse ta sel puhul sõnaga *hing* ühiseks sõnapaariks.⁴⁷ Sõjast «inge vaemuga» pääsemine (Pärnu-Jaagupi) tähendab hädavaevalt eluga pääsemist. Surmakanges-tuses varblase kohta võidakse öelda, et «ei sel old inge vaimugi sees» (Märjamaa). Ka surmaeelsed vähesed eluavaldused osutavad, et inimesel või loomal on *eluvaim* veel sees. Siit edasi saab mõistetavaks, miks pisikest kalamaimu võib nimetada *kala vaimuks* ja muudki pisitillukest võrrelda või edasi anda *vaimuga* (Varbla «tillike kui vaim»), Hääde-meeste «tema ketrab nõnda peenikse lõnga ku vaim» jms.). Surmaga kaob *vaim* lõpuks kehast hoopis. Ka võib ta ajuti kaduda üksikuist keha-osadest. Näiteks öeldakse kangeks, eluta jäänud sõrmede kohta: «nõnna ilma vaimota ne sõrmed» (Risti), või siis «jalad on nii väsind ja nõrgad, ei ole vaemu terägi sees, jala vaim on kadund» (Juuru). Pulssi kui selget elu avaldust tuntakse murretes võrdlemisi laialdaselt *käe vaimuna* («toht-ter katsus kää vaimu» Reigi, Koeru jm.). Ja Gösekenil on *Waimo Sohn* 'PulsAder'. Siin aga jõuame jälle võimaliku saksa mõjuni, sest vanemas saksa keeles on *Geistader* samas tähenduses küllalt tuntud olnud.⁴⁸ Vas-tavalt ei tarvitse ka *käe vaim* olla seesugune ürgse uskumuse avaldus, nagu on arvatud,⁴⁹ vaid võib olla lähtunud hoopis saksa tohtrite pulsi katsumise praktikast.

Siin aga olemegi jõudnud ühisele pinnale, mis võimaldas siduda eesti *vaimu* saksa vastega *Geist*. Viimase vanimaiks tähendusiks peetakse samuti 'elu, elujõud, hing (elu kandjana)', kusjuures meie *hinge heitma* saksa vasteks on *den Geist aufgeben*.⁵⁰ See ongi nähtavasti alus, mis viis eesti paganad ja saksa misjonärid *vaimu* küsimuses vastastikusele mõistmisele, tõi eesti keelde *püha vaimu* ja selle kaasabil terve leegioni muid *vaimu*. Kuid sellele oleme juba eespool osutanud. Ring sai täis, ma-terjal kinnitas esialgset väidet.

Oleme astunud vaid mõne tagasihoidliku, ebakindla sammu suunas, mille algul visandasime. Ehk on need siiski küllaldased, et ergutada samas suunas juba tõsisemate tulemustega jätkama.

⁴³ H. Ligi, Talupoegade koormised Eestis 13. sajandist 19. sajandi alguseni. Tallinn, 1968, lk. 139–140.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 153.

⁴⁵ Vrd. A. Vilku, tsit. teos, lk. 142–143.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 138.

⁴⁷ Teistsugust *hinge-vaimu* tõlgitsust vt. O. Loorits, Grundzüge des estnischen Volksglaubens I, lk. 497–498.

⁴⁸ Vt. Grimm, Deutsches Wörterbuch IV, 1:2, vg. 2741.

⁴⁹ O. Loorits, tsit. teos, lk. 496.

⁵⁰ Grimm, tsit. teos, vg. 2625–2627.

Mart Laar

TUGLAS, AJALUGU JA «ADO GRENZSTEINI LAHKUMINE»

Friedebert Tuglase hiljutise suurjuubeli puhul käsitleti tema elu ja tegevust õige mitmest aspektist. Paraku oli tegemist valdavalt meenutusliku kallakuga kirjutistega. Vähe-malt siinkirjutaja tundis puudust veidi laiema haardega, üldistavamatest töödest (miks ka mitte monograafiatest), kus Fr. Tuglase teeneid meie kultuuriloos oleks üksikasjaliku-malt käsitletud. A. Eelmäe loetles hulgaliselt valdkondi, mida Fr. Tuglase lähemaks tund-maõppimiseks veel uurida tuleks. Nende seas on ka Fr. Tuglase ajaloolased uurimused, millele A. Eelmäe annab väga kõrge hinnangu. «Tuglase uurimusi «Ado Grenzsteini lah-kumine» ja «Eesti Kirjameeste Selts» on esmailmumisest alates kõrgelt hinnatud ees-kätt ainesse süvenemise põhjalikkuse ja faktitäpsuse aspektist, selle kõrval on iseväär-tusena esile tõstetud esituse erilist köitvust, koguni sel määral, et neid monograafiaid on võrreldud otsasani põnevate ajalooliste romaanidega.»¹ Tegemist pole mingi erand-liku arvamusavaldusega. Samamoodi on Tuglase ajaloolaseid töid hinnatud varemgi. Vahel on neid isegi peetud (koos «Kriitikaga») Tuglase loomingu kõige väärtuslikumaks osaks.²

Fr. Tuglase uurimused on tõepoolest head. Teaduslik objektiivsus on neis ühendatud suurepärase stiiliga. Et «Ado Grenzsteini lahkumine» ja «Eesti Kirjameeste Selts» on jää-nud pea ainsateks 1880.—1890. aastate ühiskondlike liikumisi jälgivateks monograafia-teks, on nende mõju suur tänapäevalgi. Loomulikult pole Fr. Tuglase tööd puudusteta. Sedavõrd vanadelt monograafiatelt ei tulegi nõuda nüüdisaega rahuldavat taset. Mõnele Fr. Tuglase uurimuste nõrgale kohale osutas omal ajal juba H. Kruus.³ Massiteadvus aga on mitmeid Fr. Tuglase uurimustes esitatud arvamusid võimendanud nii, et vaevalt Fr. Tug-las isegi nendega sellisel kujul enam nõustuks. Just seetõttu vajavadki mitmed 60 aastat tagasi väljaõeldud mõtted uut läbivalgustamist ning täpsustamist. Käesolev kirjutis ei pretendeeri seejuures mingil kombel kogu Fr. Tuglase ajaloolase tegevuse ammendavale käsitlusele. Eesmärgiks on pigem nii Fr. Tuglase tööde kui ka meie ajaloouurimuste mõnin-gatele tühimikele osutamine.

Fr. Tuglase ajaloo huvist annavad esimest tunnistust tema I maailmasõja ajal ilmu-nud kõned-artiklid ning meenutuslikud kirjutised.⁴ Neis on üsna selgelt sõnastatud ka mitmed Tuglase kapitaalsetes uurimustes käibele läinud seisukohad. «Neid väikesi üksikasju meelde tuletades olen ühtlasi näinud enda ees aeg-ajalt viirastuvat otseku süm-bolit, võrdkuju kogu Eesti lähema ühiskondliku elu kohta. Ma ei oska seda kirjeldada ega teha teistele mõistetavaks. See on midagi ääretut virilat, haiglast ja ebaloomulikku. See on pigem kujutu meeoleolu, udune tundmus kui plastiline nägemus. Miks on meie elu olnud nii vilets, nii armetu, nii inetu!»⁵ Fr. Tuglase huvi järelärkamisaja vastu on ilmselt tingi-tud tollasest ägedast poleemikast «Noor-Eesti» ümber. Kõige rohkem ja ohtlikumalt kriti-seerisid «Noor-Eestit» just need, kes 1880.—1890. aastatel alustasid avalikku tegevust. Nende aastate «armetust» kujutades oli Fr. Tuglasel kergem esile tõsta «Noor-Eesti» rolli eesti ühiskonnas. Mida mustem on olnud minevik, seda suurem on nende teene, kes «pime-duses tõrvikulondi süütasid».

Tõsisemalt asus Fr. Tuglas ajalooga tegelema siiski alles 1920. aastatel. 1926 ilmus uuri-mus «Ado Grenzsteini lahkumine» (alapealkirjaga «Päätükid meie ajakirjanduse ja tsen-suuri ajaloo-»), 1927 monograafia «Juhan Liiv». Viimase sissejuhatava osa pilgubeit omaaegsele eesti ühiskonnale on parimaid järelärkamisaja käsitlusi Fr. Tuglase sulest. Huvitaval kombel on see suhteliselt lühike ülevaade vaba mitmetest «Ado Grenzsteini lah-

¹ A. Eelmäe, Juubelist argipäeva. — «Keel ja Kirjandus» 1986, nr. 3, lk. 182.

² P. Rummo, Tuglas Tulekumardaja. Koguteos «Friedebert Tuglas sõnas ja pil-dis». Tallinn, 1966, lk. 154.

³ H. Kruus, Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. — «Ajalooline Ajakiri» 1933, nr. 1, lk. 55—59.

⁴ Vt. Fr. Tuglas, Revolutsioon ja kirjandus; Juhan Liiv poliitilise luuletajana. «Kriitika» V. Tartu, 1936, lk. 58—80, 94—107.

⁵ Fr. Tuglas, Mälestusi Ado Grenzsteinist. «Kriitika» II. Tartu, 1935, lk. 31.

kumisele iseloomulikest puudustest. «Ado Grenzsteini lahkumise» allikabaas on suhteliselt kitsas (teos tugineb peamiselt J. Jõgeveri päevikutele), mistõttu paratamatult ei saa anda kõikehõlmavat ülevaadet käsitletud ajastust. Arvatavasti on Fr. Tuglas seda ise tajunud ja seepärast lisanud tiitlile täpsustava alapealkirja.

Järgnevatel aastatel süvenes Fr. Tuglas ärkamisaja sündmustesse, vaadeldes aga senisest sügavamalt ka 1880.—1890. aastate ühiskondlikke liikumisi. 1932. aastal nägi päevaalgust monograafia «Eesti Kirjameeste Selts». Uurimusest sai silmapilkselt suursündmus Eesti ajaloo teaduses. EKMS-i saatuse jälgimise kõrval teeb Fr. Tuglas mitmeid huvitavaid üldistusi, lisab uusi seisukohti ja täpsustusi. Ajaloo poole pöördus Fr. Tuglas veel mõneski 1930. aastate kõnes ning artiklis,⁶ mis aga olid enamasti populaarsemat laadi ja esitasid Fr. Tuglase subjektiiivsemad arvamusi. Järgnevalt vaatleme lähemalt Fr. Tuglase käsitlusi 1880.—1890. aastatest.

Fr. Tuglase töid lugedes torkab eelkõige silma vastuolu allikate hoolikale läbitöötamisele tugineva objektiivsuse ning teatavate üldkujutelmade vahel. Üks selline on juba mainitud kujutelm möödunud sajandi lõpukümnetest kui erakordselt süngest ning viljastust ajast. «Tuletage meelde ühist ainelist kitsikust, vaimuelu haletsemisväärsset hallust ning sügavat pessimismi, mis oli vallutanud rahva pärast ärkamisaja ülepingutuste luhustumist. See oli lootusetu, meelimasendav pilt» [Jutt on 1895. aastast — M. L.].⁷ «Meie ees avaneb kõige madalama moraalse tasapinna pilt. [- -] See oli ajajärk, täis enesereklaami, intriigi, salakaebust ja omavahelise musta pesu pesemist isikliku auahnuse või ainelise omakasu piires. Näruke aeg tegi närused iseloomud veel närusemaiks.»⁸ Seda laadi tsitaate võiks Fr. Tuglase uurimustest tuua rohkesti. Vahel on Tuglases kaine uurija siiski sedavõrd mõjule pääsenud, et ta näiteks «Juhan Liivis» ka järelärkamisajas teatavaid positiivseid tendentse leiab, paigutades ühiskondliku murrangu 1890. aastate keskpaika, mitte «Noor-Eesti» tekkeajaga.⁹ Massiteadvuses kujunenud pilt pole need kahjuks tagaplaanile jäänud seisukohad suutnud oluliselt mõjutada.

Tegelikkuses avaneb meil möödunud sajandi viimastest aastakümnetest siiski veidi erinev pilt. Kuigi 1880. aastatel Eesti ühiskonda tabanud madalseisu ei saa ükski uurija eitada, tundub Fr. Tuglase üldhinnang ajastule ometi liiga alavääristav. Rahvuslik liikumine arenes edasi ka nendel rasketel aegadel ning rahva aktiivsuse kadumise rääkida oleks ülekohtune sellesama rahva suhtes. Ideeline areng katkes ajutiselt, kuid rahvuslik teadvus tungis aina laiematesse hulkadesse, muutus n.-ö. igapäevaseks asjaks. Fr. Tuglas on seda ka tunnistanud, kuigi ta nähtust lähemalt ei analüüsi.

Näiteks laulu-mänguselts asetati vaadeldaval ajajärgul rohkemgi kui varem.¹⁰ Kui need olid tihtipeale meelelahutuslikud organisatsioonid, siis 1890. aastate algul arvukalt tegevusse astunud karskusseltsid seadsid endale juba tunduvalt laiemaid eesmärke. Fr. Tuglase meelet eriti süngel 1892. aastal asetati 11 karskusseltsi.¹¹ Kasvas ka huvi emakeelse ajakirjanduse vastu, väljaannete tiraažid suurenesid märgatavalt. Head ei saa kahjuks küll öelda lehtede sisulise taseme kohta. Omajagu oli kindlasti süüdi tsensuuripoliitika, mis tegi võimatuks vähegi tõsisemate, rahva jaoks aktuaalsete probleemide kajastamise. Kui isegi sõna «Eesti» üritati keelu alla panna, oli toimetajatel tõepoolest raske lehti rahvuslikus vaimus välja anda.¹²

Rahvusliku liikumise juhtorganisatsioonide allakäik on seejuures vaieldamatu. Fr. Tuglas aga laiendab mandumise kogu rahvale, viimast ennast öieti käsitlemata. Rahva teadlikkuse ning ühiskondliku aktiivsuse suhtes on Fr. Tuglas üldse pessimistlikult meelestatud. Korduvalt rõhutab ta oma töödes eestlaste lausa äärmuslikku «riigitruudust ning tsaariarmastust».¹³ Muudatus olevat toimunud alles vahetult enne 1905.—1907. aasta revolutsiooni, s. t. «Noor-Eesti» tekke ajal. Sedavõrd tumeda, tsaristlikule survepoliitikal alandlikult alistuva massina pole eestlasi siiski õige kujutada. Häid näiteid rahva meeleolude kohta pakuvad A. Grenzsteini «Kirjakogus» säilitatavad materjalid,¹⁴ kus täieliku

⁶ Fr. Tuglas, «Vanemuine» 70-aastane. «Kriitika» VI. Tartu, 1936, lk. 144—153; Eitamispühhoos. «Kriitika» VII. Tartu, 1936, lk. 230—238.

⁷ Fr. Tuglas, Eitamispühhoos, lk. 230.

⁸ Fr. Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine. Tartu, 1926, lk-d 47, 49.

⁹ Fr. Tuglas, Juhan Liiv. Tallinn, 1958, lk. 25.

¹⁰ E. Karu, On the Development of the Association Movement and its Socio-Economic Background in the Estonian Countryside. Rmt.: «National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century». Stockholm, 1985, lk. 273.

¹¹ L. Vahtra, «Saaremaa onupojast» priitahtlike pritsimeesteni. — «Kultuur ja Elu» 1986, nr. 1, lk. 27.

¹² S. Issakov, Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel. Koguteos «Läbi kahe sajandi». Tallinn, 1971, lk. 127.

¹³ Vt. Fr. Tuglas, Revolutsioon ja kirjandus, lk. 72.

¹⁴ Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi KO, f. 38, m. 1—15.

truualamlikkuse väljenduste kõrval on ka ootamatult teravaid tsarismi ning eriti venes-
 tuspoliitika vastaseid avaldusi. Nii nimetatakse ühes 1891. aastal A. Grenzsteinile saa-
 detud kirjas Vene impeeriumi «savise jalgadega kolosseks».¹⁵ Korduvalt kritiseeritakse
 kaastööliste läkitustes 1880. aastate venestusreformide Eestis. «Rahvas ei ole muutustega
 sugugi rahul, rahutus kasvab päev-päevalt suuremaks, üksnes hirm politsei ja kohtute
 ees hoiab neid oma rahutust avaldamast.»¹⁶ Mõnikord kasvab rahulolematuse üle otseseks
 vastuhakuks. 1897. aastal astusid Lümända talupojad relvastatult välja keskvõimude
 poolt pealesunnitud ministeeriumikooli asutamise vastu.¹⁷ Koolide venestamine ning vene
 keele sisseviimine ametiasutustesse tekitasid kõige rohkem paksu verd. Uut tüüpi kooli-
 des teostati rahva meelest «rahvuse surmamist», mistõttu ei «või ükski neid soovitada,
 kes õige eestlane on ja mingit eestilist asja edenemist soovib».¹⁸ Helme vallavalitsus teat-
 as aga ministeeriumikooli asutamiseks isiklikult Helmesse saabunud talurahvaasjade
 komisсарile: «Sellest ajast, kui koolid Teie valitsuse alla saavad, tarkuse õpetus palju alla
 poole langenud, sest koolmeistrid vene keele õpetamise päälle enamiste oma aja ära kulu-
 tavad.»¹⁹ Rahvas ei olnud rahul pidevalt kasvava maksukoormaga. «Ka venelased hakka-
 vad rahva meelest juba halvaks minema, sest uued seadlused ja seadused on enam amet-
 nikke — kõik aina venelased — ja neile läbistikku suuremaid palkasid toonud, seega
 rahvale enam maksusid kaela toonud, kui enne oli.» Samas mainitakse, et «Jurjevi nime
 rahvas ei salli».²⁰ Nagu näha, polnud tollal vanade kohanime muutmine rahva seas
 just eriti populaarne.

Teravalt rünnatakse A. Grenzsteinile saadetud kirjad «Oleviku» kursivahetust 1890.
 aastate algul. Eriti kritiseeritakse 1894 ilmunud «Eesti küsimust», kus A. Grenzstein oma
 venestusele alistumise ideoloogiat senisest selgemalt esitab. «Oli alles mineva aasta, kui
 Teie lehte igale ühele palavalt soovitasin, tänavu olete aga asja nii kaugele ajanud, et ma
 oma üteldused jälle kõik tagasi pean võtma.» Järgnevalt nimetatakse «Eesti küsimust»
 «suurimaks lolluseks», jne.²¹ Rahva suhtumist väljendavad ka sõimukirjad ning pikemad
 lugulaulud. A. Grenzsteini süüdistatakse selles, et ta end «vene taadile» maha on müü-
 nud.²² «Kirjakogus» leidub ka teistsuguseid materjale, kus teravalt rünnatakse näiteks
 kirikuõpetajaid, kel on «kõige vene vastu hirmus suur põlgdus».²³ Tollaste talumeeste-
 koolmeistrite julgus saata oma nime all A. Grenzsteinile otseselt «riigivastaseid» kirju
 äratas igal juhul suurt hämmingut. Milline võis siis küll veel olla «Postimehe» arhiiv?!

Rahva erksusest ning huvist rahvusliku tegevuse vastu kõneleb selget keelt rahvusliku
 liikumise suurüritus — 1888 alanud rahvaluule suurkogumine J. Hurda juhtimisel. Tege-
 mist on õieti esimese tõeliselt üle-eestilise ettevõtmisega. Varasemad ühisüritused olid
 ikkagi regionaalsemad (Aleksandrikooli asutamise mõte levis rohkem Viljandimaal, Kirja-
 meeste Selts aga oli populaarne Tartu- ja Võrumaal). J. Hurda rahvaluule kogumise üri-
 tus oli rahva eneseteadvuse tõstmisel ülitähtis.²⁴

Seega polnud 1880.—1890. aastatel tegemist niivõrd rahva aktiivsuse vähenemisega,
 kui võrd kriisiga rahvusliku liikumise juhtgrupis. Viimane oli suuresti tingitud omavahe-
 listest lahkelistest, mis tõi kaasa mitme nimeka tegelase eemaletõrjumise rahvus-
 likust liikumisest. Algava venestuse tingimustes mandusid juhtpositsiooni enda kätte haa-
 ranud C. R. Jakobsoni järglased enamasti valitsuspoliitika ustavateks toetajateks (v. a.
 J. Järv). Endine «Sakala» abitoimetaja J. Kõrv suutis oma positsiooni säilitada üksnes
 salakaebuste abil. Seetõttu kaotasid need tegelased rahva toetuse. Ilmekas näide on J. Kõrvi
 väljaheitmine EKMS-st. Asjade loomuliku arengu korral oleks ilmselt J. Hurda suund
 uuesti esile tõusnud. Seda ei lasknud valitsusvõimud enam toimuda, venitades ühiskonda
 tabanud kriisi kunstlikult pikemaks. Siis aga jõudis kätte juba uus ajastu, mida iseloo-
 mustasid ulatuslik töölisliikumine, marksismi levik jms.

Põhjalikumalt kui rahvaliidumisi käsitleb Fr. Tuglas üksikute poliitikute saatust. Eri-
 lise tähelepanu pälvis seejuures A. Grenzstein, kes massiteadvuses ongi muutunud peaaegu
 et venestusaja sümboliks, oma aja süngeimaks ning näruseimaks kujuk. Sellist efekti pole
 Fr. Tuglas taotlenud. Ta teeb selget vahet põhimõttelagedate, peajaslikult kaukahuvi

¹⁵ KM KO, f. 38, m. 1, l. 27.

¹⁶ KM KO, f. 38, m. 2, l. 32.

¹⁸ R. Põldmäe, Austla sõda. «Kommunismiehitaja» 6. VII ja 8. VII 1961.

¹⁸ KM KO, f. 38, m. 2, l. 40.

¹⁹ KM KO, f. 38, m. 10, l. 517—518.

²⁰ KM KO, f. 38, m. 1, l. 96—97.

²¹ KM KO, f. 38, m. 10, l. 17.

²² KM KO, f. 38, m. 11, l. 156—157.

²³ KM KO, f. 38, m. 11, l. 257.

²⁴ E. Jansen, Eesti talurahva rahvusliku teadvuse kujunemisest XIX sajandi II poole-
 lel. Rmt.: «Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandi II poolel». Tallinn, 1977,
 lk. 98—117.

lähtuvate «rahvajuhtide» (J. Kõrv, tsensor J. Truusmann, J. Reinvald jt.) ning anderikka, vähemalt enda meelest eesti rahva kasuks töötava A. Grenzsteini vahel.²⁵ Et meil aga puuduvad eriuurimused mainitud tegelaste kohta, on esiplaanile tõusnud Fr. Tuglase poolt põhjalikult läbiuuritud A. Grenzstein.

Oma osa on siin ka sellel, et vaieldamatule objektiivsuspüüdele vaatamata teeb Fr. Tuglas A. Grenzsteinile siiski veidi ülekohtu. Nii eitab ta A. Grenzsteini tegevuses mingite vähegi kindlamate positiivsete sihtjoonte olemasolu. Jättes kõrvale A. Grenzsteini rahvaalgustusliku tegevuse (selle tähendus Eesti kultuuriloos on aga üsna suur²⁶), tuleks igal juhul senisest selgemalt tunnistada A. Grenzsteini elutöö teatavaid positiivseid külgi, mõista tema käitumise loogikat. Või siis vähemalt end A. Grenzsteini olukorda asetades püüda taibata tema suunamuutuste olemust ning tagamaid.

1880. aastate alguses seisis A. Grenzstein valiku ees: kumma rahvusliku liikumise grupeeringuga ühineda? Soovi A. Grenzsteini oma häälekandja juurde kinnitada olid avaldanud mõlemad. Vaadete poolest seisib noor A. Grenzstein ilmselt lähemal C. R. Jakobsonile. Ometi valis ta koha «Sakala» peavastase «Eesti Postimehe» toimetuses. Hiljem on A. Grenzstein C. R. Jakobsoni erakonnast eemaletõmbumist kahetsenud, kuid omal ajal olid tal selleks kindlad põhjused. Nimelt oli elu näidanud, et C. R. Jakobsoni ning tema esileküündivamate võitluskaaslaste vahel on tülid kerged tekkima (J. Järv). C. R. Jakobsoni kõrval ei saanud keegi teine särada ning nii ei jäänud auhanel A. Grenzsteinil üle muud kui siirduda temasugustest meestest suurt puudust tundvasse J. Hurda leeri. 1881 asutatakse J. Hurda toetusel uus ajaleht «Olevik», millega A. Grenzstein oma Eesti-perioodi lõpuni (1901) seotuks jääb. 1881—1888 ilmub «Olevik» J. Hurda poolt 1878 koostatud programmi alusel, tõustes kiiresti autoriteetseimaks eesti ajaleheks. Leht on siiski rõhutatult riigitruu ning toetab valitsusreformide. Sellele vaatamata tõi rahvuslik kurss «Olevikule» võimude silmis peagi «patriootide» (s. t. Hurda leeri) häälekandja kahtlase kuulsuse.²⁷ Kümnendi lõpu poole hakkab surve «Olevikule» ja A. Grenzsteinile järk-järgult suurenema. Ajalehe säilitamiseks asub A. Grenzstein algul vähehaaval, hiljem järjest rohkem oma rahvuslikku meelsust varjama. Esialgu ta veel rahvuslikest ettevõtmistest kõrvale ei jää. Just 1880.—1890. aastate vahetusel paneb A. Grenzstein aluse Eesti karskusliikumisele (üks esimesi tema õhutusel ning toel asutatud karskusseltse oli Tori «Täht»). Sidemed karskusseltsidega muutsid A. Grenzsteini keskvoimude silmis eriti kahtlaseks tegelaseks. Näiteks Narva karskusseltsi «Võitleja» peeti seotuks töölisrahutustega Narvas. Tagajärjeks oli Eestimaa kuberneril Sahhovskoi nõue A. Grenzsteini ning «Oleviku» üle politsei tugevdatud järelevalve kehtestada või teda isegi administratiivkorras maalt välja saata.²⁸ Seda laadi ähvardusi tuli igapäev tõsiselt võtta. Pole liialdus väita, et aastatel 1892—1893 rippus A. Grenzsteini saatuse juuksekarva otsas. Fr. Tuglas küll märgib neid fakte oma uurimuses, kuid ei tõsta esile A. Grenzsteini olukorra kogu keerukust. Sest just väliste olude tõttu muutis «Olevik» viimast korda otsustavalt kurssi ja moondus avalikult valitsuspoliitikat toetavaks väljaandeks.

A. Grenzsteini otsuse taga seisid mitmed vastandlikud tegurid. Ühelt poolt oleks endise suuna jätkamine üsna tõenäoliselt kaasa toonud «Oleviku» sulgemise. Nii et venestamise alistumine muutus lehte säilitada püüdvale A. Grenzsteinile poliitiliseks paratamatuseks. Mitmest A. Grenzsteini avaldusest jääb kõlama mõte, et eestlased peavad riigivõimu korraldustele (millele niikuinii vastu ei saa astuda) vaikselt ning vaguralt alistudes laskma ajastu tormidel endast üle käia, et mitte esile kutsuda uusi repressioone. «Kes mõõga tõmbab, saab mõõga läbi hukka. Kui Eestlane rahvusega võiduplatsile astub, saab ta rahvus hukka.»²⁹ Ehk nagu A. Grenzstein ühes oma tagantjärele avaldatud luuletuses ütleb:

Saksastus tõi vaenu, valu,
Teda võitis Eesti talu.
Venestusest antaks aru,
Kui on vaikind valju maru.
Üks ja teine mööda läheb.
Eesti talu Eestiks jääb.³⁰

²⁵ Fr. Tuglas, A. Grenzsteini lahkumine, lk. 51—53.

²⁶ Vt. A. Kruusberg, Aadu Grenzstein †. «Eesti Kirjandus» 1916, nr. 11—12, lk. 386—397, 409—439.

²⁷ Из архива князя С. В. Шаховского. III к. S.-Peterburg, 1910, lk. 207—210.

²⁸ Sealsamas, lk. 261—277.

²⁹ A. Grenzstein, Eesti küsimus. Jurjev, 1894, lk. 20.

³⁰ A. Grenzstein, Kodumaa korraldus. Tallinn, 1910, lk. 35.

Nii pole ka imestada, et kirjutaja venestuse ülistustest võib tsensor J. Jõgeveri kombel välja lugeda teatavat kahemõttelisust. 4. XI 1894. a. kirjutab J. Jõgever oma päevaraamatus: «Oieti on selles asjas ainult «Olevikuga» tegemist, kes «rahvuse» ümber nagu kass palava pudru ümber käib. Ta tahab enesele päevalehe luba saada, selleks on vaja Vene lehtede ees end venestajaks näidata, aga nii et Eesti lugejad ka ära ei taganeks... [- -] Ridade vahelt on alati lugeda: «Eestlased! häda! häda! häda! Teie rahvus rõõvitakse Teilt vägivaldselt ära!» Tekstis aga seisavad kõige inetumad süüdistused Eestlaste kohta. [- -] Sellega loodab ta, et Venelased tema mõtetest aru ei saa ja temal korda läheb sel teel Eesti rahvast alal hoida...»³¹ Sama tõendavad ka A. Grenzsteini «Kirjakogu» materjalid, milles avalikult ministeeriumikoole propageerinud A. Grenzstein oma lähimatele kaastöölisetele nende koolide asutamist sugugi ei soovita.³²

Tekkinud paratamatust olukorrast («Mida meie ka õnnistame ehk vannume, kodumaa ajalugu käib oma rajatud rada»³³) tuleb rahval aga võimalikult suurt kasu saada. Ühelt poolt on võimalik rahvuslike pingutuste asemel majanduslikku jõukust kasvatada. Pealegi pole «võitluste viimne põhjus mitte rahvus, vaid majandus».³⁴ Selleks tuleb rahvale aga sisendada rahulolu oma praeguse olukorraga. «Tehkem, et Eestlane oma seisukorraga, mille muutmise inimeste võimused ei seisa, rahul on, ja me äratame tema uuele elurõõmule, uuele edasitõttamisele, lootusrikkale võidujooksule.»³⁵ Veel võimaldab venestuskampaania eestlastel senisest aktiivsemalt välja astuda baltisakslaste ülemvõimu vastu. Üksinda oleks siin raske võitu loota, Vene riigi abiga aga küll. A. Grenzstein ongi oma poliitika kohta hiljem öelnud: «Ma arvasin, et sakslastest ainult venelaste abil jagu saame, ja lootsin, et pärast seda venelastest nende rumaluse tõttu isegi jagu saame.»³⁶ Fr. Tuglas kahtleb küll selle jutu tõsisesuses, kuid «Olevikus» avaldatud kirjutised järgivad tõepoolest mainitud programmi. A. Grenzsteini sakslaste vastu suunatud artiklid «avasid paljudel silmad», etendades ühiskonnas küllaltki tähelepanuväärset osa. Sellest annab tunnistust ka «Oleviku» toimetusse saabunud tänuavalduste hulk.³⁷ A. Grenzsteini saksavaenulikk poliitika vastas rahva huvidele ning tegi lehe teenitult populaarseks.

See on asja üks kül. «Tehkem rahvale head ja jätkem rahvuse küsimus tuleviku kosta.» Teisalt haarab A. Grenzsteini süngest pessimism väikerahvaste tuleviku suhtes. «Rahvuse väärtus kasvab rahva suurusega», «Armastagem ikka oma Eesti rahvust, aga pidagem ka meeles, et tema emarind meile kaugeltki niipalju kosutust ei või anda kui suurte rahvaste rahvus neile», «Ainult suured rahvad võivad rahvuslises põhjusel kultuuraelus tõsiselt kosuda, väikesed mitte», «Tehke Vene haridus meie nooresoo silmis halvaks, ja teie teete meie nooresoo silmis hariduse üleüldise halvaks, sest et tal muud haridust saada ei ole.»³⁸

Nii on A. Grenzsteini käitumise lähtepunktid omal moel loogilised ja tõsiseltvõetavad. Aga samuti on selge, et seda laadi seisukohad viivad varem või hiljem välja rahvusliku hävinguni. Üksnes terav opositsioon A. Grenzsteinile võis eesti ühiskonda ummikust päästa. Fr. Tuglas ütleb selle kohta järgmist: «Kui Grenzstein seadis oma poliitiliseks programmi: «Tundkem oma nõrkust! Tundkem teiste tublidust!» — siis rajanes Tõnissoni tegevus veenel: «Olgugi meie rahvas väike, kuid ta on ometi r a h v a s!» Et see lootuslik vaade lõplikult pidi võitma, on niisama kindel, kui et iga rahvas elava organismina vabatahtlikult ei taha surra, kuigi mõni ta liigestest on nõus enesetapmisega.»³⁹ Tõepoolest, enamik rahvast lükkas instinktiivselt A. Grenzsteini teooriad tagasi. Esile astus uus põlv ühiskonnategelasi, kellega võitlemiseks A. Grenzstein pidi paratamatult tuginema peaaegu kõikide salakaebustele. Hämmastava enesekindlusega oli ta veendunud, et ilma temata läheks Eestis kõik hukka. Eesti rahva tulevik seisab selles, mida tema teeb või tegemata jätab.⁴⁰ Kes vastu julges astuda, oli eesti rahva õelaim vaenlane ning kuulus moraalsele hävitamisele ükskõik milliste vahenditega. Salakaebused olid tollal ühiskondliku võitluse loomulik osa. Nendega desorienteeriti valitsusvõime ja kindlustati oma positsioone. Kaebekirjade vool tekitas kontrollijais segadust, mis võimaldas avaldada ka rahvuslikke seisukohti. Ilmselt aitas mainitud taktika kaasa ka «Oleviku» edasieksisteerimisele kõigile kaebustele vaatamata. Valitsusvõimude keerulisest olukorrast annab tunnistust Liivimaa

³¹ Fr. Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine, lk. 71—72.

³² KM KO, f. 38, m. 2, l. 76.

³³ A. Grenzstein, Eesti küsimus, lk. 34—35.

³⁴ A. Grenzstein, Lõpuksam nooreestlaste ja vanasakslaste vahel. Jurjev, 1898, lk. 2.

³⁵ A. Grenzstein, Eesti küsimus, lk. 25.

³⁶ Fr. Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine, lk. 159.

³⁷ KM KO, f. 38, m. 11, l. 159—193, 200—210.

³⁸ A. Grenzstein, Eesti küsimus, lk. 15—33.

³⁹ Fr. Tuglas, Ado Grenzsteini lahkumine, lk. 133—134.

⁴⁰ KM KO, f. 38, m. 12, l. 131—132.

kuberneri kiri Trükiasjade Peavalitsuse ülemale 7. oktoobrist 1895. Jutt käib siin küll J. Reinvaldi «Virmalises», selle asemel võiks aga vabalt olla «Olevik» või mõni muu leht. «Reinvaldi kinnitusel, et ajaleht «Virmaline» levitab eesti rahva hulgas õigeusk, riigi-keelt ja vene-eesti ühtsust, ei ole minu silmis mingit tähtsust, sest kauaaegsed kogemused on mind veennud, et ildse kõik eesti ajalehed peavad silmas ainult oma rahvuslike huve ja varjavad end vene patriotismi maski taha. Alatasa tuleb mulle peaaegu kõigi ajalehtede toimetajatelt kaebekirju. Nende saatjad süüdistavad alati teisi ajalehti venevastas orientatsioonis, deklareerides enda truudust Vene riigile. Nende avalduste õigsust täpselt kontrollida on võimatu, sest raske on leida eesti keele inimest, kes sealjuures ei oleks eesti rahvusluse mõju all. Ses suhtes tsensoreile loota ei saa. Nii tsensor Jõgeveri kui ka tema eelkäija Jannsenit ma ei usu, nagu ma ei usu ühtegi eestlast.»⁴¹ Nagu näha, oli salakaebustest tõepoolest tulu; A. Grenzstein ongi nad hoolikalt oma «Kirjakogusse» paigutanud.⁴² Muidugi ei saa A. Grenzsteini meetodeid heaks kiita. Tema «Postimehe» hävitamiseks esitatud kaebused olid koostatud täie tõsidusega. Denuntsiatsioonist küllastatud õhkkonnas ei võtnud võimud aga ka A. Grenzsteini kaebusi tõsiselt. «Postimehe» eriline osa «separatismi» levitamisel sai võimudele selgeks alles pärast sajandivahetust, siis hakati väljaannet ka taga kiusama.

Ent A. Grenzstein pole selgepiiriline ja ühemõtteline kuju ning nagu eespool väidetud — kõik tema tegevuses ei käinud sugugi vastu rahva tahet. «Oleviku» ulatuslikust toetajaskonnast annavad head tunnistust lehe seismajäämise puhul A. Grenzsteinile saadetud palvekirjad. A. Grenzsteinil oli kontakte mitme noorema põlvkonna tegelasega, ka tollal suhteliselt edumeelse K. Pätsuga, kellele A. Grenzstein «Teataja» loa mittedaamise puhul oma «Olevikku» toimetamiseks pakkus.⁴³ «Oleviku» ja «Teataja» juhtkirjadest võib leida hämmastavalt palju sarnaseid jooni. Ka A. Grenzstein kasutas J. Tõnissoni vastases poleemikas mõisteid «asjalik ja aatelik poliitika», rõhutas majanduse määravat tähtsust ühiskonna arengus, mainis isegi klassivõitluse olemasolu ning tähtsust. «Niikaua kui isegused seisused olemas on, on nendel ka igal omad iseäralised kasud, millede eest nende liikmed ka tõsiste sõprade vastu võitlevad, ka siis kui nad [- -] ühe sugurahva liikmed on.» Täielikult langes kokku suhtumine tollase hariduselu kesksesse küsimusse — ministeeriumikoolide asutamisse.⁴⁴ Kuid «Olevik» esitas oma seisukohti ebajärjekindlalt, süvendades üha rahvuslikku alaväärsustunnet. «Teatajas» puudus seesugune toon aga täiesti. Kokkulangevuste üle imestada pole tegelikult erilist põhjust. Valitsusvõimude arvates asutati «Teataja» eeskätt võitluseks «Postimehe» rahvuslik-separatistliku suunaga. Siit ka tsensor Truusmanni eriline heatahtlikkus «Teataja» vastu ning vene ajakirjanduse toetus «Teatajale» selle poleemikas «Postimehega».⁴⁵ Venestusmeelset häälekandjat «Teatajast» muidugi ei saanud.

A. Grenzsteini isikut ja tegutsemismotiive on võimalik tõlgendada mitmekülgselt, kui Fr. Tuglas seda tegi. Ometi ei tohi A. Grenzsteini õigeks mõista. Vägivallale võitluset alistumise ideoloogia oli äärmiselt ohtlik ning oleks kergesti võinud saatuslikuks saada. A. Grenzsteini positiivsed omadused ja taotlused teevad tema traagika lihtsalt suuremaks. Fr. Tuglasel on õigus, kui ta kirjutab: «Kuid mõistes kõike seda traagikat, ei või ometi jätta lausumata otsust: Grenzstein oli negatiivne kuju meie ühiskonna ajaloos. Tema tahtjõud rabeles kahtlastel, üldsusele kahjulikel sihtidel. Kui teda ei või nimetada venestajaks, siis oli tema tegevus ometi kasuks venestusele. Ta halvast rahva elujõudu kõige hädaohlikumal silmapilgul ja paralüüsis selle eneseavaldusi. Tema saatus on traagiline, kuid selle traagika põhjusi tuleb ikkagi otsida tema enese isikus.»⁴⁶

Vahel on Fr. Tuglast süüdistatud selles, et ta tegi A. Grenzsteinile sihilikult ülekohut. Päril see siiski pole. A. Grenzsteini hukkamõistmiseks oleks vaja olnud üksnes näidata, et salakaebuste tee kõrval eksisteeris ka võimalus viia rahvuslikku liikumist edasi ilma ennast maha müümata. See ei sobinud aga kokku Fr. Tuglase kujutlusega masendavast langusajast. A. Grenzstein ja teised «negatiivsed tegelased» jätavad vastasleeri varju. Suuremat tähelepanu on pööratud üksnes poliitiliselt saamatule K. A. Hermannile. Nõnda ei anna Fr. Tuglase lähenemisviis ajastust tervikuna õiget pilti. Teenimatult jääb kõr-

⁴¹ S. I s s a k o v, Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel, lk. 134.

⁴² KM KO, f. 38, m. 13, l. 248—285.

⁴³ KM KO, f. 38, m. 12, l. 91.

⁴⁴ Vt. J. K ä o s a a r, «Teataja» saamisloost ja alguspäevist. Koguteos «Läbi kahe sajandi». Tallinn, 1971, lk. 197—212; Koguteos «Postimees 1857—1907, 50-aastase kestuse mälestuseks». Tartu, 1909, lk. 99.

⁴⁵ S e a l s a m a s, lk. 90, 99—101.

⁴⁶ Fr. T u g l a s, A. Grenzsteini lahkumine, lk. 200.

vale suur hulk omal ajal silmapaistvat rolli mänginud tegelasi. Eeskätt nimetagem Villem Reimanit, kelle panus eesti rahvuskultuuri arengusse on sedavõrd suur, et vajab ammen-davaks käsitlemiseks mahukat monograafiat. Siinkohal mainitagu esimesi teaduslikult arvestatavaid eestikeelseid uurimusi Eesti aja- ning kultuuriloost, unustushõlmas olnud tegelaste tutvustusi (K. J. Peterson), pastor Mülleri jutluste publitseerimist jms.⁴⁷ Ilm-selt pole liialdus näha V. Reimanis üht peamist alusepanijat meie rahvusteadustele. Suur-ed on ka tema teened Eesti Kirjanduse Seltsi esimehena.

Veelgi tundmatum on aga V. Reimani ulatuslik ühiskondlik tegevus. Selle tõeline mas-taap oli paraku teadmata ka paljudele kaasaegsetele. Tsaarivõimude pidevad repressioonid (oli korduvalt uurimise all, kord isegi vangi mõistetud, viibis pikka aega koduarestis jne.) ei lubanud V. Reimanil avalikult esile tõusta. Tema mõju oma aja ühiskondlikule elule oli tihtipeale kaudne. Eesti Üliõpilaste Seltsist väljakasvanud nn. Tartu renessansi kand-jaid (O. Kallas, H. Koppel, J. Tõnisson) võib pidada paljuski V. Reimani «loominguks». V. Reimani ja J. Tõnissoni kirjavahetusest selgub, kui sõltuv oli noor «Postimehe» toime-taja oma tegevuse algaastail V. Reimanist. Hiljem «ideeandja-teostaja» vahekord küll taandus, absoluutseks autoriteediks jäi V. Reiman aga ikkagi.

V. Reimani tegelik mõju eesti ühiskonnas oli erakordselt suur. Erilist tähelepanu väärib V. Reimani karskustegevus. Karskusseltside Keskoimkonna esimehena tõstis V. Reiman karskusseltsid oma aja ühiskondliku elu üheks kandvamaks jõuks. Karskusseltside poliitiline kallak äratas varakult võimude tähelepanu ning 1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil langesid mitmed karskusseltsid raskete repressioonide alla. Oluline oli ka V. Reimani tegevus ajakirjanikuna. Suurt tähelepanu äratasid näiteks «Teataja» «majandusmeeste» vastu kirjutatud poleemilised artiklid.

Olles kaugel V. Reimani idealiseerimisest (tegemist oli siiski juba kodanlikku laadi poliitikuga), tuleb ometi nentida: V. Reimani isik ning tegevus on ühtlasi parim tõend, et tol keerulisel ajal oli võimalik elada ning tegutseda ka teiste reeglite alusel, kui seda tegi A. Grenzstein.

Miks on siis V. Reiman ja teised temasarnased tegelased Fr. Tuglase töodes varju jää-nud? Ühelt poolt ei saanud ju Fr. Tuglas V. Reimani teened tunnustamata jätta. Teisalt tundub, et V. Reimani isik pole talle siiski eriti sümboolne. Põhjusi ei tule kaugelt otsida. «Noor-Eesti» ümber puhkenud poleemikas asus V. Reiman kindlalt rühmituse vastaslee-ris. Ajaloolasena pidi Fr. Tuglas V. Reimani esile tõstma, endise nooreestlasena ei taht-nud ta seda aga teha. V. Reimani tegevusest küll räägitakse, tema tähendusest ning rollist kokkuvõtte aga puudub. Kui mitte «Ado Grenzsteini lahkumises», siis vähemalt «Eesti Kirjameeste Seltsis» pidanuks Fr. Tuglas mainima, et seltsi ülevõtmisel tekkinud sega-dused polnud tingitud mitte autoriteetse juhi puudumisest (nii kujutab asja Fr. Tuglas),⁴⁸ vaid sellest, et juht istus koduarestis. Sellised märkused oleksid valgustanud asju veidi teise kandi pealt ning takistanud Kirjameeste Seltsi sulgemises nägemast rahvusliku lii-kumise allakäigu kõige madalamat astet. Näitas ju Kirjameeste Seltsi ümber puhkenud võitlus selgelt ühiskonnas juba alanud tervenemisprotsessi. Ning kokkuvõttes — seltsi ei pandud kinni mitte niivõrd seal ilmnenuid segaduste, kuivõrd eeskätt «patriootide» või-dulepääsu tõttu seltsis.⁴⁹

Subjektiivne lähtekoht toimib ka V. Reimani «ideelise isa» J. Hurda puhul, kelle teene-dest ning tähendusest Fr. Tuglas võrdlemisi pealiskaudselt mööda libiseb. Eespool juba mainiti, et Fr. Tuglas käsitleb vaid riivamisi oma aja tähtsaimat rahvuslikku üritust — J. Hurda koordineeritud rahvaluulekogumist. Ka liialdab ta mõnevõrra J. Hurda saksa-meelsust, sõltuvust kirikuõpetaja ametist, J. Hurda vastuolusid C. R. Jakobsoniga. 1870. aastate alguse «Eesti Postimehes» ei asendatud mitte C. R. Jakobsoni J. Hurdaga, vaid mõle-mad tõrjuti ajalehest välja.⁵⁰ See vähetuntud fakt selgitab, miks kõigi lahkhelide kiuste tekkis J. Hurda ning C. R. Jakobsoni vahele järgnevatel aastatel tihe koostöö. Fr. Tuglas suurendab ka pastori ameti takistavat mõju J. Hurda rahvuslikule tegevusele. Tegelikult pärinevad J. Hurda kõige teravamad ning võitluslikumad väljaastumised just nn. Otepää-perioodist. J. Hurda ei viinud C. R. Jakobsonist lahku mitte välised mõjutused, vaid maa-ilmavaatelistes erinevused.

⁴⁷ Ülevaate V. Reimani elust ja tegevusest annab «Suurmeeste elulugude» sarjas ilmu-nud August Palmi lühimonograafia «Villem Reiman. Saavutusterohke rahvuslik võit-leja». Tartu, 1937. Autor kriipsutab alla oma teose lõpetamatust, sest V. Reimani elutöö uurimine on alles pooleli.

⁴⁸ Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts. Tallinn, 1958, lk. 284.

⁴⁹ Из архива князя С. В. Шаховского, lk. 282—295.

⁵⁰ Fr. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 36.

Samalaadseid pisimärkusi võiks veelgi teha. Erilist mõtet neil aga enam pole. Ka oleks Fr. Tuglase teemaasetuse puhul liig nõuda töölisliikumise jms. käsitlemist, mistõttu mainitud ainevaldkond on käesolevastki kirjutisest välja jäänud. Sest kõigile tühikutele ning nn. sundskeemidele vaatamata on Fr. Tuglase ajaloolased tööd silmapaistvad saavutused. Muidu oleks võimatu, et nad veel 60 aastat hiljem õhutaksid sulge haarama ning end kritiseerima. Fr. Tuglas on vaatluse alla võetud ainevaldkondadest (tsensuuriolud, Eesti Kirjameeste Selts) andnud oma töödes igati põhjaliku ülevaate. Pole tema süü, et järgnevate põlvede ajaloolased pole suutnud täita Fr. Tuglase uurimusse jäänud lünki ega anda ajastust korrigeeritud ning enam üldistatud pilti. Oma stiili, ainesse süvenemise põhjalikkuse ja faktitäpsusega, eeskätt aga soovi poolest kirjutada just rahvale, mitte kitsale spetsialistide ringile, jäävad Fr. Tuglase tööd eeskujuks ka tänastele ajaloolastele.

Paul-Eerik Rummo

HEITI TALVIKU HILISLUULEST

Luban endale (seda allpool ka põhjendada püüdes) lähtuda ühest Heiti Talviku (9. XI 1904 — 17. või 18. VII 1947) seni praktiliselt tundmatust, veel enam, n.-õ. ebatüüpilisest ja võib-olla koguni juhuslikust ja lõpuni viimistlemata luuletusest, mis leidub väiksemal lahtisel lehel Kirjandusmuuseumis, autori muude materjalide hulgas (KM KO, f. 128, m. 9:6). Kirjutatud on käsitsi, käekirja kuuluvus Heiti Talvikule peaks tema teiste autograafide taustal olema väljaspool kahtlust.

Hommik

hüppas pilvepuhmast.

Roosa hommik [puhkes pilvesalgus]. — [maha tõmmatud]
Uduvõõtides tal' vastu läikles luht.
Kastepärleid murdus päiksetules.
Peagi üles-alla voogas
liblikaid kui õiehelbeid.

Tühji korve kandes
tõttasime kalaranda.
Valgeid purjekangaid
liugles piimjal veel.
Mõlad kolksatasid paadipõhja.
Jõudu! — Tarvis. —

Läidet linnakostist

õhku kägardusid suitsulindid.
Peagi kuhjus korvi
linaskeid ja haugi.
Ah, kuid ahmis õhku
kuivas kitsikuses lämbuv pundar!

Kojuteel
vikatite luisku kuuldus luhast.

Pärnus 23. VIII. 43.

Igaühele, kes tunneb Heiti Talviku luulet — neid kokku nii sada mõndateistkümmend luuletust, mis on ilmunud «Palavikus» (1934) ja «Kohtupäevas» (1937) ning harvalt sellele eelnenud ja järgnenud perioodikas —, on raske kujutleda seda teksti Talviku omaks. Eeskätt segab lähtehoiakute erinevus. Võiksime luuletust nimetada impressionistlikuks skitsiks, ning ühtegi teist sellise menetlusega pala ei ole Talvikult teada. Mõnesugust sarnasust võib ehk leida ainult paarist, veel rangemalt võttes ühest käsikirjalisest õige varajase nooruse luuletusest (KM KO, f. 128, m. 9:6), kuid sealgi ilmneb oluline erinevus märgatava stilisatsioonitaotluse näol, olgugi äratõukepunktiks tõenäoliselt reaalne pilt:

Kant kevade aroomilisel tiivul
seest halja lehestiku, kinni käest,
kolm neidu lauldes tulid alla mäest.
[- - -]

(Dateeritud: Kohtla-Järve 13 VI 24)

Ligikaudu samaaegsetest, kuid hilisema avaldamise eel juba oskuslikumalt töödeldud paladest (ühel puhul on töötluse käik säilinud variantide kaudu jälgitav, ülejäänud puhudel vaid oletatav) on muljelist lähtepunkti tunda kõige enam luuletuses «Simmanil»

PAUL-EERIK RUMMO

(«Õõ horisondilt hõbepalgse üles vinnab kuu . . .»), kuid siingi võib selgesti märgata välismuljete allutamist tervikut läbivale meeleolule. Sõnavalik, kompositsioon, mina-isiku mängusolek või otsese tundelise järelduse sõnastamine muudavad pildi vaid lähtekohaks luuletustes «Legendaarne» («Üle heliseva luiteliiva . . .»), «Tuut-tuut» («Üks auto mööda vurises . . .») ja mõnes teises, mille kuuluvus sellesse ritta on veelgi tinglikum. Ka sonett «Vana sepp» — ainus usutavasti reaalse tüübi maaling Talviku loomingus — on selleks liiga ette programmeeritud, et eltruult mõjuda (sonetivormi nõuded ja teatud ühemaitselise filtri etteseadmine objektiivile). Hiljem juhtub luuletaja mõnel puhul skitseerima oma lähema ümbruse reaale («Su laual paberossikarp ja tikud, / klaas musta teed ja mõned raamatud . . .») — «Pihtimuskilde» 3), kuid reeglina pöördub see juba samas stroofis mõneks selgesõnaliseks mõtte-, tunde- või hinnanguavalduseks (pihtimuseks, nagu ütlebki toodud näite pealkiri) või siis paisub metafooriks või sümboliks («Üksik uib, mis viljast rase, / trotsimas veel hallaohtu» — ja kohe seejärel: «Üksik uib täis ruskeid vilju — / olgu see ka minu vastus / Hallataadile, kes hilju / ahtasse mu aeda astus.» — «Sügiselaul»). Ka on kõigi Talviku luuletuste kaheldamatu tunnus pürgimine selgepiirilisse, klassikalisse vormi, ainega sobivail puhkudel aga ka ilmne meloodilisus, laulvus. See on olnud luuletaja üks põhimõttelisi taotlusi, mida ta on mitmel korral selgelt sõnastanud nii oma värssides kui ka usutlusvastustes.

Kõige selle taustal on eeltoodud pala tõesti hoopis midagi muud. (Jätame kõrvale võimaluse, et see ei tarvitsegi pärineda Talvikult, vaid on lihtsalt meie teadmata asjaoludel tema poolt ümber kirjutatud. Riskin lugeda veenvaks tõendiks sellise oletuse vastu nähtavalt sünkronset parandust käsikirjas, nagu ka — olgugi see pisut paradoksaalne — autorinime puudumist, samas kui koht ja kuupäev on lisatud.)

Siin on see luuletus ära toodud peamiselt kahel eesmärgil. Esiteks selleks, et tema taustal anda lugejale võimalus veel reljeefsemalt tajuda Heiti Talviku (lootkem et) hästituntud luule põhiliselt teistsugust eripära. Ja teiseks kui ühe nendest ülimalt nappidest vihjetest, mille põhjal võime kujutleda suundi, kuhu oleks Heiti Talviku luule võinud edasi liikuda. Ette rutates lisagem, et nagu kõigi tema varasemate, nii ka Talviku teiste hilisluuletuste hulgas seisab eeltoodud täiesti eraldi.

On veel kolmas ja kõige praktilisem põhjus seda pala siin tutvustada. Nimelt ei ole vist ülearune viidata Heiti Talviku isiku- ja loominguloolistele materjalidele Kirjandusmuuseumis, kus nad päris silmapaistval hulgal ootavad põhjalikumalt läbitöötamist. On perekondlikku kirjavahetust, Ilmari Talviku (Heiti Talviku venna) omast kohast huvipakkuvaid päevikuid, Heiti Talviku kirju, märkmeid ja luuletuste käsikirju, on ka pisut mälestusi tema kohta jm. Ning kui jutt juba tundmaõppimisele läks: võib-olla on liialdus eeldada Heiti Talviku luule hästituntust meie praeguste lugejate hulgas? Küllap vist, sest tema luuletuskogud on muutunud rariteetseiks ja ka «Väike luuleraamat» ilmus ikkagi juba ligi kakskümmend aastat tagasi ning, vaatamata koostaja August Sanga suurele meisterlikkusele, on ometi vaid $\frac{2}{3}$ suurune valik ega sisalda mõndagi väga olulist teksti. Heiti Talviku elukäigu ja loomingu põhjalikumaist kirjeldusist on meile kättesaadavamad Karl Muru tööd tema raamatus «Vaateid kolmest aknast» (1975) ja EKA IV köite teises poolköites. Senistest täielikem Talviku luuletuste koondväljaanne (tänapäevaga vaadates tegelikult ka mitte päris täielik) pole meile praktiliselt kättesaadav, samuti nagu mõned ülevaatlikumad kirjutised ja tõlgendusvariandid tema isiku ja loomingu ning selle varasema retseptiooni kohta. (Nende hulgast väärib mainimist B. Kangro Talviku portree raamatus «Arbujad», 1981, kuid on teisigi väga huvitavaid.)

Kõik see viitab hädavajadusele Heiti Talviku luule — koos värskemate avastustega — kiires korras täielikult välja anda, mis selle luule väikest mahtu arvestades ei ole raske ega kulukas ülesanne. Igati vajalik aga küll, sest väga tihe seos üksikluuletuste vahel ning autori koguloomingu pingeline tervikkus muudavad iga väljajätke Talviku puhul tunduvalt suuremaks kaotuseks kui vahest nii mõnegi teise, iseenesest samuti kõigiti väärtusliku autori puhul. On ju luuletajaid, kellel on hulk võrratuid üksikpalu (ning Heiti Talvik kuulub kahtlemata nende sekka). Ja on neid väga häid või suuri poeete, kelle puhul ei saa rääkida mitte ainult luuletustest, vaid ka nende luulest kui omaette terviknähtusest, leidugu seal siis palugi, mille tähendus ja väärtus selguvad vaid teiste toel. Kolmandad ja väga harvad on need, kellel ainuüksi taustale toetuvaid palasid praktiliselt polegi, ja kõik, mis on, on omavahel tuhandete niitidega seotud; need, kes on pannud end tervenisti nii igasse oma värssi kui ka oma loomingu dünaamilisse tervikusse, sellega samastudes. Niisugune luuletaja on Heiti Talvik. Ma ei sea siin oma ülesandeks seda kuidagi tõestada, mis vaevalt olekski päris võimalik. Niisuguseid asju peab tajuma, mille eelduseks on aga lugemine — ja omakorda selle eelduseks loetava enesestmõistetav kättesaadavus.

Loomulikult peab loodetav Talviku-köide sisaldama ka tema mõnisteistkümmend tihe-

dasti sõnastatud retsensiooni ja üldisemat kirjutist, mis leiduvad kolmekümnendate aastate perioodikas, andes oma nappusele vaatamata üsnagi ilmeka pildi autori arusaamadest ja põhimõtetest ning kajades suurepäraselt kokku nii tema värsiloomingu kui ka elukäiguga. Ühtlasi esindavad nad meie kirjanduskriitilise kunsti kõrgtaset.

Kuid nüüd tagasi Talviku luuletuste juurde, jätkates tõepoolest vähimtuntute vaatlust.

«Väikesesse luuleraamatusse» pole mahtunud luuletus «Loojak» (Lmg. 1939, nr. 3, lk. 286) — oluline lüli «Kohtupäeva» lõpupalade ja kolme sõjaaegses perioodikas ilmunud luuletuse vahel (millest moodustub «Väikese luuleraamatu» viimane tsükkel; nende dateerimisel peatume allpool). Toome sellegi siin ära:

Varsti, varsti enam keegi
õrna roosipuud ei hari.
Üle lossi, üle seegi
langeb surma tuhkjas vari.
Vares, umbseid iile haistes,
korstnal kurja kraaksus tõbe.
Koolnutel on kõhud paistes,
aga näod kui selge hõbe.

Võlur vabiseval palgel
vannutamas taevatähti.
Tondinõmmel tuhavalgel
peata hobust jooksmas nähti.
Helin, hanguv kellamalmis,
enam Loojani ei lenda.
Tüki leiva pärast valmis
vend on müüma lihast venda.

Nüüd, kus löögiks tõstes teivast
sõber sõpra luurab sala,
andkem oma viimsest leivast
vaenlasele viimne pala.
Või kus mässu kihku kartes
raevul ihutakse nuge,
leidku meie käsivartes
viimne orb ja kerjus tuge.

Kui ka mõte, ussist nõtkem,
eluks ei saa usku anda, —
naeratades naabrilt võtkem
tema raskeim koorem kanda.
See meist roogib hingesalve
sadestunud kõntsasette,
kuni kirkana me palve
kerkib taas Jehoova ette.

Märkan. siin veenvat sünteesi varasemast, «Palaviku», ja hilisemast, «Kohtupäeva» Talvikust. «Palavikus» esitas autor oma ajatuid hävingu-, määndumise- ja muid õudusvisioone tükitepeale «keskaegsete» reaaside kaudu (kuhjamisvõttega ilmselt sagedaminigi humoristlikult liialdades, kui alati märgatud on). «Kohtupäevas» aga andis oma kaasaja pildistiku ka valdavalt kaasajapäraseis väljendeis (küll analoogiate ja paralleelidega Rooma riigi langusloost, kuid siiski kaht ajajärku täielikult samastamata). «Loojakus» näeme, kuidas autori vahetu kaasag, kulmineeruv «Kohtupäeva»-aeg, paigutub puhtalt läbi- viidud, põhimõtteiselt «Palavikuga» võrreldava stilisatsiooni kaudu Euroopa kultuuri ühismälu elavasse arhetüüpsesse katkude ja sõdade aega. Ja samas muutub see aeg (need mõlemad ajad) — kuna on välditud «Palaviku» rökkavaid liialdusäärmusi ja pilt on mahutatud nii süntaktiliselt kui stroofiliselt selgesse, läbipaistvasse vormistusse — ühtlasi mingiks aegade aja, inimsoosisese põhisituatsiooni kujundiks. Luuletuse teise poole positiivne programm, mis sellest vastandina tuleneb ja sellele pääseteena vastu seatakse, on edasiarendus «Kohtupäeva» lõpust («Luziferi laulud», «Aabel ja Kain», «Orjade koor», «Hommik») ja ühtlasi selle ühemõtteline konkretiseering. Pangem eriti tähele evangeelset rõõmu ja pingutuseta ülevust, mis lõpuks kannab seda süingeima lähtekohaga luuletust.

Seesama hingeline suunitlus on leidnud detailiseerituma väljenduse veel ühes Talviku käsikirja jäänud hilisluuletuses (KM KO, f. 300, m. 24), iseloomuliku pealkirjaga «Kaks kutset»:

Kui palves leegitseb su hing
ja kerkib ringi järel ring
ju kõrgeimasse taevastähti,
kus enam ükski maine ving
ta helkjat kiirterüüd ei määri —
Ja kui siis vaim, kes troonib kõige üle,
sul avab kirka isasüle
ja iga kiuke sinus nõuab sult,
et anduksid tal jäägitult
ja kui siis ülima ekstaasi hetkel
nõrk nälgind kerjus peatub retkel
su koja ees
ja silmavees
sult kruusi vett ja tükki leiba palub,
siis ole mees
kes häire vapralt talub
ja armastuse loitval kumal
sa jäta taevas, jäta Jumal
ja püha rist
ning kohtle vaest, kes abi vajab
ja kelle hääled su kotta kajab
kui kallist külalist.

*

Või osutubki põrgu saadikuks,
tä söödaks võõras — — — ära uuri seda,
vaid ava kerjusele uks
ja teeni teda!

Siin ilmneb suure selgusega Talviku poeedipalge iseloomustavaim joon: lõhestunud maailmapildi, «kahe (vastandliku) kutse» korral mitte jääda igavesti kahevahelise võnkumise ega ka mitte pageda tõe kui lahenduse otsimise heitlusest, vaid ennastsalgava riskiga valida — ning valida nimelt see, mis on näiliselt (ja võib-olla mitte ainult näiliselt) madalam. Võrreldes «Loojaku» ühemõttelise paatosega, kus ohverdumise lõppeesmärk taas-ülenemises on ette teada, jääb siin ähvardava võimalusena kehtima päästmatu langemine, mis aga sellegipoolest ei muuda inimese otsust. Võimas nimelt oma kategoorilises lühiduses ja (põhiteksti voogava lauseperioodi kõrval) järsus fragmentaarsuses on tärnijärgne «lissalm» — lissalm vaid näiliselt, tegelikult aga just põhilise uue tõe väljendus, mida analoogilise resolutsusega ja selle tõe üldkehtivustundega ei leia ühestki teisest, ka mõttesuunalt lähedasest Talviku tekstist. Kui luuletuse n.-ö. põhiosas kutsutakse kannatava ligimese heaks loobuma Jumalastki, siis lõpetuses sellest kui enesestmõistetavusest isegi enam ei räägita.

«Luziferi laulude» mässulise inglisa samastuv *mina*, kes just suurimas languses kogeb päästmatust jumala «peukäte» vahelt, ning «Aabeli ja Kaini» autor, kes on mõistnud hüüde «Õnn pole kink, vaid õigus!» moraalset hukatuslikkust, on siin jõudnud inimeseks inimeste seas, kes enam ei küsi, millise järelkajani tema enda isiku suhtes võib viia tema spontaanne ülim inimlikkus.

Sellele lisandub kiirpilk patu ja voo- ruse «dialektikasse», vastandite hõlpsasse vastastikusse asendatavusse, mis on lähedalt haaratav väiksesse neljarealise epigrammi (KM KO, f. 300, m. 24):

Ka voo- rusel ei puudu eeldus patuks —
ta tihti kõrgiks teeb ja sallimatuks.
Ning patulgi on omad pärlid sees —
ta teeb meid alandlikuks Looja ees.

Need read annavad dogmatismiohus pühakuheroismile hea humoorika lisatooni ning samas võimendavad tole humanistlikku kõrgeimat nõudlikkust: see, mis ei mahu epigrammi veikle- vusse, jääb teostamiseks juba elus endas.

Pildi täielikkuse huvides lisagem siia veel üks luuletus, mis nii ajaliselt kui ka sisuliselt paigutub «Loojaku» ja «Kahe kutse» vahele ja mis siinkirjutajale esmakordselt kätte puutus just käesolevat sõnastades; käsikiri on Betti Alveri valduses.

Fööniks

Ma uena tõusin tulest,
sai tuhaks mu koltuv kest.
Ma kergem udusulest
ja tugevam terasest.

Jäid lõõska vaid kulunud jätted:
väär-mina ja eba-maailm.
Nüüd jootmas mind Kõiksuse lätted
ja silmaks mul — Kõiksuse silm.

Ja päiksekiirtega ühte
mu ihu sulab uus.
Ta üleni leegib kui lühter
ja Elu Sõna tal suus.

Viin kõikjale valgust ja rõõmu,
mu hingusest sulab hang
ja mu südamest suuri sõõmu
joob lunastust roimar ja vang.

Tartu, 19. jaanuar 1945.

Luuletuse joovastavalt ülev toon lähendab seda «Loojakule», kusjuures viimase meie-üleskutse asemel on siin juba mina-teostumus, apoteoos, mis tõstab intonatsiooni pea-aegu eufoorilise ekstaasini. Värsistuse lihtne kindlus annab sellele samas siiski vaos-hoidva raami. Viimne siseheitlus (või siseheitluse retsidiiv) järgneb ja laheneb «Kahes kutse», mida juba nägime.

Luuletusi «Loojak», «Fööniks», «Kaks kutset», «Ka voorusel...» võiks käsitada kui ühte tüpoloogilist rühma, mille tinglik nimetus võiks olla «Luuletused lunastuse teest» või «Inimväärsest käitumisest inimvaenulikkuses». Kronoloogiliselt nendega rööbiti on kujunenud teine luuletuste rühm, mille pealkirjastagem tinglikult «Lüürikat teelt vaiki-misse». On suur kiusatus kujutleda neid esimesele rühmale ajalisel järgnevana — nagu mingit järgmist arenemisastet või juba samme vabadusriigis pärast kõigi arenemiste lõppu, kuid nagu öeldud — nad on sündinud teistega läbisegi. Võib-olla annab see märku heitlusteriigi ja vabaduseriigi pidevast samaaegselt olemasolust, nii et inimene võib vahel kogematagi ühest teise eksida, ilma et ta tarvitseks läbida heitluse kõiki etappe. Tagatiseks v a l m i s o l e k läbida siiski need kõik — ja teadmine, et sellegipoolest «õnn on kink, mitte õigus».

Nende väga väheste luuletuste määravaim ühistunnus on lähtemotiivi konkreetsus ja selle idüllilisus. Kolmandana lisandub vormi sulav laulvus, erinevalt eelvaadeldute retoorilisel rangejoonsusest. Siin on leeb e r a h u leegitseva entusiasmi asemel, saavutatud sel-gusega kaasnev õnnis roidumus selguse saavutamise pinge või selguse enda põletava hiil-guse asemel, ligilähedaselt: Buddha otsekui poolunine, kuid selliseltki imettegev naera-tus Kristuse läbitungivalt innustava pilgu asemel. Või isegi peaaegu Peetruse resignat-sioonilähedane, minnalaskev, samas väsinult skeptiline, samas naiivselt allaheitlik pehmus Pauluse sirge karmuse kõrval (El Greco kaksikportreelt).

Ajaliselt varaseim selles rühmas on üks kolmest 1942. aastal ilmunud luuletusest, nimelt «Ärkamine», mis, nagu nüüd selgub (Betti Alveri teatel siinkirjutajale), on kirjutatud juba 1938. (Ulejäänud kaks samast kolmikust, mis «Väikeses luuleraamatus» dateeritud esmailmumise järgi 1942. aastaga — «Pagulane» ja «Maru» — pärinevad samal teatel 1941. aastast.)

Iseloomulik võiks olla, et «Ärkamine» nii-öelda mängib l o o d u s e s, m a a s t i k u s («Kõrrekene tõukab mättast / vilkalt nuusutleva nina. / Õite avanevad silmad / on täis taevasina.» jne.). Luuletaja isikuloost teame tema pikki matku, ka tööjärke looduses, aga tema loomingusse on need üliharva jätnud otsest jälge. Mõnevõrra teisiti on siin. «Ärkamist» võiks vaadata kui jätku (ka värsistuselt lähedast) «Kohtupäevas» leiduvale ja eespool juba teises seoses tsiteeritud «Sügiselaulule» tolle mehise üksildase vastuastu-

misega «Hallataadile, kes hilju» jne. — *mina* võrdpildiks samas «üksik uib täis ruskeid vilju». Nüüd on talv üle elatud, vastu peetud, ja otsekui tasuks on saadud hõlpsalt toimiv võlvõime: «Keset pakatavaid pöösaid / rõõmsalt ümisedes lähed / ja su puudutusel pungad / puhkevad kui tähed.» Eks ole siin teises plaanis, intonatsiooni kardinaalse erinevusele vaatamata, sarnasus ka «Fööniksiga»: mõlemas saadakse taassünni läbi võime imetegudeks. Nii ilmneb luuletaja loomingu põhiline siseühtsus.

Hoiakult esmapilgul täiesti tavatu on Talviku loomingu «Pagulane» — kuid ka aeg on päriselt murdunud, luuletuse konkreetseks taustaks «kaugelt veereb kahurite kõu». Ene-sele mitte ialgi armu heitnud vaimne võitleja, kellel siht vähemalt ideaalina, vähemalt kauge aimusena on alati olemas olnud, leiab end teelt, «mil nimeks Ei-tea-kuhu», ning tunnistab oma nõrkemust — mitte kui loodetava ja taotletava uue jõusööstu eelset, vaid kui omamoodi lõplikku seisundit. Luuletaja, kes on hüüdnud «Olgem ärkvel!», lepib nüüd uinumisega looduses:

Jahe metsatukk on nüüd mu maja
ja ta haljust ahnelt joob mu põu.

Joob ja joob ning uinudes veel tajub,
kuis mu süda linnulauluks hajub.

Kuid võrreldes sedagi näiteks «Luziferi lauludega», näeme, et põhilises sõnumis on need lausa kattuvad, olgugi selleni jõudmise tee ning väljendusviis diametraalselt erinevad. Luzifer heitleb Jumala tunnetamatu paradoksaalsusega, kuni ärgates leiab end «Su peiukäte vahelt» — kas kogu too heitlus on seega tunnistatud vaid uneks? End ärkvel hoidev sõjapagulane eksleb Ei-tea-kuhu viival teel, kuni jääb nõrkenult maha metsa sõrva ja hajub uinudes linnulauluga üheks. Kus on siis ilmsiolek, kus uni?

Iseloomulik on siiski, et kahe koosilmunud idüllil, «Pagulase» (sest idülliks, pealegi absoluutseks, laheneb ju lõpuks ekslemine selleski) ja «Ärkamise» kõrval on kolmandaks samas sarjas «Maru», mida nendega ühendab vaid lähtumine objektiivsest looduspildist. «Maru» on taas heitlus, joovastav ärkvelolek, pääsemine vere loidusest ja «õudsetest õhuaukudest». Trotslik heitlus kui ihaldatav seisund iseenesest, mitte kaugema eesmärgi pärast (niisiis, ennäe, samuti omamoodi idüll — idüll mitte-idüllilise karakteri tarbeks). Luuletus heidab kauge kaare «Palaviku» nooruslikesse blasfeemiatesse, hukkumis-ekstaasidesse vastandina loiale äraolemisele. Võrreldes kõige erinevuse juures siiski täiesti kõrvutatavaid:

Vooga, tuul! Kes kord su kruusist
hukatavat joonud hurma,
heitleb, kuni murdub puusist,
naerdes läheb surma.

(«Maru»)

Torm kui puudelatvu murrab vastu katust,
vennad roimarid, siis peame meie matust.

[- -]

«Vennad, hüvasti! Ma kärvamast ei tõrgu.

Põmmdi veel üks peer — ja viuhti alla põrgu!»

(«Don Ramon» — «Palavikus»)

Huvitav on märgata, millised kaks erinevat süžeed on neistsamast kolmest 1942. aastal ilmunud luuletusest kujundanud autor ise (või ajakirjavariandi toimetaja Henrik Visnapuu?) ja «Väikese luuleraamatu» koostaja — ning kuidas nad mõlemad erinevad originaalsest kronoloogilisest «süžeedest». 1942. aasta trükiversioonis on järjestus niisugune: heitlev ja heitlust eelistav, trotslikult surma sööstev «Maru», väsinult uinuv «Pagulane», leebeks imetegijaks virguja «Ärkamine». «Väike luuleraamat» paigutab «Maru» «Pagulase» ja «Ärkamise» järele ning ühtlasi terve valimiku lõpuluuletuseks. Võime vist oletada, et koostaja on «Maru» Talviku luule olemuslike joonte kokkuvõttena kõrgemalt hinnanud ning andnud au eeskätt poeedi võitlejaloomusele ja surmapõlgusele. Tegelikus kronoloogias, nagu nägime, on «Ärkamine» teistest hoopiski silmatorkavalt varasem, luues omamoodi psühholoogilise põhja «Loojaku» rõõmsale kindlusele; «Pagulase» ja «Maru» valmimisjärjestus pole siinkirjutajale praegu teada, kuid mingis mõttes pole see isegi oluline: neid kahte pala Talviku luules võib võtta kui teineteist vastastikku tingivaid — nagu pendli kahte äärmuslikku seisu.

Jääb veel üks hilisluuletus (KM KO, f. 300, m. 24), ajaliselt oletatavasti kokkukuuluv

«Kahe kutsega» ja epigrammiga voorusest ja patust, laulvusest ja ülevalt leebuselt sarnane «Ärkamise» ja «Pagulasega». See kõlab nii:

Meie süda on kui kannel,
riist, mis kõlab kahel keelel.
Ühel rõkkab rõõm — ja teisel
nuuksub mure mustal meelel.

Elu põlisviise rohkeid —
Täna rõõmsaid pulmalaule,
homme süngeid surmaohkeid . . .

Nagu öeldud, paigutaksin selle ühte tüpoloogilisse rühma loodusidüllidega kui veel ühe, mis on jõudnud totaalse leplikkuse ja sallivuseni, mingi bodhisatva-seisundini. Kaht tüpoloogilist rühma omavahel kõrvutades asetaksin «Meie südame . . .» rööbiti «Kahe kutsega». Nii nagu viimases kõrgeima saavutusena loobutakse juurdlemast südamekutse päritolu ja sellele järgnemise mõeldavate tagajärgede üle ning tehakse otsustav samm Elu suurde vaikusesse, nii ka «Meie süda . . .» kuulutab võrdseiks ja *minaga* ühtekuulvaiks elu vastandlikud ilmingud ning suubub samuti vaikimisse — seda vormiliseltki. «Kahes kutses» kangastuvale ligimesearmastuse praktikale sekundeerib «Meie südames . . .» selle üleisikuline põhjendus: samas otsekui triviaalsusi heietav, nii et ka ise nendest tüdib ja katkeb — ja samas ometi hinge puutuvalt ehtne, ainuvõimalik. Mis puutub katkemisse: mõlemad vaadeldavad luuletused loobuvad kumbki omal moel Talvikule alati omases kindlast vormist. «Kaks kutset» sõnastab oma suurima tõe rutaka, kärsitu, lühidalt lööva lisaalmina, «Meie süda . . .» aga on vormiliselt hoopis lõpetamata: hääl jääb üles, riimuv rida tulemata. Siinkirjutajale on hiljuti osutatud, et «Meie süda . . .» on tõenäoliselt tõlge ühest austria autori Peter Roseggeri luuletusest (mis muidugi ei vähenda, vaid pigem kinnitab — Talviku tõlkijapraktikat teades — tema kooskõla Talviku endaga); algteksti on peetud ka saksa rahvalauluks. Kahjuks pole küsitlenuist keegi osanud algteksti *t e r v e n i s t i* peast, ja nende ridade kirjutamise ajal ei jõudnud veel seda ka trükkis üles otsida. Igatahes olevat algtekst suletud vormiga: ka teine stroof neljarealine ja riimuv nagu esimene. Kas eestikeelses tekstis mahtus sama mõte ära seitsmesse värssi kaheksa asemel? Või on algtekstis veel midagi, mille tõlkimine kaheksandaks värssiks oleks sundinud eelnevaid «riimi pärast» muutma? Kas autor jättis teksti lõpetamata välistel asjaoludel — lihtsalt ei jõudnud antud tingimustes? Või tunnistas selle just niisugusel kujul täiesti lõpetatuks? Nii või teisiti — või ka mõlemat korraga — raske ongi kujutleda, mida võiks siia veel lisada.

Tuleme nüüd tagasi oma vaatluste algusse ja loeme veel korra «Hommikut» («Roosa hommik hüppas pilvepuhmast . . .»). Mis see õieti on? Kas täielik juhus, suleproov ajaviiteks? Vastu näib rääkivat see, et väliselt paistab olevat tegemist puhta ümberkirjutisega, igatahes on kirjutatud ühe hooga ja kirja pildilt täiesti ühtlaselt. Või on see siis niisugune juhtum, kus mõte ja käsi töötavad ühe kiirusega, või niisugune, kus üles kirjutatakse peas täiesti valminud tekst? Võrrelda pole millegagi, sest kuigi muuseumis on Heiti Talviku luuletuste autograafe, pole ükski neist mustand. Nii on meil oletusteks ja fantaseeringuteks suuremgi maa, kui tahaks tahta. Kas see pala on ainus omataoline — või ainus *s ä i l i n u*? Kas peame seda võtma kui põgusat kõrvalsammu või kui katset astuda sootuks teise poeetika teele, mida tüpoloogiliselt võiks lugeda senisele *j ä r g n e v a k s*? Talviku luule inimlik sõnum viis välja selleni, mis enam sõnadesse ei mahu ja sõnadesse ei kuulugi, selle vorm suubus vaikimisse. Uue algusena oleks põhimõtteliselt mõeldav maailma meeleliste ilmingute üldsalliv objektiivne fikseerimine läbi «Kõiksuse silma» — maailma, mille tõdede koor on autoril eelmise tee lõpuks purustatud ja tukslev tuum — «ürgnoor ning igavest kuum», mis kõiki ilmumeid hingestab — käes (vt. «Jumalate hämaras 10»).

Kuid küllap ahvatleks meid liiga ebateaduslikku ja ehk taktivaessesegi fantastikasse oletamine, kas ja millise jätku oma luuleteele oleks Heiti Talvik valinud, kui tema senine luuletee ning elutee poleks lõpp-punktis nii lõplikult kokku jooksnud. Luuletuste suubumine ürgnoorde ja igavesti kuuma eluvaikimisse sattus ajalisel peaaegu ühte luuletaja füüsilise isiku langemisega teistsuguse vaikuse saagiks.

Juurde fantaseerida võib, kuid endalt alati küsima *p e a b*: kas oleme osanud vastu võtta kõike sedagi, mis surnud meile jätnud on?

Mida võtaksime sellest «Hommiku»-visandist?

Võib-olla tema vormi kerge elava konarlikkuse, mis on nagu vaba käega tõmmatud

joon? Võib-olla pildi enda, mida kirjeldatakse? Võib-olla väikse hämmelduse ilutsevate klišeede ees selles muidu nii asjalikus tekstis (kastepärlid, liblikad kui õiehelbed) — mis aga imelikul kombel eriti ei segagi? Võib-olla mõtte traditsiooni jätkumisest ja meisterlikkusest «kui niisugusest», mis on autoriga tema seni küll teistsugustest kogemustest põhipagasina ometi kaasa tulnud, nii et see tekst võib-olla polegi niisama üheplaaniline, vaid sisaldab näiteks diskreetselt antud seose õhku ahmiva kalapuntra ja eemalt kuulduvate vikatite vahel, mis võivad kanda ka traditsioonilist kujundlikku tähendust? Võib-olla luuletuse alguse ootamatu allusiooni Underile — mitte n.-õ. küpsema ea metafüüsiliselt vaimsele Underile, kellega Talviku seos oleks ilmsem ja keda ta kõrgelt hindaski kui üht oma eeskujudest, vaid «Sinise purje» roosade hommikute Underile? Võib-olla tolle ainsa meile silmaga nähtava teisenduse tekstis («hommik hüppas pilvepuhmast» pro «... puhkes pilvesalgus»), mis äkitselt reedab ikka sellesama, suuremat dünaamikat ja ekspressiivsust eelistava Talviku uuteksi seostes? Võib-olla — — —

— — — võtame lihtsalt kõik. Ja siiski ka soovi edasi oletada ning fantaseerida.

«Ah, ma teadsin juba noorelt: / raheroosk mu rapsab toorelt / ja ma kukun valmimata / kõrgelt elupuust. // Kukun viljaks valmimata / ja mu laul jääb salmimata, / igavesti salmimata / laul mu lõikuskuust.» kirjutas kahekümne nelja aastane luuletaja.

Eelnevas on vaadeldud Heiti Talviku selliseid luuletusi, mida nende ajaline kuuluvus ja mõned siin määravaks peetud sisulised jooned lasevad pidada autori lauluks tema lõikuskuust.

Kõik, mis me Heiti Talvikust teame, lubab öelda: ta oli üks neid harukordseid inimesi, kelle siseelul oli oma kindel suund, mistõttu laias laastus võime võtta kõike ajaliselt hili-semat eesmärgile lähemana.

Teadmine oma suuna olemasolust ei tähenda muidugi enese vägivaldset kasvatamist skeemi kohaselt (ega ka jonnakalt selle vastu), ei tarvitse isegi tähendada selle suuna enda pidevat teadvustamist (Talviku siseheitluste varasemas faasis tundub, et ta kahtles oma suuna olemasoluski). Pigem võib rääkida intuiitselt eksimatust liikumisest (mis ei välista võimalust pidada ennast eksiteel või hoopis teeta olevaks) ning hoo-tistest, Talviku puhul ilmselt järjest tihenevatest ja intensiivistuvatest suure selgetnägelikkuse hetkedest. Viimaste absoluutselt adekvaatseks sõnaliseks vasteks peaks lugema vaikimist — kuni lõpliku uuestisünnini, mille vasteks sobib jälle vabalt valitud ükskõik mis.

Kuid ilmne on ka see, et (külvi-, kasvu-, küpsemis- ja) lõikuskuu on ainult metafoorid, ja ükski metafoor ei ole ammendavalt täpne. Ja kas üldse tarvitsevad bioloogilisest tsüklist pärinevad võrdpildid olla täiesti usaldusväärsed inimese vaimu ja hinge liikumise ja kujunemise kirjeldajaina?

Kui kunst on juba kunstiks saanud, siis algab temas igavene lõikuskuu (nagu ka kõik need teised), ja kõik viljad on põhimõtteliselt ühevõrra küpsed.

Selles mõttes oleks siinse artikli lõikuskuu-teemasse mahtunud loomulikult kogu Heiti Talviku looming. Ja oleks mahtunud ka kõik edaspidine, kui seda talle oleks antud.

Lõpetuseks olgu lubatud tsiteerida kahte Heiti Talviku ütlust (Bernard Kangro üleskirjutuses, Lmg. 1938, nr. 4, lk. 468 ja 469), millega ta on määratlenud paar olulist asja luule ja luuletaja (kunsti ja kunstniku, isiku ja üleisikulise kultuuritraditsiooni) suhetes.

«Luuletuste algelamused peituvad vahenditult ja sügavalt looja hinges, nagu nende valmiskujud tõusevad traditsiooniliste vormireeglite kehastuseks.»

Ja veel (rääkides sellest, et tema luuletuste tõukejõud ja aine on võinud vahel olla ka loetu ja viimase hulgast eriti «elamuseks saanud filosoofilised ideed»): «Side mõtte ja tunde vahel on lubanud luule piirimaadele tõusta õieti ainult nendel filosoofilist laadi mõtetel, mis on ühtunud isiklikude elamuste ja tõekspidamistega.»

Kõik Heiti Talvikus — tema elu, luulekunst, mõtlemine — on olnud elavas osaduses inimkonna parimate traditsioonidega.

September 1984

Peeter Joonatan

KAOTATUD RAJAD...?

Õeldakse, et laps sünnib maailma loomulikuna, et lapsesuu sõnab tõtt, et laps on täiskasvanuks saanute puhtuse või rikutuse peegel. Mis on rikutus? On see ebaloomulikkus, endast möödaelamine? Miks tekitas R. Bökovi filmi «Hernehirmutis» kangelanna oma klassikaaslastes esiootsa niisugust võõritimõistmist, põlgust, julmust? Ei, ta polnud neist «vaimselt üle» — nagu kriitika meile väsimatult sisendada on püüdnud. Vähemasti alguses mitte. Olen kindel, et nii järsult eitava suhtumise põhjus oli hoopis sügavam: uustulnuk ei olnud lihtsalt loomulik, ei olnud tema ise. Noorhinged aga on võltsi suhtes eriti tundlikud ega anna seda nii kergesti andeks. Ei eakaaslastele ega õpetajatele. Viimaseidki pannakse meie koolides õpilaste poolt üha rohkem proovile — n.-ö. lõpuni välja. Ent piisas Hernehirmutisel end lõpuks leida, nii et see teistelegi päralt jõudis, kui juhtus ime. Tegelikku ümberpöördumine, puhastumine. Ja alles siin selgus, kes on kes. Niisugune on eneseleidmise, endakasaamise jõud.

Isiksusi on peegel. Ja ta veenab alati — varem või hiljem.

Miks me ennast elus üha rohkem kaotame? Kas algab eksitee juba perekonnast, milles kasvame? Erich Fromm on küsinud: kuidas saab eeldada küpsset suhtumist oma lastesse vanematelt, kes veel isegi pole saanud täiskasvanuks, kes on kitsarinnalised, lapsikud, rumalad? Ent perekond on ju vaid osa kultuurist, oma sõna on öelda teistelgi selle institutsioonidel, kelle kõigi ühiseesmärgiks on isiksuse kasvatamine. Inimese, kes on ennast (taas)leidnud. Kes on naasnud oma loomuse lätetele.

On tõdetud «isiksuse defitsiiti» — nii kirjanduses kui ka elus. Isegi loojate (kirjanike) enda seas — kus seda küll kõige vähem olla tohiks. On nenditud missioonitundetust, sotsiaalset väsimust ning kutsutud üles resoluutsemalt tõkestama massikultuuri sissetungi. Ent kes peab seda tegema — et üleskutse pelgaks loosungiks ei jääks? Isiksus! See, keda napib?! Või kellest — millegipärast? — liiga vähe kuulda on? Me vajame rohkem jõulisi, avaraid, missioonitundelisi inimesi, aga ka seda, et neid vääriliselt võimendataks. Teist võimalust ei ole. Sest eeskätt neis inimestes leidub läbimurdeks vajalikku teadlikkust ja väge. Elava eeskju aratavat jõudu.

Muidugi — me võime, kui jõuame, inimestele kõik ka n.-ö. puust ette teha: kuidas elada perekonnaelu, et see ei laguneks, kuidas kasvatada lapsi, et nad miskitpidi raisku ei läheks, kuidas suhelda teise inimesega, ilma et piinlik või halb oleks, kuidas vaba aega veeta, et ei toimuks nn. põgenemist vabaduse eest... Ent kas see kõik aitab, kui inimene ise ei tea enam, kuidas talitada igas kordumatus eluolukorras, milles lõpude lõpuks saab loota ning toetuda ikkagi ainult iseendale? Eriti nüüd, kus lämmatab «infouputus», kus lastakse end kasvavast elupin-

MÕTTEID JA MÄRKMEID

gest üha rohkem kaasa kiskuda. Kas ei võitle me praegu juba liiga palju tagajärgedega, jõudes sellevõrra vähem pühenduda põhjuste kõrvaldamisele? Sest kõige esmalt tuleb kasvatada isiksust — kodus, koolis, elus üldse. Siis laheneb kui imevael palju muudki. Ja vastupidi — kui inimestes puudub iseseisvus ning loovus, võivad luhtuda parimadki kavatsused, suurejoonelisimadki plaanid.

Kas meil siis ei tegelda isiksuse kasvatamisega? Ju siis ebapiisavalt või puudulikult, kui see soovitud vilja pole kandnud. Kui noorte seas leviavad tarbijalikkus, alkoholism, julmus, kuritegevus. Paiguti jääb isegi mulje, et ei teatagi enam, kuidas kasvatada isiksust. Kooli aga on väidetamisi juba lausa «välk sisse löönud» (Voldemar Pinn). Endakssamise teed saab juhatada ikkagi vaid see, kes selle ise on läbinud.

Teaduski ei tee imet, temagi saab abistada vaid neid, kes selleks valmis. Ta ei päästa inimest võõrandumisest, ei ava talle ta ainukordumatu loomuse teed. Ei aita ainuüksi ka aineeline heaolu, suurejoonelised kunstitemplid ega miljoneid maksmaläinud spordirajatised, eeskujulik teenindus ega psühholoogide-psühhiaatrite üliküllus — kui kaotsi on läinud kõige olulisem, see, millele ja ainult millele saab ehitada kõik ülejäänud.

Olles mitte eneses, oleme ühtaegu nõutud, nõrgad, kergesti solvuvad, sekka ootamatult agressiivsedki. Miks kurdame näiteks, et meie kirjanduskriitika kõigub pahatihti kahe äärmuse — lameda hambutuse, kõikesallivuse ja pahatahtlikult õela, kitsarinnalise «ärapanemise» vahel? Ise aga igatseme taga ütlemise värskust, teravust, jõudu. See on suur ja sügav oskus: vallata nõudlikkuse ja armastuse viljastavat ühtsust. Mis aga alati sünnib vaid eneseksolemise totaalset aktist. Sest mine tades iseennast, minetame ühtaegu võime tõde nii välja öelda kui ka seda välja kanna t a d a, sellest tõeliselt õppida. Sellistena vangumegi kahe äärmuse vahel, leidmata õiget mõõtu, seda kuldset «keskel-olu», millele toetudes oleksime tasakaalus ise ja suudaksime viia sellesse ka välisilma. Seda laadi tasakaalutust esineb meil üha rohkem kõigis inimsuhetes, sealhulgas ka vanemate põlvkondade suhtumises noortesse. Pole siis ime, kui sellele sama mõõduga tagasi antakse: meie lapsed on meie enda nägu.

Ajast aega on teadjad korranud, et inimlik loomulikkus on alati eetilise — sest inimese süvaolemus ise on eetilise. Seetõttu võib isiksuse poolt väljendatav olla küll terav, valus, karm — ent selles on alati ülesehitavat, puhastavat tõeteadmust. Kas oskame seda hinnata või näeme vaid välist? Kas tunneme teravat vajadust selle järele või tahame, et meie väljakujunenud olemist miski ei mõõdaks, ei raputaks? Sellisel juhul aga ei saa meie elul olla ka tõelist värskust ja hoogu.

Meie aeg vajab eneseksaamist rohkem kui inimkonna kogu senine ajalugu.

UUE ENE ELULOOD

«Eesti nõukogude entsüklopeedia. 2. trükk. I köide. A—cent».

«Valgus», Tallinn, 1985. 704 lk.

Et üldisi (kõiki ajastuid, maid ja rahvaid haaravaid) eestikeelseid biograafilisi teatmikke ei ole ja rahvuslikke eluloostikke on vähe, täidavad nende osa meie entsüklopeediad. Seetõttu võib uut ENE-t peale kõige muu võtta ka kui omamoodi suurt biograafilist leksikoni. Siin vaatlemegi teost ainult sellest aspektist.

Tähtede «A—cent» piires on vana ENE I köites umbes 1500 eluloolist artiklit. Uue ENE avaköites on neid kolmandiku võrra rohkem, ligikaudu 2000 — keskeltläbi kolm igal leheküljel. Biograafiate arv on mõlemas tegelikult märksa suurem, sest osa artikleid hõlmab terveid valitsejate dünastiasid, samuti nimekaid perekondi ja suguvõsasisid. Peale selle on muudes artiklites sünni- ja surma-aasta reeglina märgitud nendelgi isikutel, kes iseseisvat biograafilist artiklit ei ole pälvinud.

Kui uus ENE valmib, vääriks võrdlevat eriuurimist meie kolme entsüklopeedia personaalia arvustik: meeste ja naiste, kaas-aegsete ja manalameeste, eestlaste või Eestiga seotud isikute ja muulaste, illustreeritud ja illustreerimata biograafiate suhe. Ka andmed kolme entsüklopeedia ühiste elulugude, samuti biograafiatega isikute sünnisajandite, elukutsete, vanuse, rahvusliku või riikliku päritolu jms. kohta oleksid kõnekad.

Eri autorite koostatud sadade elulugude sisuline ja vormistuslik sulatamine tervikuks on keerukamast keerukam. Võimalike ebakohtade põhjused on seega mõistetavad. Õnneks on kõnealused biograafiad valdavalt asjalikud ja sisukad. Võrreldes «Eesti entsüklopeedia» ja ENE 1. trükiga on nende arv suurem ja vormistus parem. On hinnatav see hool ja täpsus, mida nõudis vanast ENE-st ületulnud nüüdistegelaste elulugude täiendamine. Aeg aga toob avalikkuse ette üha uusi tutvustamist vajavaid nimesid. Iga uus eesti entsüklopeedia sisaldab senisest rohkem rahvuslikku personaaliat.

Entsüklopeedia personaalia tuumakuse määrab suuresti sellesse võetavate isikute õnnestunud valik.

ENE toimetuse tööd ja vaeva esimese trüki biograafiate koostamisel on kirjeldanud Helmut Riikoja (SV, 1977, nr. 31—32) ja mõnevõrra ka Ludmilla Raudtits («Õhtuleht», 1976, nr. 229). Nende kirjutiste järgi otsustades on ENE sellealased põhimõtted ja töökorraldus igati otstarbekad. Kuid kõike saab alati paremini teha.

Viimasel ajal on kõneldud biograafiliste teatmeteoste koostamise «autahvi ja telefoniraamatu» printsiibist (vt. KK, 1986, nr. 1, lk. 56—61). Entsüklopeedia on juba kord niisugune väljaanne, mis seatakse kokku suure osas subjektiivse valiku ehk «autahvi» põhimõttel. See on nii isegi siis, kui isikute eluloolist tutvustamist erilise «autasustamisena» võtta ei taheta. Entsüklopeedial on aga ka «telefoniraamatu» tunnused: nii võetakse temasse kõik kindla teadusliku või aunimetuse kandjad, teatava ordeni kavalerid jne. Uus ENE pole selles osas siiski päris järjekindel. Näiteks Eestiga seotud sotsialistliku töö kangelaste biograafiatest esitab vana ENE I köide Ivan Agejevi, Roman Alandi, Pjotr Andrejevi, Elise Blumenfeldti ja Elmar Bärlni omad. ENE 2. trükk lisab uute sotsialistliku töö kangelaste Robert Adamsoni, Zinaida Agafonova, Eduard Alba ja Endel Ardula elulood, kuid «unustab» vanad (vrd.: Eesti NSV sotsialistliku töö kangelased. Tallinn, 1979, lk. 7—13).

Erinevalt vanast, on uus ENE seadnud endale ülesandeks avaldada kõigi eesti rahvusest või Eestist pärit NSV Liidu kangelaste elulood (nt. August Allik; Ivan Bašmanov). Küllap järgmised köited seda joont jätkavad ja arvestavad peale biograafilises leksikonis «Sõjasangarid» (Tallinn, 1978) tutvustatud isikute ka neid eesti soost NSV Liidu kangelasi, kellele uurijad on tähelepanu juhtinud viimastel aastatel (vt. «Noorte Häääl», 1978, nr. 143; «Edasi», 1986, nr. 93).

Kuigi juba vana ENE puhul hõlmas kultuuritegelaste (kirjandus, kunst, muusika, teater, kino jt. valdkonnad) valik peaaegu ammendavalt koguni kaks tiitlitega määratud tunnustustasandit (teeneline kirjanik, kunstnik...; rahvakirjanik, -kunstnik), ei oldud piiranguga rahul (vt. SV, 1970, nr. 44). Teadlased on aga sootuks halvemal olukorras (vt. ka «Eesti Kommunist», 1969,

nr. 10, lk. 56—58; «ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused», 1982, nr. 3, lk. 286). Nendest võetakse ENE-sse mõne üksiku erandiga vaid kõrgema kvalifikatsioonitasandi esindajad — teadusdoktorid, ehkki siingi on vajakajäämisi. Välis-Eesti teadlasi on uues ENE-s samuti vähe.

Sportlastel pole niigi hästi läinud. Peale olümpiavõitja Ants Antsoni biograafia ei ole uuest ega vanast ENE-st leida ainsagi NSV Liidu teenelise meistersportlase (meistersportlastest rääkimata) ega ühegi muu nüüdisaegse tiitliga pärjatud eesti sportlase elulugu. Asjatu oleks otsida näiteks Tokio olümpiamängude (1964) kangelase, kümnevõistleja Rein Auna biograafiat. Kas ei peaks koos temaga ENE 3. trüki kuuluma kõik samaväärsed eesti sportlased (vt. Эстонские спортсмены — призеры олимпийских игр. Tallinn, 1980)? Kellel siis veel peaks olema õigus eluloolisele artiklile kui mitte olümpiamängude medallimeestel?! Märgime ühtlasi, et kui leiti vajalik olevat võtta ENE-desse kunagine maailma parim kõrgushüppaja Valeri Brumel, kas siis ei pidanuks seal olema veel üks rahvusvaheliselt tuntud tippatleet — Rooma (1960) ja Tokio olümpiamängude kõrgshüppe kuldmedalinaine ja maailmarekordiomanik, omal ajal võitmatuse oreooliga ümbritsetud rumeenlanna Iolanda Balaş?

Et mõne valdkonna puhul on nii kohalikud kui üleliiduliselt ja rahvusvaheliselt tuntud tegelased entsüklopeedias hästi esindatud, selle eest võlgneb ENE tänu vastava ala asjatundjate nõuannetele. Ilmselt tuleks edaspidi entsüklopeedia tegemisel rohkem korraldada arutelusid (ka massiteabevahendite abil) ja konsulteerida spetsialistidega. Nii täieneksid eri eluvaldkondade kaupa igakülgset vaetud personaalia nimestikud ENE 3. trüki jaoks veelgi.

Allakirjutanu arvestuse järgi on vana ENE I köite tähtede «A—cent» vahemikust teise trüki tulnud enam kui 1400 biograafiat. Ajaga sammu pidades on uus ENE täienenud rohkem kui 550 elulooga. Uus ENE aga ei sisalda ligi sadat vana ENE I köite biograafiat. Igal väljajätul on kindel põhjus, mõni mõistetav, mõni aimatav, mõni küsitav.

Millegipärast on uues ENE-s kaotusi kandnud hariduse valdkond. Me ei leia ei kooliuuenduse tegelase Jüri Annussoni ega Kirgiisi (mitte Frunze, nagu ENE-s) Riikliku Ülikooli endise professori, eestlasest pedagoogikadoktori Aulis Areti elulugu. Viimase puhul olgu tagantjärele osutatud, et Frunzest allakirjutanutule saadetud ametlik dokument märgib A. Areti (srn. 24. I 1974) doktoreerumise ajaks 1964 ja profes-

suuri alguseks 1967 (vanas ENE-s on mõlema ajaks pakutud 1966). Ka pedagoogide Eduard Ausi ja Hilda Averi elulugu pole vanast ENE-st uude üle toodud.

Hästi pole käinud ka eesti teatri käsi. Uues ENE-s ei ole jätkunud ruumi ei näitlejatar Anna Altleis-Heisleri ega näitekirjaniku Heino Anto eluloole.

Erinevalt vanast ei too uus ENE ära läti kirjaniku, mitme lavateose autori Anna Brodele elulugu. Arusaamatu on ka Läti päritoluga teeneka geograafi, mullateadlase ja geobotaaniku Robert Abolini ning Tartu ülikooli esimese hügieeniprofessori Sergei Bubnovi biograafia puudumine uuest ENE-st.

Uus ENE ei pea vajalikuks mõnegi rahvusvahelise mainega rahuvõitleja (nt. Isabelle Blume) eluloo taasavaldamist. Uues ENE-s pole eraldi isikunimelist märksõna *Barbarossa*, mis selgitanuks ühe Saksa valutusplaani nimetust II maailmasõjas.

Märkimisväärseid erinevusi uue ja vana ENE vahel on eesti ning nõukogude partei- ja riigitegelaste, samuti rahvusvahelise kommunistliku ning töölisliikumise tegelaste personaalias. Kui mõni poliitiline avantürist välja arvata, siis ülejäänute (nt. Aleksander Ansbergi) puhul tahaks küll teada, miks nende elulugu pole uue ENE vääriliseks peetud.

Juba 1971. a. tegi Rudolf Põldmäe ettepaneku võtta ENE-sse koorijuht Kuno Areng (vt. KK, 1971, nr. 3, lk. 186). 1974. a. antud Eesti NSV rahvakunstniku aunimetus ongi K. Arengu uude ENE-sse toonud. Ea Janseni soovitusel on uude entsüklopeediasse võetud Peruu valitseja Atahualpa (vt. «Eesti Kommunist», 1969, nr. 11, lk. 73). Et soovitustest näib kasu olevat, olgu mõni ENE kandidaat veel välja pakutud.

Võrreldes eesti eluloolises teatmekirjanduses A, B ja C tähega algavaid märksõnu mõlema ENE personaaliaga, jääb mulje, et viimastes on baltisakslased hõredalt esindatud. Nii puuduvad ENE-dest eesti biograafia ajaloos tähtsat osa etendanud Theodor Beise (J. Fr. von Recke ja K. E. Napiersky tuntud leksikoni kahe täiendusköite koostaja) ning Isidorus Brennsohni (seadnud kokku kolm Eesti-, Kura- ja Liivimaa arstide leksikoni) elulood. Võib-olla piisanuks nende nimede mainimisest artiklis *biograafia*, mis üldse peaks olema põhjalikum. Vana ENE ei tunne Eestist pärit vendi Reinhold ja Oskar Theodor Alfred Seebergi, kes olid vastavalt Berliini ja Rostocki ülikooli rektorid. Ehk leidub neile koht uues? Nagu varasematest teatmeteostest, nii on ka uuest ENE-st välja jäänud meditsiinidoktor, Tartu ülikooli kasvandik ning kauaaegne professor

ja silmakliiniku juhataja, oftalmoloogia ajaloo uurija ja sotsiaalhooldustegelane Ernst Blessig (1859—1940). ENE-st ei leia me ka Tallinna nimekate silmaarstide Friedrich Akeli (tuntud rohkem küll riigitegelaseks), Theodor Hoffmanni ja Max von Middendorfi biograafiat.

Vana ENE artikkel *orgaaniline koolkond* tutvustab mitut sellesse kuulunud välismaa tuntud sotsioloogi (teisel esitatakse ka elulood). Nende hulgas ei leia me aga vene sotsioloogia rajaja Paul von Lilienfeld-Toali (1829—1903) nime ja biograafiat (teadlase lapsepõlv möödus Pärnumaal Halinga mõisas, tema liitperekonnanime teine pool tuli Harjumaa Tuhala mõisa saksa keelsest nimetusest).

Kui uues ENE-s on eesti päritoluga stratonaudi Ernst Birnbaumi biograafia, kas ei peaks siis sinna kuuluma veel üks eestlasest lennundustegelane — Leonti Marand (a-ni 1938 Martinson), Kaug-Ida Vabariigi lennuae juhataja (vt. Tuntud korbelaste elulood [lüh. TKE]. Tartu, 1975, lk. 202—206. Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).

Humanitaarteaduste alal märkame, et meie nimekatest bibliograafidest on ENE I köites küll esindatud keerulise saatusega Richard Antik, puudub aga Evald Blumfeldt. Ka läti päritoluga kunstiajaloolane Paul Campe oleks ehk väärinud kohta uues ENE-s. Tema rohked uurimused, nende hulgas monumentaalsed biograafilised leksikonid (Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850. Stockholm, 1951; Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400—1850. 2. Nachtrag und Ergänzung zum 1. Bande. Stockholm, 1957) on Eestiga tihedalt seotud. Juba 1983. a. ajaloodoktoriks kinnitatud Jüri Ant pole uue ENE personaaliasse jõudnud. Ajaloo vallas peab veel kahetsusega märkima, et erinevalt vanast ei leia me uuest ENE-st keskaegset kroonikakirjutajat Tilemann Bredenbachi ega Põhjasõjas Baltimaadel vene sõjaväge juhatanud Rudolf Felix Bauerit.

Uue ENE avakõitest on võimalik lugeda paljude kodu- ja välismaa geofüüsikute ning meteoroloogide elulugusid. Kas aga meie uus entsüklopeedia võtab sisse ka Tartu ülikooli professori ja teaduste doktori Kaarel Kirde (1892—1953) biograafia? Tema nimi on eesti kaasageses loodus- ja populaarteaduslikus kirjanduses ammugi käibel. Kas entsüklopeedia ei peaks järgnevates köidetes tutvustama ka meie nimekat teatritegelast Kristjan Hansenit (1892—1961), aiandusteadlast Jakob Palki (s. 1908) ja sajandivahetuse silmapaistvamat eesti fotograafi Heinrich Tiidermanni (1863—

1904) (vt. TKE, lk. 63—66, 241—244 ja 277—281). Ehk peaks ENE 3. trükk Johannes Burckhardti kõrval või asemel käsitlema kogu Burckhardtide apteekrisuguvõsa?

Biograafiliste märksõnade järjekorra küsimuse tõstatamine võib esimesel pilgul tunduda üleaarne. Meil on ju tähestik ja elulugude reastamine selle järgi ei tohiks raske olla. Ometi on siingi omad probleemid.

ENE koostajate vastutusrikas ülesanne oli ja on edaspidigi teiste rahvaste isikunimed transkribeerimine eesti keelde (vt. ka SV, 1974, nr. 38). Eriti rasked on muidugi juhud, kus nime algkuju ei kirjutata ladina tähtedega või kus transkribeerida tuleb teiste keelte vahendusel. Kõiki neid keerukusi kajastab ka uue ENE biograafiate järjekord. Mitmel puhul on nähtavasti õnnestunud välja selgitada isikunime originaalkuju ja selle alusel teha uus transkribeerimine, mistõttu ühe ning sama isiku nimekuju on vanas ja uues ENE-s erinev — vastavalt nt. *Ahverdov, Abdurragimbek ja Hagverdijev, Ä.; Aitmatov, Tšingiz ja Aitmatov, Tšõngõz; Bakihhanov, Abbas-kuli ja Bakõhhanov, Abbasgulu Aga; Beletski, Aleksandr ja Biletski, Oleksandr* jne. Kõigil sellistel juhtudel muutub ka eluloolise artikli koht tähestikulises järjestuses. Nimede eri kujudes võimaldab orienteeruda üksnes entsüklopeediastisene täpne viitamisüsteem. See näib avakõites hästi töötavat, mida ootame ka kogu väljaandelt. Uus ENE viitab pseudonüümidelt kodanikunimelistele märksõnadele (nt. *Barbarus, Johannes, *Vares, J.*), kuid ei viita kodanikunimedelt pseudonüümsetele märksõnadele — nt. *Brunberg, Eduardilt Bornhöhe, Eduardile*.

ENE reastab elulugusid põhiliselt kodanikunimedele, harvem ka pseudonüümide ja naisisikute sünniperekonnanimede järgi. Eelistatud on nime, mille all isikut rohkem tuntakse või mille all ta ise avalikkuse ees esineda tahab. Siin tekib paratamatult olukordi, kus on võrdvõimalikud mitu lahendust. Miks on näiteks uues ENE-s ja teatmeteose «Revolutsiooni lipukandjad» 3. köites (Tallinn, 1978, lk. 10—12) artikkel *Allikso, Johannes-August* paigutatud A tähe alla, kuigi mehe biograafias öeldakse, et alates 1922. a. kandis ta perekonnanime Mürman?

Kui mitmel isikul on ühesugune perekonnanimi, kirjutatakse «Eesti entsüklopeedia» selle vaid ühel korral välja, reastades elulood nummerdatult ja enamasti tähestikuliselt esimeste järgi. ENE-d õnneks nii ei tee. Igal esinimel on õigus tema juurde kuuluvale perekonnanimele.

Ühesugused perekonnanimed ja osaliselt ühtelangevad esinimed on uues ENE-s te-

kitanud probleeme. Siin tuleks muidugi pidada kinni tähestikulisest järjestusest. Osalt seda tehaksegi: *Ångström, Anders* ja siis *Ångström, Anders Jonas*. Teisal aga on *Berg, Friedrich Wilhelm Rembert, krahv* ja alles seejärel *Berg, Friedrich von, krahv*.

Kohanimedega seotud isikunimelistes märksõnades paigutab uus ENE isikunime esiplaanile (nt. *Adam Breemenist; Bion Smürnast*). Seda tehakse ühtlaselt kogu avaköites.

Küsitav on Mahtra mõisa talupoja Mihkel Teini eluloo esitamine kohalikus kõnepruugis kasutatud *Adra Mihkli* nime all (niisugune nimekuju oleks õigustatud ainult viiteartiklina: *Adra Mihkel *Tein, Mihkel*). Oleks ju raske nõustuda sellega, kui näiteks Mihkel Aitsam (1876—1917) oleks ENE-s kirjas kui *Pipra Mihkel* (just nõnda kutsutuna oli ta oma eluajal üldtuntud).

ENE isikunimelised märksõnad kipuvad kohati sarnanema sõnaraamatu omadega. Ega see vist teisiti võimalik polekski. Et kõigist hääldejuhustest aru saada, tuleb entsüklopeedia kasutamishendit hoolega lugeda.

Uues ENE-s esinevad mehed kahe (pseudonüüm, kodanikunimi), naised aga kolme (sünniperekonnanimi, pseudonüüm, abieluperekonnanimi ehk kodanikunimi) eri nime all. Olenemata sellest, mis nime entsüklopeedia eluloolise märksõnana eelistab, peab lugejal kergesti arusaadav olema, mis nimega tal parajasti tegemist on.

Valdav osa uue ENE biograafilistest märksõnadest on kodanikunimed. Kui mehe või naise puhul on märksõnaks varjunimi, nõuab uue ENE vormistus lühendi *pseud.* kasutamist, nt. *Ahmatova (pseud.; õieti Gorenko), Anna; Bornhöhe (pseud.; õieti Brunberg), Eduard*.

Kodanikunimelise märksõna puhul annab uus ENE sinna juurde kuuluva pseudonüümi kas eluloo algul — nt. *Ast (pseud. Rumor), Karl* — või biograafias näiteks ilukirjanduslikku tegevust iseloomustavas osas — nt. *Anvelt, Jaan*.

Analoogiliselt kirjanduslikele varjunimedele vormistab uus ENE ka partelliisi — nt. *Artjom (pseud.), õieti Fjodor Andrejevitš Sergejev* —, kuid kahjuks eba-järjekindlalt — nt. *Angarjetis (õieti Aleksa), Zigmás*.

Nii pseudonüümidelt kui sünniperekonnanimedelt viidatakse kodanikunimele reeglina sõnaga *õieti*. Üksnes mõnes eluloos (nt. *Aho, Juhani; Alver, Betti*) kasutatakse terminit *kodanikunimi*.

Uue ENE elulugude sõnastus lubab oletada, et kõik naisisikute biograafilised märksõnad, mis pole pseudonüümid, kuid

mille juures sõna *õieti* viitab abieluperekonnanimele ehk kodanikunimele, on sünniperekonnanimed. Et aga elulugude praegune vormistus pole kaugeltki ühtlane, jääb see ja veel palju muudki selgusetuks.

Sõna *õieti* abil õiendab ENE ka kõrvalekalduvusi ametlikust eesnimest, nt. *Aren, Rein (õieti Reino)*. Valmar Adamsi eesnime kõrval on aga lihtsalt (*Vilmar*). Siit ei selgu, kas on tegemist ametliku nimega või ainult nime eri kujuga.

Nii ees- kui perekonnanimede eri kujude märkimiseks võiks järjekindlalt kasutada sõna *ka*, nagu uus ENE seda mõnel üksikjuhul teebki, nt. *Akuraters, ka Akuräters, Jānis*.

Kui ühel isikul on mitu eesnime, kirjutab ENE nad üksteisest lahku. Mõnel juhul on aga kasutusel sidekriips, nt. *Allikso, Johannes-August; Bäck, Sven-Erik*. Eesnimede vahel kasutatakse järjekindlalt sidekriipsu kolmeköitelises leksikonis «Revolutsiooni lipukandjad» (Tallinn, 1962—1978). Erinevalt vanast ei pea uus ENE alati vajalikuks mitme eesnime korral kõiki esitada, nt. *Asi, Vello* oli vanas ENE-s *Asi, Ergav Vello*.

Teistest liiduvabariikidest Eestisse elama ja töötama asunud isikute puhul lisab uus ENE mõnikord isanime (nt. *Bernštein, Boriss Moissejevitš; Bronštein, Mihhail Lazarevitš*), mõnikord mitte (nt. *Bezzubov, Valeri; Blum-Russak, Rem*).

Meeste nimede eestistamist märgib ENE igati sobival viisil: nt. *Annist (a-ni 1936 Anni), August*. Mitmel juhul (nt. *Altma, Albrecht; Alumäe, Nikolai ja Vladimir; Aluoja, Kaarli*) ei ole küll ei vanas ega uues ENE-s eestistamisele tähelepanu juhitud. Vana ENE ei registreerinud sedagi, et nt. Hugo Lepnurm oli a-ni 1935 Hugo Oberg, Ralf Parve — a-ni 1938 Ralf Perman, Enn Vaigur — a-ni 1936 Heinrich Lilienberg jne. 2. trüki järgmistesse köidetesse jõuab need andmed veel lisada. Mainitud nimemuutused on teada. Väga paljudel juhtudel aga jääb ainult kahtlus, et isiku eestistamisele nimi on märkimata jäänud. Kindlasti tuleb kehtestada vanusepiir või mõni muu kriteerium, mille alusel eestistamist märkida või mitte. Muide, kas poleks uue ENE jaoks saanud välja selgitada Richard Aavakivi nimemuutmise aastat?

Naiste nimesid pole õnnestunud ühtlaselt esitada. Teiste rahvaste õrnema soo esindajate puhul ei märgi uus ENE reeglina õigustatult neupõlvnime. Arusaadavalt on siin oma erandid (nt. *Aspazija; Browning, Elisabeth*).

Ka eestlannade puhul ei ole alati abieluperekonnanime kõrval sünniperekonnanime märgitud (nt. *Beekman, Aimée*). Ena-

mikul juhtudel seda siiski tehakse, kuid kahel eri viisil, kusjuures kummagi puhul ei selgu, milline nimi on abielu-, milline sünniperekonnanimi: nt. *Brehm-Jürge-son, Paula* ja *Arro (Saarsalu), Inge*. Esimene variant on aegunud ja ebatäpne, sest kord kirjutatakse sidekriipsu ette üks, kord teine perekonnanimi. Seda varianti kasutab aga «Suur nõukogude entsüklopeedia». Ka teine variant pole päris hea, kuid seda saab kergesti täiustada. Kui kindlaks määrata, et sulgudes on abielu-perekonnanimi ehk kodanikunimi, kodanikunimi aga tuua alati esile sõna *õieti* abil, siis võiks märksõna vormistada nii: *Arro (õieti Saarsalu), Inge*. Sünniperekonnanime all esitatud naisisikute puhul on uues ENE-s vahel märgitud koguni abielumise aasta — nt. *Bach (a-st 1937 Liimand), Aino*. Süsteemsuse kaalutlusel tuleks siingi kodanikunimele lisada sõna *õieti* ja kirjutada nii: *Bach (a-st 1937 õieti Liimand), Aino*.

Vanas ENE-s kasutatud vormistus — nt. *Härma (a-ni 1935 Hermann), Miina* ja *Loone (a-ni 1933 Rebane), Leida* — ei võimalda vahet teha, kas naisterahva perekonnanimi muutus eestistamise või abiellumise läbi. Kui aga kirjutada *Härma (s. ja a-ni 1935 Hermann), Miina* ja *Loone (a-st 1933; s. ja a-ni 1933 Rebane), Leida*, peaks olema selge, et esimesel juhul eestistas vallaline inimene oma perekonnanime, teisel aga muutus see abiellumise tõttu. Nii peab küll abiellumisaastat märkima, ent ilma ei seletagi asja ära. Kui aga abielunaine on entsüklopeedias kirjas kodanikunime, mitte sünniperekonnanime all, siis võiks märksõna ENE-s välja näha nii: *Alamaa (a-st 1947; s. ja a-ni 1938 Preitoff, a-ni 1947 Pedaka), Aino* (antud juhul on tegemist veel eestistatud sünniperekonnanimega).

Lühendite *a-st, a-ni* ja *s. abil* saaks seega näidata, kas perekonnanimi muutus eestistamisel, abiellumisel või mõlemal põhjusel. Naiste nimemuutused võivad olla veelgi keerukamad (abielluperekonnanime eestistamine, mitu abielu jne.). Pakutud märkimisviis võimaldaks kõiki neid kajastada.

Uue ENE avaköite eessõnast ega mujalt ei selgu, mis ajani on viidud elulugude sündmustik. Heinrich Bölli surmaaeg (16. VII 1985) lubab arvata, et andmed on esitatud 1985. a. suve seisuga.

Uue entsüklopeedia I köite vanim praegu elav isik on rootsi geofüüsik Anders Ångström (s. 28. II 1888), noorim tema kaasmaalane, tennisist Björn Borg (s. 6. VI 1956). Eestlastest evivad neid kohti vastavalt antropoloog Juhan Aul (s. 15. X 1897) ja baleriin Inge Arro (s. 25. I 1952).

ENE 2. trüki avaköite biograafiates on tuhandeid kuupäevi ja aastaarve. Kõigi

nende väljaselgitamine ja kontrollimine on nõudnud suurt hoolt ja täpsust. Seda pidanuks aga veel rohkem jätkuma.

Uue ja vana ENE I köite elulugude põgusal võrdlemisel ilmnes, et 23 isiku puhul lähevad elu piirdataumid eri trükkides lahku (erinevused antiikmaailma esindajate biograafiates on omaette teema). Tahaks muidugi uskuda, et ENE 2. trüki andmed on uuemad ja õigemad. Kas aga mõnel juhul ei ole tegu trükivea või muu viperusega, mida vaadeldavas köites mujalgi on ette tulnud? Nii näiteks on Anaximenesest eksikombel saanud keskaja filosoof, füsioloog Pjotr Anohhini elu piirdataumeis aga on üks sulg ülearu. Seepärast olgu need 23 nime siiski üles loetud: H. Abovjan, A. Ahmeteli, A. Ahidjo, D. Aleksandrov, P. Anossov, C. Arráu, Elmar Arro, F. A. H. M. ibn A. B. Attar, R. Bacon, A. Balantšivadze, V. N. Balboa, H. K. Banda, M. Bandello, M. Battistini, Ingrid Bergman, I. Beritašvili (Beritov), K. Blum, R. P. Bonington, H. Botev, F. Brangwyn, L. Bruni, A. Budilovitš ja A. del Castagno. Asjatundjad peaksid need artiklid üle kontrollima. Kui daatumis tõesti vigu on, saab neid *errata* loendis öiendada.

Võrreldes «Eesti entsüklopeediaga», mis näiteks hoidis muulaste sünni- ja surma-kuupäevade esitamise, on ENE-de biograafiate andmehulk tublisti suurenenud. Ka on nüüdisaja entsüklopeedias ära jäetud ilmselt mittevajalikud tingmärgid sünni- ja surmadaatumite eest. Mitmed asjad on ENE 2. trükis tähistatud otstarbekohasemalt kui eelmises.

Kui isiku sünniaeg on teadmata, surmaaeg aga teada, ei juhi uus ENE esimesele asjaolule tähelepanu (nt. *Aken, Johann*). Vana ENE teatab sel puhul (kuigi mitte alati) tarbetult ja ka ebatäpselt — «sünniaasta teadmata» (nt. *Lembitu*). Küsimus pole ju üksnes aastas, vaid täpses sünniajas.

Kui aga isiku surmaaega pole teada, märkis vana ENE jälle ebamääraselt — «surmaaasta teadmata» (nt. *Annusson, Jüri*). Uus ENE jätab selle kas ütle mata (nt. *Aspasia*) või teeb seda paremas sõnastuses — «surmaaeg teadmata» (nt. *Blumberg, Paul*).

Kui on teada üksnes isiku (enamasti nüüdistegelase) sünniaeg, tarvitavad nii uus kui vana ENE ökonoomset lühendit s., ent mitte järjekindlalt. Uues ENE-s kuulub lühend s. enamasti kuupäevata (nt. *Carcani, Adil*; äratub muide imestust tõik, et paljude nüüdisaegsete poliitikategelaste sünnikuupäevad pole avalikustatud), aga erandlikult ka kuupäevaga sünniaasta juurde (nt. *Achebe, Chinua*). Kui üldse, siis oleks lühend s. vajalik ainult esimesel ju-

hul. Sageli aga puudub uues ENE-s lühend s. sünniaja eest üldse (nt. *Arafat, Yassir; Beti, Mongo*). Vana ENE lühend *surn.* on uues asendatud otstarbekamaga (*srn.*).

Uues ENE-s vajab ühtlustamist ka see, kuidas kirjutada kalendrikuud, kui pole teada sünni- ja surmapäeva. Praegu kasutatakse kuu märkimiseks valdavalt sõna (nt. *Bogun, Ivan*), vahel aga ka rooma numbrit (nt. *Acosta, Uriel*). Nii uues kui vanas ENE-s häirib väga see, et sünni- ja surmapäevade puudumisel tähistavad surma-aastat üksnes selle kaks viimast numbrit (nt. *Andrei Bogoljubski*). Hoopis paremini mõjuvad uues ENE-s need artiklid, kus pole märgatud surma-aastat lühendadada (nt. *Bontemps, Pierre*).

Kõigi eestlaste ja enamiku Eestiga lähemalt seotud isikute, samuti nimekate muulaste elulugudes märgivad ENE-d sünni- ja surmakoha.

Eestlaste puhul kasutatakse tavaliselt linna või valla, harvemini kihelkonnakeskuse (nt. *Koeru, Paistu, Torma, Väandra*), muu suurema asula (nt. *Abja, Ellamaa, Järvakandi, Karepa, Kunda, Narva-Jõesuu, Padise, Polli, Rakke, Toila, Võsu*) või mõisa (nt. *Kullaaru*) nimetust.

Uue ENE avakõites on mõnel juhul erandlikult laskutud liigsetesse üksikasjadesse. Amandus Adamsoni sünnikohana on kirjas — «Uuga-Rätsepa, Paldiski läh.». Kas poleks piisanud kahest viimastest sõnast? Teinegi näide. Ons meil vaja nii täpselt teada, et Johann Rudolph Berendhoff sündis Rae mõisa Vaskjala veskitalus? Ei rahulda ka erandlik pealiskaudsus. Michael Andreas Barclay de Tolly sündis «Liivimaal» (olgu siis vähemalt «Liivimaa kub.»), Nikolai Anderson aga Viru-Jaagupi kihelkonnas. Vanagi ENE on kohati pealiskaudne, piirdudes vahel sünni- või surmakoha märkimisel maakonna nimetamisega, nt. *Busch, August; Asi, Ergav Vello*. Uues ENE-s on Vello Asi sünnikoht märgitud nõuetekohaselt valla (Saaluse) täpsusega, August Buschi elulugu aga on ENE 2. trükist välja jäänud.

Kui sünni- või surmakohana on märgitud mõis, on mõnel juhul lisatud maakond — nt. *Järvamaa, Piibe mõis (Baer, Karl Ernst von)*; Saaremaa, Lahetaguse mõis (*Bellingshausen, Fabian Gottlieb von*) — teisel aga mitte, nt. *Kullaaru mõis (Bornhöhe, Eduard)*, Nehatu mõis (*Bochmann, Gregor von*) ja Sangaste mõis (*Berg, Friedrich Wilhelm Rembert, krahu*). Maakonda või isegi mõnda väiksemat haldusühikut tuleks märkida ainult siis, kui Eestis on mitu samanimelist mõisat. Uues ENE-s jääbki selgusetuks, kas Gregor von Bochmann sündis Harju- või Läänemaa Nehatu mõisas. Vana ENE on selles osas

täpsem (tegemist on Läänemaa Nehatu mõisaga).

Eesti ajaloolise geograafia keerukas arengulugu vaatab vastu ka ENE biograafiatest. Eesti valdu on mitmel korral loodud, likvideeritud, ühendatud ja taasloodud. Tihti peale ei kandnud inimese koduvald tema sündimise ajal seda nime, mis ENE eluloos kirjas (nt. *Juhan Auli* biograafias peab sünnikohaks olema Suigu, mitte Are vald; vt. ka «Pärnu Kommunist», 1982, nr. 199).

Kas poleks otstarbekas meie alatasa muutuvast administratiivses jaotuses ühe ajastu tegelaste sünni- ja surmakohad märkida teatava kindla aasta seisuga? Neiks «võtmeaastateks» võiksid olla enne 31. detsembrit 1917 sündinuil aasta 1917, ajavahemikus 1. jaanuar 1918 kuni 31. detsember 1939 sündinuil aasta 1939 ja pärast 1. jaanuari 1940 sündinuil aasta 1985. Pakutava printsiibi puhul peaks aga entsüklopeedia andma seletusi kõigi elulugudes märgitud valdade kohta. Praegu see nii ei ole. Vanas ENE-s pole näiteks ridagi Tartumaa Tamme vallast, kuigi Adam Aint on sama entsüklopeedia andmel just seal sündinud. Valdade märkimise põhimõtteid teadmata ei saa aru, miks näiteks Johannes Aavik on «Eesti entsüklopeedia» ja vana ENE järgi sündinud Pöidel, uue ENE andmel aga Kõiguste vallas.

Uues ENE-s on Gustav ja Paul Blumbergi eluloos millegipärast märgitud, et nad sündisid Virumaal Varangu vallas. Miks on lisatud maakond? Vana ENE tunneb Varangu valda ainult Virumaal. Iseasi on näiteks Laatre vallaga (oli Pärnu- ja Valgamaal), mistõttu uues ENE-s on nt. Endel Ani biograafias igati õigustatult tema sünnikohaks märgitud «Laatre v., Valgamaa». Muide, vormistustes on siin ebaühtlust: Blumbergide elulugudes on maakond enne valda, Endel Ani eluloos aga valla nime järel. Mõlemas ENE-s pidanuks ja peaks nt. Jüri Annussoni ja Ilmar Jürissoni elulugudes kohanime «Enge» juures seisma «Pärnumaa» (ka Viljandimaal oli Enge vald). Kas Harjumaal on olnud mitu Tammi valda? Nii võib küsida, kui lugeda uuest ENE-st Theodor Altermanni eluloost, et üks selline vald oli Kose kihelkonnas.

Uues ENE-s on kirjutatud, et Richard Aavakivi sündis Gdovi maakonnas ja suri Pihkva kubermangus. Kas poleks sarnaselt Pihkvale pidanud Gdovi asemel olema eestipärane Oudova? Sama puudutab Robert Adamsoni biograafiat.

ENE-des on heaks kombeks vähetuntud sünni- ja surmakohti tuntumate kaudu esitada, nt. Volossovo, Peterburi kub. (*Adamson, Mari*). Samasugust vormistust

nõudnuks teisedki kohanimed, nt. Makejevka (*Aarne, Els*), Sumô (*Burman, Karl sen.*) jne. Revolutsioonieelse Venemaa administratiivsetest üksustest kõneldes tuleks sõnast «kubermang» ikka kinni pidada ja kirjutada mitte lihtsalt «Kuramaa» (nt. *Böttcher, Arthur*), vaid «Kuramaa kub.»: Samuti pole meeldiv lugeda, et Semjon Budjonnõi sündis 1883. a. Rostovi oblasti Proletarski rajoonis. Kui ENE-sse võetud isik on sündinud või surnud väljaspool oma kodumaad või põhilist tegevuspaika, peaks selle koha juurde lisama ka riigi nimetuse. ENE-s on seda tehtud vaid erandjuhtudel (nt. *Anderson, Valeria; Browne, George von*).

Seal, kus muulaste elulugudes on märgitud nende sünni- ja surmakohad, on kohanimed enamasti väheütlevad. Edaspidi pakub küll tuge indeksi kõide, aga abi oleks kohe vaja. Kui tegemist ei ole mõne üldtuntud linna või selle lähistega, kas ei tooks selgust riigi osa märkimine ilmakaare kaudu, nt. Põhja-Kreeka, Lõuna-Prantsusmaa jne. Vaevalt on teadmiku tarvital kasu sellisest täiendavast seletusest: Malé Svatoňovice, Krkonoše mägedes (*Capek, Karel*).

Uues ENE-s on Karl Aru sünnikoht Veltša, mitte Halinga vald (seda viga õiendas juba vana entsüklopeedia *errata* loend). Umbes sellelaadseid muudatusi on ka teistes elulugudes (nt. *Ahi, Oskar; Allikso, Johannes-August*). Loodetavasti märgitakse järgnevates uue ENE köidetes ka seda, et Herta Elviste ja Konstantin Märskä on sündinud vastavalt Pärnu-Jaagupis ning Valmiéras (Volmaris), mitte Pärnus ja Kuressaares, nagu ekslikult kirjas vanas entsüklopeedias.

Eelkäijatest järjekindlamalt ja täpsemalt on uus ENE püüdnud määratleda elulugudes isikute etnilist, rahvuslikku või riiklikku päritolu. Kui vanas ENE-s on Leopold Auer lihtsalt «viulistikunstnik ja dirigent», siis uues on ta «ungari viuldaja ja dirigent». Aleksandar Belić on vanas ENE-s «Jugoslaavia keeleteadlane», uues aga «serbia keeleteadlane». Selliseid röömustavaid täpsustusi on palju.

Paraku ei peeta sageli üldse vajalikku rahvuslikku kuuluvust märkida (nt. *Assmuss, Herman Martin*). On muidugi mõistetav, et kõigi isikute puhul pole seda võimalik teha. Olgu rahvus ennemini nimetatamata kui ebatäpselt nimetatud. Paistab aga, et elulugude ülesehituse skeemis ei ole see nõue väga vali. Mille muuga seletada tööka, et Eduard Ahrensi, Karl Ernst von Baeri, Friedrich von Bergi jt. rahvuse kohta ei ole midagi öeldud. Veelgi enam. «Teadmata» on ka Eduard Aartee, Endel Ardula jt. rahvus.

Uue ENE avaköites esindatud antiikmaailma tegelaste tavaline etniline määratlus on kreeka. Erandlikult nimetatakse Bakchylidest ülitäpselt «vanakreeka koorilüürikuks».

Vana ENE andmeil moodustasid Madalmaad aastail 1433—1609 ajaloolise ja administratiivse terviku, millesse ühe koostisosana kuulus Holland. Enamikku nimetatud piirkonna selleaegsetest tuntumatest isikutest on ENE-s esitletud sõnaga *madalmaade* (nt. *Bosch, Hieronymus*). Kasutatakse aga ka määratlust *hollandi* (nt. *Barents, Willem*). Kas siin on tegemist suurema täpsuse taotlemisega või lihtsalt ebajärjekindlusega?

Võrreldes vana ENE-ga on suuri muudatusi inglaste elulugudes. Sõna *sir* on eesnime suhtes kohta vahetanud (ka hollandi *van* ja prantsuse *de* paigutus tahaks kontrollimist). Tüüpilise ja üldarusaadava omadussõna *inglise* kõrval on tulnud kasutusele *Suurbritannia*. Kuigi vana ENE teatab, et Soti- ja Inglismaa ühendamisest tekkis 1707. a. Suurbritannia, ei arvestatud seda ajaloo fakti vana entsüklopeedia biograafiates. Uues ENE-s aga on riigimeeste, sõjaväelaste ja töölislühikute tegelaste elulugudes ametinimetuse ees *Suurbritannia*, mujal *inglise*. Isegi hertsog George Villiers Buckingham (1592—1628) on nüüd «Suurbritannia riigitegelane». Tõsi, kui isik on nii filosoof kui riigimees, siis on ta esialgu veel «inglise filosoof ja riigitegelane» (*Bacon, Francis*). Ka pole uue ENE I köites kõigi riigitegelaste (nt. *Burghley, William*) ja sõjaväelaste (*Blake, Robert*) elulugudes *Suurbritannia* võidule pääsenud. Kas seda uuendust «Suure nõukogude entsüklopeedia» 3. trüki eeskujul ikka oli vaja?

Uus ENE annab riikliku määratluse USA üksnes poliitikute, kosmonautide, sõjaväelaste, relvakonstruktorite, polaaruurijate ja lendurite elulugudes. Ilmselt stiilikaalutlustel on sõna *USA* erandlikult kasutatud ka määratluses «afroameerika päritoluga USA džässipianist» (*Basie, Count*). Kõik ülejäänud uue ENE avaköite personaalias olevad USA kodanikud on *ameerika* kirjanikud, kunstnikud, lauljad, näitlejad, teadlased jne. *USA* ja *ameerika* kasutamine tundub seega olevat üsna suvaline. Seda näitab ka uue ja vana ENE võrdlemine. Richard Evelyn Byrd on vanas ENE-s *ameerika*, uues aga *USA* polaaruurija ja lendur. Samamoodi oli John Moses Browning varem *ameerika*, nüüd aga *USA* relvakonstruktor ja tööstur. Et mandri ja riigi nimetus segamini ei läheks, tuleks isikute riiklikul määratlemisel kasutada üksnes sõna *USA*. Kasu oleks mitmekordne — määratlus muutub ühetähenduslikuks ja täheruumi jääb muule.

Uues ENE-s tehakse järjekindlamalt vahet Saksa Demokraatliku Vabariigi (SDV) ja Saksamaa Liitvabariigi (SLV) tegelaste vahel. Ent on ka lahtisi otsi ja küsitavusi. Nende Saksamaa sakslaste puhul, kelle elulugu ei ulatu aastasse 1949, s.o. SDV ja SLV moodustamise aega, kasutab uus ENE sõna *saksa*. Kui saksa soost isik on kodumaalt välja rännanud, peaks tegevusala määratluse ees seisma sõnaühend *saksa päritoluga*. Kui aga Saksamaal elava või elanud isiku biograafia ulatub üle 1949. a. siis nõuab uue ENE vormistus tegevusala määratluse järel sulgudes lühendit *SDV* või *SLV*. Pika määratluse puhul aga ei paigutata lühendit tavalisse kohta — nii on Bertolt Brecht «saksa (SDV) kirjanik, lavastaja ja teatriteoreetik». Tihsti siiski ei täpsustata, millises Saksamaa osas või koguni võõrsil isik pärast sõda tegutses (nt. *Baumeister, Willi; Bonsels, Waldemar*). Paar vormistuslikku eksimust viib aga hoopis mõttele, et «vigane» kuju on «õigest» parem. Näiteks Konrad Adenauer ja Willy Brandt on uues ENE-s «Saksamaa LV riigitegelased». Ka vanas ENE-s on sisuliselt samamoodi — vastavalt «SFV riigitegelane» ja «SFV poliitik». Miks mitte vormistadagi kõik määratlused nii: «SLV kirjanik», «SDV näitleja» jne. Rahvust määratlevat sõna asendatakse riigi nimetusega ju ka USA ja LAV puhul, nt. Christiaan Barnard on «LAV kirurg». Franz Altheim aga ei peaks olema mitte «saksa ajaloolane (Lääne-Berliin)», vaid lihtsalt «Lääne-Berliini ajaloolane». Linna nime kasutamine sellistel puhkudel pole ENE-le võõras (vt. *Abd ar-Rahman I*).

Sõnadega *nõukogude* ja *Nõukogude Liit* on liiga pillavalt ümber käidud vist «Suure nõukogude entsüklopeedia» eeskujul (seal sõna «nõukogude» isegi ei lühendata). Lühendi *nõuk.* kasutamine ENE-s on loomulik ja arusaadav üleliidulise kaaluga isikute (riigitegelased, teadlased, kosmonaudid, sportlased jt.), samuti nende Nõukogude-maa tegelaste puhul, kelle rahvus meile teadmata. Kui aga ENE-sse võetud NSV Liidu kodaniku rahvus on teada, kas siis ei muutu *nõuk.* liigseks? Mitmes biograafias on lühend *nõuk.* vist kogemata ära jäänud (nt. *Ambur, Paul; Aunap, Eduard; Belinik, Pjotr; Beloded, Ivan* jt.). Seda juhtub vana ENE elulugudeski (nt. *Belopolski, Aristarh; Bogoslovski, Mihhail; Braks, Tõnis*). Ometi pole midagi katki, sest biograafia tekst teeb niigi kõik selgeks. Liitati on lühendi *nõuk.* kasutamise range seostamine 1917. ja 1940. a. piirjoonega küsitav. Tasub võrrelda selle esinemist vana ja uue ENE mõnes eluloos (nt. *Adamson, Henrik; Antson, Aleksander; Bauman,*

Ruts; Brussilov, Aleksei; Kippel, Enn; Sütiste, Juhan; Tammlaan, Evald). Sõna *nõukogude* ei kasuta kirjandusnimeste tegevusalade määratlemisel ka meie parim nüüdisaegne eluloostik EKBL. Poliitilist aspekti rõhutab ENE-s vajaduse korral juha sõna *kodanlik* (nt. *Ast, Karl*). Ka ei tee ENE praegustest sotsialismimaadest pärit isikute (sealhulgas riigitegelaste) elulugudes vahet, kas on tegemist kodanliku või rahvavõimu esindajatega (vrd. *Batista y Zaldivar, Fulgencio* ja *Castro Ruz, Fidel*).

Kui isikul on võrdselt teeneid kodumaal ja veel mõnel teisel maal, kasutab uus ENE enamasti sidekriipsuga määratlusviisi, nt. «poola-vene keeleteadlane» (*Baudouin de Courtenay, Jan*). Kahjuks on kohati sidekriipsu asemel pruugitud ka sõna *ja*, nt. «moldaavia ja rumeenia kirjanik» (*Alecsandri, Vasile*). Kui aga isik on alaliselt olnud võõrsil, lisatakse tegevusala määratluse ette sõna *päritoluga* ja osutatakse uuele ning vanale kodumaale, nt. «rootsi päritoluga vene astronoom» (*Backlund, Johan Oskar*). Vana ENE vastav sõnastus on halvem: «astronoom, rahvuselt rootslane».

Täpselt samamoodi peaks uus ENE määratlema paljurahvuselise riigi (Hispaania, Jugoslaavia, Nigeeria, Tšehhoslovakkia, USA jt.) ühe rahvuse esindaja päritolu. Mõnel juhul nii ka tehakse, nt. «sorbi päritoluga saksa kirjanik (SDV)» (*Brézan, Juri*). Eespool öeldut meenutades soovitaks küll kuju «sorbi päritoluga SDV kirjanik». Muide, uus ENE tarvitab enamasti sõna *päritoluga*, kuid mõnikord vilksatab ka *päritolu* (nt. *Agassiz, Louis*).

Valdavast ja lihtsast vormistusest ei pea aga uus ENE kõikjal kinni. Mõni juhuslik näide: «armeenia näitleja; elas Türgis» (*Adamjan, Petros*); «Austraalias sündinud inglise kirjanik» (*Aldridge, James*); «pärsia-tadžiki luuletaja. Pärines Kesk-Aasiast Indiasse asunud usbeki perekonnast» (*Amir Husrav Dehlavi*); «juudi kirjanik. Sündis Poolas» (*Aš, Solem*); «hispaania kirjanik, rahvuselt bask» (*Baroja y Nessi, Pio*); «araabia luuletaja. Sünnipäralt iraanlane» (*Baššar ibn Burd*); «Venemaal töötanud saksa keeleteadlane» (*Böhtlingk, Otto von*); «saksa keeles kirjutanud juudi päritoluga luuletaja» (*Celan, Paul*). Kõike seda saanuks eespool visandatud skeemi järgi lihtsamalt ja ühtlasemalt kirja panna.

Asi on keerulisem, kui isik on olnud mitmel maal. Siis piisaks ainult rahvusele viitamisest, nt. «kreeka päritoluga lauljatar» (*Callas, Maria*). Paraku on niisuguse «pooliku» sõnastusega isikututvustusi uues ENE-s palju, kusjuures enami-

kul juhtudel pole biograafia järgi otsustades tegemist kireva internatsionaalse elukäiguga, vaid lihtsalt vormistuslünkadega. Mõnel juhul aga nähtub ka siin ENE uue trüki suurem täpsus. Näiteks Róbert Bárány on vanas ENE-s «ungari päritoluga arstiteadlane», uues aga «ungari päritoluga austria arstiteadlane». Selliseid täpsustusi tuleb ENE 3. trüki jaoks väga palju teha.

Kõige selle juures peab olema mõõdukas sõna *rahvus* kasutamisel. Kas sobib öelda, et dekabrist Johan Anatuin oli XIX sajandi esimesel veerandil «rahvuselt eestlane»? Veel kohatum on rahvusest rääkimine XVII sajandi puhul, Reiner Brocmanni on aga nimetatud «saksa rahvusest juhuluuletajaks». Tuleks öelda lihtsalt vastavalt «eesti päritoluga» ja «saksa päritoluga».

Kui baltisakslased on tegutsenud oma ajaloolises keskkonnas Eestis või Lätis, saavad nad uues ENE-s rahvusliku määratluse *baltisaksa*, nt. «baltisaksa ajaloolane» (*Bruiningk, Hermann, parun*). Mõnel juhul on uus entsüklopeedia veel täpsem: «baltisaksa päritoluga läti keele ja rahvakultuuri uurija» (*Bielenstein, August*). Piers Bohl on aga «saksa päritoluga läti matemaatik». Eluloo järgi tundub, et tegemist on siiski baltisakslase, mitte sakslasega. Kahes viimatinimetatud biograafias rõhutatakse isiku tegevuse seost läti teemaatikaga või Lätiga. Paljude teiste Eesti või Läti baltisakslaste puhul seda aga ei tehta.

Kui baltisakslane on tegutsenud väljaspool ajaloolist Eesti-, Kura- või Liivimaa kubermangu, peab määratlus sisaldama teavet, mis on uues ENE-s sõnastatud nt. selliselt: «vene kindral ja riigitegelane, pärit balti aadliku perekonnast» (*Benchedorff, Alexander, krahv*). Ladusam ja ENE nõudeile paremini vastav oleks formuleering «baltisaksa päritoluga vene kindral ja riigitegelane». Seda laadi vormistusliku kohendamist vajaksid paljud baltisakslaste biograafiad.

Nii uus kui vana ENE märgivad erandjuhul teises liiduvabariigis või üleliidulisel areenil tegutseva isiku rahvuslikku päritolu. Vormistus peaks siin olema analoogne paljurahvuselise riigi üksikute rahvaste esindajate rahvuse määratlustega. Nii ongi uues ENE-s Irakli Andronikov «gruusia päritoluga vene nõuk. kirjanik ja kirjandusteadlane», kuid Ernst Birnbaum on «nõuk. stratonaut, polkovnik (1942), rahvuselt eestlane». ENE-le omasem oleks viimasel juhul sõnastus «eesti päritoluga nõuk. stratonaut, polkovnik (1942)». Kas tulevikus on vaja sellistele erandlikele juhtudele rohkem tähelepanu pöörata või jätta päritolule viitamine hoopis ära?

Uue ENE biograafiates on isikute elukutsed või tegevusalad enamasti täpselt ja lakooniliselt sõnastatud. R. Põldmäed häiris vanas ENE-s see, et elukutse määratluse juures loetletakse palju mitmesuguseid aunimetusi ja -tasusid, mistõttu olulisemale jäävat vähe ruumi (KK, 1971, nr. 3, lk. 187). Tiitlite ja aurahade üleslugemine on siiski oluline, nii antakse muu hulgas teada, miks isiku elulugu üldse ENE-sse on võetud.

Küll aga ei maksa isiku elukutset või tegevusala teada anda ainult mõne olulise biograafilise fakti kaudu (nt. *Behn, Fritz; Boretškaja, Marfa*). Kui sellised artiklid ümber sõnastada, oleks ENE elulugude ülesehitus ühtlasem.

Rõõmu teevad täiendused ja täpsustused elukutsete määratlustes. Vana ENE «folkloristid» ja «skulptorid» on uues «rahvaluuleteadlased» ning «kujurid». Uues ENE-s on valdavalt kasutusel «luuletaja», on aga ka «poeete» (nt. *Celtis, Konrad*).

Uus ENE sõnastab mõne isiku elukutse teisiti kui vana. Josephine Baker on nüüd «ameerika-prantsuse varieteelaulja ja -tantsija», mitte «ameerika varieteelauljatar ja -tantsijatar». Siit on ka näha, et uues ENE-s on naiste puhul elukutse nimeuses ära jäetud *tar-lõpp*. Erandiks on lauljatarid, ehkki siin on kõrvalekaldeid: Ewa Bandrowska-Turska ja mõned teised on «lauljataride» keskel ikka «lauljad». Teatri ja kino vallas on ühtlasi suurem. Kui vanas ENE-s oli Vera Andžaparidze «gruusia nõuk. näitlejatar» ning Birgitte Bardot «prantsuse filminäitlejatar», siis uues on nad vastavalt «gruusia nõuk. näitleja» ja «prantsuse filminäitleja». Ehkki igapäevases kõnes pruugitakse *tar-lõpulis* sõnu harva, sobiksid nad hästi entsüklopeedia artiklitesse. Mõne tundmatu eesnimega või sooliselt eksitava pseudonüümiga muulase puhul saaks siis kohe selgeks, kas on tegemist naise või mehega. Teistel juhtudel peab abi mujalt tulema. Nii on uues ja vanas ENE-s Grażyna Bacewicz ja Karen Blixen targalt nimetatud vastavalt «poola naisheliloojaks» ning «taani naiskirjanikuks».

Võiks ju oletada, et kui stiili huvides pole vaja ühes lauses kasutada kaht erinevat sidesõna, on ja elukutsete ja tegevusalade määratlustes ruumi kokkuhoiu seisukohast eelistatum kui *ning*. Tegelikult on *ning* uues ENE-s laialt käibel, nt. «saksa arst ning loodusteadlane» (*Agricola, Georgius*); «inglise keemik ning füüsik» (*Andrews, Thomas*); «soome metsateadlane, botaanik ning riigitegelane» (*Cajander, Aimo Kaarlo*). Seega pole uues ENE-s paraku sidesõna lühidusest või pikkusest erilist

probleemi tehtud. Mõnel juhul on küll vana ENE ning asemel ja — nt. «rootsi helilooja ja dirigent» (*Alfvén, Hugo*) — enamasti aga mitte.

Vana ENE ütleb, et James Baldwin on «ameerika neegerkirjanik», uus aga et lihtsalt «ameerika kirjanik». USA oludes on varasemal sõnastusel suurem kaal. Vana entsüklopeedia «revolutsionäär» on uues kohati «rev. liikumise tegelasteks» muutunud (nt. *Azizbekov, Mešadi*). See juba ENE 1. trüki põhiliselt eestlaste puhul kasutatud pisut ebamäärane paljusõnaline formuleering ei ole millegi poolest parem kui «revolutsionäär». Mitmete teiste rahvaste esindajate puhul uus ENE seda õnneks ei kasutagi. Nii jäid dagestani (nt. *Buinakski, Ullubi*), läti (nt. *Bērce, Augusts*) ja vene (nt. *Aleksejev, Pjotr*) revolutsionäärid endiselt lihtsalt revolutsionäärideks.

Ka eesti entsüklopeediate lehekülgedel leidub omavahel suguluses olevate isikute elulugusid. Sugulussuhetele osutatakse uues ENE-s kindlate reeglite järgi, millest põhiliselt kinni peetakse. Vanemate, laste ja lastelaste puhul viidatakse sugulusele ühepoolset, nooremalt vanema suunas, nt. pojalt isale (*Arbusow, Leonid jun. ja sen.*) või pojapojalt vanaisale (*Ångström, Anders ja Anders Jonas*). Kui aga on tegemist võrdse sugulasastmega (nt. vend-vend), kaob uues ENE-s vormistuslik ühtsus. Näiteks vendade Alumäede, Arrakute (poolvennad) ja Borodinide elulugudes on viitamine kahepoolne, Beketovide, Bestuževite, Burmanite ja Büchnerite puhul aga ühepoolne (vanas ENE-s muide oli vendade Burmanite puhul viide sugulusele kahepoolne). Viidatakse kord nooremalt vanemale, kord tähestikus eestpoolt tahapoole, kord vastupidi. Vendade Artem Alihhanjani ja Abram Alihhanovi sugulust märgitakse aga hoopis nende teadusliku uurimistöö iseloomustuses. Mõned vennad (nt. Robert ja James Adam) ning õed (nt. Anne, Charlotte ja Emily Brontë) on saanud ühise märksõna. Ka ühe naise (*Arnim, Bettina von*) ja tema venna (*Brentano, Clemens*) elulugudes on vastastikused viited sugulusele.

Otsustades I köite põhjal, juhitakse uues ENE-s kultuuritegelaste ja sportlaste (mitte ühiskonnategelaste) puhul tähelepanu ka isiku abikaasat käsitlevale artiklile. On abikaasadel ühine perekonnanimi, viitab uus ENE tubli järjekindlusega ühepoolset naiste elulugudes meeste (nt. *Adamson, Mari; Arnim, Bettina von; Beekman, Aimée; Browning, Elisabeth; Bühler, Charlotte Berta*). See ühtlus teeb rõõmu. On aga abikaasad erineva perekonnanimega, võib vana ENE I köite järgi arvata, et siis on vähemasti eesti kultuuritegelaste

puhul mõlema biograafias abikaasa mainitud (nt. Artur Adson ja Marie Under, Aleksander Arder ja Marta Rungi). Vanas ENE-s viidatakse muulaste puhul siingi ühepoolset ainult naiselt mehele (nt. Aspazija ja Jānis Rainis).

Samanimeliste isade ja poegade eristamiseks kasutavad nii uus kui vana ENE üldtuntud lühendeid *sen.* ja *jun.* (nt. *Arbusowid, Burmanid*). Kuigi ENE 2. trüki esiköite artiklites tuleb sellist sugulussuhet üsna harva ette, on seda eri moodsid märgitud. Nii on osades elulugudes eestikeelsed märked *noorem* ja *vanem*, vahel suure, vahel väikese tähega, kord sulgudes, kord ilma, nt. *Ackermann, Christian vanem*; ema ning tütar *Agrippina Vanem ja Noorem; Andrassy, Gyula (vanem), krahv; Brueghel, Pieter vanem*. Mõnest biograafiast ei selgugi, kes on need «nooremad», kellega «vanemad» võivad segamini minna. Ehk oleks otstarbekas tarvitada eestikeelseid *noorem* ja *vanem* üksnes juhtumil, kui on vaja vahet teha sarnaste nimedega isikutel, kes pole sugulased? Võib-olla nii ongi tehtud ka mõnel muul juhul peale *Catode*, aga lugeja seda teada ei saa.

Bibliograafia lisamine elulugudele mitmekordistab uue ENE kaudu leitavate biograafiliste andmete hulka. On meeldiv, et monograafiate kõrval viidatakse ka olulistele eluloolistele lühiuurimustele ja artiklitele.

Juba K. A. Hermannia aegadest on meie entsüklopeedias püütud muulaste elulugudes näidata nende kaudsemaidid sidemeid Eestiga. Seda teeb ka uus ENE. Mõnel puhul tahtnuks suuremat täpsust. Kui Erkki Aaltoneni biograafias on märgitud, et ta dirigeeris 1960. a. Tallinnas, kas poleks näiteks ka Ida Aalbergi, Ira Frederick Aldridge'i jt. elulugudes saanud selgemalt öelda, mis ajal ja kus nad Eestis on esinenud.

Ka rahvusvahelise pimedate kirja looja Louis Braille' biograafia võinuks lõppeda lausega: «See [pimedate kiri — A. K.] võeti Eestis esmakordselt ametlikult kasutusele 1883 Tallinna pimedate koolis.» Poleks ülearune sama eluloo juurde lisada viide Pjotr Krasnousovi ja Fjodor Sojevi raamatule: П. Красноусов, Ф. Шоев, *Луи Брайль. Историко-биографический очерк*. М., 1976. L. Braille' ululoos on tärnikesega märgitud sõnad «pimedate kiri». Niisiis on oodata iseseisvat artiklit. Loodame, et see ei korda vana ENE vastavat kirjutist. Kui viimane oleks esitatud märksõna «brai kiri» all (vrd. S. F. B. Morse ja morse tähestik), oleks kõik korras. Praegu jääb mulje, nagu oleks maailmas vaid L. Braille' poolt väljatöötatud kiri. Tegelikult on neid läbi aegade loodud väga erinevatel põhi-

mõttelistel alustel kümneid. Muide, ühe pimedate kirja lõi 1882. a. Tartu ülikooli kasvandik Aleksandr Skrebetski (1827—1915). Et uude ENE-sse enam eraldi märksõna «brai kiri» sisse võtta ei saa, tuleb seda kirja käsitleda artiklis «pimedate kiri», mis aga peaks tutvustama mitmeid kirjasüsteeme. Ka peaks uues ENE-s täiustama artikli «pimedate kiri» juurde kuuluvat illustatsiooni. Nimelt on see kiri üles ehitatud teatava seaduspärasuse alusel, mis praegu illustatsioonilt ei selgu. Tähed ja kirjavihemed peavad paiknema neljas tulbas, kolmes esimeses vastavalt tähed A—J, K—T ja U—Y, neljandas kirjavihemed. Ridades aga on tähed ja kirjavihemed nii: A, K, U, koma; B, L, V; D, N, Y, punkt; E, O, küsimärk; F, P, hüümärk; G, Q; H, R; I, S ja J, T. Nii näeks lugeja, et enamik teise ja kolmanda tulba tähti on saadud vastavalt ühe ja kahe punkti lisamisega esimese tulba omadele.

Uue ENE illustatsioonides, eriti värvilistes, avaldub meie trükiasjanduse edasimineku kõige ilmekamalt. Teatavate põhimõtete alusel elulugude juurde valitud portreefotode ja muude illustatsioonide paigutuse osas ei sõnda selle ala spetsialistidele midagi ette heita. Kes asja ei tunne, sooviks ikka, et isiku biograafia ja selle juurde kuuluv illustatsioon kõrvuti asetseksid. On aga üsna tavaline, et nad asuvad teineteisest lahus eraldi lehekülgedel, mõnikord isegi teiste portreefotode eksitavas naabruses (nt. *Barmin, Vladimir*) või koguni lehe pöördel (nt. *Alonso, Alicia*). Aga eks ole siin omad kunstilised ja trükitehnilised kaalutlused.

Uus ENE kasutab elulugudes hulgaliselt lühendeid. See võimaldab kokku hoida entsüklopeedia täheruumi muu vajaliku jaoks. Lühendeid võinuks ehk rohkemgi olla. Sellekohane nimestik pidanuks sisaldama kõiki entsüklopeedias kasutatud lühendeid (ka bibliograafilistes andmetes esinevaid *M., Tln., Trt.* jt.). Pisteline kontroll näitas, et küllalt paljudel juhtudel on tekstis lühendi asemel täissõna: *akad.* asemel *akadeemik* (nt. *Aleksandrov, Georgi*), *KP* asemel *kommunistlik partei* (nt. *Bebris, Johann*) jne. Lühendusi *Eesti NSV* ja *ENSV* kasutatakse kord nii, kord naa. Efraim Allsalu on «Eesti NSV tnl. kunstnik», Nikolai Alumäe aga «ENSV tnl. teadlane». Lühend *ENSV* on kindlalt kasutusel koos sõnadega *rkl. preemia, TA* ja *Ülemnõukogu*. Sama hästi võiks see kuuluda sõnade ja lühendite *tnl., rahvakirjanik, rahvakunstnik* jt. juurde.

NSV Liidu ülikoolide lühend *RÜ* ei esine uue ENE elulugudes kuigi järjekindlalt, ehkki ruumi kokkuhoid oleks ilmne. Nii on ikka ja jälle kirjas «Kiievi ülikool» (nt. *Aleksandrov, Anatoli*), «Leningradi

ülikool» (nt. *Aleksandrov, Aleksandr*), «Moskva ülikool» (nt. *Abrikossov, Aleksei*) jne. Geidar Alijevi eluloos on küll «Aserbaidžaan RÜ», kuid siin on see eest lühendamata *Aserbaidžaan*, mis nõuetekohaselt peab olema *Aserb.*

Veel juhuslikke märkusi. Muusikainimeste biograafiates märgitakse mõnikord stuudiumi puhul Tallinna ja Peterburi konservatooriumis seda, missuguse õppejõu käe all haridust omandati (nt. *Aav, Evald; Avesson, Elsa; Bööcke, Raymond*), mõnikord mitte (nt. *Aarne, Els; Aavik, Johan; Bleive, Johannes*).

Entsüklopeediasises viitamise korral perekonnanime eri kujult põhikujule ei lisa uus ENE tavaliselt isiku elukutset, kuid Akop Akopjani puhul seda tehakse.

Nikolai Alumäe ja Karl Burman *jun.* õppisid enam-vähem samal ajal ühes kõrgkoolis. Esimese biograafias nimetatakse seda «Tallinna Tehnikainstituudiks», teises «Tallinna Tehnikaülikooliks». Andmed õpingute kohta kõrgkoolis tuleks üldse esitada ühtselt. Kui isik sai suurtöödi diplomi, siis olgu see kirjas näiteks nii: «Lõpetas 1953 TRÜ» (*Boston, Lea*). Jäi aga kõrgkooli pooleli, olgu jutt sealsetest õpiaastast. Praegu aga märgitakse õpinguaastaid nii stuudiumi lõpetanute (nt. *Blumberg, Paul*) kui katkestanute (nt. *Alliksaar, Artur*) puhul.

Nii uue kui vana ENE mõne ülilühikese biograafia puhul (nt. *Bašindžagan, Gevork*) tundub teave isiku kohta liiga kasinaks jäävat.

Vanas ENE-s kirjutatakse *Boriss* kahe sga. Ka uues ENE-s on enamasti nii, erandiks bulgaaria vürst Boris I ja kuningas Boris III. Miks?

Olgu siin parandatud ka üks vana ENE ebatäpsus. Kunstiteadlane Voldemar Erm on allkirjutanule teatanud, et ta oli Tartu Riikliku Kunstimuseumi direktor aastatel 1941—1951, mitte 1941—1950, nagu entsüklopeedia väidab.

*

Et eelnev on paberile jõudnud uue ENE elulugudesse põgusal süvenemisel, pole siin kindlasti kõik igas suhtes lõpuni läbi mõeldud. Vaatluse all olid põhiliselt entsüklopeedia biograafiate teisejärgulised, vormistuslikud küsimused. Teatmiku sisuline arvustamine seisab veel ees, sellest peaksid osa võtma võimalikult paljude elualade asjatundjad. Ühtlasi olgu väljendatud soov, et võetaks käsile ka uue, tänapäevase mitmekõitelise «Eesti biograafilise leksikoni», samuti nüüdisaegsete eesti avaliku elu tegelaste eluloostiku koostamine.

Aldo Kals

KROONIKAT

15. ja 16. oktoobril esietendus Tallinnas Kirjanike Majas Eduard Ralja mononäidend «Peutäis mind mulda...» (Koidula *contra* Emilie Florentine Janssen-Michelson).

20.—30. oktoobrini korraldasid ENSV Raamatuühing ja raamatukogud noorsookirjanduse päevad.

27. oktoobrist 5. novembrini viibis Debora Vaarandi Tallinna RSN Täitevkomitee naiste delegatsiooni koosseisus Tallinna sõpruslinnas Gents Belgias.

28. oktoobril oli koos ENSV Kirjanike Liidu juhatus. Kongressijärgseist juhataste presiidiumi koosseisust andis ülevaate juhataste esimees Vladimir Beekman. Juhataste sekretär Lennart Meri tegi kokkuvõtte liidu liikmete välissõitudest ja viimase aja sõiduvõimalustest. Sekretär Teet Kallas, kes koos Jüri Ojamaaga kuulub NSVL Kirjandusfondi uude juhatusse, rääkis selle organi tööst. Veel puudutas Teet Kallas koolide kirjandusalmanahhide väljaandmist. Juhataste aseesimees Jaak Jõerüüt tutvustas NSVL Kirjanike Liidu juhataste uute sekretäride tööjaotust, rääkis asutatavast tõlkepreemiast välistõlkijatele ja püüetest tõsta Kirjanike Liidu liikmepileti autoriteeti. ENSV Kirjastuskomitee esimehe asetäitja Leonid Parašin andis põhjaliku ülevaate uuendustest kirjastustegevuses. NSVL riikliku preemia kandidaadiks otsustati esitada Jaan Krossi romaan «Keisri hull». Koosolekust võtsid osa EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja asetäitja Tiit Koldits, kirjastuse «Eesti

Raamat» direktor Roman Siirak ja toimetusejuhataja Maarja Ojamaa.

7. novembril tähistas 75. sünnipäeva ENSV teeneline kirjanik Aira Kaal. Kauaaegse viljaka loometegevuse ja aktiivse ühiskondliku töö eest sai ta Tartu linna partei- ja täitevkomitee aukirja.

3.—5. novembrini viibis Tallinnas ungari tõlkija György Gellért.

12. novembril olid Kalle Kurg ja Lennart Meri eesti kirjanikeorganisatsiooni liikmetena koos teistelt kultuurialadelt valitud esindajatega Moskvas Nõukogude Kultuurifondi asutamiskonverentsil. Konverentsil võttis sõna ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja M. Leosk. Meie vabariigist valiti Nõukogude Kultuurifondi juhatusse TA akadeemik-sekretär J. Kahk, asutajate nõukogusse TRÜ õppeprorektor V. Haamer ja keskrevisjonikomisjoni «Loomingu» peatoimetaja K. Kurg. Uue organisatsiooni juhataste esimeheks sai tuntud teadlane, akadeemik D. Lihhatšov.

17. novembril tähistas 80. sünnipäeva teenekas tõlkija, ajakirjanik ja kultuurioluline Linda Viiding.

Klubis «Pegasus» vahendasid 5. novembril Viuu Härm, Paul-Eerik Rummo, Ivi Schneider, Lidia Tugolessova ja teised oma muljeid Austriast ning Jugoslaaviast. 12. novembri õhtu täitis Mauri Rausi «Eluteatri etendus ehk 45 kasti», 19. novembril oli Merle Jäägeri ja Avo Üpruse loomingu õhtu.

PENT NURMEKUND 80

Pent Nurmekundi tähendus meie kultuuris ei ole sugugi ühene. Sündinud 16. detsembril 1906 vaese rendikohapidaja perekonnas, jõudis ta vaid omaenda tahte ja pingutuste varal tasemeni, mida võiks hinnanguliselt iseloomustada nii: ta on meie väljapaistvamaid lingviste ja ta on maailma väljapaistvamaid polüglotte.

Alustagem Nurmekundist kui polüglottist. Kui palju keeli ta valdab? Nimetatud on arvu 50, nimetatud on ka arvu 100. Põrakerem tähelepanu asjaolule, et arvud on väga ümmargused: ei räägita 70 või 80 keelest, täiesti on välistatud niisugused numbrid nagu 64 või 79. Põhjus on lihtne: kui inimene tunneb väga hästi kümme-konda keelt, oskab ta peaaegu passiivse valdamise tasemel orienteeruda mõnekümnes keeles; kui ta aga tunneb hästi veerandsadat keelt ja kui need keeled kuuluvad eri keelkondadesse, siis võib ta sõnaraamatu abil saada aru üksikõik mis keeles kirjutatud tekstist. Muidugi jääb keeliti erineva arusaamise tase, kuid üks on ometi selge: tõelise polüglotti puhul

ei oska keegi (ka mitte ta ise) öelda, mitut keelt ta valdab. Nii et tõenäoliselt suudab Pent Nurmekund aru saada kaugelt rohkem kui sajast keelest, küsimus on ainult selles, kas tal on tulnud nende kõigiga tegelda. Kuid Nurmekundi polüglotsus on omapärane. Kui tavaliselt valdab inimene keelt passiivselt paremini kui aktiivselt, siis Nurmekundi puhul ei ole suur liialdus väita vastupidist (olen teda kuulnud rääkimas keelt, mille õpiku ta alles eelmisel päeval kätte võttis). Tal on ka erakordne võime silmapilk üle minna ühelt keelelt teisele. See kõik on teinud temast meie ühe fenomenalsete keeleteadlaste. 1955—1986 töötas ta TRÜ võõrkeelte kateedri õppejõuna (alates 1976 dotsendina) ning jagas selle aja jooksul sadadele üliõpilastele teadmisi vähemalt kahekümnest võõrkeelest. Et Euroopa keelte mõistjaid oli ülikoolis teisigi, siis jäid Nurmekundi kanda põhiliselt orientaalkeeled.

Tartu orientalistika tähtsündmus oli orientalistikakabineti rajamine. Algselt ametlikult tunnustamata allüksusest kas-

vas aastakümnetega välja tugev orientalistikakeskus, mis korraldas üleliidulise kõlapinnaga konverentse ja andis välja teadlaste seas hinnatud kogumikke «Töid orientalistika alalt». 1983. aastaks oli kabinet niivõrd tugevnenud, et pani aluse kahele uuele TRÜ allasutusele — ajaloo ja semiootika laboratooriumile (selle orientalistikaharu näol) ja idakeelte õppekabinetele. Orientalistikaga on seotud ka Nurmekund kui teadlane. Rääkides temast kui lingvistist tuleb esimeses järjekorras märkida tema fundamentaalset dungani keele ajaloolist grammatikat. Selle kahjuks veel valmimata töö avaldatud osad on leidnud tunnustust kaugel väljaspool meie maa piire. Nurmekund on avaldanud uurimusi ka mitmete teiste (sealhulgas Euroopa) keelte kohta (vt. bibliograafiat ajakirjas «Keel ja Kirjandus», 1981, nr. 12, lk. 757—758). Kuid Nurmekundi teadustegevus on kõige rohkem vilja kandnud siiski kultuuri ja teaduse ajaloo vallas. Nime-

tagem tema uurimusi Kihnu saarest ning eesti romanistika, orientalistika ning afrikanistika ajaloost.

Paljud ei tea, et Pent Nurmekund on veel luuletaja. Muidugi on ta tõlkinud Ida ja Lääne luulet, kuid ta on ka ise kirjutanud värsse nii eesti kui mulgi keeles (mida ta mulgina ei pea üksnes eesti keele murdeks). Mitmed neist on ilmunud perioodikas, mitmeid on ette kantud lavadel ja raadios.

Loomulikult on nii mitmekülgselt mehest palju räägitud ja palju kirjutatud. Palju Eestis, palju mujal Nõukogude Liidus, palju välismaalgi. Kindlasti täieneb Pent Nurmekundi pühendatud kirjutiste pikk nimistu käesoleva juubeli puhul uute käsitlustega, mis valgustavad tema pika ja sündmusterohke elu teisigi tahke. Tahaks juubilarile soovida palju õnne ja edu ning uusi saavutusi nii teaduses kui luules.

L. Mäll

HELMI ÜPRUST MALESTADES

Helmi Üprus sündis Viljandis 15. X 1911. 1929 lõpetas ta kiitusega sealse gümnaasiumi humanitaarharu ning astus järgmisel aastal Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda. Ülikoolistudiumi lõpetas ta 1936. a. kunstiajaloo ning romaani filoloogia alal ülemastme, etnograafia ja inglise keele alal alamastme ulatuses, sooritades 1942. aastal ülemastme eksami ka etnograafias. Samal 1942. aastal kaitses ta filosoofiamagistri kraadi, mille Tartu Ülikooli Opetatud Nõukogu 1947. aastal teatas ümber kunstiteaduste kandidaadi kraadiks (paraku annulleeris selle 1950. aasta määrus okupatsiooniaegsete teaduslike kraadide tühistamise kohta). 1936 valiti H. Üprus Eesti Rahva Muuseumi teaduslikuks sekretäriks, 1940 sama muuseumi kultuuriloolise osakonna juhatajaks. 1947 viidi H. Üpruse üle Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi kunstiajaloo sektori vanemteaduri kohale, millises ametis aga vabastati seoses sektori likvideerimisega 1950. a. Aastail 1951—1953 töötas H. Üprus esialgu maal, hiljem Tallinnas töölisesena artellis «Flora». Aastast 1953 kuni surmani 27. VIII 1978 oli H. Üpruse põhitöökoht ENSV Ministrite Nõukogu Ehituskomitee Teadusliku Restaureerimise Töökoda (hilisem Vabariiklik Restaureerimisvalitsus, millest 1978 kasvas välja praegune Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut). Algul oli ta vanemteadur, hiljem peaspetsialist kunstiajaloo alal. Helmi Üprus kui väga heasoovlik, noori soosiv, alati oma toetust pakkuv laia kultuurihuviga teadlane oli ning jääb eeskujuks oma arvukatele noorematele kolleegidele.

Erakordselt viljaka ning laiahaardelise kunstiteadlasena on H. Üprus käsitlenud nii Eesti 16.—19. sajandi ehitusmälestisi kui meie rahvakunsti, balti ning eesti maalikunsti jpm. Tema sulest on ilmunud üle 80 teadusliku uurimuse, osa töid aga alles ootab publitseerimist. Kuuludes nii «Eesti arhitektuuri ajaloo» (1965) kui «Eesti kunsti ajaloo» (1975) autorite kollektiivi, oli Helmi Üprus kahekordne Nõukogude Eesti preemia laureaat teaduse alal. H. Üpruse tähtsamate uurimuste hulka

kuuluvad omaaegse Tartu Ülikooli arhitekti J. W. Krause poolt rajatud hoonete ehituslugu käsitlev «Tartu Riiklik Ülikool» (1959), «Tartu varaklassitsistlik arhitektuur (a. 1775—1800)» (1969), «Tallinna etikukivid» (1971), «Mustpeade hoone» (1972), «Tartu Raekoda» (1984). 1987 on kirjastuselt «Kunst» lõpuks oodata ulatuslikku monograafiat «Raidkivikunst Eestis 13.—18. sajandil». Helmi Üpruse elu ning tegevust käsitleb V. Vaga põhjalik mälestuskirjutis almanahhis «Kunst» (58/1; 1981).

Helmi Üpruse 75. sünniaastapäeva tähistati Kultuurimälestiste RPI-s 14. oktoobril sügisseminariga, kus esinesid tema endised kauaaegsed kolleegid ning õpilased. H. Üpruse viljakast teadlasestööst andis ülevaate dots. Mart Eller. H. Üpruse kaasvõitleja Villem Raam esitas peatüki oma pooleliolevast tööst, mis käsitleb Eesti keskaegseid sakraalhitisi, puudutades sedapuhku Pühalepa kiriku ehituslugu ja rääkides põhjalikumalt müüritreppide funktsioonist ja nende seostest hoone muude osadega. Fredi Tompsi, Kalvi Aluve ning Jaan Tamme ettekanded töid hulgaliselt lisateavet Eesti (elkõige Rakvere ja Narva) keskaegsete linnuste varasema ehitusperioodi kohta.

Vana Tallinna ehituspärandit puudutasid Rasmus Kangropooli, Teddy Böckleri ning Marta Männisalu ettekanded. Esimene käsitles siinsete 18. sajandi ehitusmeistrite Wynandt Nacki ja Georg Winkleri tegevust, teine peatus raekojaga seotud uurimisprobleemidel ning kolmas kohaliku arhitekti Christoph August Gableri (1820—1884) ehitatud hoonetel. Kalle Lange, Aleksandr Pantelejevi ning Juhan Maiste ühisettekannet oli äsjastest uurimistöödest vanalinna 9. kvartalis ühenduses sellesse piirkonda kavandatud Noorsooteatri juurdeehitusega, mis on tekitanud vaidlusi. Ka Tiina Veisseriku ettekanne ukse arengust oli seotud vana Tallinnaga.

Elu lõpuaastail pani H. Üprus aluse meie mõisaarhitektuuri laiemale uurimisele. Tema elutöö jäi küll pooleli, kuid see uurimissuund pole unarusse jäänud, nagu

näitas Ants Heina ettekanne, mis käsitles kaht Lõuna-Eesti historistlikku sajandi- vanust mõisahoonet, Sangaste ning Alats- kivi lossi.

Et Eesti arhitektuuripärandi uurimisel on aktuaalsena päevakorralle tõusnud ka tööstusarhitektuuri probleemid, tõendasid Leo Gensi ettekanne «Ajaloolised tööstus- ansamblid kui ehitismälestised» ning Olev Suuderi sõnavõtt Eesti vesiveskite inven-

tariseerimisest. Liivi Künnapu ettekanne käsitles fassaadikujundust meie 1930. aas- tate arhitektuuris, Krista Kodres analüü- sis 17.—18. sajandi arhitektuuriraktaatide abil tollast interjöörikuju.

15. oktoobril asetati Helmi Üpruse mälestust lilledle asetamise ja hauale Tarvastu kalmistul.

J. Viires

VOLTAIROMONTEMACHIA

See prantsuse-ladina-kreeka hübrüüdsõna ei taotle paroodilisi eesmärke (vrd. «Batra- chomyomachia»), vaid püüab karakteri- seerida ja resümeerida üht erakordset plahvatuslikku nähtust meie kultuurielus. Ei juhtu iga päev, et kaks mäge juba enam kui kakssada aastat tagasi surnud prant- suse valgustaja pärast kokku põrkavad. Tuletagem meelde: ahelreaktsioon algas 27. septembri «Edasis» Linnar Priimäe artikliga «Kultuur ja haltuur», milles kritiseeriti teravalt Herbert Stillverki (1912—1983) tõlgitud ja Mart Kivimäe toimetatud Voltaire'i teose «Dictionnaire philosophique» eestikeelset väljaannet (Tallinn, «Eesti Raamat», 1986). Sellele järgnes 18. oktoobril samas ajalehes TRÜ klassikaliste keelte õppejõu Jaan Undi vastulause «Kultuurist ja kultuuritusest» ja L. Priimäe uus kirjutis «Voltaire'ist ja voltääritusest», milles autor jääb veelgi kindlamini oma seisukohtade juurde ning toob rohkesti näiteid oma väidete tõestuseks. 25. oktoobri «Edasisis» leiame üpris hermeetilis-allegoorilise loo «Olnd nii, et...», milles meenutatakse loosungit: «Ära muretse, Voltaire, me ei jäta sind!» 31. oktoobril näeme teatepulka juba «Sirbi ja Vasara» käes: Mihhail Lotman kirjutab «Veel kultuurist ja haltuurast», otsib (ja muidugi ka leiab) L. Priimäe kirju- tisest vigu ja ekslikke seisukohti, peaaegu et ajakirjanikueetika rikkumist; Arvo Val- ton arutleb «Filosoofia viletsusest»; Ülo Kaevats kommenteerib üsnagi pessimisti- kult olukorda filosoofiarindel («Eestis ei ole iial olnud ühtegi professionaalset filosoofi-tõlkijat-kommenteerijat...»). Põ- leemika algataja teguviisi ei kiida heaks ka Linnart Mälli «Avalik kiri nooremale, kuid siiski vanale sõbrale Linnar Priimäele» ajalehe «TRÜ» 6. novembri numbris. Lõpuks avaldas veel «Vikerkaar» nr. 5 rubriigis «Vaatenurk» Ilmar Vene artikli «Küll irvitaja, kuid...», mis käsitleb otse- selt Voltaire'i, tema aega ja kohta Euroopa filosoofia ajaloos ning mainib vaid mõõda- minnes üksikuid tõlkevigu ja kohmakusi ega mõista raamatu eestindajaid nii rangelt hukka nagu Linnar Priimägi. Meie ajakirjade pikka tootmistsükli arvestades on see ilmselt kirjutatud enne suure poleemika algust. Ain Kaalep on imestanud, et ükski prantsuse filoloog ses *voltairo- machia*'s kaasa ei löönud, ning asja sele- tanud umbes nii, et neid on vähe ja neil on palju tööd. Ei. Omalt poolt võin ainult öelda, et nii ilus oli vaadata, kuidas teised sinu asja ennastalgava innuga ajavad, et kohe ei leidnud sõnu. Nüüdki veel kipu- vad huultele Voltaire'i noorema kaasaegse kirjaniku ja filosoofi sõnad: «Verweile

doch, du bist so schön!» (Mälu järgi tsi- teeritud, loodame, et niisama valesti kui suur osa prantsuse, ladina jt. sententse meie trükisõnas.)

Lisaks kõigele kuulutas 31. oktoobri «Sirp ja Vasar» välja ülevabariigilise arutelu «filosoofiapärandi tõlkimise küsi- mustes», millest edaspidi sai «Filosoofia- pärandi tõlkimise teoreetilisi probleeme». Pärast sellist ettevalmistust algaski 15. novembril 1986 kell 12 päeval Tartu Riik- liku Ülikooli Teadusraamatukogu konve- rentsisaalis see mälestusväärne koosolek, mille korraldajajaks olid TRÜ ajaloo ja semiootika laboratoorium, TRÜ ÜTU võrd- leva kultuuriloo ja orientalistika ring ning Eesti NSV Kirjanike Liidu Tartu osakond. Antagu selline üksikasjalikkus andeks, aga paljude arvates on tegemist olulise täht- päevaga, mis jääb särava tuletornina meie kultuuriloo annalidesse, võib-olla lausa uutmoodi mõtlemise algusena. Filosoofia on ju mõteteaenus. Ja siitpeale filosoofia küsimustesse enam filosoofilise rahuga suhtuda ei saa.

Kui kaasa arvata juhataja Linnart Mälli ava- ja vahakõned, oli sõnavõtte ligi 20, neist enamik hoolega ette valmistatud, mis- tõttu nad väsitasiid ja tõelist diskussiooni ei tekkinudki. Mis aga ei tähenda, et kogu üritus oleks jäänud mõõdukalt akadeemiliseks. Pigem oli ta antiaka- deemiline, ja seda nii otseses mõttes (kriitilised märkused TA vastavate instituutide adressil) kui ka üldise- mas plaanis — arvustati ja «pandi paika» just meie praeguse haridussüsteemi kõrgemaid ja olulisemaid lülisid. Olgu siin- kohal meenutatud, et haridus ja kultuur ei ole mitte ainult etümoloogiliselt, vaid ka igas muus mõttes üks ja seesama asi. Sellest ka suur huvi konverentsi vastu. Rahvahulk oli vägev. Asjatundjate hinnangul olevat saali mahtunud umbes pool tuhat inimest. Noortest tudengeist soliid- sete professorite ja literaatideni. Võiks isegi öelda, et kokku tuldi üle kogu vana Liivimaa, nii Riist kui Tallinnast. Ülendatud meeleolu, umbes nagu enne *corrida*'t. Küllap ootasid paljud vastust küsimustele «kes on süüdi?» ja «kes keda?». Sedasorti vaimuõõkade välkumine jäi ära. Isiklikke vahakordi ei klaari- tud, mõni erandreplik välja arvatud. Ja seda mitte ainult sellepärast, et Mart Kivi- mäe ei saanud haiguse tõttu koosolekule ilmuda ja et enamik neist, kes ajakirjan- duses Voltaire'i asjus sõna võttis, ei esine- nud. Ilmselt oli kõigile selgeks saanud või sai arutelu käigus selgeks, et põhi- küsimus pole mitte Voltaire'is ja tema tõlkimises eesti keelde, vaid milleski hoopis tähtsam.

RINGVAADE

Selleks aitas kaasa kõigepealt Linnart Mälli avakõne, milles ta välistas Voltaire'i ja tema ajastu filosoofia probleemistiku arutelu. Sellele järgnes raskesuurtükiväe kaugtuli: prof. Juri Lotmani ja Ain Kaalepi läkituste ettelugemine selgitas, kui suur tähtsus on filosoofial ja filosoofilistel tekstidel (loomulikult omakeelsetel) igasuguse elava ja areneva kultuuri kontekstis, struktuuris jne. Poet ja tõlkija Kaalep juhtis erilist tähelepanu ka meie filoloogia viletsusele ning meenutas *ceterum censeo* stiilis, et prantsuse ja üldse romaani filoloogia osas on olukord eriti halb. Seejärel esines Jaan Unt, kes kaitses oma seniseid seisukohti, analüüsis mõningaid tõlkeprobleeme, tunnistas ka Linnar Priimäe õigust ega pannud tema poleemilisi tarvisi sugugi pahaks. Vanade keelte professorid olevat oma vaidlustes hoopis armutumad. Oma varasemate seisukohtade juurde jäi (korralikus dispuudis on see ikka nii) ka poleemika algataja Linnar Priimägi, mainides, et Voltaire'i «Filosoofiline sõnaraamat» pole sellisel kujul ei arusaadav ega kasutatav. Ta vaatles aga küsimust laiemalt, nimetas praegust situatsiooni «umbkultuursuseks» (ainsad Lääne filosoofid, kelle vaateid laiemalt teatakse, on Dühring ja Mach, jne.) ja rääkis alternatiivse hariduse paratamatusest. Kahjuks pole lühiülevaates võimalik neil ettekannetel pikemalt peatuda, loodame, et nad kuskil ka trükitis ilmuvad.

Kui nüüd arutelu konstruktiivsemat poolt vaadata, siis jäi meelde TRÜ õppejõu Peeter Oleski ettekanne, milles tehti selgeks, kui mitu väga kõrgelt kvalifitseeritud spetsialisti on tarvis, et üht filosoofiateksti tõlget välja anda, sellal kui praegu pole kirjastuses mitte ainult filosoofilise kirjanduse toimetust, vaid seal pole ka toimetajana tööl ainsatki kõrgema haridusega filosoofi. Teaduslike tekstide tõlkimise teoreetilist problemaatikat püüdis omal viisil lahendada ka TRÜ psühholoogia kateedri dotsent Talis Bachmann, kes mõningate reservatsioonidega näis pooldavat Linnar Priimäe seisukohti.

Kui praeguse eestikeelse filosoofia kirjastamise lootusetu seis juba kõigil piisavalt selge oli, ilmus kõnepulsti messias Riias filosoofilise kirjanduse noore toimetaja Uldis Tīrõnsi näol, kes paljude huvitavate mõtteavalduste kõrval jutustas Läti kirjastuse «Avots» 1985. a. rajatud filosoofiatöid tegevusest: palju mitmesuguses formaadis sarju, kümned filosoofia ajaloo esmajärguliste tekstide väljaanded, mitmesugused kogumikud (Riia väljaannete näitusega võis igaüks raamatukogu fuajees tutvuda) jne. On ka teine kirjastus, mis filosoofiat välja annab. Umbes samasugune olevat olukord Leedu NSV-s. Igatahes jäi sellest sõnavõtust tunne, et ka meil on võimalik midagi asja parandamiseks ära teha ja eeskujusid pole tarvis kaugelt otsida.

Oli veel palju huvitavaid ettekandeid, mis rõhutasid filosoofiliste tekstide vaja-

dust ja tähtsust meie kultuurielus. Nii kõneles TRÜ matemaatikadotsent Ivar Kull sünergilistest tekstidest, Hando Runnel rõhutas, et käesolev filosoofiapoleemika pole mitte juhuslikult puhkenud, vaid pika aja jooksul Tartu haritlaskonnas küpsenud, et ka filosoofia on luule, nii nagu luule on filosoofia, ja et mõlemad peavad olema omakeelsed, omakeelse hindamiseks aga on tarvis ka võõrkeelset. Tundub, et just selle sõnavõtu ajal sai täiesti selgeks küsimus, miks võitlus Voltaire'i puhul nii teravaks läks. Tegemist oli lihtsalt autori ja tekstiga, kus meie filosoofia viletsus ristus filoloogia viletsusega. Lihtsustatult öeldes: ühed ei tunne filosoofiat, teised ei tunne keelt. Aga tuleb ette ka vastupidi. Voltaire'i konkreetsel juhul lisandus muidugi veel kolmaski kurbloolus: ei tõlkijal ega toimetajal ei olnud kogemusi ilukirjanduse tõlkimise alal, ka ei arvestanud nad seda, et Voltaire'i tõlkimise alal on meil vähemalt 60-aastane küllaltki pidev traditsioon, kui alguseks lugeda Andrus Saareste 1928. a. ilmunud «Candide'i» ja tipuks 1979. a. «Filosoofilisi jutustusi», tõlkijaks Tatjana Hallap ja Merike Riives. Tänavune «Filosoofiline sõnaraamat» aga ilmus enam-vähem 1930. aastate tasemel. Kes ei usu, võib võrrelda artiklit «Fanatism» Aleksander Aspeli tõlkega 1938. a. ilmunud kogumikus «Valik prantsuse esseid». Vead ja kohmakused on umbes samad, aga toimetajana teeksin uuema tõlke hoopis kirjumaks. Muidugi, üks on ilus, ühtlane, terviklik kolmekümne aasta teade parim tõlkekeel, teine aga... ütleme diletantlik, heterogeenne, ebailukirjanduslik. Voltaire on aga eelkõige kirjanik ja jääb selleks igas oma teoses.

Lõpuks veel kõige olulisem: sõna võtsid ka prantsuse keele õpetamisega tegelejad. TRÜ õppejõud Tiiu Vilimaa rääkis prantsuse filoloogia raskest olukorrast, mida põhjustab nagu juba aastakümneid ikka endine kaadripoliitika, planeerimine ja ülikooli pedagoogiseerimine. Tallinna Keeltekooli õpetaja Lauri Leesi avaldas suurt armastust Voltaire'ile ning luges ette oma uusima fõljetoni, milles püüdis selgitada oma üpris mitmemõttelist ja -tahulist (poolehoiust pilani) suhtumist Linnar Priimäesse. mõlemad õpetajad kurtsid meil ikka veel laialt levinud frankofoobia üle, aga see on juba omaette küsimus.

Allakirjutanu palub vabandada, et paljud sõnavõtud on jäänud nimetamata, kuigi nad seda väärisksid. Loodetavasti käsitleb ka muu, operatiivsem press küsimust pikemalt ja põhjalikumalt. Eriti tuleks välja tõsta kirjastamise küsimus, vaja on luua rohkem spetsialiseeritud kirjastusi või üks korralik filosoofilise kirjanduse toimetus. Seekord pääsesid kirjastajad kergelt, keegi neid otseselt ei rünnanud. Aga see võib veel juhtuda.

O. Ojamaa

KIRJANDUSLIK TEEKOND KUUBASSE

Teekond konkreetsetes mõttes kestis 16 tundi: mürinal sööstis TU-86 Moskva Seremetjevo-2 lennuväljalt lojuva päikese kannule, seda siiski kätte saamata, ületas tuledesäras Skandinaavia, pilvede alla jääva Põhjamere ja Inglismaa ning laskus tunnikeseks Iirimaale, et siis ületada Atlandi ookean, peatuda korraks veel Newfoundlandis ja jõuda Ameerika mandri idaserva järgi suunda pidades parajasti koidu eel La Habanasse. Kellad olid viis ja pool tundi ette käinud ja sügis-palitud osutused 25-kraadises suveöös üleliigseks. Olime — Asta Põldmäe ja siin-kirjutaja — esmakordselt elus saabunud troopikasse, esmakordselt ka hispaania keele maailma.

Olime ju õieti UNEAC-i (Kuuba Kirjanike ja Kunstnike Uniooni) külalised ja meie komandeeringu eesmärk oli tutvuda

1963. Marti, Marti, Marti, Marti...
selle suure kirjaniku ja revolutsionääri uurijatega, näha oma silmaga tema kodumaad — et asuda ette valmistama tema eestikeelset tõlkevalimikku. Juhtus aga nii, et ühtlasi tuli osa võtta esinduslikust rahvusvahelisest konverentsist, kuuba kirjanduse tõlkijate ja spetsialistide kohtumisest, nagu oli selle ürituse ametlik nimi. Seetõttu saime hea ülevaate kuuba tänapäevakirjandusest, tutvusime paljude kuuba kirjanikega ning teiste maade kubanistidega isiklikult ja saime lõpuks Sotsialistlike Maade Hispanistide Assotsiatsiooni asutajaliikmeiks kaheksa kuublast. Kohtumise korraldas Juan Marinello Kultuurikeskus, kelle külalisteks niisiis olid ülejäänud Nõukogude Liidu esindajad, nagu ka Saksa DV, Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari, Jugoslaavia ning Bulgaaria kubanistid.

Ei saa siinkohal kuidagi nimetamata jätta niisuguseid mehi nagu moskvälased Pavel Gruško, küllap parim hispaaniakeelse luule tõlkija vene keelde, ka ise väga huvitav poet, ja Juri Paporov, kes omal ajal oli eestikeelse kuuba novelliantoloogia «Korallhobu» koostaja, ukrainlane Juri Pokaltsük, tõlkija ning hästi omapärase stiiliga proosakirjanik, ja Berliini Humboldti ülikooli hispanistika professor Hans-Otto Dill, silmapaistev Marti uurija. Et vastne pooltariist tuttav hästi tunneb «meie meest Krakówis». Aarne Puud ja slovakar Bratislavas ühes ruumis töötab eesti kirjanduse tõlkija Vera Hegerovága, kuulus ka asja juurde.

Kahel konverentsistungil tutvustasid külalised kuuba kirjanduse retseptiooni omal maal või siis kõnelesid omaenda tõlketegevusest. Tuleb öelda, et kui me kuulajatena ka rahvaarvu silmas pidades eesti hispanistikale suhteliselt väiksemaid mõttelisi pretensioone esitasime, sai meile meie mahajäämus ikkagi nukralt selgeks. Näiteks Sofia ülikoolis on paarikümne õppejõuga hispanistika kateeder, kus loetakse kuuba kirjanduse erikursustki — Tartu ülikoolis pole isegi mitte romaani filoloogia kateedrit ja peaaegu igal aastal ähvardatakse taas katkestada senine prantsuse filoloogide ettevalmistamine, millega tegeleb... saksa filoloogia kateeder. Ometi vajame kõigi tähtsate maailma-keelte kvalifitseeritud spetsialiste, ka hispaania keele omi, nagu iga kultuurrahvas

tänapäeva maailmas; hea ju on, et seni on jätkunud entusiastide, aga ainult entusiastide peale ei saa küll kuigi suuri ehitusi rajada.

Meie ettekanne andis ülevaate senistest kuuba kirjanduse eestindustest: kuus proosaraamatut ja kaks luulevalimikku, mis sisaldavad muu hulgas põimiku kuuba värse, lisaks veel umbes viiekümne kuuba kirjaniku tõlked — luuletused, jutud, esseed — ajakirjades ja ajalehtedes. Ja Jüri Talveti põhjalikud järeleksõnad. Kokku võttes ikkagi kõige laialdasemalt tutvustatud hispaaniakeelne kirjandus. Puudutasime ka mõnd keele ja stiili probleemi, mis meil, «Euroopa indiaanlastel», on teistsugused kui indoeuroopa keeltesse tõlkijail, ja viitasime mõeldavale kuuba kirjanduse mõjule mõne meie kirjaniku loomingus.

Konverentsi fookuspunkt oli aga kuuba tänapäevakirjanduse tutvustamisel, ja seda tehti omapäraselt ning kindlasti eeskujutvõtmist väärivalt. Istungid olid liigendatud žanriti ja seostatud ühtlasi vastavat žanrit hõlmava teoksil oleva antoloogia tutvustamisega. Nii olid eraldi kõne all novell, romaan, ulme, luule, lastekirjandus, draama, kriminaaljutt, dokumentaalkirjandus, esse (romaan ja lastekirjandus küll väljaspool antoloogiaringi). Viimane istung oli pühendatud keele ja stiili küsimustele. Kõik istungid algasid ülevaatliku sissejuhatusega mõnelt kriitikult või kirjandusteadlaselt, järgnes paari-kolme vastava žanri esindaja ülesastumine vabas vormis (nii vabas, et näit. dokumentaalkirjanduse viljeleja Alvaro Prendes, tuntud lendur, luges ette hoopis oma luuletusi); aega jätkus veel väikeseks diskussiooniks. Ühtlasi tutvustati selle aasta kriitikute preemiaga autastatud teoseid ja autoreid. Sealjuures sujus kõik eriti sundimatus õhkkonnas, mille juurde kuulusid kohv, karastusjoogid ja ka kokteil (koos sealihakõrnestega!).

Siia vahele tuleb märkida, et Kuubas antakse igal aastal välja tosikond kirjanduspreemiat, rahvuspreemia ning kriitikute oma on neist tähtsaimad. Enamik preemiaid on mitmežanrilised, nii et laureaate tuleb kokku oma poolsada; preemia suurus on 500—2000 peesot (peeso on väärtuselt võrreldav rublaga).

Üldpilt, mille saime, oli nii rikkalik, lausa hämmeldav, et sinnes lühiaruandes seda konkretiseerima hakata oleks võrdlemisi lootusetu, liiati ei ole nende ridade kirjutamise ajaks veel postist saabunud rohke kaasakingitud kirjandus. Ent mingit fragmentaarset teavet saab siiski anda, eriti tänu paljudele isiklikele kontaktidele ja meeldivatele vestlustele kuuba literaatidega.

Pärast Alejo Carpentieri ja José Lezama Lima surma ei ole Kuubas küll tervet hispaania keele ala valdavalt mõjustavat romaanikirjanikku, kuid eeldusi sellist autoriteeti saavutada (maailmanemu sõltub teinekord ju lausa sekundaarseist seikadest) võiks olla mõnel autoril küll. José Soler Puig, kelle reportaazlik romaan «Bertillón 166» oli esimene kuuba kirjanduse eestindus, on aastakümnete jooksul läbi teinud suure arengu; tema värskel romaan «Asjade maailm» osutab juba

põgusal sirvimisel moodsa romaani kõrgtasel. Gustavo Eguren on hakkama saanud pikareskse romaani, mis on isegi lähemal «Tormese Lazarillole» kui «Felix Krullile», ja seda põnevam. Lisandro Otero, muide diplomaadina Tallinnagi väisanud mees, UNEAC-i praegune aseesimees ja tegelik juht (auväärne Nicolás Guillén on juba pikemat aega haige), on kirjutanud tiheda ja probleemirikka muusikuromaani «Boleero», mille eestindamine võiks kõne alla tulla esimeses järjekorras.

Väga kirevat pilti pakub kuuba novell. Novellikirjutajaid on nii palju ja nii erinevaid, et mõne nimega paratamatult piirduda ei saaks. Hiljuti surnud Onelio Jorge Cardoso, keda eesti lugeja tänu Jüri Talvetile hästi tunneb, austatakse väga, kuid see ei tähenda mingit alandlikku jäljendamist. Muide on mõnegi novellisti loomingus märgata kafkalik-borgeslikke jooni (kui tohib kahest nii suurest nimest sellist liitsõna moodustada).

Endastmõistetav on luule rikkus. Tooni annab nn. kuuekümnendate aastate põlvkond, poeedid, kes on sündinud enamasti kolmekümnendail aastail. Mitmed neist on meil tuntud «Antillide luule» vahendusel, kuid muidugi esindab see paarikümne aasta eest ilmunud valimik ainult nende noorusloomingut. Vahepeal on nad väga mitut moodi arenenud. Enamik selle põlvkonna luuletajaid on esindanud kõnekeelelähedast stiili, eeskätt vabavärsis, ja seda suunda on iseloomulikult nimetatud *conversacionalismo* või *coloquialismo*. Tasa-pisi on aga tekkinud reaktsioon luule proosastumise vastu, *lirismo* on taastunud, hispaaniaalik metafoorilembus ja pateetika jäi võluvad jälle nii loojat kui lugejat. Oli väga meeldiv näha-kuulda selliseid nimekaid värsimeistreid nagu Eliseo Diego, Roberto Fernández Retamar, Pablo Armando Fernández, Luis Marré, Nancy Morejón, Raúl Luis, Rafael Alcides, David

Chericián, avastada enda jaoks väga huvitava lihttõolisest neegerpoeet Eloy Machado ja saada põhjalikku informatsiooni noorima luulegeneratsiooni kujunemisest Alfonso Quiñoneselt. Nimelt eelkõige luuletajaid võrsub neist rohketest kirjandusringidest (*los talleres 'ateljeed'*), mida leidub igas Kuuba linnas — ja kõigil neil on oma väikesed trükiväljaandedki.

Erilist tähelepanu on hakatud pöörama ulme- ja kriminaalžanrile. Mõne kuu eest loodi just nimelt Kuubas Kriminaalkirjanduse Rahvusvaheline Assotsiatsioon, mille ajakirja «Enigma» esimese numbriga (september 1986) toime kaasa. Kõige nimekamad kirjanikud neis žanreis on Angel Arango ja Daniel Chavarría.

Kuuba kirjandusele eriti iseloomulik on esseistika, mille mõjupiirkond hõlmab tähelepanudava osa kriitikat ja kirjandusteadustki. Pole midagi imelikku, et esseistide hulka loetakse ka Fidel Castro, muidugi Ernesto Che Guevara, loomulikult ka kultuuriminister Armando Hart (kes võttis vastu kõik konverentsil osalejad ja vestles meiega mitu head tundi). Luisa Campuzano, La Habana ülikooli õppejõud, kes esseistikat käsitles, on sel teemal kirjutanud põhjaliku esseegi, mille pealkiri on «Cheiron» — hea ja tark kentaur, «hübriid, aga mitte monstrum», nagu autor ütleb. Ja see sobib žanri vapikujuks hästi.

Ent José Martí? Tema kogutud teoste 27 köidet ja rohkete sekundaarkirjandust ei suutnud me küll ammandada, ent palju vajalikku saime teada siiski. Martí Uurimise Keskus on omaette teaduslik instituut, kus muide töötab eriti teenekas uurija, luuletaja ja esseist Cintio Vitier, ja juba üksi temalt saadud konsultatsiooni pärast tasus Kuubasse sõita.

A. Kaalep

MUINSUSKAITSE PÄEVAD JÜRIS

Eestis annab end valusalt tunda muinsuskaitsealsete puudumine. Meie muististe seisukord on täbar. Riiklike muinsuskaitseorganite ja ühiskondlike muinsuskaitsete töö ei ole kooskõlas. Muinsuskaitse praegune struktuur ei vasta aja nõuetele.

18.–19. oktoobril oli Jüris muinsuskaitseklubide kokkutulek, mis loodetavasti tähistab eesti muinsuskaitse liikumise uue arenguetapi algust. Hiiumaa, Keila, Rakvere, Tallinna, Tartu, Viljandi ja Viru-Nigula klubisid esindas üle 70 kodu-uurija, ajaloolase, arheoloogi ja muu muinsushuvilise.

Juhindudes mõttest, et räägitud on küllalt, vaja on tegusid, pühendati suur osa ajast muististe hooldamisele. Kokkutulek algas Jüri kirikaia heakorrastamisega. Peale selle raiuti võsast puhtaks mitu kalmet ja kultusekivi.

Arvamustevahetuses Jüri keskkoolis esinesid pikemate sõnavõttudega Trivimi Velliste, Mart Laar, Heiki Valk, Ott Sandrak, Vello Lõugas, Sirje Simson ja Jaan Bärenson. Räägiti võib kokku võtta järgmiselt. Eesti NSV on Nõukogude Liidu ainus liidumaa, kus puudub muinsuskaitse-

selts. Seltsi loomist on raamatuhingu klubi «Tõru» eestvedamisel taotletud 1981. aastast peale, seni tagajärjetult. Muististe kaitse ja propageerimine lasub peaaegu täies ulatuses Kultuuriministeeriumi ja Ehituskomitee allüksuste töötajate õul. Kuid enamik muinsushuvilisi ei tööta riiklikus (ametkondlikus) muinsuskaitse-süsteemis. Nad on valmis kodukandi muistiseid hooldama, ent volituste või aineliste võimaluste puudumise tõttu ei saa seda teha. Pealegi sõltub muististe säilimine eelkõige sellest, kuidas nendesse suhtutakse. Võib võtta palgale tohtu hulga ametnikke, kes tegelevad lõhutud muististe taastamisega, kuid seeläbi ei vähene muististe lõhkumine. Ametkondliku muinsuskaitse tugevus ei korva ühiskondliku massiorganisatsiooni puudumist. Kui luua muinsuskaitsealset, mis mälestisi laiemalt tutvustaks, ei jääks muistised ainult spetsialistidele teadaolevateks mineviku tunnusmärksideks. Hiljuti juhtis Kunstnike Liit Kultuuri- ja Haridusministeeriumi tähelepanu vajadusele parandada noorte esteetiliselt kasvatust («Sirp ja Vasar» 7. XI 1986). Praktitsistlikus maailmapildis, mille kujunemisele tänapäeva kool piisavalt

vastu ei astu, jääb liialt vähe kohta esteetilistele ja eetilistele väärtustele. Muinsuskaitse liikumise tõhustamine aitaks samuti noortel vaba aega täisväärtuslikult sisustada ja kultuuripärandit tundma õppida.

Kõlama jäi ka mõte, et liiga kergekäliseliselt hüljati omal ajal Eesti ajaloolisele infrastruktuurile vastav territooriaalne jaotus. Elu on niikuinii teinud oma korrigeerivad: majandite praegused piirid kattuvad sageli endiste suurvala ja kihelkonna piiridega. Alatasa muutuvate piiridega külanõukogu- või kolhoositerritooriumil ei kujune inimesel kodukandi mõistet, vaja on püsivamat territooriumiüksust. Kihelkondade piirid olid sajandeid muutumatud. Muinsuskaitse üle-eestilise võrgu ülesehitamisel on igal juhul otstarbekas lähtuda endisaegsest territooriumijaotusest.

Kuni luuakse selts, on muinsuskaitsetöö üks põhivorme talgud. Hiljem peaksid põhitöö tegema seltsi organiseeritud ja

DEKADENTSI DAAMID

Selgesti on meeles lapsepõlvest too võõrastav naisenägu: poolsuletud silmalaud, särendavad hambad, või õigemini — üks keskne hammas, mis valendab avatud huulte vahel, ja ebameeldivalt kandiline lõualuu. Kontrast tumedate puhmas juuste ja laia, kogu kaela katva kuldplaadidest ehte vahel tegi selle pildi unustamatuks. Ei märganudki enam, et naine oli peaaegu alasti ja et ta parem käsi toetus karvasele mehepeale. Jäi ka tähelepanemata, et pea kuulus Olovernesele, et daami nimi oli Juudit ja et autorit Gustav Klimti loeti sajandivaheuse kõige tähtsamate kunstnike hulka Kesk-Euroopas.

Kuid kes tundis minu kooliajal veel Gustav Klimti? 1930. aastate maitse pühkis välja kõik, mida enne Esimest maailmasõda oli tunnistatud ilusaks või huvitavaks. Igal perioodil on ju oma intellektuaalne obskurantism! Nn. juugendstiil oma nõrke taimornamentikaga pidi sobima veel ainult vanade saksa tädide tolmustesse sohvatjadesse ja sameteeriidesse. Tookordne «modernsus» eelistas minu arust igavaid kastmajakesi Pärnu pargis ja rahhiitiliste pulkjalgedega kapikesi ja tugitoole, mille ostmiseks minu kodus õnneks puudus raha.

Sellised Viini kultuuri hiilgeaja nimed nagu Gustav Klimt (1862—1918) ja Egon Schiele (1890—1918) jäid keskmisele kunstisõbrale tundmatuks. Ainult Oskar Kokoschka, kes suutis üle elada languseperioodi — ta suri alles 1980 peaaegu saja-aastasena —, sai kahe sõja vahel oma ajakohaste plakatitega uuesti «moodsaks».

Prantsusmaal ei tuntud seni Viini kunstnike peaaegu üldse. Sajandivaheuse suurkujudest olid publiku teadvusse tunginud peamiselt muusikud, nagu Gustav Mahler (1860—1911) ning Schönberg (1874—1951) ja muidugi psühhoanalüüsi isa Sigmund Freud. Kirjanikud, nagu Robert von Musil (1880—1942) ja arst Arthur Schnitzler (1862—1931), kes irooniliselt auskulteerib hääbuvat sajandilõpu

finantseeritud ekspeditsioonid. Muinsuse mõiste hõlmab kõike mälestamisväärsust, mitte ainult muinasaegset. Kindlasti tuleb kaitsta kohanimedid. Vaja on koguda mälestusi. Muidu kaob koos meie hulgast lahkujatega rahva ühismälestus terve Eesti ajaloo epos. Tulevane muinsuskaitse peaks korraldama mälestuste suurtöökampaniid.

Jüri kokkutulekul moodustati Muinsuskaitseklubi Nõukogu. Püütakse selle poole, et nõukogus oleksid esindatud kogu Eesti muinsuskaitseklubi ja nii kujuneks välja tulevase Muinsuskaitse Seltsi tuumik. Nõukogu esmaülesanded on Muinsuskaitse Seltsi ellukutsumine ja muinsuskaitsealase perioodilise väljaande asutamine. Praegu jäävad paljud küsimused küllaldase avaliku tähelepanuta. Muinsuskaitse on ühiskondlik probleem, mille lahendamiseks on vaja võimalikult kiiresti luua Muinsuskaitse Selts.

P. Lall

ühiskonda, olid vaevalt tuntud väljaspool eriteadlaste ringi.

Nüüd selgub äkki, et Viini aastal 1900 — või pigemini ajavahemikus 1880—1938 — oli «modernismi hääl», et seal sündis haruldane revolutsioon kunstis, kirjanduses, filosoofias, mis on jätnud oma jälje mõistele «Euroopa» tema tänapäevases tähenduses.

Suurejooneline pluridistsiplinaarne näitus, mille iseloomustamiseks kasutati nimetusi *Vienne au crépuscule* («Viini päevaloojangul»), *L'Apocalypse joyeuse* («Rõõmus apokalüpsis»), *Une valse à mille temps* («Valse tuhandes taktis») jne., oli 1986. a. Pariisi kultuurielu tippsündmus. Klimti naisekujud kaunistavad plakateid, «Juudit» ilutseb kataloogide kaantel, pagariärid müüvad eduga *viennoiserie*'sid — viini salakesi ja kooke — ja saba näituse piletikassa ees venib vahel kolmveerand tundi.

Milline fantastiliselt rikas aeg ja uhke linn! Kuid millegipärast jääb nagu mõru maik kõigest. Miski praguneb. Kuski tõuseb ähvardav pilv...

Viini 1900 — ja varsti Pariisi 2000. Analoojad muutuvad seda selgemaks, mida kiiremini läheneb lõpp. Sajandi lõpp muidugi. Austria-Ungari keisririigi hiilgus ja Straussi valsid ei suuda katta ängistust. Surm kõnnib ringi. Arthur Schnitzler avastab, et iga vana-aastaõhtu peol meenub kohutav tõelus: möödunud aasta kalendris on igal juhul juba märgitud sinu surmapäev...

Juba sada aastat enne meid on Viinis kõik maailma illusioonid kokku varisenud ja utopiad pragunenud. Võib-olla just sellepärast tantsitakse nii agaralt, peetakse pidusid ja viljeldakse intensiivselt kõiki kunste. Neiu heast perekonnast õpivad joonistama, klaverit mängima, luuletusi kirjutama. Kõrgetest eeskujudest pole puudus: Schönberg on muusik ja maalib, Kokoschka on maalikunstnik ja luuletab, filosoof Wittgenstein tegeleb arhitektuuriga.

Klimti «Juudit» kujutab tüüpilist «fantaalset naist» dekadentse Viini kõrgemast

seltskonnast. «Juudit nr. 2», mis näib olevat vähem tuntud, asendab sarmi tigeedusega. Klimt on kujutanud naisi kõigis variantides, noori ja vanu, haigeid, raseid, pahuraid, diskreetseid ja kõlvatuid, naturalistlikke ja ornamentidekuhja uppuvaid. Ka puid ja lilli on Klimt maalitud, aga need jäävad nagu tagaplaanile. Naisteportreed varjavad kõik muu Klimti loomingus. Nende näod on realistlikud, rind ja käed vahel stiliseeritud, kuid riietust ja ruumi tikib ornamentide võrk, nagu mingi kulla ja valguse tolm, milles tähelepanelikul vaatlemisel võib eristada üha korduvaid geomeetrilisi vorme: kettakesi, kolmnurki, ruute, spiraale.

Klimti kõige kaunim naisefiguur on sinine. See kujutab meistri truud elukaaslast Emilie Flöget. See roosapalgeline viinilik *süßes Mädel* («magus tüdruk») peab moemaja ja laseb endale Klimti juures kleidimustreid joonistada. Nimetatud portree on fastsineerivalt õhuline. Keha on, nagu Klimti naistel üldse, sale ja sihvakas. Jalad on pikad, sõrmed peened ja huuled punased. Sinist kleiti — sinirohelisel tagapõhjäl — kaunistavad õrnad valged, mustad ja kahvatukollased motiivid, mis teevad kogu rõivastuse irreaalseks.

Klimti maalides on tõesti palju muinasjutulist. Kuid dekadentsiaegne piinav element taganeb nende rahulike ja tasakaalukate naisnägude ees, mis pakuvad julgusetunnet sureva kultuuri keskel.

Klimti heatujulisust ei kohta Egon Schiele juures. Mitte ainult sellepärast, et Schiele sattus pornograafiliste joonistuste pärast mõneks ajaks vanglasse ja et tema autoportreed on nagu valust purustatud klaas. Paha tunde tekitab tema naisfiguuride morbiidsus. Neist hoovab midagi tülgestavat, pesematut. Kahvatul nahal on viletsuse ja haiguse plekid. «Istuva naise» püksid on rebenenud ja vajavad arvatavasti ka seepli. Mitmest Schiele lõuendist lendab välja kardetavaid batsille. Süüfilis on aktuaalne probleem. Mitte ainult kunstis.

Schiele ise paneb oma kannatuse osalt puritanismi süüks. Imelikul kombel lööb 19. sajandi keskpaigas üle Euroopa levinud nn. *répression sexuelle* Austrias lokkama just 1900. aasta ümber. Kirjanikud ja kunstnikud peavad ette vaatama, et nad lubatud kõlbluse piiri ei ületaks. Prantsusmaal paistab olukord eriti kriitiline 1850—1880 — Baudelaire'i protsess leiab aset 1857. Austrias algavad «skandaalid» alles 1890 ja tõusevad kõrgpunkti 20. sajandi algastail (Arthur Schnitzleri «erootilised» teosed ja Egon Schiele vangistus aastal 1912 ebamoraalsuse, pornograafia ja alaealiste võrgutamise eest).

Nagu juba öeldud, ei valitse särava keisririigi pealinnas ainult operetlik kergus ja elurõõm. «Ma olen kasvanud üles lämmatavas, ebaterves, lõhnadest küllastatud õhkkonnas,» kirjutab Stefan Zweig («Eilne maailm»), kes võrdleb nooruse seksuaalelu hoolitsetud, elegantse linna all voolava kloaakide solgiga. Pealispind pidi jääma moraalset puhtaks. Mis selle all vältimatult sündis, sellest ei kõlvanud rääkida. Zweigi noorusaastail elas Viinis iga 6—7 maja kohta üks naha-artist... Nakkumishirmule lisandus harilikult panna ravimeetodite ees, mis olid sel ajal

ettekujutatamatult vastikud ja alandavad. Sageli lõpetas kuul nooruki piinad.

Freud oli nagu loodud oma aja ja koha jaoks. Naise-mehe vahekord oli võtnud patoloogilised vormid. Ja naisi võis jaotada kolme tüüpi, mida kirjeldavad Freud, Schnitzler ja tollane maalikunst.

Esimene tüüp naise on «ohverdatud» ja püüab end kohandada konventsionaalsele naisetüübile. Freud nimetab selliseid «pöetajaiks», kes «reguleerivad salajas kroonilist sotsiaalset patoloogiat», nagu kirjutab Paul-Laurent Assoun raamatust *Freud et la femme* («Freud ja naine», kirjastus Calmann-Lévy). Sellest grupist värbab Freud oma «hüsteerikud».

Teine hakkab vastu, eitab seltskondliku korda, võitleb «feminismi» eest. Seda tüüpi kohtab õieti ainult intellektuaalide ja kunstnike hulgas. Siia kuuluvad ka Gustav Mahleri abikaasa Alma ja Franz Kafka sõbratar Milena Jesenska.

Kolmas tüüp on siiski kõige olulisem, kõige haletsusväärsem, kõige määravam dekadentses Viinis: see on toatüdruk, nagu teda näitavad Schnitzleri *Thérèse*, *Berthe Garlan*, *Mademoiselle Else*. Toatüdruku voodisse kantakse kõik seksuaalsed hädad. Viletsates eeslinna-majades sünnitatakse ja tapetakse lapsi või jäetakse nad seal amme hoolde. Peaasi, et keegi ei puudutaks ametlikku moraali!

Ka siin on analoogia Pariisiga ilmne: kõrg-*bourgeoisie* pereemandad pidasid sageli normaalseks ja isegi soovitavaks, et perepoeg «harjutab» toatüdruku juures, enne kui ta abiellub.

Mõni languseaja daam jääb siiski nimetatud kolmest kategooriast välja. Vahest ehk ka Elsie Altmann, tantsijanna, populaarne lauljatar ja suure arhitekti Adolf Loosi seaduslik abikaasa.

Loosid reisisid palju, elasid suure osa ajast kohvrite otsas ja suhtlesid elavalt selliste tegelastega nagu muusikud Alban Berg ning Arnold Schönberg ja rumeenia päritolu prantsuse kirjanik Tristan Tzara, dada-liikumise algataja. Kirjastus *Hazan* on Pariisi Viini näituse puhul välja andnud Elsie Altmann-Loosi mälestused *Recettes et souvenirs de la Vienne Impériale* («Retseptid ja mälestused keiserlikust Viinist»), milles segunevad Austria-Ungari ajalugu ja kõögireseptid. Selles originaalses raamatus esineb jälle üks kuulsatest Viini daamidest, näitlejanna Katharina Schratt, kes oskas trööstida Franz-Josephit pärast keisrinna Elisabethi traagilist surma ja kelle juures keiser olevat käinud õhtuti kooke söömas... Viini näitust käsitlev prantsuse ajakirjanduski soovib kuulsat «gugelhupfi», millega Katharina valitsejat võlus ning mille tegemiseks kulub üsna tavaline saiataign, 2 lusikatäit rosinaid ja 24 mandlit. Rosinad segatakse taigasse, kuid mandlid tuleb «inkrusteerida» küpsise väliskihiti.

Kesk-Euroopa dekadentsi naiskujudest on kõige silmatorkavamad Alma ja Milena.

Gustav Mahler on Pariisi kontserdi-programmides sageli esinev nimi ja nõnda tundub ka tema abikaasa Alma *a priori* tuttav, kuigi temast enne Viini-aastal tõlgitud autobiograafiat *Ma vie* («Minu elu», kirjastus *Hachette*) ja Karen Monsoni raamatut *Alma Mahler, muse de tous*

les génies («Alma Mahler, kõikide geenuste muusa», kirjastus *Buchet/Chastel*) keegi midagi ei teadnud.

Alma Mahler sündis tunnustatud maastikumaalija Emil Jakob Schindleri tütre-na ja tema elust on peaaegu kõik selle aja kuulsused läbi käinud. Oeldakse, et kogu Viin oli temasse armunud. Kronoloogiliselt esimesel kohal seisab Gustav Klimt. Kuid Klimt oli vaatamata oma halvale reputatsioonile — ebamoraalne, provotseerivalt rõivastatud, vabaabieliu ühe õmblejaga! — siiski liiga mõistlik, et noort tütarlast ära kasutada.

Sellele järgneb Alma muusikaõpetaja Alexander von Zemlinsky, kelle ooperid Pariisi alles tänava avastas. Zemlinsky on «vastik gnoom, väike, ilma lõuata, hambutu, veinist haisev, pesemata», kuid Alma peab teda geeniuks ja tahab temalt last. Kriitilisel momendil aga teeb Gustav Mahler abieluettepaneku. Mahler on juba 40 aastat vana ja haige. Ka temal ei näi seksuaalselt kõik korras olevat. Imelikul kombel tõusevad dekadentsiperioodidel seksuaalküsimused alati esiplaanile. Mahleri surma järel ilmub kohe Oskar Kokoschka, kelle «kuratliku pilgu» all 32-aastane võluv lesk sulab paari tunni jook-sul. Kuid Kokoschka ei taha abielluda. Ta ei kannata ka, et Alma majas seisab Gustav Mahleri surimask ikka veel aukohal. Onneks saab arhitekt Walter Gropius parajal ajal haavata — sõda on ju alanud — ja Almale meenub, et see «ilus aarialane» oli juba Mahleri eluajal tema ümber keerelnud. Nad abielluvad augustis 1915, kuid algusest peale tunneb donjuanlik Alma, et tema armastus muutub abielulikult «uduseks ja leigeks».

Kes on järgmine? Muusikat, maaiikunsti, arhitektuuri peab veel täiendama kirjandus. Seda esindab Franz Werfel, tookord alles vähetuntud autor, kelle hiilgav talent ennustab aga suurt tulevikku. Alma on 38, Franz 27 aastat vana. Nn. alkoovilood Gropiuse selja taga näitavad Werfelit sellisena, et ei tahaks neid nagu uskudagi, kui oled lugenud tema suurepäraseid kõrgeleennulisi teoseid nagu «Bernadette'i laul».

Suurem osa lapsi, kes Almal sündisid, surid varakult. Abielu Franz Werfeliga kestis aga kolmkümmend aastat, kuigi tihe kirjavahetus Kokoschkaga käis edasi.

Franz Werfel oli juut ja pidi viimase sõja ajal Euroopast põgenema. Ta suri Californias ja Alma jäi New Yorki oma piltide, raamatute ja mälestuste keskele elama. Viimased fotod näitavad paksude mustade kulmude ja ümmarguste põsede-ga rahulikku matrooni, kes lõpuks võis «puhata» Gustav Mahleri kuulsa nime all.

Milena Jesenskal oli vähem õnne. Ta suri 48-aastaselt Ravensbrücki kontsentratsioonilaagris, kolm nädalat enne liitlaste saabumist Normandiasse. Tänu Margarete Buber-Neumannile, kelle monograafia — lihtsa tiitliga *Milena* — ilmus Alain Brossat' prantsuskeelses tõlkes (kirjastus *Seuil*), tunneme meieni seda haruldast naist, kelle kire ja määratud aspiratsioonid ehmatasid isegi Kafkat.

Milena oli pärit vanast tšehhi perekonnast. Isa oli Praha ülikoolis arsti-teaduse professor. Ainsast tütest arenes jonnakas, tujukas, rahutu neiu, kelle ekstravagantsused äratasid tähelepanu ja toit-

sid laimulugusid. Räägitakse, et ta käis surnuaias armastatule lilli korjamas ja ujus üle Moldava, et minna kohtamisele veest nõretavates riietes. Kafka kirjutab, et ta on «elav tuli, nagu ma seda pole veel kunagi näinud» või «nagu meri, tugev nagu meri oma veemassidega...». Ta lainetab Kafkale peale ja matab ta oma kirjade ja telegrammide alla. «Ainus asi, mida ma tõesti oskan kirjutada, on armastuskirjad,» tunnistab ta ise, nagu minimeerides oma ajakirjanikutalenti, millega ta on suutnud end Viinis läbi lüüa. Milena tunneb oivaliselt Kesk-Euroopat, selle rahvastikumosaiki ja keeltesegu. Ta näeb ka viletsust ja stigmatiseerib liberaalse kodanluse rumalust. Prahasse tagasi tulles kirjutab ta paar aastat kohalikele kommunistlikele ajalehtedele, võitleb *Anschluss*'i vastu, muudab suunda, vihas-tab kommunistide peale, kirjutab veeruaris 1939 Jules Romains'ile kibeda kirja, milles süüdistab Prantsusmaad «iseenda äraandmises», ja lõpetab oma leegitseva elu ühe ajaloopeatüki kokkuvarisemisel.

«Ta esitles end sõnadega: «Milena Prahast.» Talle oli ta sünnilinn tähtsam kui perekonnanimi,» kirjutab Margarete Buber-Neumann. Prantsuse lugejaskonnale jääb meelde kindlasti ainult «Milena». Kaunikõlaline nimi. Romantiline. Traagiiline. Prantsuse keeles lugeja saab temast ettekujutuse raamatutest: Milena Jesenska, *Vivre* («Elada»). Valimik artikleid. Tšehhi keelest tõlkinud Claudia Ancelot, kirjastus *Lieu Commun*) ja Franz Kafka, *Lettres à Milena* («Kirjad Milenale»), tõlkinud Alexandre Viallette, kirjastus *Gallimard*).

Nende naiste hulka, kes euroopa konventsionaalsest naisetüübist eemale kipuvad ja sealjuures ikkagi seksuaalsuse kammitsasse satuvad, kuulub ka Karen Blixen (1885—1962), seni Prantsusmaal tundmatu, kuid nüüd kõige suuremaks taani kirjanikuks tunnustatud «Aafrika farmi» autor, kelle ainetel Sydney Pollack lõi oma eduka linatöese *Out of Africa* («Kaugel Aafrikast»).

Ka Karen Blixen, sündinud Karen Christentze Dinesen ja ilmale tulnud Kopenhaageni lähedal, ei lepi oma miljöoga. Ta leiab, et Taanis elaks ta nagu «kärbes purgis kinni». Abielu parun Blixeniga annab võimaluse Aafrikasse seiklema minna, aga peale selle veel aadlititli, millel näib Kareni jaoks olevat suur tähtsus. Kui üks prantsuse austaja teda kõnetas «*Madame*», nagu meil siin tehakse ka kuningannadega, siis parandas ta pahuralt «*baronne*». Millega seletada sellist väiklast rippumist titli küljes? Arvata-vasti piinab siin mingi sisemine vaesus. Võib-olla ka pettumus elust, armastusest. Vahekord veetleva inglasega, kes hukkub lennuõnnetusel, ei saa lugejale päris selgeks. «Reaalsus ilmutas end mulle nii hirmsal kujul, et mul oli vastik temaga kontakti võtta... Ma põgenesin fantastikasse nagu ehmunud laps, kes otsib pelgupaika imelistes muinasjutudes.»

Karen Blixeni pääs on kirjanduses, kus imaginaarne põimub tõelusega. Tema looming on kahepalgeline, nagu kaks keelt, mida ta kõige paremini valdab (kõik raamatud kirjutab ta kaks korda: taani keeles ja inglise keeles). Aafrika-mälestused on kirja pandud peaaegu etnograafilise

täpsuse ja erapooletusega. «Gooti muinasjutud» sellevastu kasutavad legendide maastikke ja meeleolusid, kus inimesed liiguvad nagu kuutõbised teed mööda, mis neile on määratud ja mida autor vaatleb kuiva ironiaga.

Judith Thurmanni kirjutatud elulugu (tõlkinud Pascal Loubet, kirjastus *Seghers-Laffont*) näitab selle naise haruldaselt mitmetahulist isiksust, mis Aafrika-mälestuste põhjal paistab mulle eriti sümpaatne. Kuid Karen Blixen on ka üks neist dekadentsi daamidest, kes kannavad oma elustiilis surevate tsivilisatsioonide mürgiseid õisi. Kui on tösi, et ta päris oma parunilt süüfilise, siis sobib seegi detail loo juurde.

Võib-olla ei ole ka päris tähendusetu, et keset Viini ja Euroopa dekadentside «pühitsemist» suri 14. aprillil 1986 Simone de Beauvoir, naine, kes kogu eluaja ajas taga vabadust, kuid kunagi ei saanud sise-miselt täiesti vabaks ja kunagi ei osanud olla õnnelik. Kellele Jean-Paul Sartre kirjutas liigutavaid armastuskirju, kuid keda ta samas sundis jagama oma elu ja korterit koos teiste naistega. *Le deuxième Sexe* («Teine sugupool», 1949), millega Simone sai kuulsaks, väidab, et «naine ei sünni naisena», vaid ta kasvab selleks alles konventsionaalse ühiskonna survele. Sellepärast ei ole abielu Simone'i arvates sugugi loomulik, samuti mitte emakutsumus ja laste kasvatamine. See on pige-mini röve. Kuid mis jääb üle? Millega asendada perekonda? Sellele küsimusele ei oska Simone de Beauvoir vastata. Täielik sõltumatus ja vabad suhted mehe ja naise vahel võivad teoorias paista ahvatlevad, kuid tegelik elu sõlmib sidemeid ja pole parata, kui süda ei reageeri loogiliselt, vaid tilgub verd...

Simone de Beauvoir võrsus pankurite ja riigiametnike perekonnast. See on tüüpiline Pariisi kodanlik miljöö, kus moraal on samasugune nagu «kloaagi»-maailmas, millest meil juba oli juttu Viini dekadentsi puhul. Oma kõige loetavamas raamatus *Mémoires d'une jeune fille rangée* («Korraliku noore tütarlapse memuaarid», 1958) kirjeldab ta, kuidas ta end lahti rebis ülikonventsionaalsest kodanlikust keskkonnast, kus tütreid «heat perekonnast» ei oota muu kui «hall ja lame elu» nagu nende emadel. Simone'i vanemad olid küll haritud inimesed, kuid selle keskpärase kultuuriga, mis ei pea vajalikuks prantsuse klassikutest kaugemale vaadata. Nad olid nn. usklikud katoliiklased, kuid teoloogiliselt kirjaoskamatud. Nad «lammatasid elu ja selle rõõmud eelarvamuste, rutiini, pettepillide, õõnsate eeskirjade alla». Noorele üliintelligentsele tüdrukule, kes ise teadis, et ta oli teistest tugevam, muutus kodus valitsev sotsiaalne konformism ja sentimentaalne kristluse karikaatuur väljakannatamatuks. Kõik elasid ühtmoodi, «need, kes uskusid, ja need, kes ei uskunud». Kuskilt ei tulnud mingisugust valgusekiirt. Tardunud kodanlik idee, et Jumal nõuab rõõmudest loobumist, viib tüdruku «vabade vaimude» kampa.

Agaga juba enne seda lõpeb rõõmus, kaitstud lapsepõlv: 12-aastaselt hakkab Simone huvi tundma meeste vastu. Füüsiline tarve, millest ei tohi rääkidagi, annab end teravalt tunda. Võib-olla ongi see

Simone de Beauvoiri õnnetuse algus. Hea, et see orjastav tunne ei takista teda siiski õppimast. Piinav seksuaalsus liitub siin tugeva intellektiga. *Agrégation* — prantsuse õpetajaeksam-võistlus — viib Simone'i Jean-Paul Sartre'iga kokku. Sartre saab konkursil esimese koha ja Simone teise. Ta on kõige noorem *agrégée* Prantsusmaal. Nüüdsest peale on Sartre Simone'i vabaduse piir ja ots. «Minu elus on üks asi selgesti õnnestunud: minu suhted Sartre'iga,» kirjutab Simone de Beauvoir. «Enam kui kolmekümne aasta kohta pole rohkem kui üksainus õhtu, kus me pahastena magama jääme.»

Ometi on seda raske uskuda, sest Sartre, kelle loomus ei aktsepteerinud monogaamiat, ei tundnud ka halastust oma kalli *Castor*'i vastu. Simone'i esimene romaan *L'Invitée* («Kutsutud naiskülaline», 1943) kujutab mängu kolme osalisega — kolmas oli seekord Wanda. Aga võib-olla lähevad aja jooksul mälus head ja pahad tunnid segamini! Igatahes väidab Simone, et nende armastus oli *nécessaire* («tarvilik»), mis lubas ja võimaldas teistsuguseid armastusi, mida võiks nimetada *contingent* («juhuslik kontingent»).

Õnnestunud olid Simone'i suhted Sartre'iga ideoloogilisel pinnal. Nad võtsid osa kõikidest manifestatsioonidest, mil midagi tegemist vabadusega. Nad marssisid rongkäikudes ja jagasid oma allkirju petit-sioonidele. 1968. aasta maimäts Pariisis andis Simone'ile uuesti noorusesärtsu. See oli nagu viimane leek enne tuhastumist.

Simone de Beauvoiri mõju on kahtlematult olulise tähtsusega prantsuse naise arengus. Ei tohi unustada, et Prantsusmaal on naine olnud teisejärguline kodanik, kellele alles kindral de Gaulle andis pärast sõda hääleõiguse. Feminism, naisõigustus, nagu me seda 1980. aastail tunneme, on suurelt osalt Simone de Beauvoiri saavutus. Kuid kas feminism, nagu Simone seda ise on kogenud, saab olla ideaal?

Elu lõpul küsib Simone iseendalt: «Kuidas ma kasutasin oma vabadust?» ja vastab rahulolevalt: «Olen olnud truu oma algele kavale: tunda ja kirjutada.» *Connaître* («tundma, teadma») tähendab siin «laenata oma südametunnistust maailmale» ja *écrire* («kirjutama») — «materialiseerida raamatuis ja vahendada oma elu teistele».

Hale hakkab siiski noorest andekast tütarlapsest, kellest elu teeb «murdud naise» (*La Femme rompue*, 1967; kirjastus *Gallimard*, enamiku Beauvoiri teoste väljaandja) ja kes vanaduses peab tunnistama, et parim osa elust on talt «ära varastatud» (*Je suis flouée!*). Tee Sartre'i haua äärest Montparnasse'i kalmistul aastal 1980 kuni Pariisi surivoodini 1986. aasta kevadel näib viivat tühjusest tühjusesse...

Intellekt, kui muud ei ole, hävitab kogu elava. Nagu väävelhape.

Kriisi- ja dekadentsiaegade tunnus on nn. väärtuste ümberhindamine, immoralism ja hävingufastsinatsioon. Sellele vastukaaluks, nagu selle destruktivsuse neutraliseerimiseks kerkib esile hoopis erisuguseid fenomene, mis tuletavad meelde, et tõelus on nagu jäämägi, millest ainult väike osa torkab kohe silma.

Marthe Robin on kindlasti üks originaalsemaid naiskujusid 20. sajandi Prantsusmaal. Aga veel praegu tunnevad teda ainult vähesed. Ta sündis 13. märtsil 1902 Lõunas (Châteauneuf-de-Galaure, Drôme'i departemangus) ja suri sealsamas, oma isa talus, 6. veebruaril 1981. Üle kolmekümne aasta lamas ta voodis raske halvatusena. Ta ei joonud ega söönud — peale ühe hostia nädalas. Ei maganud ka üldse, mis on veel originaalsem kui ajaloo ennegi esinenud inedia (ladina inedia 'söömataolek'). Ja ei tundnud kunagi igavust... Vahetevahel reisis tema vaim ajas ja ruumis nagu Anna-Katharina Emmerich. Ja kuigi tal polnud mingit haridust ega kultuuri selle sõna tavalises mõttes, oskas ta vestelda riigimeestega, filosoofidega, bioloogidega.

Üle saja tuhande inimese on käinud tema jutul, abi otsimas, nõu saamas. Tema lähem ümbrus oskas vältida kisa ja reklaami, mis oleks kokku ajanud uudishimulikke ja igasuguseid muid imeotsijaid. Nõnda jäi ta laiemale publikule tundmatuks. Tema surma märkisid ajalehed ainult paari reaga.

Jean Guittou Prantsuse Akadeemiast on nüüd avaldanud raamatu *Portrait de*

Marthe Robin (kirjastus *Grasset*), milles ta kirjeldab oma külaskäike, kommenteerib vestlusi ja analüüsib filosoofina Marthe Robini elu- ja kannatuseteed.

Voodis lamamine ei tarvitse alati olla tegevusetus. Mõnikord võivad haigus ja füüsiline kannatus avada ettekujutamatu jõuallikaid. Teadlased on ju kindlaks teinud, et harilik inimene kasutab ainult väikest mürdosa oma peaaugust. Energia peitub igal pool. Tavaliselt ei ole me võimelised seda esile tooma.

Marthe Robini mõte liikus planeedi ulatuses. Tema plaanid haarasid kõiki maid ja rahvaid. Tema peaidee oli sotsiaalselt erinevate funktsioonidega inimesi üksteisele lähemale tuua, organiseerida *des foyers de charité* («armastuse koldeid»), kus eksinud või ummikusse jooksnud hinged saaksid abi ja tuge. Selliseid koldeid on nüüd üle terve maailma umbes seitsekümmend.

Hea on mõelda, et reaalne maailm, millest meie vaene fantaasia sageli üle vaatab, on siiski olemas. Et ta on uskumatult rikas, mitmekesine ja dünaamiline. Et mingi langus ei ole vältimatu, et valgu-seprismat võib keerata nii ja teisiti...

F. de Sivers

TUGLASE JUUBELIVALJAANNETE VASTUVÖTUST SOOMES

Juubeliks ilmus Soomes eri raamatuna kaks Tuglase teost: Oulu «Pohjoineni» kirjastuselt «Marginaalia» ning Soome Kirjanduse Seltsilt «Mälestused aastatest 1895—1910», tõlkijateks Johanna Laakso ja Raili Kilpi. Tundub, et nende kahe raamatu ilmumine on kõigist juubelikonverentsidest, -näitustest ja -saadetest olulisem. Kuigi Friedebert Tuglase Selts on Soomes ainus välismaa kirjaniku nime kandev ühing, oli Tuglas kuni viimase ajani lahe taga laiemalt üpris tundmatu, igatahes vähem tuntud kui Mati Unt, Mats Traat või Lennart Meri, Jaan Krossist rääkimata. Tuglase loomingust on sõjajärgsel ajal soome keeles välja antud vaid novellivalimik «Kuldne rõngas» (1962), mis sisaldab 16 novelli, ja «Väike Illimar» (1967), mõlemad R. Kilpi tõlkes.

«Marginaalia» soome tõlke kohta ilmus ajalehtedes umbes sama palju arvustusi, kui on ilmunud kõigi eestikeelsete väljaannete kohta kokku. Nii tõusis «Marginaalia» ühtlasi Soomes kõige enam retsenseeritud Tuglase teoseks. «Marginaaliaga» võrreldes oli «Mälestuste» vastuvõtt tagasihoidlikum, kuid sedagi teost on praeguseks arvustatud rohkem kui näiteks «Väikest Illimari» omal ajal.

Suhteliselt tundmatute asjade interpreteerimise juures on täheldatavad kaks sarnast, kuid tähtsuselt ja tähenduselt vastupidist joont. Esiteks, asjatundmatusest tingitud vassimine, teiseks, traditsioonilisest suhtumiskrampidest vaba lähenemine.

Soome Tuglase-arvustajatel oli pilgu värskust siiski enam kui ebakompetentsust. Ainus tõsine möödalaskmine seisis selles, et osa arvustajaid pidas «Mälestusi» vahetult enne 1960. aastat kirjutatuks. Eila Pennanen retsensioon, midu üks sisukamaid, oli koguni sellest lähtudes üles ehitatud. Väärarusaama kummutas Hannu-Pekka Lappalainen 21. märtsi «Helsingin Sanomates», teatades, et mälestuste-raamatu esimene pool («Noorusmälestused») ilmus eesti keeles 1940. aastal ja et «Mälestuste» kogukäsikirja dubleti andis Aino Suits üle kirjastusele «Otava» 1944. aastal. Oktoobrist 1956 on käsikiri Soome Kirjanduse Seltsi valduses. H.-P. Lappalainen seletusele on veel lisada, et «Noorusmälestuste» lõpposa ilmus juba 1930 pealkirjaga «Toompea vanglas» ja et «Mälestuste» teine pool, «Pagulasaastad», on eestikeelses 1960. a. väljaandes dateeritud aastaga 1943. Osi «Pagulasaastatest» on ilmunud eesti ajakirjanduses 1942—1943, Pariisi-reisi kirjeldus eri raamatuna 1945 («Esimene välisreis»). Loomulikult ei tarvitsenuks «Mälestuste» sünni- ja avaldamisloo peensusi soome lugejale seletada, segaduse oleks vältinud originaali dateeringute säilitamine või väike märkus kirjutamisaja kohta. Paraku on raamatusse märgitud ainult «Teoste» mälestusteköite ilmumisaasta 1960, kuigi tõlkija on kasutanud ka märksa hilisema, eesti keeles veel avaldamata redaktsiooni osi. Dateeringute säilitamist takistas kindlasti asjaolu, et soomekeelses väljaandes on kahest eraldi

dateeritud teostest kujundatud üks jätkuva peatükkide numeratsioonis raamat. Raamatust on välja jäetud Itaalia-reisi peatükid («Pagulasaastate» lõpposa, ptk. 30—40) ja lõppu lisatud mõneleheküljelise kirjeldus kolmandast Ahvenamaa suvest 1910. aastal («Rahutu raja» 3. ptk.). Mälestusteraamatu eessõna «Friedebert Tuglas ja Soome» on tõlki ja sulest, teos on rikkalikult fotodega illustreeritud. Eesti lugejat võib piltidele lisaks panna teose poole pöörduma (vähemalt kuni mälestuste avaldamiseni «Kogutud teostes») selle nimeregister. Soomlaste jaoks on kindlasti vajalikud lühimärkused raamatus nimetatud isikute kohta.

«Marginaalia» on 1966. aastal eesti keeles ilmunud raamatu tõlge August Eelmäe saatesõnaga. Herald Eelma illustratsioonide kiideti eraldi mitmes arvustuses, lisades, et ta on ka «Kalevala» eestikeelse uustrüki illustraator.

Mälestusteraamatu eeti vastu rahulikult. Erilisi kirjanduslikke väärtusi arvustajad teostest ei leidnud, osa retsensente ei võtnud vaevakski ta väärtust hinnata. Arvustustes pakuti lisaks ümberjutustusele ülevaadet Tuglase edasisest elukäigust, mitmes retsensioonis tsiteeriti Tuglase Soome-ülistusi. Eilo Rekunen ütleb arvustuses pealkirjaga «Tuglas pidas Soomet oma vaimseks kodumaaks» («Hämeen Sanomat», 15. märts) avameelselt: «Friedebert Tuglase «Mälestused» on huvitav — lausa meelitatav! — teos meile, soomlastele. Aga mingi suur mälestusteos ta ei ole.» Raamatut peab soomlaste jaoks huvitavaks ka Seppo Kuusisto (artiklis «Pagulane, klassik, rahvavaenlane, suurmees» — «Uusi Suomi», 16. märts), sest Tuglas andvat täpse pildi Helsingi kultuurimiljööst ja Ahvenamaa lihtrahva elust sajandi algul. Kuusisto tajub teose vahendusel eesti pagulaste «tihenunud meeolu». Eestilembese Oulu ajalehe «Kaleva» (2. märts) arvustaja Olavi Jama («Puupaljalt Helsingis ja Pariisis») imestab Tuglase optimismi: kuigi mälestusteraamat kõneleb noorusest, mis möödus vanglas ja paguluses, kus autorit kimbutas pidev vaesus ja meeolu määras pettumus revolutsiooni lüüasaamise üle, pole raamatus kübetki kibestumust.

Kirjanik Eila Pennanen («Noorus sajandivahetusel» — «Helsingin Sanomat», 17. märts) võrdleb «Mälestusi» «Väikese Illimari»: «Mälestuste» meeolu on erinev «Väikese Illimari» omast. Tundub, nagu oleks lapsepõlvromaani kirjutanud teine inimene. «Mälestuste» autor on kaotanud illusioonid, kuid mitte visadust. Mis neid kaht autorit ühendab, on looduse armastus.» Pennanen nuriseb selle üle, et Itaalia-reisi kirjeldus on tõlkest välja jäänud, ja leiab seetõttu teose lõpu olevat ebaühtlase: «Lõbus kujutus «Noor-Eesti» tegevusest aastatel 1909—1910 ja totrast kriitikast tema aadressil ei lõpetata teost veenvalt, nagu mitte ka lühike peatükk Tuglase kolmandast suvest Ahvenamaal.» Kokku võttes kirjutab Pennanen, et teos räägib midagi olulist võitlevast inimesest ja neist tegureist, mis määravad üksikisiku elukäiku.

Kaarina Sala retsensioonis «Eesti meistreid» (ajakiri «Yhteishyvä», nr. 4) on öeldud, et Tuglase mälestused valgustavad ta arengut vastutusekandjaks.

Jouko Tallimäki iseloomustab «Etelä-

Suomen Sanomates» 13. märtsil ilmunud koondarvustuses «Tuglase-aasta tähtteosed» «Mälestusi» sajandivahetuse Eesti ja Soome freskolkultuuri laia kujutusega ning peab Tartu koolipoisi teed oma maa kirjanduse tippu kõitvaks põnevuslooks. Samuti leiab ta, et «Mälestustest» ilmneb selgesti, kui mahajäänud oli Eesti oma kirjanduslik arengus veel sajandivahetusel.

«Marginaalia» vastuvõtt kujunes tunduvalt värvikamaks. Kirjastus «Pohjoinen» reklaamis raamatut kui euroopa kultuuri võtit, arvustajad olid usinamad teost hindama. J. Tallimäki ütleb kaksikarvustuses, et «Marginaalia»-raamatu järgi otsustades saab eesti kirjandusest pildi kui aja tasemel olevast euroopalikust kirjandusest, ning tuletab meelde, kuidas 1920.—1930. aastail rahvusvahelised kultuurimõjud Eesti kaudu Soome jõudsid. «Marginaaliast» õhku rida-realt autori erudeeritust. Tuglas on siin [- -] euroopa kultuuri sügava traditsiooni jätkaja.» Tuglase stiili hindab J. Tallimäki nauditavaks ja tunnistab, et ta märkused pakuvad palju ainet järele mõtlemiseks.

Eero Isomursu alustab arvustust «Juu-beliaasta peategelase ääremärkused» (Oulu «Kansan Tahto», 14. mai) nii: «Soome ja Eesti kultuurisuhted on alati olnud lähedased, on ju tegemist sugulasrahvastega, keda eraldab teineteisest ainult merelaht. Ometi on vahel natuke naljakas vaadata, kuidas Soome kultuuridelegatsioonid lähivad lahe taha justkui misjonitööle, sõna ja tarkust viima. Enamasti tulevad nad tagasi nagu õppereisil.» E. Isomursu räägib Tuglase tähtsustest ja tema teoste vähesest väljaandmisest Soomes ning järeldab, et seetõttu on nii «Mälestused» kui «Marginaalia» ilmingimata Aasta Tähtsad Raamatud. «Marginaalia» on tõeline leid. Millegipärast kõneleb see oma autorist rohkem kui mis tahes mälestused. Need «ääremärkused» on tulvil sügavalt isikulist kõnet, millest isik ise, Tuglas, on rafineeritult tagaplaanile summutatud. Tervikuna tundub teos veidi vanaaegne, kuid põhjus on ainult meie enesepaljust, minakesksust rõhutatav ajas. Midagi iganenut mõtet ja meeolud ei sisalda. Nad on, kui ilusasti öelda, ajatud.» Olles iseloomustanud Tuglase ääremärkuste teemaatikat ja laadi (lobavaba), soovib ta retsenset lõpetuseks «Marginaaliast» kõigile raamatusõpradele, sest selles olla palju niisugust, mille üle iga lugev inimene isegi mõtteid on mõlgutanud.

Et «Marginaalia» tõlge täitis Soome raamatuturul tühiku, näitab kas või Jan Blomstedti arvustuse pealkiri: «Nartsisliku latramise ja akadeemilise terminoloogismi vastukaaluks — Friedebert Tuglas!» («Helsingin Sanomat», 9. märts). Blomstedt kirjutab: «Neil lameda nartsislike ja enesekeskse loba aegadel äratab Tuglase viis enesest kõnelda erilist austust. Ta ei kõnele enesest otse. [- -] Tuglast lugedes on tähele panna, et ta mõtetes on rohkem ta isiksuse aroomi kui ta meeoludes.» Blomstedtile sekundeerib Kalervo Toiviainen («Kunsti maksimalist» — «Pohjolan Sanomat», 22. märts): «Hea essee jääb ellu, valmis kirjutatu on valmis mõeldu. Hea essee on sel viisil terviklik, et teda ei oleks võinud kirjutada teisiti. Ta on omas maailmas täiuslik ja valitseb seda maailma. Neil ajal, kui Soomeski aetakse oma naba vahtivat nartsislikku jorinat, on kasulik lugeda

eestlast Friedebert Tuglast. Friedebert Tuglas erineb neist kirjanduslikest kultuuristidest selle poolest, et ta teab; ta süveneb autodidakti ägedusega kunstisse, selle nõudmistesse ja perspektiividesse. Järeleandmatu kire ja samaaegse range enesedistsipliiniga vaeb ta kunsti olukorda, kunstide positsiooni ja euroopa kultuuri viisil, millele kõik pinnapealne on võõras.»

Olavi Jama («Tark mõte uurib kunsti ja maailma» — «Kaleva», 26. veebr.) leiab, et «Marginaalia» on kunstiteooria, millest pole maailma välja unustatud.» Tuglase mõtetega kaasnevat selles «kontekst, ajalugu, milles Tuglase esteetilisest arutlusest on sündinud». OJ võtab kokku: «Ma pole näinud varem mõteteraamatut, milles oleks nii palju esteetikat, tarkust ja distantsi.» Konkreetsemalt: «Tuglas jõuab kunstiarutlustes hämmastavalt kaugele ilma keeruliste esteetiliste mõisteteta. Kõik see, mida Tuglas kirjutab kas või paradoksi loomusest ning kunstist ja moraalist, pole mingil juhul rumalus, see ei ole diletantism. Tuglas kasutab veenvat argiproosat ja sellest paistab ta konkreetseeriv kirjanikutarkus.»

Mitmes retsensioonis kõneldakse sellest, et Tuglas oli autodidakt (selle teadmise on kriitikutele andnud Tuglas ise «Mälestustes»), ning jõutakse järeldusele, et iseõppimine ei pruugi alati sugugi halbadele tulemustele viia. Blomstedt: «Autodidaktidest räägitakse palju halba, aga ei tohiks unustada, et iseseisvalt kogutud kapital on nende jaoks mõjus kaitsekilp nii akadeemilise terminologismi kui kirjanduslike laudkondade manifestislangi vastu. Nad mõtleavad iseenese jaoks, ja see tõttu on neil rohkem teistele anda.»

Hannu Oittineni meelest («Marginaalia vaimumaastik», soomekeelne arvustus ajakirjas «Estonia» nr. 2) ilmneb «Marginaalias» selgelt maksiimile «tuleb taotleda suurimat, et saavutada suuremat» vastav hoiak. «Tuglas või vähemalt ta kultuurilis-kirjanduslik minategelane tundub vaatlevat maailma [- -] elegantsest kosmilisest perspektiivist. Minategelane suudab kahte: esiteks paistab ta tundvat kogu kultuurilugu ja teiseks teab ta, mis ajaloo os on halb, mis hea. Niisugune hoiak võib tekitada kultuurilisi kõrvetisi. Hakkad tekstisse suhtuma haruldasel viisil: ühed miniatuuresseade väited lükkad otsekohe kõrvale, teised kiidavad innukalt noogutades heaks. Mõtlev inimene ei jää Tuglase teksti ees ükskõikseks ja see on ülimalt kiitusi, mis ühele tekstile osaks saada võib. Kui ka pole ühel meel eesti kultuuri kõikiteadva targaga, peab mõnna, et kui keegi üldse kirjutada oskab, siis on see tema.» Oittinen nimetab marginaale «essee sonetivormiks» (eeskujuks Tuglase novellimääratlus) ning jätkab: «Tuglase mõtisklustes hämmastab ikka ja jälle see avarus, mis on omane ta ümbrusevaatlustele. Ta läheb sujuvalt ühelt ainelt teisele, kunstilt ja kirjandusest žanridelt kultuurile ja sealt muret tundma maailma saatuse üle sõjakeerises. Tuglas muudab kirjutusviisi vastavalt eesmärkidele ja saavutab tulemusi, mis panevad teepoolset lugeja vaimustusest õhkama.»

Kõige selle kohta oskab Olavi Jama tähendada: «Marginaalia» vorm on põhjalikult erinev essee või kirjandusliku uurimuse omast. Küllap on nii, et see ei sobi uurijatele, vaid ainult suurtele kirja-

nikkudele ja teistele, kes võivad esteetikaski kapriisitseda ja isegi lõbutseda.»

Tuglase kohta kirjandusvoolude rägastikus määratledes jõuavad soomlased meie tavakäsitlustes: natuke erinevatele tulemustele, mis omavahelgi alati kooskõlas pole. Ühelt poolt on see tingitud «Marginaalia» enese vastuolulisusest. On ju raamatuisse kogutud mõtteid ja meeolusid eri aegadest, ja nagu me teame (soomlased, kui nad just eesti kirjanduse uurimisega ei tegele, võivad seda ainult oletada), on Tuglase esteetilisest vaadet läbi teinud küllalt suuri muutusi just käesoleva sajandi teistkümnendail aastail ja kahekskümnendate alguses, mil on kirjutatud suurem osa päris-«Marginaaliast». Siiski on meil mõtet soomlaste tähelepanekutega lähemalt tutvuda, sest põhjus, miks nende otsustused tavatud näivad, võib olla ka meis endis, kes me oleme harjunud Tuglast nooreestiliseks modernistiks pidama (seejuures on meil kõigil tõhusaks abimeheks olnud 1950. aastate vulgaarsotsiologism, mille väärtushinnangud 1960. aastatel tihti lihtsalt pea peale pöörati), unustades, et nii «Noor-Eesti» kui «Siuru» olid ainult Tuglase noorpõlveseiklused, mille äärmusest ta juba 1930. aastail taganeda püüdis. Ja veel — ehk aitab soomlaste vaateviisi meil lõpuks arusaamisele jõuda, et see, mis sajandi algul uus oli, on nüüd «ainult klassika», s.t. vana ja auväärne, ning teadvustab veel kord, et kuigi «Noor-Eesti» liikumine oli Eesti tollases kultuuripildis novaatorlik, jäi ta euroopa kultuuri moderniseerumisest siiski paratamatult maha. Aga las kõnelevad nüüd soomlased ise.

Toiviainen: «Tuglas on realismi range eestvõitleja: romantismi pahe on selles, et ta end ise ei arvusta, ja kui ta kinnitab, et on piiritu, on ta tõeliselt ainult vormitu. [- -] Siiski ei sule Tuglas silmi uue ees, ei ründa seda ta uuduse pärast. Ta räägib vaimse tardumuse murdmisest, värsketest välismõjudest, kaitseb neid, kuid lahutab selgesti [- -] kunstliku moodsuse ehtsast ja siirast otsinguist. Ta hoiatab valeromantilisuse eest, rõhutab, et «kõrged» ja «ülevad» ained ei tee kirjandust kõrgeks ega ülevaks.»

Jama: «Tuglase kirjanduslik lähtealus on sajandialguse sümbolismis, kuid ta esteetilisest arutlusest ei ole piirunud ühe teatud voolu toetamisega. Ta hõljab huvitavalt sümbolismi ja realismi vahel, aga mõistab noori futuristegi. [- -] Tuglasele ei meeldi «fotograafiline realism» ega Euroopa estetismimaiguline kirjandus [- -]. «Mis on romantismil viga?» küsib Tuglas ja määratleb kunsti peaaegu samal viisil, kui mõned «suure realismi» uurijad on kirjandust määratlenud.»

Blomstedt: «Tuglas paistab juba aastaid, aastakümneid tagasi selgitanud oma suhted romantilise ja sümbolistliku kirjandusega. Samal ajal kui ta need ismid tagasi lükkab, säilitab ta oma imetluse teatud kirjanikuisiksuste vastu, keda võib pidada neid esindavaiks. Niipalju kui kriitikast üldse aru saan, on niisugune eristusvõime kriitiku pädevuse tingimatu tunnemärk. Nii võib olla hoiakult antiromantik ja ikkagi imetleda Nietzsche, nagu Tuglas teeb. [- -] Tuglase enda kirjanduslikku programmi võiks kutsuda mingiks «piirideta realismiks», mis püüab enesesse su-

tada programmilisele realismile võõraidki jooni: üks jääb lahti müüdile, mängule, rütmile, proosaluulele.» Blomstedt imestab, et seejuures on Tuglas arusaamise heast kriitikast pärinud dekadent Oscar Wilde'ilt, ja tsiteerib: «Mitte niipalju kirjaniku tundmustest aru saada kui omi tundmisi tema abil mõista — see on arvustaja ülesanne.» Tuglase mõtet ideaalsest arvustusest olematu teose kohta (küllap teadmata, et ta niisuguse arvustuse kirjutanud ongi) nimetab JB borgeslikuks ning küsib siis kelmikalt: «Tõesti, on ju ebarealistlik oodata kriitikult midagi niisugust, eks ju?»

Oittinen: «Kõige enam hämmastab mind «Marginaaliat» lugedes Tuglase peaaegu neurootiline suhtumine kunsti uutesse suundadesse ja pärssimata eksperimentidesse, mis ometi on vajalikud kunsti edendamiseks! Tuglas ei suuda näiteks heaks kiita naturalismi kirjandusliku suunana. [---] Ja siis äkitselt — miks? — saab

osaks mõistmine futurismi vägivaldsele õpetusele: «Tähtsad pole muidugi saavutused, vaid mäss!» Marinetti oleks kindlasti meelitatud.»

J. Blomstedt kirjutab Tuglase autoriteetidest: «Teiste hulgast tõusevad esile [---] Nietzsche, Flaubert, Tšehhov. Igauks neist — eriti veel Tuglase tõlgenduses — paistab osundavat ta kirjanikuiskuse mingit külge. Nietzsche ei ole talle filosoof, vaid luuletaja, kelle mõte on jõuliselt konkreetne ja plastiline. [---] Flaubert on talle kunsti askeet. Hetkiti tundub, et Tuglas imetleb rohkem Flaubert'i usinust ja ranget töödistsipliini kui selle tulemusi. [---] Tšehhov on talle väljenduse härramees, mida Tuglas isegi olulisel määral on.»

Ning lõpetuseks H. Oittineni sõnad: ««Marginaalia» paneb lugeja mõtlema, mis on nüüdiskirjanduse puhul austust väärt.»

A. Heinapuu

TUGLASE-ÜRITUSI KODUST KAUGEMAL

5. oktoobri pärastlõunal pakkus Stockholm Kuningliku Muusikaakadeemia ruumidesse sisenejale uudistamist Tuglase juubelile pühendatud näitus, mis koosnes enam-vähem samadest materjalidest, mida Eestis võis vaadata Tartu kirjandusmuuseumis. Näituse korraldamisega olid viimase minutini ametis Rutt Hinrikus ja võõrustajate poolt mitmekülgset toimekas Harry Olt. Mõistagi oli kohal Balti Instituudi pere eesotsas kauaaegse direktori Imant Rebase ja tema vastse ametipärija Ivo Ilistega. Nende initsiatiivil — koostöös VEKSA ühinguga — Rootsi Tuglase-üritused toimusidki.

Juubeliaktusel esines R. Hinrikus teemal «Fr. Tuglase loomingu uurimisest Eestis», nende ridade kirjutaja rääkis Tuglase osast rahvuslikus kultuuripildis. Aktuse muusikalist poolt sisustasid Helvi Raamat, Hendrik Krumm, Ivo Juul ja Valdur Roots, eesti autoritest olid kavas H. Eller, M. Lüdig, E. Tubin, E. Oja, V. Kapp ja E. Kapp. Et aktus ka läks, seda kinnitavad nii korraldajad kui kuulajad, viimaste hulgas endiselt reibas Aarne Viisimaa.

Aplausi ja kiidusõnadega polnud kitsi ka saalitäis vaatajaid 3. oktoobril Stockholmis linnateatris, kus Pärnu teatri näitlejad Tiia Kr... ja Andres Ild esitasid Ingo Normeti kompositsiooni «Tuglase elu». Rootsi etendust patroneeris sealne teatri-mees Uno Laas, kes aitas lahendada mitmed tehnilised küsimused. Etenduse eel ja vaheajal võis publik vestibüülis tutvuda Leo Lapini taiestega Tuglase tipp-novellide motiividel, mille üldkontseptsioca tugineb Ain Kaalepi juubelipuhusel esseel «Tuglase hingelõuend». Näituse korraldamise üks initsiaatoreid ja vahendajaid oli Stockholmis elav Henn Koch, meie poolt aitas kaasa prof. Evald Okas.

Et lavastuses «Tuglase elu» kasutatud dokumentaalmaterjal on sealsele publikule vähetuntud, esinesin korraldajate palvel sissejuhatava sõnavõtuga etenduse sünniloost ja tekstiallikest.

Enne Stockholmis nägid kõnealust lavastust 29. septembril Helsingi estofiilid.

Sealse Rahvusteatri väikese saali etendus oli minu meelest seniolnuist parim, publiku pinget ja kaasaelamine oli lausa füüsiliselt tajutav. Et kõik sujus ideaalselt, selle eest on põhjust tänada Friedebert Tuglase Seltsi. Ettevalmistus oli põhjalik, detailselt läbi mõeldud ja teoks tehtud, sestap said ka näitlejad anda oma parima.

Soomes esinesin Tuglase seltsi palvel Helsingi ülikooli filoloogiatudengitele ja õppejõududele loenguga Tuglase kultuurimissioonist ning osalesin Soome Kirjanduse Seltsi mõttevahetuses kultuuripärandi säilitamisest, korrastamisest ning kasutamistest. Tartu kirjandusmuuseumi sellealastest kogemustest rääkis põhjalikumalt Rutt Hinrikus.

Tööülesannete kõrval pakkus seekordne reis palju meeldejäätavat, vajalikku ja kasulikku nii silmale kui südamele — tänu võõrustajate sundimatult sõbralikule suhtumisele mõlemal maal. Üksteisemõistmist süvendasid mitmed jutuajamised. Peale kõneluste Balti Instituudis oli ka B. Kangro ja K. Lepikuga juttu kirjandusliku ning kultuuripärandi küsimustest, I. Laabaniga Tuglase elu ja loomingu põnevatest üksik-seikadest, Helga ja Enn Nõuga nüüdiskirjanduse seisust siin- ja sealpool merd. Stockholmis ülikooli tutvustamiseks leidis aega prof. Aleksander Loit, põhjalikku ringkäiku Uppsala ülikoolis juhtis dr. Raimo Raag. Meeldivald üllatas planeerimata kohtumine eestirootslasest kunstniku prof. Enno Hallekiga, tutvumine tema loominguga Stockholmis Kunstiakadeemia näitusesaalis pakkus viimase aja vapustavamaid kunstielamusi. Siia lisandub ka vastne teatrikogemus: Shaw' «Pygmalion» ja Stockholmis Orienteatern. Etendus oli tehniliste trikkide ja esitamislusti poolest lausa pöörane, samas ometi stiilne ja nakkav. 333 aastat merepõhjas lebanud sõjalaev «Wasa» oma võrratute puuskulptuuridega lummas sõnatuks. Ja kõikide muljete jaoks sõnu ei jätkugi.

A. Eelmäe

SAKSAKEELNE TUGLAS

Arvesse võttes, et eesti kirjandus on saksa-keelses kirjavaras või üldse saksakeelses ümbruses, saksa või sakslaste teadvuses üpris kõrvalisel kohal, peab küll tunnistama, et Tuglase teoseid on saksa lugeja ette jõudnud üsna arvukalt (täpsemad andmed tõlgete kohta leiab Mare Maueri koostatud bibliograafia «Eesti kirjandus võorkeeltes» 1978 ja 1985 ilmunud kahest andest ning Nigol Andreseni artiklist «Friedebert Tuglas tõlgetes», mis sisaldub ka tema 1979 avaldatud artiklikogus «Terendus»).

Teadaolevalt esimene saksa keelde tõlgitud Tuglase teos oli «Suvine melanhoolia» (*Sommerschwermut*), mis ilmus A. Behrsingi vahendatuna ajalehes «Revaler Bote» 24. IV 1920. Viis aastat hiljem tõlkis W. Nerling oma antoloogiasse Tuglase luuletuse «Kaldasel teel», mis on seniajani jäänud ainsaks saksa keeles ilmunud Tuglase luuletuseks. 1927 avaldati kunstihinguga «Pallas» almanahhis A. Behrsingi tõlgituna «Inimese vari» (*Des Menschen Schatten*), mis esindab Tuglase tugevaimat kirjanduslikku külge. 1935 ilmusid F. Schwarzzi ümberpandult ühiste kaante vahel «Inimese varju» uustõlge ning «Popi ja Huhuu», samuti eraldi raamatuna «Maailma lõpus» (*Am Rande der Welt*).

Kui loetletud tõlked on kõik ilmunud Eestis, siis järgneval perioodil kirjastati Tuglase tõlkeramatuid SDV-s. Esimesena ilmus 1959. a. juba mainitud F. Schwarzzi tõlkes «Väike Illimar». Sellele suurteosele järgnes varsti paks novellivalimik — 1961 avaldatud «Kuldne rõngas» (*Der goldene Reifen*), mille tõlkis Eugenie Meyer. 461-leheküljeline kogumik sisaldab 34 novelli, nende hulgas «Hingemaa», jälle «Popi ja Huhuu» ning «Inimese vari», samuti «Suveöö unenägu», kui nimetada kõige tähtsamaid ja mulle südamelähedasemaid. See kogu on Tuglase saksakeelsete väljaannete hulgas võib-olla kõige tähtsam, ilusam, põnevam, tarvilikum. Reiskirjeldusi esindab 1968 ilmunud raamat *Wo einst Karthago stand*, mis hõlmab nii «Teekonna Hispaania» kui «Teekonna Põhja-Aafrika», tõlkijaks jälle E. Meyer. Ühes antoloogias ilmus 1975 veel «Viimne tervitus», rohkem aga pole SDV-s ilmunud Tuglase teoseid teada.

Tuglase saksakeelse kirjastamise viimasel perioodil on tõlked taas trükitud peamiselt Eestis, erandiks «Popi ja Huhuu» veel üks tõlge ajakirjas «Trajekt» (1982, nr. 2), mille M.-P. Hein on teinud soome keele vahendusel (vt. ka Lmg. 1983, nr. 8, lk. 1151).

Tallinnas kirjastatud antoloogiatest *Estnische Novellen* (1979) ja *Der gütige Beschützer der Schifferslaut* (1984) leiame ka Tuglase novelle, esimeses «Fata Morgana» ja «Inimese varju» teises «Hello maa». Need on eestlaste ümber pandud ja seetõttu tõlke laadi pooltest pisut problemaatilised. 1982 «Perioodika» väljaandel ilmunud kogumik «Taevased ratsanikud» (*Die himmlischen Reiter*) sisaldab kuus novelli: «Toome helbed», «Popi ja Huhuu», «Maailma lõpus», «Taevased ratsanikud», «Inimese vari» ja «Viimne tervitus». Kas poleks olnud parem, kui vähemalt «Toome helbed», «Popi ja

Huhuu» ning «Inimese vari» oleksid olnud avaldatud omaaegses E. Meyeri tõlkes, mis on tunduvalt kõrgemal tasemel kui nüüdsed? Selge, et oli vaja Tuglast uuesti välja anda, kuid antud juhul tehti lihtsalt liiga palju tööd. Nagu eespool mainitud, ilmus ka «Maailma lõpus» 1935. aastal saksa keeles. Seega oleks tegelikult tulnud tõlkida ainult kaks novelli. Ent eesti kirjanduse sõbrad ja eriti Tuglase loomingust austajad on muidugi väga rõõmsad selle üle, et nüüd on saksa keeles kättesaadav veel üks Tuglase raamat. Juubeli puhul andis «Perioodika» «Popi ja Huhuu» välja viies keeles, sealhulgas G. Teeäärre saksakeelses tõlkes.

Sõjaeelse Eestis ilmunud Tuglase-tõlked leidsid harva tee Saksamaale, praegu on neid raske kuskilt saksa raamatukogust kätte saada; nende lugejad olid peamiselt baltisakslased. Nende teoste retseptisioon on omaette uurimisteema.

Näib, et ka SDV-s kirjastatud teoste retseptisioon ei ole olnud ulatuslik. Mõned kirjanduslikud käsiraamatud (näit. *Handbuch der Sowjetliteratur*. Leipzig, 1975; *Lexikon fremdsprachiger Schriftsteller*. Leipzig, 1980) küll märgivad Tuglast, kuid Tuglase loomingut pikemaid käsitlusi pole teada.

Saksakeelne suurteos *Kindlers Literaturlexikon* (1974), mis käsitleb just teoseid, märgib 17 eesti kirjaniku 19 teost (Vilde ja Ristikivi on esindatud kahe teosega), aga Tuglasest loeme ainult lühikeses kirjutises eesti kirjanduse kohta. Gailiti, Hindrey, Ristikivi, Tammsaare ja Vilde nimed selles leksikonis näitavad, et suurte romaanide autorid leiavad tee käsiraamatusse hõlpsamini kui väikeses vormi kuningas. Ja selles vist ongi asi. Süüdi ei ole ei Tuglas ega ka mitte tõlkijad-kirjastajad, «süüdi» on žanr, mida Tuglas viljeles.

Veel selgemini näitavad seda entsüklopeediad. 20-kõiteline *Brockhaus*'i 17. trükk (1966—1974) ei märgi Tuglast, küll aga näiteks Gailitit, Kitzbergi, Kreutzwaldi, Mälku, Tammsaaret, Vildet ja Visnapuud. Muidugi ei ole teda märkinud ka eelmised trükid. Alles SDV *Meyer* (1971—1977) kirjutab Tuglasest ja toob isegi ära tema pildi, kuid ka SLV *Meyer* (1971—1979) mainib teda. Üllatav on, et šveitslasest entsüklopeediakasutaja võis Tuglase leida juba kohe pärast sõda 7-kõitelisest *Schweizer Lexikon*'ist (Zürich, 1945—1948). Kuid see on vist mingi õnnelik juhus, sest samast teosest puudub Vilde, kes tavaliselt eesti kirjanikest kõige esimesena satub mõnesse piiratud keskeurooplaste tehtud raamatusse.

Lõpetuseks võib konstateerida: Tuglast on saksa keelde tõlgitud üpris palju. Teda tuntakse aga väga vähe. Kui palju loetakse — pole teada. Vähetuntuse põhjus ei ole kirjaniku laadis, vaid tema žanris: oleks ta kirjutanud romaane, oleks ta luuletanud... Tuglase mitmekülgust kriitikuna, kirjandusloolase, novellistina saksa lugeja kahjuks peaaegu ei tunne ja ei oskagi hinnata.

C. Hasselblatt

RINGVAADE

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS,
J. KROSS, K. KURG
P. KUUSBERG,
R. PARVE, J. PEEGEL,
L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
E. VETEMAA

Peatoimetaja
KALLE KURG
tel. 44 07 81

Peatoimetaja
asetäitja
MIHKEL LOODUS
tel. 44 07 81

Vastutav sekretär
VALEERIA VILLANDI
tel. 44 07 81

Ilukirjanduse osakond
JAAN KRUSVALL
ASTA POLDMAE
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
TOOMAS HAUG
REIN KRUS
tel. 44 13 65

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
Korrektor
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 80

Tehniline toimetaja
BARBI PILVRE
Sekretär
AINO TENNOV
tel. 44 13 65

Toimetuse aadress:
200 001, Tallinn, Harju tn. 1,
Kirjastus «Periodika»,
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 03. 11. 1986.
Trükkimisele antud 05. 12. 1986.

Trükiarv 21 000.
Ofsetpaber, 60×70/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspoognaid 15,05.
MB-10655.
Tellimise nr. 4224.

EKP Keskkomitee Kirjastuse
trükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

«Looming» nr. 12,
detsember 1986.
Hind 70 kop.

На эстонском языке.
Орган Союза писателей
ЭССР.

«Лооминг» («Творчество»)
№ 12, декабрь 1986.

Адрес редакции: 200 001,
Таллин, ул. Хярья 1,
Издательство «Периодика»,
Таллин, Пярну маантэ 8.

- 1587 P. NURMEKUND
Luuletusi
- 1591 A. RAMMO
Tormide vürst jt. luuletusi
- 1595 A. EHIN
Jaanuar
* Eilsel hullul öhtul...
jt. luuletusi
- 1598 H.-K. HELLAT
Tere, mina olen Heinz...
- 1629 A. MUST
* Mäest alla veereb kivike
- 1630 H. VARBLANE
Luuletusi
- 1632 H. LAIPAİK
Titekirikuleib
- 1647 H. VALI
Mees ja kass
- 1654 K. IRD
Mina ja mu aeg
- 1666 A. VIIRES
Paar pilguheitkatset eesti muinasusku
- 1676 M. LAAR
Tuglas, ajalugu ja «Ado Grenzsteini lahkumine»
- 1684 P.-E. RUMMO
Heiti Talviku hilisluulest
- 1692 P. JOONATAN
Kaotatud rajad...?
- 1694 A. KALS
Uue ENE elulood
- 1705 RINGVAADE
- 1652 I. MALIN. Pannoo Rakvere Autobaasile nr.2.
VI ja VII detail (Öli) 1985/1986

Esikaane siseküljel:
L. VALLIMAE-MARK. Kontserdikuulajad
(Öli) 1984

Tagakaane siseküljel:
A. SEPPET. Kuulujutt
(Kips) 1984

LOOMING

TEINE POOLAASTA

1986

Toimetuse kolleegium: V. BEEKMAN, V. ILUS, J. KROSS, K. KURG (peatoimetaja),
P. KUUSBERG, R. PARVE, J. PEEGEL, L. REMMELGAS, P.-E. RUMMO, E. VETEMAA.

PROMET, L.:	Kõrbemotiivid	nr. 10	1304
	* Seina ees sein	nr. 10	1306
	Mustad marjad	nr. 10	1306
	Unenäos	nr. 10	1306
	Viljad	nr. 10	1306
	* Suurem künd	nr. 10	1307
	* Rauast võib taguda värava	nr. 10	1307
RAMMO, A.:	Meistri õhtu	nr. 12	1591
	Unustamatus	nr. 12	1591
	Tunnetus	nr. 12	1592
	Narva. Joala tänav	nr. 12	1592
	Pihlamarjad	nr. 12	1593
	Laulud läbi kadalipu	nr. 12	1594
SOOL, R.:	... õõ tuleb, õõ tuleb jahedail jalgeil...:		
	* Kui päevaks keeldub saamast hommik	nr. 11	1486
	* Veebruar	nr. 11	1486
	* Neid kuid olen oodanud enam	nr. 11	1487
	* Üksinda lõhnad veel	nr. 11	1487
	* «Sa oled suurem kõiki tuuli»	nr. 11	1487
	* Uni, surma malbe öde	nr. 11	1488
	* Uni — mu haldjas	nr. 11	1488
SUUMAN, A.:	Hingeelu on algeline	nr. 7	869
	Seda tööd ja vaeva	nr. 7	869
	Andekas inimene	nr. 7	869
	Ta tegi palju	nr. 7	869
	Pingutan mitte vaadata	nr. 7	869
	Olen teda lehitsenud	nr. 7	870
	Eitaja	nr. 7	870
	Kirjanike Maja saalis	nr. 7	870
	Hommik Harju tänaval	nr. 7	870
	Üks, kes tõstis kaste	nr. 7	871
	Mida ma tean Hollandist?	nr. 7	871
	Starkopfi «Werneri»-jutt	nr. 7	871
	Elu kui lennuõnnetus	nr. 7	872
	Vaalade elu	nr. 7	872
	Tõstsin monstera taburetilt põrandale	nr. 7	873
	Monstera	nr. 7	873
	Monstera ei usu	nr. 7	873
	Südataalvel	nr. 7	874
	Üht tahan öelda	nr. 7	874
	Kui midagi öelda pole	nr. 7	874
TALVET, J.:	Uus reis	nr. 8	1013
	Ehitajad	nr. 8	1013
	See, mis nähtub, nähtub	nr. 8	1014
	Täna mõtlesin puhata	nr. 8	1014
	Uus elu	nr. 8	1015
	Sellest mõtlen ma tihti	nr. 8	1015
	Nil luce obscurius	nr. 8	1015
	Inimlik mets	nr. 8	1016
TEDER, T.:	* Oma maise vabaduse	nr. 9	1227
TOOMIK, T.:	* Puud jooksid	nr. 9	1228
TRAAAT, M.:	Jäälilled:		
	Viimne võimalus	nr. 11	1462
	Loodusmeeleolu	nr. 11	1462
	Päike on pooles puus	nr. 11	1463
	Ekskurss öhe	nr. 11	1463
	Mõistmisest	nr. 11	1463
	Kiidan sammalt	nr. 11	1464
	Ei oska nimetada	nr. 11	1464
	* kahtlus ja ahastus piiras	nr. 11	1465
	Jäälilled	nr. 11	1465
	Võõras hääl kooris	nr. 11	1466
	Aastate varjud	nr. 11	1466
	Äbareske	nr. 11	1467
TRAKL, G.:	Öele	nr. 9	1239
	Öösel	nr. 9	1239
	Talveöö	nr. 9	1239
	Novalisele	nr. 9	1240
	Hinge kevad	nr. 9	1240
	Noor teenijatüdruk	nr. 9	1241
	* Tasa käib ta mööda tuba	nr. 9	1241
	* Öösel üksildasel vainul	nr. 9	1242
	* Sepipajas paugub vasar	nr. 9	1242
	* Rammetult ta ärkab voodis	nr. 9	1242
	* Verised on pilvelinad	nr. 9	1243
	Tõlkinud D. Vaarandi		
VARBLANE, H.:	tean	nr. 12	1630
	* ahmi õhku täna õhtul	nr. 12	1630

LUULETUSED, POEMID

ALLIKSAAR, A.:	Õhtu rannas	nr. 10	1371
	Üks sügishommik on äkki vilu	nr. 10	1371
	Tikutõmbeid kottpimedas galeriis	nr. 10	1372
	Vabadus	nr. 10	1372
	Ulmfantaasiad	nr. 10	1373
ALVER, B.:	Arbujate aegu 1	nr. 11	1458
	Arbujate aegu 2	nr. 11	1458
	Karda kiitust	nr. 11	1459
	Vanast vihikust	nr. 11	1459
	Õö	nr. 11	1460
	Kõnehäire	nr. 11	1461
EHIN, A.:	Jaanuär	nr. 12	1595
	* Eilsel hullul õhtul kires äike	nr. 12	1595
	Moambaš	nr. 12	1596
	Tormide vürst	nr. 12	1596
	Aknast sissevaatava kuuse laul	nr. 12	1597
	Angkor Vat	nr. 12	1597
HELLAT, H.-K.:	Tulemälestus:		
	* Südasuve	nr. 8	1011
	* Sel nii kaugel kevadel	nr. 8	1011
	* On olnud jaanikuid	nr. 8	1011
	* Olime nii andunud	nr. 8	1012
	* Radiaator minu korteris	nr. 8	1012
JÜRISSEAR, O.:	Heinaste sonetid:		
	Heinaste	nr. 10	1369
	1 kodupaik	nr. 10	1369
	Meri õues	nr. 10	1370
	Madal link	nr. 10	1370
KAAL, A.:	Aprillitaevast	nr. 7	867
	Vaher käis kevadet toomas	nr. 7	867
	Kurt ja pime	nr. 7	867
	Suveõhtune	nr. 7	868
	See valge sirel	nr. 10	1299
	Õine	nr. 10	1299
	Pöud	nr. 10	1300
	Koduõue idüll	nr. 10	1300
	Hetkeline	nr. 10	1301
	Suure sinise vee	nr. 10	1301
	Viurukit suitsetan talle	nr. 10	1302
KINGU, M.:	* Tuhmub kõik ja tunne tukub	nr. 9	1204
	* Mu hing tuli vannitoast	nr. 9	1204
	* Härmaniidid	nr. 9	1205
	* Oo, millce muusa	nr. 9	1205
	* Mul ei ole muud kui ühe armastuse lugu	nr. 9	1205
KURVITS, L.:	Kevad 1985	nr. 9	1225
	* Üle maa, üle taeva ja elu	nr. 9	1225
	Marile armastusest	nr. 9	1225
	Maarjamõisa talv	nr. 9	1226
KÜBARSEPP, S.:	* Loojanguveres suplevad kalad	nr. 7	931
	* Vaim on vajunud unne kui rappa	nr. 7	931
	Kool	nr. 7	931
	Kullervo	nr. 7	932
LANGEMETS, A.:	* Elusuuruses inimhing	nr. 9	1155
	Sinu aken	nr. 9	1155
	* See kulunud kopeerpaber	nr. 9	1156
	Süda	nr. 9	1156
	* Aeg andvat hingele rahu	nr. 9	1157
	Põõsas	nr. 9	1157
LÖHMUS, A.:	* Pöidlad pöidlakruvide vahel	nr. 11	1484
	* Päike kustub	nr. 11	1485
MALIN, J.:	Vennad	nr. 7	929
	Side	nr. 7	929
	Siht	nr. 7	930
MASING, U.:	Avanemine	nr. 8	1080
	Käo keel	nr. 8	1081
	Villanelle ilmaaegu meenutades	nr. 8	1082
	Siniladvik	nr. 8	1083
	Helmile	nr. 8	1083
	Ei saa aidata lagunened «mina»	nr. 8	1086
MUST, A.:	* Mäest alla veereb kivike	nr. 12	1629
NURMEKUND, P.:	* Vihtse oll miu kodukülä	nr. 12	1587
	Laul rüäakkest	nr. 12	1587
	Miult ärä küsüde!	nr. 12	1588
	Närvi nässün	nr. 12	1588
	Üits südäsuine puulbe ödak	nr. 12	1589
	Sepä man	nr. 12	1589
	Üits küsumüs	nr. 12	1590

MUTT, M.:	Draamarindel muutuseta	nr. 7	975
MÄGER, M.:	Kõiksus — inimlik dimensioon	nr. 9	1257
OLEP, J.:	Tagasi Vermeeri juurde?	nr. 8	1107
PEEP, H.:	Eesti kriitika ja kirjandusteadus aastail 1981—1986	nr. 7	981
RUMMO, P.-E.:	Heiti Talviku hilisluulest	nr. 12	1684
SIVERS, F.:	Claude Lévi-Strauss, üks kaasaegsetest «mõtte- meistritest»	nr. 11	1526
TULVISTE, P.:	[Claude Lévi-Strauss]	nr. 11	1525
URI, U.:	Aimusi elumõttest	nr. 11	1497
ÄJDI, T.:	Tema tulek oli vältimatu <i>Tõlkinud A. Kaalep</i>	nr. 11	1529
VIIRES, A.:	Paar pilguheitkatset eesti muinasusku	nr. 12	1666
VILLANDI, V.:	Päev nagu trepp Kaalu tähtkujus	nr. 11	1544

KRIITIKA

HAIN, J.:	Lühimonograafia August Roosilehest (K. Kirme, R. Loodus: «August Roosileht»)	nr. 10	1428
HÜTT, V.:	Inimtunnetus tänapäeval (J. Rebane: «Tunne- tusteooria põhiprobleemid»)	nr. 9	1283
KALS, A.:	Uue ENE elulood («Eesti nõukogude entsüklopee- dia. 2. trükk. I köide. A—cent»)	nr. 12	1694
KIIS, J.:	«Saanud selleks mis oli» (T. Önnepalu: «Jõe- äärne maja»)	nr. 8	1130
PORK, A.:	Fanatismi palgejooni: Mõtteid seoses Ülo Tuuliku Kampuchea-looga (U. Tuulik: «Kõrge taevas»)	nr. 7	989
REMSU, O.:	Allamäge (M. Mutt: «Kallid generatsioonid»)	nr. 9	1281
	Elegantsust ja enesetsensuuri (A. Valton: «Ta- gasi tulevikku»)	nr. 7	990
	Tajutav (lähi)minevik ja tänapäev («Kirjuta- mata memuaare». Katkendeid kaasaegsete elu- kroonikast helilindil)	nr. 11	1562
SUTROP, M.:	Literatuurine Vint (T. Vint: «Suur isane kala akvaariumis»)	nr. 8	1128
TOOTMAA, R.:	Instinkt ja intellekt (M. Mutt: «Kallid generat- sioonid»)	nr. 9	1280
UIBO, U.:	Ajasse mahtuvad ja ajasse mahtumatud (M. Unt: «Räägivad ja vaikivad»)	nr. 10	1426
UNT, M.:	Ei olegi übe (M. Mutt: «Kõik on üks ja seesama. Kirjandusest ja teatrist 1975—85»)	nr. 7	992
	Kass. Kass. Kass! (A. Reinla: «Teofrastus»; H. Ling: «Kassiraamat»; G. Knutsson: «Pelle Tõmpsaba seiklused»)	nr. 9	1282
VALTON, A.:	Elulood (P. Müürsepp: «Carl Fr. Gauss»; J. Bob- rov: «Karl Linné»; H. ja K. Martinson: «Paul Kogerman»; Fr. Herneck: «Albert Einstein»)	nr. 8	1132
ÜPRUS, A.:	Eetilise imperatiiv hedonismi pilves (K. Kes- küla: «Läbi linnaöö»)	nr. 11	1560
ÜRT, J.:	Päike päästab (M. Traat: «Sügislootus. Luulet 1975—1985»)	nr. 11	1558

RINGVAADE

Ainet gallofiili biograafia	nr. 7	1002
Alkohol ja kirjanduslik loovus — Soome kogemus	nr. 8	1142
Arkadi Raikin 75	nr. 11	1573
Dekadentsi daamid	nr. 12	1711
Erik Haamer — portreevisandid	nr. 8	1143
Eesti kirjanike kongressi sõnavõttudest	nr. 8	1139
Erna Siirak kultuurihoidjana	nr. 8	1134
Hans Wühner 150	nr. 11	1568
Hella Wuolijõe tähtpäeväritused Soomes	nr. 9	1289
Helmi Üprust mälestades	nr. 12	1706
Humanitaarkultuuri järjepidevuse hoidja. Enn Koemets 75	nr. 9	1288
Hääle kandjad. Visioone Jüri Arraku illustatsioonidest Hando Runneli kogule	nr. 11	1580
Inimese kuninglik tee paratamatuses. Nikolai Baturin — 50	nr. 8	1135
Ira Lember — 60	nr. 7	996
Jorge Luis Borges	nr. 8	1140
Juba kümnend!	nr. 9	1290
Kadunud aegu otsimas. Sulev Vahtre loomingulise biograafia katse	nr. 7	998
Kaljutaide seminar Kotkas	nr. 11	1566
Kas Thomas Manni «Doktor Faustus» on ekraniseeritav?	nr. 10	1436
Kirjanduslik teekond Kuubasse	nr. 12	1709
Koidula päev Vändras	nr. 9	1287
Kolme ameeriklase kolm ajaloolist romaani	nr. 11	1574

	* tuimühjas äraspidi ajas	nr. 12	1630
	* peab kandma sõna halastust peab kandma sõna hauda	nr. 12	1631
	* miks tahad tagasi sa tulla sealt kust tagasi ei tulda	nr. 12	1631
VEREV, V.:	Täna	nr. 12	1631
	Tsüklist «Palatilood»:		
	Teekond	nr. 8	1103
	Pagendatud päike	nr. 8	1103
	Portree	nr. 8	1104
VÄLI, K.:	* Laps kisendab öösel	nr. 8	1105

ROMAANID, NOVELLID, NÄIDENDID, JUTUSTUSED, MINIATUURID

ADAMS, V.:	Esta astub ellu. Katkendeid romaanist	nr. 9	1159
BERG, M.:	Kirjutajad. Katkend romaanist	nr. 11	1466
HELLAT, H.-K.:	Tere, mina olen Heinz ehk Poole tuhande pruudi lugu	nr. nr. 11	—1443; 12 — 1598
KALDA, M.:	Kohmakas Margareeta	nr. 9	1207
KRUUSVALL, J.:	Küla	nr. 7	933
	Õhtul	nr. 7	933
	Algaja dramaturgi esimesed sammud	nr. 7	934
	Iseseisva elu võlud	nr. 7	935
	Tee	nr. 7	935
LAIPAİK, H.:	Titekirikuleib	nr. 12	1632
RAUDAM, T.:	Igavene linn	nr. 10	1308
TOOMING, O.:	Seljasirutus	nr. 7	875
TRAAAT, M.:	Minge üles mägedele	nr. 8	1017
UNT, M.:	Tantalos	nr. 9	1229
VESIPAPP:	Ajalooline tõde	nr. 11	1489
VÄLI, H.:	Mees ja kass	nr. 12	1647

OLUKIRJELDUSED, REISIKIRJAD, MÄLESTUSED, SÕNAVÖTUD, PUBLITSISTIKA

Eesti NSV Kirjanike Liidu IX kongressi otsus	nr. 7	973	
HINT, M.:	Oi kui ilus	nr. 9	1278
IRD, K.:	Mina ja minu aeg	nr. 12	1654
JOONATAN, P.:	Kaotatud rajad...?	nr. 12	1692
L. Koidula mälestuspäev:	R. Ristlaan	nr. 9	1233
	J. Lott	nr. 9	1235
	J. Kross	nr. 9	1235
	R. Parve	nr. 9	1237
MIKIVER, M.:	Kaaludest	nr. 11	1556
OJATALU, Ü.:	Kadriorg	nr. 7	954
PALGI, D.:	Mälestusi professor Gustav Suitsust	nr. 10	1413
PUKK, H.:	Kaks laadi. Aga edasi?	nr. 8	1126
REMMELGAS, L.:	Kahest vanast pruunist bloknoodist	nr. 10	1405
RUMOR, K.:	Väljavõtteid kirjadest kodustele	nr. 9	1261
	<i>Koostanud M. Tarmak, kommenteerinud T. Haug</i>		
SENECA:	Moraalikirjad Luciliusele	nr. 10	1375
	<i>Tõlkinud ja kommenteerinud I. Vene</i>		
UDAM, H.:	Dušanbe kuum suvi	nr. 10	1386
UMMELAS, M.:	Maagiline kümnendsüsteem	nr. 7	987
VEIDEMANN, R.:	Schwarzschildi raadius	nr. 10	1424
VEIPER, H.:	Keerdtrepp	nr. 9	1244
VIIDING, I.:	Stepikirjad	nr. 8	1088
WUOLIJOKI, H.:	Mälestusi Leinost	nr. 7	938
	<i>Tõlkinud L. Viiding</i>		

ARTIKLID

BERNSTEIN, B.:	Ruumilised kunstid — kultuur — aeg	nr. 11	1503
BOREV, J.:	Kunsti tajumise teooria ja retseptiooniesthetika <i>Tõlkinud H. Rebane</i>	nr. 7	962
HINT, M.:	Viivi Luige märksõnad ja määratlused	nr. 8	1118
JÖGI, M.:	Ajaloo ja argipäeva ees	nr. 11	1547
LAAR, M.:	Tuglas, ajalugu ja «Ado Grenzsteini lahkumine»	nr. 12	1676
LEVI-STRAUSS, C.:	Müüt ja mõtlemine	nr. 11	1510
	<i>Tõlkinud A. Alari</i>		
LIIV, T.:	Betti Alver luuletajana	nr. 11	1540
MALLENE, E.:	Aga ta on kirjutanud ju ka sidumata kõnes	nr. 9	1252
MIKLI, M.:	J. J. kõrvaltvaates	nr. 10	1420
MURU, K.:	Külalisena tähehoas	nr. 11	1534

Kriitikasektsiooni aastakoosolek	nr. 11	1565
Kroonikat	nr. nr. 7 — 995; 8 — 1134; 9 — 1286; 10 — 1432; 11 — 1564; 12 —	1705
Kultuuriajakirjade veergudelt	nr. 8	1148
Kuninglik kultuurimissioon	nr. 7	996
Meenutusi austatud õpetajast	nr. 8	1147
Muinsuskaitse päevad Jüris	nr. 12	1710
Märkmeid NSV Liidu kirjanike VIII kongressilt	nr. 8	1137
Noorte arhivistide sügisseminar	nr. 11	1567
Pent Nurmekund 80	nr. 12	1705
Pilguga maa poole. Herman Sergo seitsmekümne viienda rajal	nr. 10	1433
Saksakeelne Tuglas	nr. 12	1719
Scientia potentia est. Richard Kleis 6. X 1896 — 18. VI 1982	nr. 10	1435
Soome luule linnulennult	nr. 7	1006
Tallinna käsitöö ja käsitöölised	nr. 7	1003
Tartu kirjanduspäevad	nr. 7	999
Tartu Noorte Autorite Koondis	nr. 11	1568
Tuglase juubeliväljaannete vastuvõtust Soomes	nr. 12	1715
Tuglase-üritusi kodust kaugemal	nr. 12	1718
Tõnjanovi-konverents Rēzeknes	nr. 9	1291
Ungari kirjandusauhindadest	nr. 7	1004
Uus Grass ehk Euroopa kultuuri käekäigust	nr. 9	1293
Vargamäeliku natuuriga uurija. Heino Puhvel 60	nr. 9	1286
Voltairomontemachia	nr. 12	1707
Üks kümnest. Hans Heidemanni mälestuseks	nr. 11	1570
Üleliidulise Autoriõiguste Agentuuri tööst eesti kirjanike teoste väljaand- misel välismaal	nr. 11	1581

ILLUSTRATSIOONID

ARRO, J.:	Pühendusega Eesti kunstnikele (Õli)	nr. 9	tagakaane sisekül
AUDOVA, A.:	Tütarlapse pea (Õli)	nr. 9	1206
BACH, A.:	Debora Vaarandi (Pliiats)	nr. 9	1232
KAASIK, K.:	Samothrake Nike (Õli)	nr. 9	esikaane sisekül
KLAR, C.:	Tallinn ja aeg (Pehmelakk)	nr. 11	esikaane sisekül
KOKAMÄGI, E.-M.:	Juhan Viiding (Õli)	nr. 7	937
KORMASOV, N.:	Mi olõmi seto'h (Tempera)	nr. 7	928
KURISMAA, M.:	Maastik laua ja püramiidiga (Õli)	nr. 7	tagakaane sisekül
LAANEMAE, R.:	Ootaja (Ofort, pehmelakk)	nr. 11	1457
LEIS, M.:	Aastajad (Õli)	nr. 8	tagakaane sisekül
MALIN, I.:	Pannoo Rakvere Autobaasile nr. 2. VI ja VII detail (Õli)	nr. 12	1652—1653
MEEL, R.:	Aknad ja maastikud I (Serigraafia)	nr. 10	esikaane sisekül
OKAS, E.:	Ohtul (Õli)	nr. 8	esikaane sisekül
PÖLLU, K.:	Mida Juku ei õpi, seda Juhan ei tea (Kartong- klišee)	nr. 10	tagakaane sisekül
PÄRN, P.:	Akupunktuur (Ofort, akvatinta)	nr. 11	tagakaane sisekül
PÄASUKE, T.:	Vestlus Eduard Viiraltiga (Õli)	nr. 8	1106
REINSALU, T.:	Vari (Akvatinta, kuivnõel)	nr. 10	1303
SEPPET, A.:	Kuulujutt (Kips)	nr. 12	tagakaane sisekül
TAIGER, V.:	Nature morte (Tiivad) (Pehmelakk, akvatinta)	nr. 10	1385
TOLTS, A.:	Kala (Õli)	nr. 7	esikaane sisekül
VALLIMAE-MARK, L.:	Kontserdikuulajad (Õli)	nr. 12	esikaane sisekül
VASSERMAN, B.:	Viiluklassi õpilane (Ofort, akvatinta)	nr. 11	1496
VINN, V.:	Üle aia (Sõõvitus)	nr. 8	1078



AHTI SEPPET. Kuulujutt

(Kips) 1984

Looming

TO KOP.
78 174